

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Wollfy Krašić, mag.

HRVATSKO PROLJEĆE I HRVATSKA POLITIČKA EMIGRACIJA

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Ivo Banac

Zagreb, 2016.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Wollfy Krašić, MA

„CROATIAN SPRING“ AND THE CROATIAN POLITICAL EMIGRATION

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Mr. Ivo Banac, PhD

Zagreb, 2016

Sažetak

Cilj ovoga rada jest propitati tezu koja tvrdi kako je hrvatska politička emigracija, nastala nakon Drugog svjetskog rata, bila međusobno zavađena i suprotstavljena, odsječena od domovine i kako je najvećim dijelom razmišljala u prijeratnim i ratnim kategorijama te kao takva bila nesposobna za političku evoluciju sukladno promjenama u svijetu i domovini. Drugo je poglavlje, koje prije svega donosi historijat mrvljenja hrvatske političke emigracije s protekom vremena i umiranjem starih autoriteta, najbolji korpus podataka koji govore u prilog spomenutoj tezi. Također, ono ilustrira tvrdoglavo inzistiranje dijela hrvatskih političkih emigranata na više ili manje nerealnim političkim nazorima, idejama i planovima. Kao kontraargument služi sljedeće poglavlje koje govori o revolucionarnoj ideji o hrvatskome miru, odnosno potrebi da nekad ideološki podijeljeni i u ratu sukobljeni Hrvati, kao i njihovi potomci, trebaju prijeći preko starih sukoba i razlika i zajednički raditi na stvaranju samostalne hrvatske države. Ovaj dio rada pokazuje raznolikost i vitalnost političke misli među emigrantima, budući da su se formirale dvije glavne varijante ove nove ideje, a onda i niz njihovih manje ili više izmijenjenih inačica, koje su nastajale i nestajale u odnosu na trenutno stanje u Jugoslaviji i svijetu. S pružanjem ruke nekadašnjim protivnicima, hrvatskim partizanima i komunistima ne završava rušenje tabua u hrvatskoj političkoj emigraciji, koja je od svojega nastanka bila snažno antikomunistički obojena. Naime, pokušaj Branimira Jelića da u specifičnoj situaciji zaoštavanja sovjetsko-jugoslavenskih odnosa pronade stanovitu potporu, ali ovoga puta na Istoku, za stvaranje samostalne hrvatske države, koja bi pak bila prihvatljivo rješenje i za Istok i za Zapad, predstavlja još jedan primjer kako je dio emigracije živo pratio i nastojao razumijeti kretanja u svijetu i Jugoslaviji te s istima sinkronizirati vlastita nastojanja. Poglavlje o akciji Feniks 72 ističe kako je slom hrvatskog reformnog pokreta raspirio revolucionarni duh u dijelu političke emigracije, dok ono sljedeće pokazuje koliko je važnost spomenuti događaj imao u prekidanju podjela, odnosno ujedinjenju velikog dijela emigracije. Dočim su prethodna poglavlja uglavnom tematizirala utjecaje na relaciji emigracija-domovina na idejnom i političkom planu, posljednje poglavlje rekonstruira iznimno velik broj kontakata i njihovu narav između pojedinaca i organizacija u ta dva, naoko strogo odvojena područja. Na koncu, pokazuje i do kakve je promjene paradigme došlo nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, budući da su takvi, ponegdje i službeni i poluslužbeni kontakti brutalno prekinuti, a oni koji su ih održavali kažnjeni.

Summary

In modern and contemporary times, political migrants were thought to be people cut off from their homelands, without the necessary capabilities for accepting social change, and with the added weight of lives permanently entrenched in their own pasts. Alongside this, the different opinions on who was the primary guilty party for their exile, on how to end their exile, or how to fulfil their political goals, resulted most oftenly in their fights and divisions. This thesis attempts to define the notions leading to these two attributions within the scope of the Croatian political emigrant community, whose members left their homeland after World War Two or at a later time. It seeks to analyse events in the Croatian emigrant community during the so-called Croatian Spring. This time of political, cultural and social upheaval, supported by a part of the Croatian League of Communists in the later 1960s and the beginning of the 1970s with the aim of creating a space of greater autonomy in relation to the federal center, putting forward ideas that were broadly and more radically accepted by the wider populace, was a time when certain parts of the Croatian political emigrant community attempted to follow the rapid political and social changes in the country, keeping in mind their own agenda and visions.

One of the most revolutionary ideas brought forth from the Croatian political emigrant community was perhaps the idea of a Croatian peace, or the need of cooperation between all Croats for creating an independent Croatian state and the overcoming of political differences. Although this idea was formed at an earlier time, its two basic modes gained their basic features during this period, with the backdrop of the changes and reforms in the homeland. The fact that there were two versions of one idea testifies about the diversity and vitality of political thought among the emigrant community. A group of men based around the Croatian National Resistance group (Hrvatski narodni otpor) felt that the primary task of Croatian patriots was the formation of a Croatian state, and alongside this the extension of a hand of peace towards disappointed Croatian communists, as well as to all those who felt that this option was a lesser evil than a flagrantly Greater Serbian guise of Yugoslavia. What's more, an independent communist Croatia was more acceptable for them than Yugoslavia, notwithstanding any form of social arrangement. On the other hand, a group of men around the journal *New Croatia* (*Nova Hrvatska*) saw the process of democratization and liberalization in Yugoslavia as a resource for demolishing Yugoslavia, in accordance with their belief that any type of Yugoslav state was a kind of tyranny. One should note that a

whole slew of groups and individuals accepted these two modes of approaching Croatian communists or their more or less reformed factions, that were forming and disbanding in accordance with the current state of affairs in Yugoslavia and the world.

Branimir Jelić is certainly an „innovator“ in the ranks of the political emigrant community, as he set himself apart from the rigid anti-communist principles held during this time by many exiles. Although he softened his positions towards a part of Croatia's communists, he based his hopes for a redefinition of the current state not on intra-national reforms, but on external influences and partners for the creation of an independent Croatia. The specific time of the late 1960s, with the fraying of relations between the Soviet Union and Yugoslavia, the occupation of Czechoslovakia and burgeoning reform movements in Yugoslavia and Croatia, all these judged as heretic in Soviet eyes, led Jelić to question whether there was a possibility for the USSR to take an interest in the dismemberment of Yugoslavia and bring about a solution that would suit their, his, and the West's purposes. Jelić's idea met and had many pitfalls, and the chances for realization were minimal at best, but it broke the ice as a new contribution to the foreign policy of the Croatian political emigrant community. This was, namely, the first and most concrete attempt at brokering a deal with the East. All later acts were purely of a declarative (Croats were ready to accept any help – even the Soviet's – in the destruction of Yugoslavia) or propagandistic nature (in order to irritate the Belgrade regime).

The Croatian political emigrant community was intrigued by the shape of changes in Croatia and this is testified by the fact that the Croatian Revolutionary Brotherhood (Hrvatsko revolucionarno bratstvo) performed an armed incursion into Yugoslavia in the spring of 1972. There was a widespread belief that guerilla fighting would lead to a wider uprising, followed by a war. A part of the community of exiles, in particularly the younger ones, were taken by a revolutionary fervor. A series of emigrants wanted to participate in this struggle, from giving monetary donations, demonstrating or manifesting their desire to return to their homeland and join in the struggle. However, the guerillas were rapidly captured and an uprising was an unrealistic option in this situation. However, the opinion that the emigrant community could not continue along their political path up to that time was manifested by the disappearance of the trend of division among the emigrant community, present since the beginning. This opinion was formed in part due to their being taken aback by the 1972 breakdown of the Croatian reform movement. The trend of division was not only halted, but there was a new trend of unification between many emigrant organizations, groups and individuals through the

formation of the Croatian National Council (Hrvatsko narodno vijeće). The idea of a common organization had been a mainstay of many political programs during previous times, with few results, gained traction and speed during the mid-1970s after the failure of the reform movement. One might conclude after a careful reading of the relevant sources, that this unification would not have occurred if there had not been this interpretation of events of the early 1970s.

The best evidence that a part of the political emigrant community tried to maintain their connections with the homeland was a large number of connections that the exiles organized and maintained with their political counterparts in the homeland, as well as with those persons who might become their ideological counterparts. After the breakdown of the Croatian reform movement, the regime used those contacts against defendants in the country, saying that they had conspired with a „fascist“ and „hostile“ emigrant community with the aim of detaching Croatia from Yugoslavia. On the other hand, it is indicative that the regime knew about many of these contacts, some were realized through the Croatian Matrix (Matica hrvatska) or the Institute for Migration and Nationalities (Zavod za migracije i narodnosti). Some emigrants contacted various libraries. Had any of these contacts been a threat to national security, while one must remember that the goal of the reform faction in the Croatian League of Communists was not the detachment of Croatia from Yugoslavia, the guilty parties would have been swiftly sanctioned. Some accusations were so surreal that they did not hold up in the show trials. The political emigrant community was supposed to serve as one of the guilty parties for the turbulent state of the country. It was much easier to level this charge against fascists and terrorists who were connected to a handful of separatists inside Croatia, than admit the fact that the outpouring of dissatisfaction was deeply rooted in Yugoslavia itself. The most prominent leaders of the Croatian reform movement did not leave into political exile, but several journalists, intellectuals and lower-level Party functionaries who were threatened with arrests did so. A larger part of the political emigrant community greeted them with a wish for sincere cooperation, as representatives of the latest political options in the homeland.

After this testing period for the Croatian postwar political emigrant community, one can deduce that it was not uniformly backwards, turned to the past, or torn apart into various factions. Certain sections were distinguished by these features, but this thesis shows that this was not so in all cases. To make the situation more complex, one cannot draw a clear line between older men who followed past ideals, or younger men who formed and followed new

political goals. The extent to which a large part of the political emigrant community was ready to leave behind old dissenting opinions and differences, as well as bloody conflicts, all for the goal of creating an independent Croatian state, was only partly visible during the duration and downfall of the Croatian reform movement. It grew into full stature twenty years later, in the time of Yugoslavia's breakup. However, the basic ideological and political tenets were formed during the period covered by this thesis.

Ključne riječi

Hrvatska politička emigracija, hrvatski reformni pokret, ideja o hrvatskom miru, Vjekoslav Luburić, Jakša Kušan, SSSR, Branimir Jelić, akcija Feniks 72, Hrvatsko narodno vijeće, Bruno Bušić, *Hrvatski književni list*, *Hrvatska revija*

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Hrvatska politička emigracija od kraja Drugog svjetskog rata do sredine 70-ih godina ...	7
3. Ideja o hrvatskom miru – <i>Nova Hrvatska</i> i Hrvatski narodni otpor	28
3.1. Od konca 50-ih do pada Rankovića i pojave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika	28
3.2. Od pada Rankovića i pojave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika do sloma hrvatskog reformnog pokreta	40
3.3. Od sloma hrvatskog reformnog pokreta do sredine 70-ih	58
3.3.1. <i>Obrana</i>	58
3.3.2. <i>Nova Hrvatska</i>	61
4. Hrvatska politička emigracija između Zapada i Istoka: primjer Branimira Jelića	71
4.1. <i>Hrvatska Država</i>	72
4.2. Ocjene novog političkog pravca Branimira Jelića od strane hrvatske političke emigracije	92
4.3. Svjedočenje Velimira Tomulića	104
4.4. Izvori i literatura o „špijunskoj aferi“	110
4.5. Dosje Branimira Jelića	122
4.6. Zaključni osvrt na djelovanje Branimira Jelića	146
5. Bugojno kao odgovor na Karađorđevo: interpretacije akcije Feniks 72 kao odgovora na slom hrvatskog reformnog pokreta	152
6. Slom hrvatskog reformnog pokreta kao integrativni faktor hrvatske političke emigracije	174
7. Kontakti hrvatskih političkih emigranata s pojedincima i institucijama u Jugoslaviji u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih	187
8. Zaključak	245
Izvori	252
Arhivski izvori	252
Oralni izvori	252
Ostali izvori	253
Časopisi i novine	253
Literatura	254
Životopis	260

1. Uvod

Kako se naslovna tema sastoji od dva naizgled nepovezana elementa, od kojih je prvi relativno nepoznat hrvatskoj historiografiji, neophodno je rastumačiti način kako je došlo do formiranja teme. Jedan od istraživačkih fokusa autora ovoga rada usmjeren je na problematiku Nezavisne Države Hrvatske, pa je bilo logično proširiti interes i nakon 1945. godine na preživjele dužnosnike NDH, kao i HSS-a koji su se našli u inozemstvu, ali i svih ostalih osoba koje su napustile novostvorenu komunističku Jugoslaviju i počeli se baviti odnosno nastavili s političkim djelovanjem. U tome korpusu posebno se izdvaja Ivan Oršanić¹, čijim se radom unutar Hrvatskog katoličkog pokreta u 30-im godinama autor detaljnije bavio, a koji je početkom 50-ih u Buenos Airesu osnovao Hrvatsku republikansku stranku. Najzad, pojavilo se i zanimanje za poslijeratni rad Ante Cilige, istaknutog hrvatskog komunističkog disidenta poznatog na svjetskoj razini, o čijem je djelovanju 30-ih i ranih 40-ih godina autor napisao diplomski rad. Kako niti jedan problem nije moguće promatrati bez uklapanja u širu sliku, za pravilno formuliranje teme i istraživačkih pitanja bilo je nužno upoznati se s iskustvima političkih emigranata drugih europskih naroda i to u modernom i suvremenom periodu, a ne samo nakon završetka Drugog svjetskog rata. Najpoznatija europska politička emigracija koja je postojala tijekom 19. stoljeća bila je ona poljska, kod čijeg su se formiranja i djelovanja mogle zapaziti neke opće karakteristike koje će ili vrijediti za sve kasnije političke emigracije ili će im se pripisivati kao stereotipi. S ciljem detekcije jedne od najpoznatijih, valja istaknuti izjavu koja se odnosila na Burbonce nakon izbijanja Francuske revolucije, koja kaže „da su to ljudi koji nisu ništa naučili, ali ni zaboravili“.² Ta se ocjena polako počela prišivati ostalim i kasnijim političkim emigracijama, za koje se držalo da se, odsječene od domovinske stvarnosti iživljavaju u prekopavanju prošlosti i sanjanju nejasne i nerealne budućnosti.³ Dva

¹ Ivan Oršanić rođen je u Županji 1904. godine, a preminuo u Buenos Airesu 1968. Završio je matematiku u Zagrebu, a bio je sudionik hrvatskog katoličkog pokreta i član Velikog križarskog bratstva, kao i glavni urednik časopisa *Hrvatska smotra*. Bio je jedan od prvaka ustaškog pokreta u zemlji, pa su ga banovinske vlasti zatvorile. U NDH je najveći dio vremena bio zapovjednik Ustaške mladeži. Jedan je od najbližih Pavelićevih suradnika u NDH i jedan od „utemeljitelja ustaškog novinarstva“. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.* Gl. ur. Darko Stuparić. Minerva. Zagreb, 1997. 302-303

² Meštrović, Mate. *U vrtlogu hrvatske politike: kazivanje Peri Zlataru*. Golden marketing. Zagreb, 2003. 158

³ Hrvoje Lorković, emigrant od 1962. godine (Mladen Lorković, ministar u NDH bio mu je stric), pisac zapaženih priloga u emigrantskim časopisima *Hrvatska revija* i *Hrvatski list* zapisao je: „Svaka dijaspora je konzervativna. Takva joj je uloga dosuđena egzistencijom u kojoj se neizbježno javlja potreba očuvanja dostignutih vrijednosti. Iseljenici vjeruju da će konzerviranjem onog što su bili ostati sačuvano i ono što ih čini posebnim i originalnim, što ih razlikuje od onih s kojima su se našli u ovom ili onom „melting potu“. Lorković, Hrvoje. „Samosvojni prilozi u iseljeničkoj Hrvatskoj reviji.“ U: *Budućnost iseljene Hrvatske*. Urednici Vlado Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb, 1998. 89

su najvažnija pitanja zaokupljala političke emigrante: tko je kriv što su to morali postati i na koji način to promijeniti. Niti jedna politička emigracija nije uspjela postići konsenzus o ova dva temeljna pitanja, stoga se o političkoj emigraciji uvriježila i druga široko rasprostranjena ocjena, a to je da je svaka politička emigracija posvađana.

Na temelju ovakvih ocjena, pojavila se zamisao da bi se te dvije spomenute postavke mogle provjeriti i na primjeru hrvatske poslijeratne političke emigracije.⁴ Prema široko prihvaćenom mišljenju, hrvatski reformni pokret jest najbitniji skup procesa i događaja u hrvatskoj povijesti u razdoblju 1945.-1989⁵. Kao takav mogao je poslužiti kao jako dobar test, svojevrsni lakmus papir za provjeravanje nekih od uvriježenih postavki o političkim emigracijama na temelju stavova hrvatskih političkih emigranata o spomenutom fenomenu. Po stupnju pridavanja pozornosti ovim događajima, po načinu komentiranja i shvaćanju promjena, po novim idejama i pristupima prema stanju u domovini koji su se, potaknuti tim promjenama, u političkoj emigraciji rađali, valjalo je provjeriti u kojoj su mjeri hrvatski politički emigranti živjeli u prošlosti, a u kojoj mjeri bili spremni na evoluciju ili revoluciju svojih stavova s obzirom na krupne promjene u zemlji. Stoga je odabrano nekoliko tema, odnosno problemskih pitanja kojima je valjalo provjeriti međusobne utjecaje političkih zbivanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji na hrvatsku političku emigraciju, ali i obrnuto.

Naime, konkretnija istraživanja pokazala su kako je do povezivanja ove dvije naizgled nepovezive teme došlo mnogo puta u razdoblju postojanja druge Jugoslavije i to od strane režima! Iako je politička emigracija, posebno ona hrvatska za jugoslavenske vlasti igrala ulogu dežurnog krivca za niz događaja i procesa koji nisu bili na korist režima, poplava takvih optužbi uslijedila je nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta. Niz članova Matice hrvatske (od kojih su neki ranije bili članovi partije), ostalih intelektualaca i kulturnih djelatnika, pripadnika studentskog pokreta, te običnih građana bili su nakon sjednice u Karađorđevu optuženi za, među ostalim, suradnju s tzv. neprijateljskom, ekstremnom, fašističkom, terorističkom političkom emigracijom. Tako je došlo do formiranja još jednog istraživačkog pitanja. Valjalo je provjeriti jesu li pojedinci i/ili organizacije iz emigracije

⁴ Da je dovođenje ova dva fenomena u vezu opravdano, potvrđuju i sljedeći članci: Jandrić, Berislav. „Stajališta hrvatske političke emigracije o Hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu „Hrvatskoj reviji“. *Časopis za suvremenu povijest*, 35 (2003), 2. 431-461. Salaj, Branko. „Proljeće i dijaspora“. *Hrvatska revija*, obn. teč. god. 2 (2002) 1. 6-22

⁵ Termin hrvatski reformni pokret u ovome redu koristi se za označavanje nastojanja dijela vodstva SKH da stekne viši stupanj autonomije u odnosu na savezni centar, prvenstveno u ekonomskoj i upravnoj sferi, ali i skidanja svojevrsne stigme s ispoljavanja i isticanja hrvatskog identiteta u povijesti, društvu i kulturi, što je do tada bilo tretirano kao nacionalizam. Radilo se, dakle, o reformi koja je bila inicirana s vrha, ali koju je, uz manje izuzetke, prihvatilo hrvatsko društvo.

kovali planove s pojedincima i/ili organizacijama u zemlji za rušenje „postojećeg društveno-političkog sistema s ciljem izdvajanja Hrvatske iz SFRJ“, kako su to govorile optužnice. Nadalje, trebalo je detektirati u kojem su obujmu postojali kontakti na relaciji politička emigracija – domovina, tko su bili protagonisti, kakav je bio karakter tih kontakata, u kojoj mjeri je dolazilo do slaganja odnosno konflikata o tada gorućim pitanjima.

U proučavanju stavova političkih emigranata o hrvatskom reformnom pokretu najzanimljivija, ali i najindikativnija komponenta jest njihov stav i njegove metamorfoze prema reformno orijentiranim hrvatskim komunistima, kao potencijalnim partnerima u mogućem stvaranju samostalne hrvatske države. Upravo je u razdoblju postojanja pokreta u političkoj emigraciji iskristalizirana ideja o hrvatskom miru ili pomirenju, odnosno o suradnji nekadašnjih ustaša i hrvatskih partizana te njihovih potomaka u stvaranju samostalne hrvatske države. Dodatnu zanimljivost predstavlja činjenica kako su postojale dvije verzije spomenute ideje, koje su nastale koncem 50-ih odnosno početkom 60-ih i kako su obje doživjele značajne promjene s padom Rankovića, pojavom Deklaracije o jeziku i stvaranjem hrvatskog reformnog pokreta. Autor je odabrao dva najeklatantnija primjera – onaj časopisa *Nova Hrvatska* te verziju koju je zastupala emigrantska organizacija Hrvatski narodni otpor. Ova ideja imala je prilično velike posljedice na sliku političke emigracije u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih. Sukladno tome, trebalo je dokučiti ne samo ostale posljedice koje je postojanje hrvatskog reformnog pokreta ostavilo na političke emigrante, nego i na koji je način njegov slom djelovao na te ljude. Izlučena su tri najvažnija procesa. Prvi je dolazak omanjeg broja sudionika reformnog pokreta u emigraciju i njihovo političko djelovanje. Zatim, stvaranje revolucionarnog raspoloženja u jednom dijelu emigracije i širenje zamisli kako se Hrvatska može osloboditi jedino oružjem. I na koncu, nakon Karađorđeva zapažen je ogroman rast osjećaja zajedništva i tendencija zagovaranja sloge, što je rezultiralo ujedinjenjem znatnog dijela političke emigracije u vidu Hrvatskog narodnog vijeća.

Za vrijeme trajanja hrvatskog reformnog pokreta u hrvatskoj emigraciji pojavila se još jedna nova, jednako tako revolucionarna paradigma. Naime, organizacija Hrvatski narodni odbor pod vodstvom Branimira Jelića povukla je do tada nezamisliv potez za antikomunističko nastrojenu hrvatsku političku emigraciju i započela promovirati oslanjanje na Sovjetski Savez u stvaranju samostalne hrvatske države! Dočim je ideja o hrvatskom miru bila jedna od najvažnijih postavki na kojima je građena demokratska Republika Hrvatska, spomenuta je politička doktrina izgubila na svojoj vrijednosti prestankom Hladnog rata i kolapsom SSSR-a i komunističkog režima u srednjoj i istočnoj Europi. Ipak, sve do

spomenutih događaja ona je među hrvatskim političkim emigrantima imala što veći što manji broj zagovaratelja. Dok će s jedne strane širenje političkih horizonata djelovati na diverzifikaciju i obogaćivanje političke misli hrvatskih emigranata, ovaj će politički stav isto tako izazivati i teške političke trzavice, pa i rascjepe unutar hrvatskog emigrantskog korpusa. Za ovaj rad vrlo je važna i činjenica kako su spomeniti novi iskoraci u emigraciji izazvali niz reakcija, zapravo lanac događaj u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Osim opisanih motiva i načina promatranja problema, na konstrukciju naslovne teme utjecali su i dostupni izvori. Političke organizacije, grupe i pojedinci u emigraciji najviše su djelovali širenjem svojih novina i časopisa, pa se u tim izvorima može pronaći najviše materijala pomoću kojega se može odgovoriti na istraživačka pitanja. Konzultirani su časopisi i novine političkih emigranata iz obje Amerike, Europe te Australije. Isto tako, uzeti su u obzir politički emigranti raznih provenijencija, različitih dobnih skupina i različitih političkih i ideoloških opredjeljenja. Kako je čitav niz stvari koje su se odnosile na procese koji su utjecali na stvaranje stavova o stanovitim pitanjima ostao skriven za čitatelje, dozu svjetla na tu problematiku bacaju pisma koja su emigranti razmjenjivali. U tome kontekstu moraju se spomenuti ogromne osobne ostavštine Vinka Nikolića⁶ i Dominika Mandića⁷ ili osobni fondovi u Hrvatskom državnom arhivu poput onih Jure Petričevića⁸, Miljenka Dabe-Peranića⁹

⁶ Vinko Nikolić je rođen 1912. godine u Šibeniku, a 1937. diplomirao je hrvatsku književnost i jezik. Zbog političkih razloga ne može dobiti posao, pa radi kao prefekt Napretkovog konvikta u Sarajevu te dopisnik i jezični korektor novina u Zagrebu. Profesor je na trgovačkoj akademiji od studenog 1939. do srpnja 1943. godine, a od tada u Prvoj muškoj realnoj gimnaziji do propasti NDH. Boravi u savezničkim logorima, a potom u Rimu studira na Filozofskom fakultetu, dok je od 1947. godine u Argentini. Od 1951. godine zajedno s Antunom Bonifačićem uređuje *Hrvatsku reviju* do 1955., a nakon toga sam. Godine 1966. odlazi u Francusku, gdje se nije uspio trajnije nastaniti, pa je do svog povratka u samostalnu Republiku Hrvatsku boravio u Španjolskoj. Još od svojih gimnazijskih dana bavio se pjesništvom i književnošću te je iza sebe ostavio golem opus. Pored toga, knjižnica Hrvatske revija izdala je 66 svezaka. Nikolić je preminuo 1997. godine. Blažeković, Milan. *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*. Školske novine, Pergamena. Zagreb, 1996. 335. *Tko je tko u NDH*, 1997., 296.

⁷ Dominik Mandić rođen je 1889. godine u Lisama kraj Širokog Brijega. U franjevački red stupa 1906., dok je zaređen 1912. godine u Švicarskoj gdje je bio na studiju. Tamo je postigao doktorat iz filozofije. Godine 1916. postao je tajnik hercegovačke franjevačke provincije i profesor gimnazije u Mostaru. Nakon Prvog svjetskog rata sudjeluje u osnivanju Hrvatske pučke stranke. Provincijal hercegovačke franjevačke provincije postaje 1928., a nekoliko godina kasnije i ravnatelj franjevačke klasične gimnazije u Širokome Brijegu. Godine 1939. izabran je za glavnog ekonoma Franjevačkog reda. Starješina hrvatskih franjevaca u SAD-u postaje 1952., a tri godine kasnije osniva Hrvatski povijesni institut. Od 1955. godine uglavnom radi na nekoliko svojih znanstvenih radova. Umro je u Chicagu 1973. godine. Blažeković, 1996., 291-292

⁸ Jure Petričević rođen je 1912. godine u Starigradu, studirao je agronomiju u Zagrebu, a od proljeća 1940. do ljeta 1942. godine školuje se u Švicarskoj, gdje je postigao doktorat iz agrarne ekonomije. U jesen 1942. godine postaje stožernik u Banja Luci, ali daje ostavku i od početka 1943. godine boravi u Zagrebu, obavljajući upravne i stručne zadaće. Uspio je izbjeći izručenje i od rujna 1946. godine nalazi se u Švicarskoj. Među ostalim, osnovao je nakladnu kuću Verlag Adria, koja je izdala 15 knjiga u skupu Knjižnica sloboda. Ibid., 413-414

⁹ Vidi bilješku 68

ili Milana Blažekovića¹⁰. Iznimno vrijednu, indikativnu, ali i jako slabo dostupnu, zbog restriktivnih zakonskih odredbi, grupu izvora čine razni materijali koji su nastali kao produkt djelovanja jugoslavenskih tajnih službi prema političkim emigrantima.¹¹ Tetralogiju izvora zatvaraju oni oralni, budući da je autoru pošlo za rukom razgovarati odnosno voditi elektronsku prepisku s desetak bivših političkih emigranata.

Govoreći o korištenoj literaturi, potrebno je istaknuti kako hrvatska politička emigracija gotovo da i nije bila predmet zanimanja hrvatske historiografije. Nedostatak interesa akademske zajednice, pa i šireg društva, ali i kontroverznost same teme za taj dio hrvatskoga naroda, zasigurno su glavni razlozi za takvo stanje, dok i nekoliko prepreka u istraživanju, poput teškoća u pristupu izvorima i relativno kratak vremenski odmak od nekih segmenata spomenute teme, nose određenu odgovornost. Tretiranje hrvatske političke emigracije od strane jugoslavenskoga režima kao u potpunosti ustaške i fašističke, a one mlađe, koja se nije mogla povezati s Nezavisnom Državom Hrvatskom, kao terorističke, očito je ostavilo duboke posljedice na hrvatsko društvo.¹² Postoji nekoliko uvjetno historiografskih djela preglednog karaktera, koja se pak bave hrvatskom emigracijom, pa je politička emigracija obrađena u tome kontekstu. Sliku tek ponešto popravljaju nekoliko članaka koji problematiziraju neke aspekte ove teme. Stoga se, u daljnjim nastojanjima za prikupljanjem osnovnih podataka o

¹⁰ Milan Blažeković rođen je 1913. godine u Prozoru. Studirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu i postigao status doktora prava. Za vrijeme Banovine služi u nekoliko mjesta kao pripravnik u Državnom pravobraniteljstvu. U NDH postaje tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova. Tri semestra studirao je u Berlinu, a tamo je postao od polovice 1943. godine kao tajnik poslanstva NDH. Do konca 1947. godine nalazi se u logor u Austriji, a potom odlazi u Buenos Aires, gdje mijenja nekoliko poslova, najduže radeći kao viši činovnik jednog njemačkog građevinskog poduzeća. U Sabor HNV-a biran je tri puta, a bio je delegat u prvom Vijeću. U Buenos Airesu osnovao je Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnicu. Blažeković, 1996., 49

¹¹ Autor rada imao je priliku konzultirati niz elaborata i dosjea koje su izradile razne instance jugoslavenskih tajnih službi. Kao generalna ocjena te vrste izvora jako dobro funkcionira jedna rečenica koju je napisao dugogodišnji politički emigrant u Austriji i SAD-u Rudolf Arapović: „Ono što je važno napomenuti je to da je niz informacija dobivenih od doušnika bio netočan, a drugo je da je svaki važniji emigrant bio pokriven s nekoliko doušnika, od kojih su neki komunicirali s njima i redovno se sastajali“. Arapović, Rudolf. *DL 229503: UDB-a i njeni suradnici (prema tajnim izvještajima)*. HB Press. Washington, 2003. 160

¹² O tome pitanju vidi: Šakić, Vlado. „Integracijski procesi domovinske i iseljene Hrvatske“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 16-18. Antić, Ljubomir. „Neki pogledi jugoslavenskih vlasti na hrvatsko iseljeničtvo sredinom 70-ih“. Ibid. O tome kako je jugoslavenski komunistički režim u nekim službenim izdanjima prikazivao hrvatsku političku emigraciju vidi: Bošković, Milo. *Antijugoslovenska fašistička emigracija*. Sloboda, Dnevnik. Beograd, Novi Sad, 1980. Ibid. *Šesta kolona: nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Birotehnika, Dnevnik. Zagreb, Novi Sad, 1985. Domankušić, Stjepan. *Politička emigracija: aktivnost političke emigracije protiv samoupravne socijalističke Jugoslavije i njenih oružanih snaga*. Vojnoizdavački zavod. Beograd, 1974. Šira populacija je o političkoj emigraciji, osim u novinama i časopisima, čitala i u romanima novinara Đorđa Ličine, a najpoznatiji su *Dvadeseti čovjek*, *Roverova braća*, *Šifra 777*, *Tragom plave lisice* itd.

ovoj temi, bilo nužno osloniti na djela koja su producirali sami politički emigranti, odnosno na njihove biografije i autobiografije, koje su nastajale i prije i poslije hrvatske nezavisnosti.

2. Hrvatska politička emigracija od kraja Drugog svjetskog rata do sredine 70-ih godina

Godine 1945. hrvatski se narod našao u potpuno novoj situaciji što se tiče ne samo političke emigracije, nego emigracije općenito. Ograničivši se na moderno i suvremeno razdoblje, valja konstatirati da se stvaranje prve hrvatske emigracije može datirati u drugu polovicu, odnosno konac 19. stoljeća. Radilo se o ekonomskoj emigraciji, koja je bila potaknuta prenaseljenošću, raznim pošastima, poput one koja je zahvatila vinovu lozu, te mogućnostima useljavanja u zemlje koje su nudile sigurniju budućnost. Važno je ustvrditi da su se i ti iseljenici pomalo počeli politički aktivirati i reagirati na događaje u domovini. Prvi takav važniji istup dogodio se povodom političkih previranja 1903. godine, radi kojih je omraženi ban Khuen morao napustiti Hrvatsku. U tome su prednjačili Hrvati u obje Amerike. Angažman je nastavljen zauzimanjem za finacijsku samostalnost hrvatskih zemalja u ugarskoj polovici Monarhije. Protestiralo se i protiv označavanja Slavena kao Austrijanaca i Mađara prilikom popisa stanovništva u SAD-u 1910. godine, kao i dolaska mađarskog grofa Alberta Apponyja, koji je bio jedan od istaknutijih pobornika zatvaranja nemađarskih škola.

Politička aktivnost iseljenika daleko je više ojačala nakon izbijanja Prvog svjetskog rata. Osnovana su mnoga privremena tijela, koja su slala pomoć Jugoslavenskom odboru u Londonu. Jasno, istupalo se protiv Austro-Ugarske, a za ujedinjenje južnoslavenskih zemalja u Monarhiji sa Srbijom i Crnom Gorom. Hrvatski članovi u Jugoslavenskom odboru, čiji je začetak bio Hrvatski odbor u Rimu, bili su prvi politički emigranti u spomenutom razdoblju, što znači da je za vrijeme Prvoga svjetskog rata hrvatska politička emigracija brojčano bila neznatna, no svojim djelovanjem i lobiranjem dala je svoj obol u stvaranju nove geopolitičke situacije u hrvatskim zemljama nakon raspada Austro-Ugarske. Nije izostao doprinos u upoznavanju svjetske javnosti s položajem Hrvata i ostalih naroda koji su živjeli na istočnojadranskoj obali, prilikom teških pregovora o razgraničenju nove Kraljevine SHS s Italijom.

Kako u domovini, tako je nezadovoljstvo načinom na koji je stvorena jugoslavenska država nastalo i raslo i među iseljenicima. Ono će u mnogim kolonijama biti uobličeno kroz stvaranje ogranaka Radićeve seljačke stranke, koja do sredine dvadesetih nije željela priznati monarhiju i kralja, inzistirajući na preuređenju države. Odmah po osnivanju Kraljevine SHS, stvara se pravaška politička emigracija, predvođena nekim visokim bivšim austro-ugarskim časnicima, poput Sarkotića i Duića, koja je također bila brojčano iznimno slaba, ali i

neutjecajna, kako među narodom u domovini, tako i u stranim krugovima. Početkom tridesetih, nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića i preimenovanja države u Kraljevina Jugoslavija, osniva se ustaška organizacija, koja je zagovarala stvaranje samostalne hrvatske države (za razliku od HSS-a), a sva je sredstva, uključujući oružane akcije i revoluciju, smatrala dozvoljenima, dapače, jedinim mogućima. U osnivanju njenih ogranaka diljem svijeta, posebno se ističe Branko Jelić, jedan od emigrantskih vođa nakon 1945. godine¹³. Organizacija se u Amerikama zvala Hrvatski Domobran. Nastanak organizacije Hrvatsko Kolo u SAD-u bila je direktna reakcija na atentat na HSS-ove zastupnike u Skupštini, te je prethodila stvaranju Ustaškog pokreta. U listopadu 1928. godine četrnaest ogranaka Hrvatskog Kola u SAD-u i Kanadi ujedinilo se u jednu organizaciju, koja je stupila u kontakt i s Antom Pavelićem, čelnikom Ustaškog pokreta, te mu pomagala na financijskom i propagandnom planu. Svoje je djelovanje prvenstveno usmjerila na upoznavanje američke i kanadske, ali i javnosti drugih zemalja o položaju Hrvata u Jugoslaviji. No, uskoro dolazi do sukoba s ustaško-domobranskim pokretom, koji je Kolu preuzeo dio članova. Osim toga, Kolo je priznavalo Vladka Mačeka, predsjednika HSS-a, kao vođu hrvatskog naroda, dok je kritiziralo Pavelića zbog povezanosti s fašističkom Italijom. Također, nije pozdravilo uspostavu NDH, ali je i dalje čvrsto ostalo na protujugoslavenskoj poziciji. I HSS je dobio snažna pojačanja iz zemlje, u vidu Jurja Krnjevića¹⁴, koji se posebno istaknuo apelirajući na Ligu naroda, povodom nasilja u Jugoslaviji, te Augusta Košutića. U Kanadi je 1929. godine Petar Stanković u Winnipegu počeo izdavati *Kanadski glas*, HSS-ov stranački list, koji se od 1932. godine naziva *Hrvatski glas*. HSS je, osim u Kanadi, imao snažna politička uporišta i u Belgiji, gdje su mnogi Hrvati radili u tamošnjim rudnicima. Lijeve ideje su također naišle na odaziv među nekim hrvatskim iseljenicima, pa su izdavani listovi i te ideološke orijentacije. Ne treba zaboraviti i na hrvatske komuniste iz domovine, koji su vjerno slijedili naputke Kominterne, obrazovali se i obučavali (ali i stradavali u Staljinovim čistkama) u Moskvi, te putovali diljem Europe i sudjelovali u Španjolskom

¹³ Branko Jelić rođen je u Donjem Docu 1905. godine. U Zagrebu je studirao medicinu, a iznimno je bio aktivan u Stranci prava. Krajem 1928. odlazi u Austriju i do 1939. godine glavni je organizator Ustaško-domobranskog pokreta. Jareb, Jere. *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*. Mirko Šamija. Cleveland, 1982. 599, 602-604, 624. O Jeliću će opširno biti riječi u mnogim dijelovima ovoga rada.

¹⁴ Juraj Krnjević rođen je u Ivanić Gradu 1895. godine. Doktorirao je pravo u Zagrebu 1920. godine, a tada je ujedno prvi puta izabran za narodnog zastupnika na listi HRSS-a. Na idućim je izborima također izabran, ovoga puta u Tuzli. Godine 1928. izabran je za glavnog tajnika HSS. Nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra odlazi u Švicarsku, a vraća se tek 1939. godine i postaje senator. Nakon sloma Jugoslavije, Maček ga odabire za potpredsjednika kraljevske vlade iz koje se povukao 1943. godine zbog stalnih sukoba sa srbijanskim ministrima. Po završetku rata ostaje u emigraciji i radi na organiziranju ogranaka HSS-a u svijetu. Nakon Mačekove smrti 1964. godine postaje predsjednik HSS-a, koji se početkom 80-ih raspao na dva dijela. Blažeković, 1996., 255-256. O Krnjeviću više vidi u: Prpić Gamiršek, Neda. *Dr. Juraj Krnjević: tri emigracije: razgovori-pisma-prilozi*. Udruga za promicanje hrvatske političke povijesti Neda Prpić Gamiršek. Zagreb, 2004.

građanskom ratu. Dakle, u suton Drugog svjetskog rata, broj Hrvata koji je napustio Jugoslaviju iz političkih razloga, vjerojatno nije prelazio brojku od tisuću ljudi, sudeći po broju pripadnika Ustaškog pokreta koji se vratio u zemlju u travnju 1941. godine, prilikom napada sila Osovine na Jugoslaviju i stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, te spomenutim hrvatskim komunistima, razasutima od Španjolske do SSSR-a. Daleko veći broj politički aktivnih iseljenika, napustio je zemlju zbog ekonomskih razloga, a u novim se sredinama politički aktivirao na inicijativu organizacija u domovini (HSS i KPJ), odnosno onih koji su glavninu djelovanja prebacili u inozemstvo (Ustaški pokret).

Na početku Drugog svjetskog rata, Domobran je zauzeo stav o potrebi osnivanja samostalne države, no sam se raspustio, zbog konflikta SAD-a i Sila Osovine, u čijoj je sferi bila i NDH. Američki su Hrvati posebne napore ulagali u uvjeravanje američke javnosti i političara u pravu narav četničkog pokreta, koji je u osobi veleposlanika Fotića imao oštrog zagovornika, a koji je imao jako dobre veze u američkim političkim krugovima. Kod određenog broja Hrvata, kao i ostalih južnoslavenskih iseljenika, na povoljan prijem naišle su poruke Tita i NOP-a, koji je obećavao Jugoslaviju, u kojoj će svi narodi biti ravnopravni. Domobran je u osnivanju NDH vidio ostvarenje svojih ciljeva, no kako se rat primicao kraju, slabio je, pa je došlo i do podjele u organizaciji. Jugoslavenska narodna obrana podržavala je kraljevsku vladu, no postepeno se počela primicati Titu. Slično je reagiralo iseljeničtvo u Australiji i Novome Zelandu. U zaključku valja reći da su Hrvati u Australiji, Novom Zelandu i Južnoj Americi vjerovali da Titov pokret može ostvariti ravnopravnu, federativnu Jugoslaviju, te nisu željeli obnovu kraljevine. Pri tome se mora imati na umu činjenica da su ti ljudi emigrirali u vrijeme postojanja Austro-Ugarske, kada je ideja jugoslavenske države doživljana kao spas za Hrvate, ugrožene od Mađara, Nijemaca, pa i Talijana. Kako u potpunosti nisu bili upoznati sa stanjem u Jugoslaviji, takva su uvjerenja prenosili i na svoje potomke. U nekim drugim sredinama, među ljudima iste provenijencije, razvila su se drugačija razmišljanja, a pod utjecajem seljačke stranke, odnosno ustaške organizacije. U Sjevernoj Americi tako najveći broj Hrvata slijedi politiku HSS-a, domobrani su jako pazili da ih se ne poistovjeti s režimom NDH, te su naglašavali odanost američkim ratnim ciljevima, a malobrojni komunisti podržavali su SSSR i partizanski rat. No svima im je zajednično lobiranje kod stranih političara za popravljjanje stanja u domovini, održavanje manifestacija i prosvjeda, skupljanje pomoći itd.¹⁵

¹⁵ Čizmić, Ivan, Sopta, Marin, Šakić, Vlado. *Iseljena Hrvatska*. Golden marketing – Tehnička knjiga: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar. Zagreb, 2005. 313-315, 319-321, 326-327, 329-322, 335, 339-341, 347-352.

Nakon sloma NDH i uspostavljanja komunističke Jugoslavije, oslikano stanje bitno se mijenja. Čitava plejada dužnosnika iz svih struktura NDH i Ustaškog pokreta, koji su uspjeli izbjeći opkoljavanje na austrijsko-slovenskoj granici, izručenje Jugoslaviji i križne putove do njenih istočnih i jugoistočnih granica, bježi u inozemstvo. Njima se pridružuju članovi obitelji, zatim obični civili, odnosno svi oni koji su strahovali od osвете i represije novih vlasti, bilo kao „domaći izdajnici“ ili „klasni neprijatelji“. Zemlju su napuštali i protivinici NDH, koji su ujedno bili protiv svih totalitarizama, pa tako i komunizma. Tu posebno valja istaknuti one članove HSS-a, koji su tijekom cijeloga rata slijedili Mačkovu politiku nemiješanja i čekanja završetka rata. Dapače, u političkom izgnanstvu našao se i sam Vladko Maček, smjestivši se konačno u Sjevernoj Americi¹⁶, dok je nekadašnji poglavnik NDH, Ante Pavelić, nakon skrivanja u Europi, odabrao pak Južnu Ameriku, točnije Buenos Aires, za svoj stalni boravak. Prvih nekoliko godina, ta mnogobrojna politička emigracija, bila je poprilično neorganizirana. Tim je ljudima tada najvažnija stvar bila osiguranje koliko toliko normalnog života, stvaranje materijalne osnovice, pronalazak zaposlenja, reguliranje statusa u zemlji imigracije itd. Daleko više briga imali su oni smješteni po izbjegličkim logorima, uglavnom u Austriji i Italiji, koji su, pored svih teškoća koje tako nesiguran i mizeran život nosi, bili u stalnome strahu da će biti izručeni jugoslavenskim vlastima, što se itekako znalo događati. Teško je bilo naći svoje mjesto pod suncem, posebno u zapadnoj Europi, koja je bila preplavljena izbjeglicama iz njenog središnjeg i istočnog dijela. Stoga prve političke inicijative dolaze od emigranata koji su i ranije djelovali na taj način.¹⁷

Jareb, Mario. „Hrvatska politička emigracija (1929-1990)“. U: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Urednik Ljubomir Antić. Matica hrvatska. Zagreb, 2006. 307-314. Vukušić, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*. 3. dopunjeno izdanje. Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva. Zagreb, 2002. 13-15. O sukobima američkih Hrvata s Fotićem vidi i Radica, Bogdan. *Živjeti-nedoživjeti*. 2 sveska. Knjižnica Hrvatske revije. München, Barcelona, 1982.-1984. Na raznim mjestima.

¹⁶ O tome opširnije vidi u: Boban, Branka. „Vladko Maček u emigraciji – od izlaska iz zemlje do odlaska u Sjedinjene Američke Države“. *Radovi znanosti*, 39 (2007). 243-258

¹⁷ Jareb, 2006., 315-317. Mirth, Karlo. *Život u emigraciji*. Matica hrvatska. Zagreb, 2003. 27-56. Krizman, Bogdan. *Pavelić u bjekstvu*. Globus. Zagreb, 1986. 9-164. O prvim mjesecima i godinama političkih emigranata govore i sljedeći članci i knjige: Jandrić, Berislav. „Prijeponi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.-1947.“ *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (2006) 2. 457-498. Ibid. „Saveznički izbjeglički logori počeci- otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u Domovini“. U: 1945: *Razdjelnica hrvatske povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2006. 305-322. Ibid. „Hrvatska politička emigracija u Njemačkoj 1946-1956“. U: *Dijalog povjesničara-istoričara*, 10/2, 2008. 63-79. Robionek, Bernd. *Croatian Political Refugees and the Western Allies: a documented history*. OEZ Berlin-Verlag. Berlin, 2010. 138-355. Nikolić, Vinko. *Tragedija se dogodila u svibnju*. 2 sv. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona, München, 1984-1985. Bauer, Ernest. *Život je kratak san: uspomene 1910-1985*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona, München, 1986. Rojnica, Ivo. *Susreti i doživljaji*. Knjiga druga. DoNeHa. Zagreb, 1994.

Tako su se već početkom prosinca 1945. godine sastali hrvatski politički djelatnici u Chicagu i osudili uvođenje komunističkog režima u Hrvatsku, a sredinom ožujka 1946. godine sastalo se nekoliko društava u Clevelandu, koji su uglavnom podržavali HSS, no protivili su se ostanku Hrvatske u Jugoslaviji. Smatrali su da se HSS mora staviti na čelo cjelokupne emigracije. Neki su im se suprotstavili, poput Rudolfa Erića iz Domobrana i franjevac, koji su smatrali da HSS ne može imati monopol u vođenju hrvatske emigrantske politike. No, unatoč tome, osnovani su Ujedinjeni Američki Hrvati. U Chicagu je 2. rujna 1946. godine održan Hrvatski kongres, na kojem je bilo oko 2 000 delegata, s Vladkom Mačekom na čelu. Poslana je poruka zahvalnosti predsjedniku Trumanu što ih je SAD primio. Posebno su bili aktivnih franjevci, koji su od Ivana Kanešića, posljednjeg predsjednika Hrvatskog Kola, kupili *Hrvatski list* i *Danicu hrvatsku*, te stvorili *Danicu*, koja će postati vrlo ugledan list. UAH upućuje apel američkoj vladi u vezi hrvatskih izbjeglica, traži uspostavu samostalne države, i poziva na skupljanje pomoći. Maček je na spomenutom sastanku zagovarao opstanak jugoslavenske države. Nakon toga je posjetio Hrvate u nekoliko američkih gradova, govoreći kako je HSS jedini legitimni predstavnik Hrvata. Godine 1947. osnovana je Međunarodna seljačka unija, gdje su svoje mjesto našli predstavnici seljačkih stranaka baltičkih naroda, Čeha i Slovaka, Hrvata, Srba i Bugara, te Mađara. Maček je uglavnom svoj rad usmjeravao na tome polju, te kontaktirao različite predstavnike zapadnih zemalja. Oštro je napadao komunističku vlast, ali i preživjele ustaške emigrante. Nije mnogo radio na unutarstranačkom organiziranju, što je vodilo u slabljenje stranke. Zbog nepremostivih razlika potkraj 1948. godine UAH napuštaju predstavnici HSS-a i neki važniji pojedinci.¹⁸ Tako je na sjevernoameričkome kontinetu propala prva inicijativa za ujedinjenje što većeg broja hrvatskih političkih emigranata. HSS-ovo će vodstvo do raspada Jugoslavije inzistirati na činjenici kako je upravo ta stranka legitimni predstavnik hrvatskoga naroda, budući da je premoćno pobjeđivala na svim izborima u međuraću, te da su neki njeni članovi kao izabrani zastupnici na izborima 1938. godine sjedili u beogradskoj Skupštini. Do promjene će pak doći u projugoslavenskoj orijentaciji stranke, budući da će se Krnjević nakon Mačekove smrti nedvojbeno izjasniti za potrebu stvaranja samostalne hrvatske države, što su do tada zahtijevali gotovo svi članovi stranke.¹⁹

¹⁸ Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 353-355, 363-364. Sivirić, Ivo. *Krvave godine: odbljesci uspomena jednoga od preživjelih*. ZIRAL. Chicago, 1996. 213-214. Maček, Vladko. *Memoari*. Dom i svijet. Zagreb, 2003. 262-277. Crnički, Stjepan. *Moje uspomene*. Vlastita naklada. Zagreb, 2002. 159-160.

¹⁹ Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 364-365. Jareb, 2006., 324-325. Vukušić, 2002., 55-56. Postojali su planovi da Maček stane na čelo jednog hrvatskog odbora kojem bi potpredsjednici bili Ivan Meštrović i Dominik Mandić, do čega također nije došlo. Radica, 1982.-1984., 452-453. Karlo Mirth imao je u emigraciji često priliku

Dočim je Maček, a kasnije i Krnjević, odbijao stati na čelo jednog šireg hrvatskog emigrantskog tijela, a jedan od razloga bila je i bojazan da bi suradnjom s ljudima koji su na neki način bili povezani s NDH došlo do kompromitacije antifašističkog i demokratskog ugleda stranke na Zapadu, Paveliću se događao upravo suprotan proces, budući da su ga postupno napuštali bivši suradnici i pristaše, osnivajući nove organizacije i grupe. On je, baš kao i u prvoj emigraciji, pokušao pronaći oslonac u većim silama, pa je nastupao kao iskusan antikomunistički borac. Godine 1949. osnovao je Hrvatsku državotvornu stranku, a neki smatraju kako je to bio pokušaj demokratizacije Ustaškog pokreta ili barem stvaranja takvog imidža, kako bi se povećao stupanj prihvatljivosti zapadnim silama. Čekanje novog svjetskog sukoba, velike križarske antikomunističke vojne koje je trebala osloboditi i Hrvate bila je jedna od glavnih odlika Pavelićeve politike, ali i Hrvatskog oslobodilačkog pokreta kojega će osnovati sredinom 50-ih. S druge strane, Pavelić odustaje od oružanih akcija kakve su izvođene za vrijeme prve emigracije. Jedan od glavnih razloga za to bila je promjena politike Zapada prema Jugoslaviji nakon Staljinovog raskida s Titom te propasti akcije „Deseti travanj“, kada je 1947. godine uhićeno stotinjak ubačenih bivših časnika i vojnika NDH, koji su se trebali spojiti s gerilskim grupama – križarima – koji su nastavili pružati otpor novim vlastima i nakon propasti NDH. Osim toga, velik broj političkih emigranata iz Europe, posebno izbjegličkih logora odlazi u prekomorske zemlje. Unatoč postojanju spomenute HDS, Pavelić je zapravo djelovao kao čelnik vlade NDH u izbjeglištvu, pa među ostalim na desetu godišnjicu stvaranja NDH vrši popunu vlade i imenuje nove ministre.²⁰

razgovarati s Mačekom. Govoreći o Mačekovoj opredijeljenosti za jugoslavensku državu, Mirth je zapisao kako mu je sugovornik kazivao je da bi i njemu bilo najdraže da se granica povuče na Drinu i Hrvati dobiju svoju državu. No, kako bi se Srbi tome protivili, a muslimani držali neopredijeljeni, takvo bi rješenje vodilo u oružani sukob. Maček je bio pacifist i praktični katolik te se grozio od pomisli novog ratnog sukoba. Osim toga, uzimao je u obzir američku politiku prema Jugoslaviji, kojoj razbijanje potonje nije išlo u prilog. Maček je Mirthu kazao kako bi Amerikanci u promijenjenim uvjetima zagovarali još širu federaciju ili konfederaciju u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Mirth, 2003., 250-252. Prema Vinku Nikoliću, Maček se nadao da će uspjeti postići sporazum sa predstavnicima srpske političke emigracije, no kako je vrijeme odmicalo u to je sve više sumnjao. Tako je savjetovao da se u nastupima napadaju komunisti, zatim ustaše, a da se Srbima tek odgovara kada oni prvi napadnu. Nikolić, Vinko. *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965*. Knjiga druga. Knjižnica Hrvatske revije. Buenos Aires, Pariz, München, 1966.-1967. 423. O HSS-u vidi još: Palaić, Đuro. *Hrvatska seljačka stranka u Kanadi*. Zajednica protjeranih Hrvata Srijema, Bačke i Banata. Zagreb, 2011. Babić, Antun. Djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Kanadi. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 259-274.

²⁰ Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 369. Jareb, 2006., 316-317. Krizman, 1986., 231, 245-246, 256, 259. O spomenutoj akciji i križarskoj gerili vidi: Krizman, 1986., 165-221, 259, 273, 280. Prusac, Ivan. *Tragedija Kavrana i drugova: svjedočanstvo preživjelog*. Riječki nakladni zavod. Rijeka, 1996. Radelić, Zdenko. *Križari – gerila u Hrvatskoj: 1945. – 1950*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2002. Rover, Srećko. *Svjedočanstva i sjećanja: memoari*. Protektor. Zagreb, 1995.

Ako je Mačekova jugoslavenska orijentacija bila istočni grijeh za mnoge HSS-ovce²¹, propast NDH bio je najteži Pavelićev grijeh u očima jednog dijela emigracije s endehaškom prošlošću. Njegov stil vladanja, odgovornost za sve što se u NDH događalo, te savezništvo s Hitlerom i Mussolinijem, činilo ga je iznimno neprikladnim za vođenje hrvatske politike i traženje pomoći od zapadnih demokratskih zemalja, smatrali su neki. Već koncem 40-ih od njega se odvajaju Vinko Nikolić i Antun Bonifačić²² (koji će se nešto kasnije razići), pokrećući 1951. godine *Hrvatsku reviju*, po mnogima najbolji hrvatski emigrantski časopis. Prvi urednici *Revije* bili su pak Nikolić i Franjo (ili Frano) Nevistić²³. *Studia Croatica*, časopis na španjolskom jeziku koji izlazi od 1960. godine, počeo je izdavati tada osnovani Hrvatsko-latinoamerički kulturni institut, čiji su članovi ranije djelovali u okviru Hrvatsko-argentinskog kulturnog kluba i već koncem 40-ih i početkom 50-ih otkazali poslušnost Paveliću. Godine 1953. osnovana je u SAD-u Hrvatska akademija Amerike, a inicijator je bio profesor Clement S. Milanovich, koji je rođen u Americi. Karlo Mirth²⁴ i Jere Jareb²⁵ bili su glavni urednici Akademijinog časopisa *Journal of Croatian Studies*. *Revija*, *Studia* i Akademija primjeri su političkog djelovanja (uz kulturno) kroz neformalan krug suradnika, odnosno kulturno društvo, a ne političku organizaciju s jasnom hijerarhijom. Jedna manja grupa intelektualaca, na čelu s Ivanom Oršanićem, možda najuglednijim članom ustaške organizacije u domovini prije osnivanja NDH (uz Milu Budaka) te jednim od prvaka Hrvatskog katoličkog pokreta, i to onoga dijela koji je raskinuo s jugoslavenstvom, osniva Hrvatsku republikansku stranku. Skoro svi opisani procesi zbivaju se Paveliću u krilu – u

²¹ Jedan od istaknutih HSS-ovaca koji je otvoreno istupao protiv ostajanja Hrvatske u Jugoslaviji bio je Dinko Šuljak, koji je bio je glavni tajnik HSS-a u SAD-u, a potom i član Vrhovnog vijeća stanke. Šuljak, Dinko. *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona, München, 1988. 478-483

²² Antun Bonifačić rođen je u Puntu na otoku Krku 1901. godine, a preminuo u Chicagu 1986. Doktorirao je slavistiku i romanistiku u Zagrebu i radio kao srednjoškolski profesor, baveći se književnošću. Radio je u Odjelu za kulturne veze pri Ministarstvu vanjskih poslova NDH i vršio funkciju potpredsjednik Društva hrvatskih književnika. Živio je u Argentini, Brazilu i SAD-u. Od 1973. do 1981. godine bio je predsjednik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta. Blažeković, 1996., 62. *Tko je tko u NDH*, 1997., 44-45

²³ Franjo Nevistić rođen je u Šuici, kotar Duvno, 1913. godine. Postao je doktor prava 1940. godine. U NDH je obnašao razne dužnosti. Bio je tajnik u ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja, a od prosinca 1941. do svibnja 1942. godine kao stipendist odlazi u Rim i studira ustavno pravo, pravnu filozofiju i korporativno pravo. Od listopada 1942. do rujna 1943. godine drugi je tajnik poslanstva NDH u Rimu. U listopadu 1943. postaje docent na Pravnom fakultetu, obrazuje se i u Beču, a koncem 1944. godine postaje stožernik Sveučilišnog Stožera. Od siječnja 1945. godine glavni ravnatelj i urednik časopisa *Spremnost*. U emigraciji s Nikolićem pokreće mjesečnik *Hrvatska*, dok je od 1953. godine uvodničar *Danice*. Od 1968. do 1984. godine urednik je *Studie Croatice*, a bio je i predsjednik Hrvatskog-latinoameričkog kulturnog instituta te član i tajnik Hrvatsko-argentinskog kulturnog kluba. Umro je 1984. godine Buenos Airesu. Blažeković, 1996., 330

²⁴ Karlo Mirth rođen je 1917. godine u Otočcu, studirao je na Poljoprivrednom i šumarskom fakultetu u Zagrebu i diplomira 1942. Nakon rata studira novinarstvo u Italiji, a u Rimu 1947. godine počinje izdavati *Croatia Press*, koji od 1951. u Madridu, od 1952. u Clevelandu, a od 1956. do 1980. u New Yorku. Godine 1962. postigao je diplomu bibliotekara, a bio je i urednik *Journal of Croatian Studies* u periodu 1958.-1968. Ibid., 321

²⁵ Jere Jareb rođen je 1922. godine u Šepurinama na otoku Prviću. Za vrijeme rata studira pravo u Zagrebu, a potom kao izbjeglica odlazi u Austriju. Od 1952. godine je kod oca u SAD-u, gdje završava studij povijesti i postaje sveučilišni profesor. Ibid., 195

Argentini. Branko Jelić, drugi čovjek Ustaškog pokreta između dva rata, osniva u Europi Hrvatski narodni odbor, u koji ulaze neki bivši dužnosnici NDH, kao Hamid Hromalić ili Mate Frković, a pristupio mu je i Stjepan Buć²⁶. Europa, odnosno Španjolska, središte je Hrvatskog narodnog otpora, koji je vodio Vjekoslav Luburić zvani Maks, zapovjednik Ustaške obrane, koja je nadzirala sve logore u NDH te zapovjednik oružanih snaga NDH u povlačenju²⁷. Raskid Luburića i Pavelića bio je netipičan, jer se Luburić nije odmetnuo od njega zbog njegove uloge u NDH, kao što su to činili spomenuti pojedinci i grupe. Dapače, Luburić je bio jedan od najbližih Pavelićevih ljudi, zadužen za najosjetljivija pitanja, tako da su njih dvojica bili po pitanju NDH povezani pupčanom vrpcom. Neposredan povod bila je optužba ljudi iz Pavelićevog okružja protiv Srećka Rovera, koji je živio u Australiji, da je zbog njega propala akcija „Deseti travanj“ (Rover je bio jedan od vodiča ubacivanih gerilaca). Luburić je odlučno stao u Roverovu obranu, zahtijevajući formiranje suda. Bio je revoltiran, jer mu je čelna vojnička pozicija stalno izmicala, a kružile su jednim dobrim dijelom utemeljene glasine da su Pavelić i Milan Stojadinović (koji su se sredinom 50-ih posjećivali), jugoslavenski premijer iz druge polovice tridesetih godina, dogovorili podjelu BiH, čemu se Luburić protivio, inzistirajući na tome da je čitava BiH neodvojivi dio hrvatske države. Bilo je tu i prigovora da poglavnikova obitelj ima neumjestan utjecaj na politiku – prvenstveno njegova supruga Mara, a nije bila rasvijetljena uloga nekih poglavnikovih ljudi u uništavanju crkava i progonu svećenika u Buenos Airesu, kao potpore Peronu, koji je tada srušen s vlasti. Luburić je nakon raskida sredinom pedesetih utonuo u hibernaciju, pažljivo planirajući daljnje akcije i potiho prikupljajući pristaše, da bi na scenu ponovno javno nastupio nakon Pavelićeve smrti.²⁸

²⁶ Stjepan Buć rođen je u Orašcu kraj Dubrovnika 1888. godine, a umro 1975. u Münchenu. Doktorirao je pravo u Zürichu 1917. godine. U Zagrebu se bavio odvjetničkim poslom, a bio je i narodni zastupnik od 1923. godine te član Glavnog odbora HRSS-a. Iste se godine razilazi s Radićem i prilazi Stranci prava i opet biva biran za narodnog zastupnika. Nakon uvođenja diktature ostaje u zemlji i pokušava ponovno okupiti članstvo stranke. Iako je tvrdio da nije imao veze s osnivanjem Hrvatske nacionalsocijalističke stranke, mnogi ga dovode u vezu s time. Za vrijeme NDH drži predavanja, piše itd. Bio je pronjemački orijentiran, a postao je i član Odbora za ponovno pripojenje Dalmacije Hrvatskoj. Godine 1960. napustio je Hrvatski narodni odbor. Ibid., 52-53

²⁷ Vjekoslav Luburić rođen je u Humcu kraj Ljubuškog 1914. godine, a ubijen u španjolskom mjestu Carcagente 1969. Od 1931. godine član je Ustaškog pokreta, a već iduće godine emigrira u Mađarsku, gdje je boravio i u poznatom logoru Janka puszta. U NDH postaje voditelj UNS-ova Ureda III. odnosno Ustaške obrane, koja je bila zadužena za upravljanje logorima. Među ostalim, pred kraj rata radio je na organizaciji obrane Sarajeva i vodio povlačenje ustaških jedinica iz Hercegovine. Postaje zapovjednik Ustaškog zbora, čije je sjedište bilo u Sisku te je imenovan domobranskim generalom. Predlagao je da se Zagreb brani. Pavelić ga imenuje zapovjednikom cjelokupne oružane sile NDH i naređuje povlačenje. Kad je izvršio zadatak, vraća se u Hrvatsku i sudjeluje u jednoj križarskoj grupi. Teže je ranjen, pa se prebacuje u Mađarsku, potom u Austriju, Italiju, Francusku i konačno Španjolsku. *Tko je tko u NDH*, 1997., 241-242

²⁸ Jareb, 2006., 318-322, 326. Krizman, 1986., 261-288, 291, 294, 301-302, 339-349. Mirth, 2003., 413-414. Jareb, Jere. *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*. Knjižnica Hrvatske revije. Buenos Aires, 1960. 133-134. Crnički, 2002., 168-169. Krolo, Tomislav. *Hrvatski politički emigrant: 1941.-*

Potonji je u tim trenucima itekako bio zabrinut, jer mu se članstvo osipalo, a razne grupe i organizacije nicala, sada već diljem svijeta, kao gljive poslije kiše. Ovdje valja spomenuti da se politički nisu aktivirali svi emigranti, koji su radi političkih razloga napustili domovinu. Bilo im je dovoljno stvoriti novi život u drugoj zemlji. Neki su se pak odlučili djelovati kroz razna dobrotvorna, kulturno-umjetnička i sportska društva, koja su samo ponekad poduzimala političke akcije, kao što su bili prosvjedi na dan izručenja vojske i civila na Bleiburgu, ili pak na Dan republike, te proslave osnivanja NDH. Zapravo, samo je njihov manji dio bio aktivno angažiran u političkim skupinama, ili se redovno bavio političkim radom. Sve to je ponukalo Pavelića da pokuša barem spriječiti proces gubljenja članova, a i njemu je bilo jasno da povratak na staro, odnosno okupljanje svih snaga u emigraciji, osim HSS-a, pod njegovim vodstvom, nije moguć. Stoga osniva Hrvatski oslobodilački pokret, koji je trebao biti „opće-hrvatski, nadstranački, demokratski pokret“. Forma pokreta, a ne stranke, slala je, barem naizgled, poruku širine, širine političkih pogleda onih koji mogu naći mjesto u takvoj organizaciji. Ova akcija postigla je određene pozitivne rezultate, te je HOP stvorio svoje ogranke, ponegdje zbilja jake, po cijelome svijetu. Osnovana su područna vijeća za Sjevernu i Južnu Ameriku, Europu, te Australiju. Pristupaju mu Ujedinjeni kanadski Hrvati, Ujedinjeni Hrvati Njemačke, Ujedinjeni Hrvati Francuske, Hrvatska švedska zajednica, društvo Hrvat u Velikoj Britaniji i obnovljeni Hrvatski domobran u Južnoj Americi i SAD-u. Glavni izvor financiranja dolazio je iz ogranaka u SAD-u i Kanadi. HOP je postao najveća i najjača organizacija u hrvatskoj emigraciji, a dijelom je to mogao zahvaliti i tome što su neka od društava, kulturno-umjetnička itd., također bila članovi HOP-a.²⁹ Baš kao i HSS, HOP je polagao monopol na vođenje hrvatske borbe za oslobođenje. Temeljio je to na činjenici da je baš njegovom prethodniku, Ustaškom pokretu, pošlo za rukom nakon dugih stoljeća ponovno uspostaviti hrvatsku državu. Cijeli je hrvatski narod, navodno, iskazao plebiscitarnu podršku poglavniku i Ustaškom pokretu u danima stvaranja NDH.³⁰ Ne samo da su HSS i HOP tako nastupali, već su i neke druge organizacije imale slične pretenzije. Jelićeva organizacija

1991. Vlastita naklada. Zagreb, 2009. 167-169. Latković, Radovan. „Hrvatska izdavačka djelatnost u Argentini“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 127-134. Perinić, Ljeposlav. „Hrvati u Argentini“. Ibid. 283. O članovima HAA i općenito hrvatskim političkim emigrantima u SAD-u vidi: Nikolić, 1966.-1967., 41-228, 317-347. Posebno o velikoj hrvatskoj zajednici u Clevelandu i okolici vidi Čizmić, Ivan, Miletić, Ivan, Prpić, Jure. *From the Adriatic to Lake Erie: a history of Croatians in Greater Cleveland*. American Croatian Lodge Inc. Kardinal Stepinac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Ohio, Zagreb, 2000.

²⁹ Prema jednom popisu iz ranih 60-ih, u HOP-u je bilo ukupno 183 društva i organizacije, odnosno ogranaka pojedinih organizacija (poput Hrvatskog domobrana). Kutija 25. Fond Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnica. HDA

³⁰ Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 372. Sopta, Marin. *Hrvati u Kanadi: oblikovanje hrvatske zajednice od 1945. do 1995*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb, 2012. 236. Jareb, 2006., 318, 321-322. Jareb, 1960., 133. Krizman, 1986., 301-302, 322-323, 363-364. Vukušić, 2002., 15-18.

definirana je kao odbor, koji je također pozivao sve Hrvate na okup. Luburićev Otpor predstavljao se kao revolucionarna organizacija, koja želi okupiti sve hrvatske vojnike, sve mlade željne aktivnog rada. Zbog takvih definicija, ove su organizacije, pored niza razloga, neupitno morale dolaziti u sukobe, i to ne samo međusobno, već i s ostalim grupama i pojedincima, koji nikako nisu željeli biti inkorporirani, u ime vrlo maglovitog cilja „hrvatske sloge“, koji nije silazio s naslova većine emigrantskih listova i časopisa.

Potrebno je nešto više kazati o Branku Jeliću, budući da je njegova organizacija, kao i on sam, imala dobre temelje da izbori prilično ravnopravan položaj u hrvatskoj političkoj emigraciji, uz dvije najjače grupacije. Jelić je imao iskustvo boravka u emigraciji, imao je veliki ugled među bivšim članovima Ustaškog pokreta, kao druga osoba te organizacije iz međratnog vremena. Također, imao je stare prijatelje u obje Amerike, gdje je osnivao ogranke Hrvatskog domobrana, a u Njemačkoj je stjecao sve više simpatizera pomažući izbjeglice smještene u logorima, kako one koje su pobjegle nakon sloma NDH, tako i one koje su pristizale u sljedećim godinama. Uspio je privući i neke intelektualce, te bivše visoke dužnosnike iz NDH, što mu je davalo legitimitet kod emigranata te provenijencije. Suradivao je sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem, koji je imao veliki ugled među hrvatskim izbjeglicama u Italiji. Imao je vrlo solidnu financijsku osnovicu, kako je bio uspješan liječnik, a sve je više napredovao i njemačkom političkom životu – te su obje tendencije pojačavale njegovu privlačnost u očima hrvatskih emigranata. Posjedovao je dakle, mnogo privlačnih atributa, i kojima se mogao mjeriti s Pavelićem, ali, što je iznimno bitno, nije imao on crnu mrlju angažmana u NDH i suradnje s Italijom i Njemačkom, koja je bila olovni uteg Paveliću i njegovim suradnicima, pri pokušajima afirmacije u očima Zapada. Jelića su naime, Britanci zatočili 1939. godine, na njegovome putu iz Amerike u Europu, te ga držali na otoku Man sve do konca rata. Ne treba zaboraviti ni Jelićeve osobne kvalitete, budući da je znao kako podignuti atmosferu na političkim i raznim drugim okupljanjima (iako su mu govori često obilovali demagoškim i nazdravičarskim frazama), što su mu i ljuti politički protivnici priznavali, te dobar organizator. Isticao se i markatnom pojavom, visinom i krupnom građom, što je itekako imalo utjecaja na mnoštvo prilikom Jelićevih javnih nastupa. No, kako je Jelić imao kvalitete, tako je imao i mane. Kod njega je, možda više nego kod većine drugih emigrantskih čelnika izvan HOP-a i HSS-a, dolazila do izražaja želja za prvenstvom i vodstvom, što će se očitovati u nizu akcija i istupa krajem 60-ih i početkom 70-ih godina. Također, potreba da mu se povlađuje, jednim je dijelom otvorila put infiltraciji Udbinih

agenata. Poradi toga, ali i međusobnih razmiricama čelnih osoba, HNO je doživio nekoliko snažnijih kriza i odvajanja jednog dijela članstva.³¹

Što se tiče republikanaca, oni dugo vremena nisu uspjeli prevaliti brojku dvadeset, što se tiče broja članova. Doduše, imali su nešto veći krug simpatizera. Broj članova im je počeo rasti krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih, priljevom mladih emigranata iz Jugoslavije. Jedan od razloga za relativno mali broj članova, bio je i zahtjev za snažnim angažmanom u stranačkom djelovanju, za što je trebalo odvojiti podosta vremena. Ivan Oršanić nastojao je stvoriti novu ideologiju na temeljima one pravaške te iskustava Ustaškog pokreta. Republikanci su trebali to „učenje“ naviještati hrvatskome čovjeku, politički ga educirati te tako učiniti spremnim za borbu. Često su u takvim nastupima detaljno citirali razne Oršanićeve misli. Stoga su ih ostali emigranti znali doživljavati ka neku vrstu propovjednika, pa se pojavila usporedba i s Jehovinim svjedocima. Može se reći da je HRS, zbog navedenih karakteristika, imala niz sličnosti s KPJ iz druge polovice dvadesetih i prve polovice tridesetih godina.³²

Hrvatska politička emigracija, od nastanka nakon Drugog svjetskog rata, pa nadalje, imala je dakle, neprekinuti trend podvajanja. Mnogi su pomislili da je on mogao biti zaustavljen, pa čak jednim dijelom i poništen, nakon Pavelićeve smrti krajem prosinca 1959. godine. Takva tendencija izbila je na površinu još za Pavelićeva života. Naime, jedan od

³¹Dvadeset i osam Hrvata odazvalo se Jelićevom poziv u Londonu 1. svibnja 1948. godine te je tom prilikom osnovano društvo Hrvata u Engleskoj. Na sastanku u Münchenu 21. i 22. listopada izabran je privremeni Hrvatski narodni odbor, koji su činili Stjepan Buć, Vilim Cecelja, Hamid Hromalić, Nikola Šušnjara i Janko Vraniczany. Idući, mnogo veći sastanak održan je 10. i 11. veljače 1951. godine u Münchenu, a na zasjedanju od 23. do 25. kolovoza 1952. godine u München osnovan je Hrvatski narodni odbor. Počasni predsjednik je postao je Filip Lukas, dušobrižnik Vilim Cecelja, na čelu izvršnog odbora bio je general Ivan Brozović, potpredsjednici Hakija Hadžić i Ivo Omrčanin, a Buć glavni tajnik. Iseljena Hrvatska, 2005., 385-388. Jareb, 1982., 328. Mogorović, Branka, Zovko, Ilija Tihomir. *Posljednji hrvatski argonaut dr. Ante Ciliga: razgovori o nacionalnom i univerzalnom: prilozi za biografiju*. Matica hrvatska, Udruga „Dr. Ante Ciliga“. Pazin, Zagreb, 2011. 332-342. Pred vratima domovine, knjiga druga, 1966.-1967., 145. Krolo, 2009., 98-99, 105. Jareb, 1960., 133. Vukušić, 2002., 21-24

³²Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 378-382. Jareb, 1960., 134. Vukušić, 2002., 42-55. E-mail Ivana Cerovca autoru. 27. rujan 2013. Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb. Razgovori autora s Tomislavom Mičićem. Svibanj 2013. Zagreb. Bruno Bušić pisao je svome prijatelju Rudolfu Arapoviću, koji je jedno vrijeme bio član republikanske stranke sljedeće: „Oni problemi koje on razglaba (Oršanić op. au.) već su davno shvaćeni i prevladani, bar što se tiče ljudi u domovini. Čitava Republikanska stranka odiše partijskim duhom. To neprestano pozivanje na svoj program, to neprestano citiranje svoga programa, lupanje po ljudima svojim programom. To isto radi i CK SKJ“. Arapović, Rudolf. *Bruno Bušić: meteorski bljesak na hrvatskomu obzorju*. HB Press. Washington, 2003. 114-155. Marko Ostojić, visoki dužnosnik HRS s konca 70-ih i 80-ih objašnjava kako stranka nije imala previše interesa nastojati okupiti što veći broj članova, budući da nije izlazila na izbore. Cilj nije bila pobjeda u parlamentarnoj utakmici, već borba za samostalnu državu svim mogućim sredstvima. Manja, čvrsto organizirana i ideološki izgrađena grupa trebala je biti nukleus takvih nastojanja. Razgovor autora s Markom Ostojićem. Svibanj 2013. Zagreb.

čelnih ljudi HOP-a, te ministar iz doba NDH, Vjekoslav Vrančić³³, zajedno s još nekim emigrantima, poput Ive Omrčanina³⁴ i Tomislava Mesića, dao je povodom odluke o izručenju Andrije Artukovića, među ostalim ministra unutarnjih poslova NDH, od strane SAD-a Jugoslaviji, izjavu o potrebi suradnje svih emigranata. Jasno, Pavelić je takav istup osudio i Vrančića ukorio. No, sjeme razdora je u HOP-u posijano, i nezadovoljnici Pavelićevom ekskluzivističkom politikom dobili su figuru oko koje će se okupljati. Nekoliko mjeseci nakon Pavelićeve smrti, na vrhunac je došao sukob u Hrvatskom Domobranu u Buenos Airesu, u kojem su Vrančićevi ljudi potisnuti, no bio je to samo privremeni poraz te struje. Pavelić je oporučno odredio Stjepana Hefera³⁵, također bivšeg ministra, kao svoga nasljednika. Iako mu je odredio i pomoćnike, potonji je nastojao organizacijom upravljati sam, što je revoltiralo jedan broj članova, koji su smatrali da je poglavnikovom smrću nestalo osobe s takvim autoritetom i zaslugama (stvaranje NDH), koja bi mogla inzistirati na takvome načinu vođenja. Nije bio mali broj onih koji su bili ljutiti što je bivši HSS-ovac naslijedio poglavnika, a ne netko iz nekadašnjih ustaških redova. Sukob je u HOP-ovoj središnjici u Argentini nastavio tinjati, dok su pravi lomovi zahvatili članstvo u Europi.³⁶

U tamošnjim ograncima bio je učlanjen i velik broj mladih ljudi, od kojih je znatan broj dospio u emigraciju tijekom pedesetih godina. Ujedinjenim Hrvatima Njemačke na čelo 1961. godine staje Mile Rukavina, koji zajedno sa Nahidom Kulenovićem nastupa mnogo revolucionarnije, pridobivajući podršku mlađega članstva i šireći utjecaj HOP-a među radnicima na privremenome radu. Oni su, zajedno s Danom Šarcem, osnivali Tajne revolucionarne ustaške postrojbe, u koje su ulazili članovi HOP-a. HOP-ovo vodstvo je

³³ Vjekoslav Vrančić rođen je 1904. godine u Ljubuškom, a umro u ožujku 1990. godine, kao posljednji živući ministar Nezavisne Države Hrvatske, u okolici Buenos Airesa. U NDH radi u Ministarstvu vanjskih poslova, potom je povjerenik Vlade kod Druge talijanske armije, zatim pomoćnik u Predsjedništvu vlade, ministar bez lisnice i zastupnik vlade u odnosima s njemačkom vojskom, te naposljetku ministar obrta, veleobrti i trgovine. U vrijeme sloma NDH, povjereno mu je da stupi u kontakt s maršalom Alexanderom, savezničkim zapovjednikom Sredozemlja te mu ponudi predaju vojske NDH. No, uhićen je i zatočen u logor, odakle bježi i 1947. godine dopijeva u Argentinu. Ondje se ponovno politički angažira: na čelu je Hrvatskog Domobrana, organizacije koja je bila član Pavelićeva Hrvatskog oslobodilačkog pokreta. *Tko je tko u NDH*, 1997., 419

³⁴ Ivo Omrčanin rođen je 1913. godine u selu Podgrađe u Srijemu. U Rimu postiže doktorat iz teologije, u Trstu doktorat iz prava, a u Parizu iz crkvenog prava. Radi u Ministarstvu vanjskih poslova NDH. Od početka kolovoza 1942. do kraja studenog 1943. godine nalazi se u HOS-u kao poručnik. Od prosinca 1943. do kolovoza 1944. izaslanik je hrvatskog Crvenog križa u Trstu i zamjenik predstavnika hrvatske uprave za Istru kod Nijemaca. Nakon rata pomaže izbjeglicama u Italiji i drži predavanja u nizu europskih gradova. Od 1957. godine stanuje u SAD-u, radeći kao profesor modernih jezika na Indiana University. Objavio je niz knjiga iz hrvatske političke povijesti. *Tko je tko u NDH*, 1997., 342

³⁵ Stjepan Hefer rođen je 1897. u Čepinu, a umro 1973. godine u Buenos Airesu. Doktorirao je pravo u Zagreb i bavio se odvjetničkim poslom u Osijeku. Dva je puta izabran za narodnog zastupnika na listi HSS-a. U NDH je bio na čelu Velike župe Baranja, član Hrvatskog državnog sabora i ministar seljačkog gospodarstva i prehrane. *Tko je tko u NDH*, 1997., 153-154

³⁶ Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 259-260. Krizman, 1986., 337, 391-430, 437, 441-443. Krolo, 2009., 181. Sopta, 2012., 250-251, 257.

sankcioniralo takav Rukavinin i Kulenovićev rad, što nikako nije dobro primljeno među članovima koji su ih podržavali. Nepostojanje snažnog autoriteta, odbijanje HOP-ove središnjice da napusti uzaludnu politiku čekanja svjetskog sukoba Zapada i Istoka, prilikom čega bi Zapad dopustio stvaranje hrvatske države, kao i slijepilo za druge političke organizacije, nagnale su dio članstva da osniva i pristupa u tajne, najčešće revolucionarne organizacije, koje su poduzimale oružane akcije. Najpoznatija je bila napad na jugoslavenski trgovinski ured u Mehlemu 1961. godine, koji je demoliran, zapaljen, a poginuo je i domar, za kojega su svi emigranti tvrdili da je zapravo oficir Udbe. Akciju je izvelo Hrvatsko križarsko bratstvo. Njegov osnivač bio je fra Rafael Medić, nekadašnji Pavelićev dušebrižnik, dok je ekipu od tridesetak ljudi na terenu predvodio mladi emigrant Stjepan Bilandžić. On je u emigraciju stigao 1958. godine, i bio je član ogranka HOP-a u Aachenu. Nekoliko godina kasnije Mate Prpić, koji je djelovao u ogranku HOP-a u Belgiji, osnovao je Hrvatsku narodnu frontu, a zajedno s Ivanom Matičevićem ubacio se 1972. godine u Jugoslaviju. Tada im je pošlo za rukom ubiti zapovjednika policijske postaje u Karlobagu, dok su prilikom idućeg ubacivanja u zemlju, 1974. godine stradali u zasjedi na Velebitu. Najpoznatija organizacija tajnog i revolucionarnog tipa, bilo je Hrvatsko revolucionarno bratstvo, čija je prvotna baza bila Australija. Ono je koristilo Hrvatsku mladež, organizaciju koja je također bila član HOP-a, kao svoju legalnu ispostavu, te je ondje, među ostalim, novačilo članove.³⁷

U početak 60-ih datira se novi pokušaj za ujedinjenje hrvatske političke emigracije. Koncem kolovoza i početkom rujna 1962. godine u New Yorku je održan Svehrvatski kongres, na kome je osnovano Hrvatsko narodno vijeće, kao gremij određenog broja intelektualaca, koji su predstavljali neke hrvatske organizacije (Odbor, Otpor, republikanci, Ujedinjeni američki Hrvati, odnosno publikacije poput *Studie Croatice* i *Hrvatske revije*) ili Hrvate s nekih kontinenata. No, nikada se nije zbio drugi skup, na kojem je trebalo izabrati ono šire tijelo, kongres. Vijeće se od samog postanka hrvalo s mnogim teškoćama, koje su se kroz nekoliko godina pokazale kobnima, tako da je ono do sredine 60-ih u stvarnosti prestalo postojati. Vijeće nije uspjelo u jednoj od svojih glavnih namjera – privlačenju HSS-a i HOP-a. Nadalje, nisu postavljeni čvrsti financijski temelji, tako da se nisu mogle financirati značajnije akcije, niti se moglo pokrenuti planirano glasilo Vijeća. Nedostatak koordinacije, stavljanje interesa vlastitih organizacija ispred onih Vijeća, te velike udaljenosti između članova također su činile svoje. I na koncu, među članovima su postojale velike razlike u ideološkim,

³⁷ Vukušić, 2002., 18-21. Krolo, 2009., 197. Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb. O Hrvatskom revolucionarnom bratstvu opširno vidi poglavlje Bugojno kao odgovor na Karađorđevo.

političkim i organizacijskim pitanjima vezanim uz Vijeće. Dodatno su ih produbljivali sukobi osobne naravi, koji su postojali među većinom članova Vijeća. Ono pozitivno što je proizašlo iz činjenice da je tijelo poput Hrvatskog narodnog vijeća stvoreno, bio je dokaz kako se ujedinjenje političke emigracije, ili bar jednog njenog dijela može izvesti, samo na drukčijim temeljima i u drugačijoj situaciji. Također, niz rješenja iz drugog HNV-a, stvorenog desetak godina kasnije, pokazalo je kako je postojanje prvog HNV-a bila vrlo korisna škola, te da su u drugom pokušaju mnoge greške i poteškoće bile ili uklonjene ili smanjene.³⁸

Godina 1966. bila je velika prekretnica za događanja u domovini i emigraciji. Kao što je bilo rečeno, nezadovoljstvo u HOP-u nikada nije ugušeno, ono je nastavilo tinjati, a proplamsalo je kada je dvanaest vijećnika Vijeća HOP-a za Argentinu, zajedno s još sedam istomišljenika 5. siječnja dalo izjavu u kojoj zastupaju suradnju s ostalim hrvatskim snagama emigraciji, te pozivaju na stvaranje krovnog emigrantskog tijela. Bila je to podloga za osnivanje pokreta za reorganizaciju HOP-a, odnosno organizacije koja će nositi ime HOP (R). Naravno, njoj se na čelo stavio dobro znani zagovaratelj suradnje s ljudima izvan HOP-a, Vjekoslav Vrančić. HOP je tako doživio natježi udarac, rascjep na dvije polovice. Teško je kazati je li više članova pošlo za Vrančićem ili ostalo uz Hefera. No, znade se da su UHNJ, u kojima su djelovali spomenuti Kulenović i Rukavina, prišli Vrančiću, što je bilo očekivano. Isto je učinila Hrvatska mladež u Australiji, s njihovim listom *Uzdanicom*. Znatan dio članstva iz Južne Amerike slijedio je Vrančića, što je vidi iz broja „pobunjenih“ vijećnika. Članstvo u Kanadi je u nešto većem broju ostalo vjerno ortodoksnome HOP-u. Ondje su izlazile novine *Nezavisna Država Hrvatska*, kojima je ton davao Pavelićev zet Srećko Pšeničnik³⁹, koji će u 80-ima stajati na čelu HOP-a.⁴⁰

Glavna postavka Vrančićeve politike bilo je upravo prekidanje s dotadašnjom HOP-ovom praksom odbijanja suradnje s ostalim organizacijama, grupama i pojedincima u emigraciji, pa će on tako postati, uz tradicionalno angažirane Ujedinjene američke Hrvate, predvodnik inicijative za stvaranje novog Hrvatskog narodnog vijeća. Uska suradnja s

³⁸ O nastanku, radu i gašenju prvog Hrvatskog narodnog vijeća ne postoji nikakva literatura, tek dvije do tri rečenice u nekim u do sada spominjanim knjigama, npr. Čizmić, Sopta, Šakić, 2005., 423, Vukušić, 2002., 61 ili Crnički, 2002., 161. Ovaj kratak odlomak sastavljen je na temelju pisama koje su razmjenjivali neki od čelnih ljudi Vijeća, poput Milana Blažekovića, Mire Gala, Tomislava Mesića i Ibrahim bega Džinića. Registrator 10. Osobni fond Milan Blažeković. HDA. Također, korišteni su neki dijelovi knjige *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića: 1952.-1969*. Priredio Mile Boban Otporaš. Despot infinitus. Zagreb, 2014. Na raznim mjestima.

³⁹ Srećko Pšeničnik rođen je 1921. godine u Pregradi. Doktorirao je političke znanosti u Milanu, a prije uspostave NDH bio je suradnik vrha ustaškog pokreta u zemlji. Potom je obnašao dužnost tajnika ministra pri poslanstvu NDH u Rimu, kao i izaslanika za tisak. Godine 1981. postao je predsjednik HOP-a, a novine *Nezavisna Država Hrvatska* u Kanadi uređuje od 1985. godine. *Tko je tko u NDH*, 1997., 333

⁴⁰ Krizman, 1986., 447-453. Krolo, 2009., 182, 201-202. Sopta, 2012., 259-262.

čelnicima UAH, Mirom Galom⁴¹ i Božidarom Abjanićem te još nekim pojedincima iz Sjeverne Amerike, rezultirala je stvaranjem Sjevernoameričkog vijeća za nezavisnu Hrvatsku koncem lipnja 1969. godine u Clevelandu. U njega su ušle 24 organizacije, a dogovoreno je kako će se takva vijeća stvoriti na svim kontinentima, koja bi onda stvorila ono središnje hrvatsko tijelo u emigraciji. U ožujku 1970. godine nastaje Južnoameričko vijeće za nezavisnu Hrvatsku u kojem su se našli predstavnici HOP-a (R), republikanaca i tamošnjeg Otpora. Vijeće za Australiju osnovano je u listopadu 1973. godine, dok su u Europi osnovana dva kontinentalna vijeća, zbog nesuglasica Ivana Jelića, novog čelnika Hrvatskog narodnog odbora i Brankova brata te Ante Vukića, čelnika Ujedinjenih Hrvata Njemačke (formalno dio Vrančićeve organizacije, ali prilično samostalni). U Chicagu se koncem studenog 1973. godine održava Hrvatski sabor, na kojem se okupilo oko 200 pripadnika iz 15 različitih organizacija u SAD-a i Kanade, a bili su prisutni i neki utjecajni emigranti s ostalih kontinenata. Na snazi je još više dobila atmosfera jedinstva, unatoč nekim neslaganjima među sudionicima. Najvažnija odluka bila je da se sazove skup u Torontu, na kojem će biti izabrano središnje predstavništvo.

Spomenuti je skup održan 1. i 2. veljače 1974. godine i prisustvovali su predstavnici 24 organizacije, kluba i društva. Tu su se ponovno isticale četiri „krovne organizacije“, kako će ih se početi nazivati – HOP (R), Otpor, Odbor i HRS, te UAH. Zbog toga je Vijeće bilo više organizirano na „stranačkome“ principu, nego teritorijalnome preko kontinentalnih vijeća. Donesena je Osnivačka povelja, Pravilnik HNV-a o stvaranju fondova za izbor zastupnika u Sabor, Poslovnik, te Poruka domovini sa osnivačkog sastanka. Izabran je i privremeni Izvršni odbor. Ovi su dokumenti pokazatelj kako su osnivači izvukli još jednu pouku iz propasti prvog HNV-a, kada mnoge stvari nisu bile u početku jasno definirane, što je izazivalo nesporazume te sukobe. I u ovome su Vijeću postojala neslaganja kao i u prvom, ali su privremeno prevladana zbog dogovora o demokratskom izboru vodstva. Sukobljene grupe su se nadale i radile na tome da baš one uvjere članstvo kako je njihova koncepcija ustroja

⁴¹ Miroslav Gal rođen je 1921. godine u Sesvetama, a umro u New Yorku 1985. Ekonomiju je studirao u Zagrebu i Parizu te završio Domobransku vojnu akademiju kao zastavnik. Radio je u odjelu za sport Ministarstva domobranstva. Od 1943. godine nalazi se u vojnim jedinicama u činu poručnika, a javlja se u listu *Hrvatski narod* kao ratni izvjestitelj. Bio je vrstan atletičar, pa je nekoliko puta bio prva NDH u raznim trkačkim disciplinama. Od strane sportskih novinara 1943. godine izabran je za najboljeg sportaša NDH. Nakon rata se nastavio baviti atletikom te je postigao zapažene rezultate u Francuskoj i Argentini. Jedan je od osnivača Ujedinjenih američkih Hrvata, a bio je i sabornik i rizničar Hrvatskog narodnog vijeća. Također, jedan je od utemeljitelja hrvatskog radio-sata u New Yorku. *Tko je tko u NDH*, 1997., 125-126

Vijeća i organiziranja hrvatskih nastojanja za stvaranje samostalne države najbolja. Započela je neka vrsta izborne kampanje, što je bio novitet u hrvatskoj političkoj emigraciji.⁴²

Intelektualci okupljeni oko nekih časopisa nisu se angažirali u stvaranju drugog HNV-a. Bogdan Radica⁴³ sudjelovao je kao promatrač na saboru u Chicagu i oslikao ga u izvještaju svojim prijateljima u vrlo tamnim tonovima, sumnjajući u uspjeh inicijative. Na saboru u Torontu sudjelovao je pak bivši domobranski pukovnik Ivan Babić⁴⁴, koji je uglavnom ponovio Radičine impresije, ali je predložio ulazak što većeg broja hrvatskih intelektualaca koji su bili izvan političkih organizacija u Vijeće i svojevrsnu parlamentarnu borbu sa snagama koje su ga stvorile. Dakle, umjesto da se nastavi s dotadašnjom praksom svađa, napadanja, rascjepa i osnivanja novih političkih organizacija i grupa, predlaže se okupljanje što većeg broja emigranata u jedno tijelo, unutar kojega bi se odvijala i suradnja i izmjena suprotnih stajališta i mišljenja. Stoga je Ivo Rojnica⁴⁵ poveo u ime tzv. tri publikacije – *Hrvatske revije*, *Studie Croatice* i *Nove Hrvatske* – pregovore s HNV-om o ulasku emigranata okupljenih oko ta tri časopisa u Vijeće, koji su uspješno okončani. Tako je

⁴² *Priručnik za Mjesne odbore HNV-a*. Izvršni odbor HNV-a. Caracas, New York, 1985. 3. Vukušić, 2002., 61-63. Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove. Uprava za istraživanje, analize i informisanje. *Hrvatsko narodno vijeće. Aktivnost, organizacija i unutrašnji odnosi*. Beograd, siječanj 1982. 1-31. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014, na raznim mjestima. Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

⁴³ Bogdan Radica rođen 1904. godine u Splitu. Studirao je u Ljubljani i Firenzi, bio dopisnik lista *Obzor* iz Pariza, a onda i *Avale* u Ateni, gdje je ujedno i izaslanik za tisak u jugoslavenskom veleposlanstvu (1929.-1933.). Boravio je i u Turskoj, a od 1933. godine član jugoslavenske delegacije u Ligi Naroda u Ženevi. Od 1939. godine radi u uredu za vanjski tisak u Beogradu. Krajem 1940. godine odlazi u Washington, a od propasti Jugoslavije radi u tiskovnom uredu u New Yorku. U travnju 1945. godine odlazi u Beograd u Ministarstvo informacija, ali već u lipnju napušta Jugoslaviju, postaje emigrant i vraća se u New York. Objavio je mnogobrojne članke u nizu prestižnih američkih novina i časopisa, kao i u nekim hrvatskim emigrantskim periodičkim publikacijama. Također, napisao je i nekoliko knjiga. Umro je 1993. godine. Blažeković, 1996., 439-440

⁴⁴ Ivan Babić rođen je 1904. godine u Sv. Ivan Žabnom. U Vojnu akademiju u Beogradu stupio je 1922. godine, a od 1929. do 1931. pohađa francusku vojnu školu. Službuje na raznim pozicijama, a 1940. godine nalazi se na mjestu zapovjednika stožera u Ljubljani. U NDH je najprije zapovjednik stožera divizije u Sarajevu, a potom šef vojnog odsjeka Ministarstva oružanih snaga u Zagrebu. U zimu 1942. godine zamjenjuje pukovnika Markulja na mjestu zapovjednika pojačane 369. pješačke pukovnije na Istočnome ratištu, a u rujnu 1943. postaje šef hrvatskog stožera za vezu s njemačkom vojskom pod opunomoćenim njemačkim generalom. Cijelo vrijeme radi na jačanju domobranstva te održava veze s HSS-ovcima. Početkom siječnja 1944. godine odletio je s hrvatskim avionom u Bari da bi utvrdio postoji li mogućnost da NDH promijeni ratnu stranu. Britanci su ga zatočili, jer se odbio staviti na raspolaganje ili jugoslavenskoj kraljevskoj vladi ili partizanima. Nakon dvije godine u Italiji odlazi u Argentinu, pa u Venezuelu, a 1960. godine u Španjolsku, u Torremolinos gdje je umro 1982. Ibid., 29-30

⁴⁵ Ivo Rojnica rođen je u Cisti kraj Imotskog 1915. godine. Bavio se trgovinom u Dubrovniku. Za vrijeme NDH stožernik je u Dubrovniku do kolovoza 1941. godine, kada se povlači iz političkog života, a od kraja 1942. Nalazi se u Prvoj domobranskoj dobrovoljačkoj pukovniji, koja nakon pada Italije postaje VI. Ustaški zdrug. Potom je prešao na dužnost u Ministarstvu oružanih snaga, a od ožujak 1945. godine pouzdanik je vlade NDH kod 369. hrvatsko-njemačke divizije. Nakon rata odlazi u Argentinu, gdje se bavi industrijom pletene vunene robe. Postao je ugledan argentinski industrijalac, a dobio je čak i papinskog odlikovanje. Godine 1960. sudjeluje u osnivanju Hrvatskog latinoameričkog kulturnog instituta i *Studie Croatice*. Bio je angažiran je i u Kulturnom klubu i HNV-u. Godine 1991. postao je opunomoćeni predstavnik predsjednika RH u Južnoj Americi, a potom nakratko i veleposlanik. Ibid., 464-465

hrvatska politička emigracija postigla visok stupanj jedinstva i to na demokratskim temeljima, čime je započelo novo razdoblje u njenoj povijesti.⁴⁶

Poradi dobivanja približne slike o snazi, utjecaju i rasprostranjenosti spomenutih organizacija i grupa, potrebno ih je staviti u kontekst čitave hrvatske političke emigracije, ali onda i hrvatske emigracije općenito. Brojčani podaci u tome su pothvatu neophodno pomagalo. Ivan Čizmić piše kako je iz Hrvatske između 1939. i 1948. godine iselilo 157 000 osoba, a od 1945. do 1948. godine samo je u Italiju otišlo oko 100 000 osoba. Taj val naziva „ratni iseljenički kontingent“. Te se brojke ne odnose na izbjeglo talijansko stanovništvo Istre i Dalmacije. Pedesete godine obilježene su mnogim ilegalnim odlascima u emigraciju, a kako Jugoslavija počinje otvarati svoje granice 60-ih godina tako raste i broj emigranata, koje se nazivalo radnicima na privremenome radu. U stvarnosti su mnogi od njih zemlju napustili ne samo iz gospodarskih, već i zbog političkih razloga te se u nju više nisu vraćali. Prema popisu iz 1971. godine, radnika na privremenome radu iz Hrvatske bilo je 224 300. U periodu između 1961. i 1981. godine iz Hrvatske je u prekomorske zemlje iselilo oko 70 000 ljudi, a od 1948. do 1981. čak 140 000.⁴⁷ Radelić prenosi podatke iz jednog dokumenta iz 1962. godine koji kaže da je oko 250 000 ljudi iz Jugoslaviji bilo u političkoj emigraciji, a Hrvati su činili 60% ili oko 150 000. Iz podataka iz 1967. godine razabire se da su Hrvati u strukturi radnika na privremenom radu iz Jugoslavije činili 63%, a prema republici iz koje su dolazili, na Hrvatsku je otpadalo 54%.⁴⁸ U dokumentu iz 1963. godine koji nosi naziv *Zaključci IK CK SKH po aktuelnim problemima iseljništva* stoji: „Od ukupne mase Jugoslovenskog iseljništva radne snage i emigracije koja čini 1,607.000 /bez članova familije i 16.000 povratnika/ na Hrvatsku otpada dvije trećine. Pomlađivanja starog iseljništva iseljavanjem u cilju povezivanja porodica je u toku. Preko 35.000 građana naše republike su po toj osnovi otišli u prekomorske zemlje. Zakon o amnestiji političke emigracije stimulirao je i proširio proces povezivanja porodica emigranata. Od 50.000 emigranata koji su povodom Zakona o amnestiji regulisali svoj status vratilo se do sada u FSRJ svega 654, a u Hrvatsku od tog broja svega 201. Svjedoci smo procesa pomlađivanja bivše političke emigracije legalnim putem“.⁴⁹ U elaboratu koji je izradila Služba za istraživanje i dokumentaciju jugoslavenkog

⁴⁶ Rojnica, knjiga druga, 1994., 339-439. Poslanica Bogdana Radice prijateljima Kušanu, Nikoliću i Petričeviću. 20. prosinac 1973. Kutija 6. Osobni fond Jure Petričević. HDA. Pismo Ivana Babića „nekolicini prijatelja“ (nije navedeno kojima op. au.). 22. veljače 1974. Ibid.

⁴⁷ Čizmić, Ivan. „O strukturi i društveno-političkim odnosima u hrvatskom iseljništvu u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 49-51

⁴⁸ Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2008. 425.

⁴⁹ *Zaključci IK CK SKH o aktuelnim problemima iseljništva*. Kutija 7. Osobni fond Zvonimir Komarica. Hrvatski državni arhiv.

ministarstva vanjskih poslova i II Uprava Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove iste godine navedeno je i slijedeće: „U inostranstvu danas boravi oko 1.500.000 lica jugoslovenskog porekla. Pod toga 1.250.000 predratnih ekonomskih iseljenika, 130.000 ratnih i oko 120.000 posleratnih emigranata. Procentualno to izgleda ovako: Hrvata – 61%, Slovenaca – 18%, Srba 14% i ostalih – 7%“.⁵⁰ Kazano je kako je znatan broj hrvatskih političkih emigranata u prvim godinama nakon rata uspio pronaći stalno utočište u Argentini. Prema nekim tvrdnjama, hrvatski misionar fra Blaž Štefanić izvršio je presudan utjecaj na argentinskog predsjednika Juana Perona da dopusti useljavanja hrvatskih emigranata, a potomji je odredio kvotu za 35 000 useljenika.⁵¹ Emigrant Stjepan Crnički bilježi kako je u Argentinu odselilo preko 20 000 Hrvata i to zaslugom Evite Peron.⁵² Bogdan Krizman prenosi Pavelićeve riječi iz intervjua jednim argentinskim novinama, u kojem je kazao da se u Argentinu nakon rata smjestilo oko 20 000 Hrvata.⁵³ Što se tiče sjeveroameričkog kontinenta, istraživanja Jure Prpića govore kako je u SAD između 1945. i 1966. stiglo oko 43 000 Hrvata. Oko 8 000 ih je došlo zahvaljujući američkome zakonu o izbjeglicama iz 1953. godine, a oko 5 000 prije njegovog izglasavanja. Prpić piše da su periodu 1960.-1966. Hrvati bili najzastupljenija nacija po broju izbjeglica u SAD-u u kontekstu istočnoeuropskih nacija, dok su ih u apsolutnim brojevima nadmašili samo Kubanci.⁵⁴ U Kanadu je pak u razdoblju 1947.-1951. iz izbjegličkih logora došlo oko 7000 ljudi, a od konca rata do 1975. godine u tu zemlju uselilo je oko 65 000 Hrvata.⁵⁵

Ne postoje gotovo nikakvi podaci koliko se političkih emigranata nastavilo baviti političkim ili pak nekim drugim, kulturnim, sportskim ili folklornim radom. Naime, takve su manifestacije često bile mjesto za iznošenje i iskazivanje političkih stavova i poruka, pa ih se također mora uzeti kao oblik političkog djelovanja. Čak i među onima koji su se bavili političkom djelatnošću potrebno je razlikovati one koji su izdavali novine i časopise, pisali članke, štampali i širili letke, slali prosvjedne note vlastima u zemljama imigracije, redovito plaćali članarinu svojoj organizaciji, od onih koji bi se pojavili na prosvjedu na jugoslavenski Dan republike ili obilježavnu Desetoga travnja.⁵⁶ Nadalje, treba kazati kako se svi politički

⁵⁰ SSUP SFRJ. II Uprava. DSIP SFRJ. SID. *Neki aspekti problema jugoslovenske emigracije i jugoslovenske radne snage u zapadnoj Evropi*. Beograd, 14.10.1963. Ibid.

⁵¹ Perinić, 1998., 277

⁵² Crnički, 2002., 155

⁵³ Krizman, 1986., 293

⁵⁴ Prpić, Jure. *The Croatian immigration to America after 1945*. John Carroll University. Cleveland, 1967. 9-10

⁵⁵ Ivanda Serdar, Katica. „Uzroci i tijek hrvatskog useljavanja u Kanadu“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 81

⁵⁶ I jugoslavenske su tajne službe gradirale političke emigrante po stupnju opasnosti ili navodne opasnosti za Jugoslaviju. U elaboratu „Pregled ustaških ekstremista po zemljama boravka“ koji je 1977. godine izradila

emigranti nisu bavili političkom djelatnošću tijekom cijelog emigrantskog staža, a do prekida je dolazilo zbog bolesti i starosti, zatim djelovanja jugoslavenskih tajnih službi i diplomatsko-konzularnih predstavništava protiv emigranata, razočaranja poradi čestih svađa i sukoba među političkim emigrantima ili pak mirenjem s mišlju kako je Jugoslaviju, barem u bližoj budućnosti, nemoguće razbiti. Politički rad nije gotovo nijednom emigrantu nije donosio nikakav prihod (tek su rijetki izdavači časopisa i novina nekako mogli živjeti od prodaje istih; za neke čelnike, poput Mačeka, članovi su skupljali pomoć koja im je pomagala u financiranju svakodnevnih izdataka) i obavljali su ga u svoje slobodno vrijeme.⁵⁷ Osnivanje obitelji često je dovodilo do prekida političkog angažmana.⁵⁸ Osim toga, neke osobe koje su prije emigriranja bile aktivne u političkome životu ili su poradi političkih razloga morale otići u emigraciju, nisu nastavile s daljnjim političkim angažmanom.⁵⁹ S druge strane, susret političkih emigranta s onima koji nisu emigrirali iz političkih ili dominantno političkih razloga u mnogim slučajevima rezultirao je političkim aktiviranjem potonjih. Takav je trend posebno zabrinjavao jugoslavenske vlasti, budući da su radnici na privremenom radu bili odlična poveznica zemlje i onih emigranta koji u nju nisu mogli odlaziti.⁶⁰ Kako je nakon završetka Drugog svjetskog rata broj političkih emigranata bio daleko najveći u odnosu na razdoblje od kraja 40-ih do raspada Jugoslavije, umiranje osoba iz tog prvog vala rezultiralo je polaganim smanjivanjem broj hrvatskih političkih emigranata. Ipak, do kraja postojanja komunističke Jugoslavije bilježi se dolazak političkih izbjeglica u inozemstvo, među kojima su Hrvati bili najzastupljeniji.

Služba državne bezbednosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine navedeno je 1560 osoba, 729 u Europi, a 831 na drugim kontinentima. Na popisu se našlo 259 članova Hrvatskog revolucionarnog bratstva, 273 člana Hrvatskog narodnog otpora, 416 članova HOP-a, 108 članova Ujedinjenih Hrvata Njemačke, zatim 51 član Hrvatskog narodnog odbora, 24 člana Hrvatske seljačke stranke, 20 članova Hrvatske revolucionarne mladeži, 19 članova Saveza hrvatske ujedinjene mladeži svijeta i 12 članova Hrvatske republikanske stranke. Za neke je ustanovljeno da su članovi više organizacija, dok za 355 nije utvrđeno kojoj organizaciji pripadaju. *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977. godine*. Urednik Robert Tafr. Bonitas, Laus. Prozor, Split, 2000. 9-10

⁵⁷ Jakša Kušan svjedoči kako je jednom nakon napornog radnog dana, a zatim rada u redakciji časopisa *Nova Hrvatska* zaspao za upravljačem i umalo izazvao prometnu nesreću. Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb. Antun Babić svjedoči kako je mukotran posao bio samo složiti slova naslova članaka u novinama za tisak, uz pisanje tekstova, njihovo komponiranje, prikupljanje pretpata, tiskanje i distribuciju novina itd. Razgovor autora s Antunom Babićem. 17. prosinac 2014. Zagreb.

⁵⁸ Vjekoslav Luburić žalio se na tu sve rašireniju pojavu među bivšim pripadnicima oružanih snaga NDH jednom svom suradniku. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 19

⁵⁹ Od bivših dužnosnika NDH treba istaknuti Eugena Kvaternika, koji ipak nije propustio obračunati se s Pavelićem stavljajući mu na dušu niz propusta i teških pogreški iz razdoblja političkog djelovanja u Kraljevini Jugoslaviji, prve emigracije i NDH. O tome vidi: Kvaternik, Eugen Dido. *Sjećanja i zapažanja: 1925.-1945.: prilozi za hrvatsku povijest*. Urednik Jere Jareb. Naklada „Starčević“. Zagreb, 1995. Tomislav Mičić, sudionik studentskog štrajka 1971. godine, koji je napustio Jugoslaviju i uključio se u rad hrvatske političke emigracije u Njemačkoj, svjedoči kako to isto nije učinio niz ljudi, njegovih poznanika i prijatelja, a koji su emigrirali početkom 70-ih godina. Razgovori autora s Tomislavom Mičićem. Svibanj 2013. Zagreb.

⁶⁰ Razgovor autora s Antunom Babićem. 17. prosinac 2014. Niz izvještaja iz dosjea Branka Jeliće govori o njegovim govorima radnicima na privremenome i sastancima s njima. Dosje Branimira Jelića. HDA

Spomenuto je kako su prvi val političkih emigranata u prvim godinama emigracije nalazio u iznimno teškim materijalnim uvjetima. U nekim slučajevima mogli su računati na pomoć starijih, prvenstveno ekonomskih emigranata, koji su emigrirali još iz Austro-Ugarske ili prve Jugoslavije. Između 1890. i 1913. godine iz Hrvatske i Slavonije iselilo se preko pola milijuna Hrvata, a pola ih je otišlo u Sjevernu Ameriku. U istome periodu, iz Dalmacije je otišlo preko 80 000 ljudi.⁶¹ Znatan dio tih starijih emigranata imao je simpatije prema jugoslavenskoj ideji (posebno oni koji su emigrirali za vrijeme postojanja Austro-Ugarske), a neki čak i prema komunizmu. Kontakti s emigrantima koji su nedvosmisleno stajali na poziciji samostalne hrvatske države, što je u poslijeratnim godinama ujedno značilo i antikomunizma, nužno su vodili u nesporazume, svađe i sukobe. Tu je veliku ulogu imala i propaganda komunističke Jugoslavije, koja je sve političke emigrante nakon rata karakterizirala kao okorjele fašiste i masovne ubojice.⁶² Dok su u nekim zemljama poput Argentine, novi emigranti bili prilično brojni, u drugim su se pak zemljama, poput SAD-a, našli u manjini. Vlado Glavaš, politički emigrant od 1966. godine, koji je živio u Chicagu, procjenjuje kako je u tome gradu i okolici bilo oko 150 000 Hrvata i njihovih potomaka, dok je broj emigranata koji su stigli nakon Drugog svjetskog rata bio između 10 i 15 000. Emigranata koji su u taj dio SAD-a dospjeli u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih bilo je tek petstotinjak.⁶³

U odnosima emigranata koji su bili čvrsto vezani uz NDH i onih koji su zagovarali stvaranje hrvatske države, ali su Paveliću i vlastima NDH upućivali niz prigovora također je bilo oštih neslaganja i svađa. Komentirajući te događaje, Bogdan Radica kazao je Vinku Nikoliću: „To je bila najgorča etapa naše emigracije“. Dodao je kako je Ivan Meštrović mnogo doprinio da se ti sukobi stišaju. Uz to, „američka je demokracija djelovala čak i na politički preodgoj našeg inteligenta“, svjedoči Radica.⁶⁴ Radičina opaska tjera da se u ovo razmatranje uzme u obzir i zemlja imigracije. Naime, nije bilo isto djelovati u demokratskim zemljama zapadnoga tipa i u nekoj od južnoameričkih država koje su dobar dio svoje povijesti imale diktature raznih tipova. Nadalje, postojale su velike razlike s obzirom na udaljenost od Jugoslavije, pa djelatnost u Novome Zelandu, Kanadi ili Argentini nije bila isto što i politička djelatnost u Austriji, Njemačkoj ili Italiji. Isto tako, u zemljama koje su se nalazile u Europi političkim je emigrantima prijetila najveća opasnost da budu izvrgnuti djelovanju

⁶¹ Ivanda Serdar, 1998., 79

⁶² Čizmić, 1998., 51, 53-55

⁶³ Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

⁶⁴ Nikolić, knjiga druga, 1966.-1967., 423.

jugoslavenskih tajnih službi.⁶⁵ Od 69 ubijenih političkih emigranata za koje postoji osnovana sumnja da ih je smaknula jugoslavenska tajna služba, njih 37 ubijeno je u Njemačkoj.⁶⁶ Njemačka može poslužiti i kao primjer za utjecaj trenutne vlasti zemlje imigracije. Petar Hinić, istaknuti hrvatski politički emigrant iz Stuttgarta piše kako su se ubojstva hrvatskih političkih emigranata u Njemačkoj intezivirala nakon silaska s vlasti demokršćanskog premijera Konrada Adenauera, „iskazanog protivnika Titovog režima“.⁶⁷ Proglašenje Desetog travnja kao hrvatskog dana državnosti od strane kalifornijskog guvernera Ronalda Reagana u toj američkoj saveznoj državi doživljavalo se velikom hrvatskom pobjedom i u Kaliforniji i u SAD-u. Iako su spomenuti samo najvažniji faktori koji su utjecali na hrvatsku političku emigraciju, jasno je kako je taj pojam u prostoru i vremeni bio fluktuirajući. Ipak, tijekom cijelog postojanja druge Jugoslavije postojao je i određen broj hrvatskih političkih emigranata koji je aktivno politički djelovao protiv te države. No, na temelju mnogobrojnih i raznovrsnih izvora i literature može se ugrubo procijeniti kako se nakon Drugog svjetskog rata može govoriti o nekoliko desetaka tisuća na razne načine aktivnih političkih emigranata. Ta se brojka sredinom 70-ih, dakle do kraja razdoblja promatranog u ovome radu, vrlo vjerojatno spustila na dvadesetak tisuća.⁶⁸

⁶⁵ Primjerice, u Udbinom dokumentu s konca 50-ih, o Vjekoslavu Vrančiću, jednome od istaknutijih političkih emigranata koji je boravio u Buenos Airesu, stoji sljedeće: „O posleratnoj djelatnosti u odnosu na našu zemlju, nama nije ništa poznato. Nalazi se u emigraciji u Argentini sa ostalim ustaškim funkcionerima. Nismo ustanovili do sada da je pod svojim pravim imenom pisao bilo kome na terenu ovog sreza“. Informacija. Argentina. Južna Amerika. Mostar, studeni 1958. Dosje Vjekoslava Vrančića. HDA. Slične se informacije mogu pročitati i u dosjeu još jednom visokog dužnosnika NDH, koji je u Argentini nastavio s političkom djelatnošću – Ivana Oršanića. Dosje Ivana Oršanića. HDA

⁶⁶ Vukušić, 2002., 219-220

⁶⁷ Hinić, Petar. „Političke djelatnosti hrvatske emigracije u Njemačkoj kroz razdoblje komunističke vladavine“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 291. Suradnik hrvatskog republičkog SDS-a Vinko Sindičić s pseudonimom „Mišo“ je uz odobrenje potonje službe pristao raditi i za njemačku obavještajnu službu. Opisujući svoj sastanak s dvojicom njemačkih agenata rekao je i sljedeće: „U vezi sa ovim pitanjem, tj. po pitanju agenata UDB-e Kraem i Sievert izjavili su da oni, iako znaju ili kad ubuduće budu saznali za nekog agenta UDB-e, čija se aktivnost sastoji u praćenju političkih emigranata i terorista, ne poduzimaju niti će poduzimati bilo kakve mjere“. Iz nastavka razgovora razabire se da stanovitu zabrinutost kod njih izazivaju oni jugoslavenski agenti koji potiču političke emigrante na terorističke akcije te su od Sindičića nastojali dobiti više informacija o takvima. SDS RSUP SRH. Centar Rijeka. Broj informacije 127. 8. kolovoz 1969. Dosje Branko Jelić. HDA

⁶⁸ Krajem 1979. godine Hrvatsko narodno vijeće imalo je 6903 člana. *Hrvatsko narodno vijeće*, 1982., 289. Kada se tome broju pridoda procijenjen broj članova ortodoksnog HOP-a, HSS-a i niza političkih emigranata koji su djelovali izvan spomenutih organizacija, poput Jure Petričevića ili društva „Matija Gubec“ u Švedskoj ili pak Hrvatskog revolucionarnog bratstva, može se pretpostaviti da se radi o broji od oko dvadeset tisuća. S druge strane, pod dojmom zbivanja u domovini te zahvaljujući organizaciji i aktivnostima mnogi aktivnih političkih emigranata, u iseljeništvu se moglo za određene akcije mobilizirati nekoliko puta veći broj iseljenika. Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb

3. Ideja o hrvatskom miru – *Nova Hrvatska* i Hrvatski narodni otpor

3.1. Od konca 50-ih do pada Rankovića i pojave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

O nastanku i razvitku ideje o hrvatskom miru ili hrvatskom pomirenju, odnosno o potrebi suradnje hrvatskih partizana i ustaša te njihovih potomaka s ciljem stvaranja samostalne hrvatske države, hrvatska historiografija do sada, kako se može, s obzirom na uvod ovoga rada i pretpostaviti, nije dala svoj sud. Neki od razloga za takvo stanje navedeni su u uvodnim retcima ovoga rada. Onaj koji pak ovdje treba istaknuti jest i zamagljivanje korijena spomenute ideje. Darko Hudelist, pored ostalog autor biografije Franje Tuđmana, istaknuo je kako je prvom hrvatskom predsjedniku, u javnosti najčešće poistovjećivanog sa spomenutom idejom, bilo politički daleko prihvatljivije i korisnije potiskivati u zapećak tvorca te ideje (točnije, kao što će ostatak rada pokazati, tvorca jedne od varijanti te ideje), Vjekoslava Luburića, koji je, među ostalim, bio odgovoran za čitav niz zločina u NDH te u javnosti gurati u prvi plan Brunu Bušića (istaknutog javnog djelatnika u razdoblju hrvatskog reformnog pokreta, kasnije jednog od najznačajnijih emigrantskih vođa, kojega je 1978. godine u Parizu smaknula jugoslavenska tajna policija), koji je bio samo jedan od promotora i razrađivača te ideje, a ne njen kreator, ili pak sebe. Nije bila nevažna činjenica da je Tuđman nekada bio Bušićev nadređeni i srčani zaštitnik, što je Tuđmanu davalo dodatnu karizmu, pogotovo dok je bio samo jedan od bivših komunističkih disidenata, pa onda jedan od predsjedničkih kandidata 1990. godine. Nadalje, Bušić i Tuđman zajedno su suđeni nakon kraha reformnog pokreta u Hrvatskoj. Tako je Tuđmanova verzija postala široko prihvaćena i neko vrijeme se uopće nije javljala potreba da ju se provjerava. Hudelist je ujedno i jedini koji je pokušao raskrčiti šumu koja je tijekom godina skrila temelje ideje, te rastjerati maglu koja se oko nje od druge polovice 1980-ih polako stvarala. Iako je predmet njegova zanimanja bilo i nešto drugo (Tuđmanovo savezništvo s jednim dijelom emigracije), spomenuti je autor ukazao na nekoliko važnih natpisa, u kojima je Luburić pokušavao zakopati ratnu sjekiru između hrvatskih partizana i ustaša. Tako nije detaljnije ulazio u problematiku nastanka ideje, odnosno čimbenika koji su mogli utjecati na Luburića u domišljanju tog novog, u hrvatskoj političkoj emigraciji revolucionarnog koncepta. Jednostavno je prihvatio objašnjenje Miljenka

Dabe Peranića⁶⁹, bliskog Luburićevog suradnika od početka 1960-ih godina, koji je kazao da je Luburić, živjeći u Španjolskoj, bio inspiriran Francovim nastojanjima da izmiri španjolske republikance i fašiste. Tako je, među ostalim, dao podignuti i zajedničku grobnicu u Dolini palih, za borce poginule u krvavom građanskom ratu.⁷⁰ Peranićevo objašnjenje najvjerojatnije je točno, pogotovo zbog činjenice da su on i Luburić bili veoma bliski, što se može iščitati iz njihove pismene korespondencije.⁷¹ No, transfer Francove ideje na hrvatski slučaj zahtijevao je čitav niz izmjena mišljenja, stavova i političkih struktura kako u emigraciji, tako i u domovini, koje bi tek samo omogućile istupanje u javnost s idejom o pomirenju hrvatskih partizana i ustaša. Također, nije bila riječ o događaju, jednom proglasu ili poruci (kakvim se nastojalo prikazati Luburićev intervju u listu *Nova Hrvatska*), već o višegodišnjem procesu.

General Francisco Franco, španjolski *caudillo*, bio je neprikosnoveni gospodar Španjolske od pobjede u građanskom ratu, pa sve do svoje smrti. Njegov položaj dodatno je ojačala prešutna potpora Zapada, koji je zatvarao oči pred fašističkom naravi španjolskoga režima, zbog globalnog hladnog rata, odnosno važnosti geostrateškog položaja Španjolske. Ideja o pomirenju fašista i republikanaca trebala je samo dodatno učvrstiti njegov režim, te je zasigurno nailazila na određenu recepciju kod političkih protivnika, budući da je njihov rad bio ilegalan i pod pritiskom režima, dakle, gotovo nemoguć. S druge strane, Luburić se nalazio u bitno drukčijoj i neusporedivo težoj situaciji. Bio je tek jedan od emigrantskih vođa, čija je grupa bila prilično malena u odnosu na Pavelićev Hrvatski oslobodilački pokret, HSS ili Jelićev Hrvatski narodni odbor. Imao je i dvostruku stigmatu; prvu je dobio zbog svoje uloge u NDH, a drugu je ponio zbog razlaza s Pavelićem. Dakle, u hrvatskoj političkoj emigraciji,

⁶⁹ Miljenko Dabo-Peranić rođen je 5. studenog 1923. godine u Novalji, nižu školu polazi na Korčuli, a višu u Dubrovniku kod franjevac. U Dubrovniku su ga partizani, kao i ostale mladiće, mobilizirali. Zbog protunarodnog rada zatvoren je već u studenom 1945. godine te je bio u raznim tamnicama, s jednim prekidom, do 1950. godine. Isključen je sa Zagrebačkog sveučilišta, odlazi u Sloveniju, gdje radi u glazbenoj školi u Krškumu i završava glazbenu akademiju u Ljubljani. Emigrirao je 1954. godine u Pariz, gdje je postigao doktorat na Sorbonni. Od 1963. godine izdaje mjesečnik *La Croatie*, kada je otprilike postao i član Otpora. „Dr. Miljenko Dabo-Peranić“ *Drina*. Br. 3.-4., 1964. 223-224

⁷⁰ Hudelist, Darko. *Tuđman: biografija*. Profil International. Zagreb, 2004. 615-624. Treba kazati kako je Hudelist, pokušavajući rekonstruirati ovu problematiku napravio i nekoliko ozbiljnih grešaka. Iz njegovog pisanja primjerice proizlazi kako je Luburić zagovarao da se svi Srbi zapadno od Drine trebaju istjerati ili uništiti. Iz niza Luburićevih pisama svojim najbližim suradnicima vidljivo je kako je on držao da barem jedan dio Srba na spomenutom teritoriju nova hrvatska vlast treba privući k sebi. Razmišljao je da i za njih sastavi poseban proglas, baš kao i za hrvatske komuniste, koji bi se pak zvao „Poruka Pribićevića“. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 775, 826. Također, Hudelist je okarakterizirao franjevca Dominika Mandića kao ključnu osobu preko koje se ideja o hrvatskom miru proširila u jednom dijelu hrvatske političke emigracije, pri čemu je u prvome redu mislio na Hrvate iz Hercegovine. Međutim, dijelovi poglavlja o kontaktima hrvatskih političkih emigranata s pojedincima u Hrvatskoj za vrijeme trajanja hrvatskog reformnog pokreta pokazuju kako je Mandić neovisno o Luburiću zagovarao suradnju svih hrvatskih političkih opcija. Štoviše, može se zaključiti kako je Mandić u svojim razmišljanjima bio bliži jednoj drugoj koncepciji hrvatskog mira o kojoj će ovdje biti riječi, nego Luburićevoj.

⁷¹ Osobni fond Miljenko Dabo Peranić. HDA

koja gotovo nikako nije mogla utjecati na stanje u Jugoslaviji, niti na ponašanje svjetskih centara moći prema istoj, budući da su potonju državu, svaki iz svojih razloga podržavali, Luburić je bio dvostruki heretik, koji se nije mogao nadati bilo kakvom pozitivnom tretmanu u novoj hrvatskoj državi, kada bi ona nekim čudom u opisanoj situaciji nastala. Hrvatska je, u njegovoj vizuri, bila pod srpskom i komunističkom okupacijom, a hrvatski komunisti tada nisu pokazivali nikakve znakove da bi željeli bilo kakvu promjenu statusa Hrvatske u Jugoslaviji, a kamo li nešto što bi imalo mirisalo na nezavisnost, na što je Luburić pozivao. Nije mogao naići na eventualnu potporu svjetskog komunizma, a bio je dio hrvatske emigracije, koja je u potpunosti bila antikomunistička. Pružanje ruke pomirnice hrvatskim komunistima bio je iznimno neočekivan, za mnoge sulud potez, koji je mogao u potpunosti pokopati Luburićevu karijeru u emigrantskoj politici. Stoga postaje jasno da jednostavno transliranje Francovog poteza na stanje u hrvatskoj emigraciji i u Jugoslaviji, nije moglo biti provedeno preko noći, u bilo kojoj situaciji.

Nakon Pavelićevog i Luburićevog razlaza 1955. godine, potonji je utonuo u stanovitu konspiraciju, budući da nije uspio privući veći broj nezadovoljnika iz Pavelićevih redova, kojih nije nedostajalo, ali koji su još uvijek bili pod snažnim utjecajem nekadašnjeg poglavnika.⁷² Stjepan Bilandžić, pročelnik Hrvatskog narodnog otpora iz 70-ih godina, organizacije koju će Luburić osnovati odnosno reaktivirati, svjedoči kako se u emigraciji dobro znalo tko je vođa, dok je Pavelić bio živ.⁷³ Također, osnivanje i vođenje emigrantske organizacije iziskivalo je stanovite financijske izdatke, koje u tome trenutku Luburić nije imao.⁷⁴ Stoga se Luburić odlučio za čekanje, kako je i sam kasnije priznao, navodno se ne želeći suprotstavljati Paveliću.⁷⁵ Godine 1959. dogodile su se dvije vrlo važne stvari za Luburića. Kao prvo, Pavelić je preminuo, pa je borba za njegovo naslijeđe mogla početi, unatoč oporuci prema kojoj je Stjepan Hefer, nekadašnji ministar u vladi NDH, imao biti Pavelićevim nasljednikom. No, sukobljavanja oko čelnih mjesta u HOP-u započela su i nekoliko godina kasnije završila velikim rascjepom na dva dijela. S druge strane, Pavelićeva

⁷² Izvještaj 14. travanj 1956. Situacija među emigracijom u Austriji. U izvještaju se procjenjuje da bi trećina ili čak polovina „ustaša“ Austriji trebala stati uz Luburića, no dodaje se da se osjeća razočaranje radi sukoba Pavelić-Luburić. Viši časnici iz rata svrstali su se uz Pavelića, koje su onda postepeno slijedili i mnogi drugi članovi HOP-a. Dosje Vjekoslava Luburića. HDA

⁷³ Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013, Zagreb.

⁷⁴ Općenito stanje među hrvatskom emigracijom u Španiji. 1956. Izvještaj govori o četiri grupe. Prvoj je na čelu Luburić, a uz njega su još fra Gracijan Raspudić, Bruno Raspudić, Branko Marić i pukovnik Pušić. Postoje osobne razlike i sukobi, npr. između Marića i Luburića, te Luburića i Pušića, „no prema van ona djeluje najkompaktnije i idejno najcjelovitije“. Sredstava nedostaje i smanjena su, a uglavnom dolaze iz Australije od Srećka Rovera, dok njima rukuje Luburić, nakon svađe oko novca s Marićem. Dosje Vjekoslava Luburića.

⁷⁵ „Naše je ime naš program, a zovemo se „Drina“. Izvanredni broj. *Drina*. 1961. 4-5

smrt označila je i početak procesa osipavanja hopovskog članstva, poglavito onih mlađih, koji su pristupali nekim drugim emigrantskim organizacijama, ili sami stvarali nove.⁷⁶ Luburić, lukavo, nikada nije Pavelića napadao osobno, prikazujući ga kao zatočenika raznih sivih eminencija, te je, ponovno se angažirajući na emigrantskoj političkoj pozornici, krenuo u široku ofenzivu pridobivanja članova za svoju novu organizaciju.⁷⁷ Istupio je i s novim programom, sa snažno naglašenom vojnom i revolucionarnom notom. Tako začinjenje poruke naišle su na plodno tlo kod mnogih emigranata, nezadovoljnih dotadašnjom Pavelićevom politikom čekanja novog svjetskog sukoba, u kojem bi Hrvati oslobodili svoju domovinu, kao dio zapadnjačke antikomunističke križarske vojne, koja bi uništila crvenu neman na Istoku.

Drugi važan događaj bio je pojava malene grupe mlađih emigranata, okupljenih oko Jakše Kušana i *Hrvatskog biltena*, koji je ubrzo postao *Nova Hrvatska*. Već te iste, 1959. godine, u tome listu koji je izlazio u Londonu, mogli su se pročitati napisi koji su itekako odudarali od dotadašnjih ustaljenih tekstova koje je proizvodila politička emigracija. Razlika je bila važna, a radilo se o drukčijoj interpretaciji stanja u Jugoslaviji i Hrvatskoj te ocjeni hrvatskih komunista. Naprije su se pojavili tekstovi o slabljenju Partije. U jednom pismu, koje je uredništvu navodno poslao jedan hrvatskih intelektualac, stoji da je Partija zauvijek oslabljena izbacivanjem „najčvršćih komunista“, odnosno informbiroovaca, te ulaskom „karijerista i laktaša“, kao i članova poput njega, koji je ušao, čekajući „na prvu priliku za

⁷⁶ Hrvatsko revolucionarno bratstvo, koje je osnovano je 1960. godine u Australiji, postalo je najradikalnija emigrantska organizacija, koja je, među ostalim, ubacivala naoružane ljude u Jugoslaviju. Najpoznatija je njihova akcija *Feniks 72* iz proljeća 1972. godine, poznatija kao Bugojanska akcija, kada je devetnaest pripadnika Bratstva pružalo otpor jugoslavenskim snagama mjesec i pol dana. Također, u isto vrijeme fra Rafael Medić osnovao je sličnu organizaciju, ali koja je bila kratkoga vijeka, Hrvatsko križarsko bratstvo. Njena najpoznatija akcija bila je napad na jugoslavenski trgovinski ured u Mehlemu, koji je ujedno, prema mišljenju tamošnjih hrvatskih emigranata, bio i baza jugoslavenske tajne policije. Akciju je predvodio spomenuti Stjepan Bilandžić, ured je zapaljen, a u međusobnoj pucnjava stradao je tobožnji domar, a zapravo oficir Udbe, Jovo Popović. Još je nekoliko sličnih organizacija osnovano, poput Tajnih revolucionarnih ustaških postrojbi (koje su se ugasile zbog nasilnih smrti, pretpostavlja se od strane Udbe, njihovih osnivača – Nahida Kulenovića, Mile Rukavine i Dane Šarca), Hrvatske narodne fronte i Hrvatskog revolucionarnog oslobodilačkog pokreta. Vukušić, 2002., 18-21

⁷⁷ Da bi privukao što veći broj onih koji su bili simpatizeri NDH, Luburić je uvijek naglašavao da on nije osnovao svoju organizaciju u emigraciji, već da je on osnovana poglavnikovom odlukom u domovini. Naime, Pavelić je odobrio organiziranje gerilskog otpora u zemlji (pri kraju rata se govorilo o zamjeni mjesta s partizanima – „oni u gradove, a mi u šumu“), još 1944. godine, kojega je onda po njegovoj zapovjedi osnovao Luburić, navodno na Ivan planini.

Dopis DSUP-a. 11. svibanj 1963. U izvještaju stoji da nakon Pavelićeve smrti demokratsku grupu u HOP-u predvodi Stjepan Hefer, a ekstremističku Josip Marković, koji je izbačen, pa ju sad predvodi Jakov Barbarić. No, ekstremnoj grupi uspjelo je iz Vijeća HOP-a izbaciti Heferovog najpovjerljivijeg čovjeka, Emila Klajića, tajnika Vijeća. Na njegovo mjesto došao je Bracanović, ekstremist, pa je Hefer bio prisiljen na još veće taktiziranje. Smatra se da iza jačanja ekstremista u Vijeću stoji Luburić, koji tako želi preuzeti HOP. Pokušava izbaciti Hefera, pridobiti Biošića, a jako uporište ima u ogranku HOP-a Vila Martela u Argentini i u Vjekoslavu Vrančiću, nekadašnjem ministru. Širi se mišljenje u HOP-u da je Luburić bolji, jer nešto radi. Hefer zbog takvih tendencija isključuje njegove pristalice – Vukoju, Jereka, Dragičevića, Grgića. Dosje Vjekoslava Luburića.

rušenje partijske zgrade iznutra“. Naglašava da nije komunist, ali je član SKJ, te smatra da je „u većoj mogućnosti pomoći vlastitom narodu da dođe do slobode sa što manje žrtava“.⁷⁸ Ovakvim porukama i izvješćima nastojalo se pokazati da nije grijeh biti u Partiji te da se članstvom u Partiji može pomoći hrvatskoj borbi. Bili su to uvodi u mnogo hrabriju tvrdnju. Komentirajući održani plenum CK SKJ u Beogradu i Titov govor, koji se bavio i nedisciplinom u partiji te nacionalnim problemom u njoj, ustvrđuje se da zbog takvog stanja Partije, „na hrvatskim komunistima leži sada veća odgovornost nego ikada prije“. Izjava se potvrđuje mišlju da bi „u sukobu s Beogradom oni mogli odigrati presudnu ulogu“.⁷⁹ Dakle, promijenjeno stanje u Partiji trebalo bi hrvatskim komunistima konačno otvoriti oči, pri čemu bi oni shvatili da su u podređenom položaju u odnosu na srpske komuniste. Zbog njihove vodeće pozicije u Partiji i državnim strukturama, oni bi se trebali staviti na čelo vojske nezadovoljnika, onih u Partiji, izvan nje, te na koncu, i onih u emigraciji.

Ako se do tada u Luburićevim mislima rodila ideja o pomirenju bivših hrvatskih partizana i ustaša i potrebi njihove suradnje, mogao je registrirati da više nije usamljen u takvim razmišljanjima. Da je *Nova Hrvatska* Luburiću zapela za oko, svjedoči intervju s njime, koji je taj list objavio. Službeno objašnjenje bilo je da je novinar *Nove Hrvatske* prisustvovao poglavinikovom pogrebu u Madridu, pa je usput obavio intervju s Luburićem. Dodatna pojašnjenja o nastanku intervjuja, Kušan je ponudio mnogo godina kasnije, objasnivši kako se zapravo Luburić s nekoliko pisama javio *Novoj Hrvatskoj*, u kojima je govorio o svome viđenju hrvatskih problema i načina kako ih riješiti.⁸⁰ Kušan je kompilirao sadržaj Luburićevih pisama te ih objavio u obliku intevjua. Luburić je bio zadovoljan načinom na koji je Kušan prezentirao njegove misli, budući da protiv teksta nije protestirao.⁸¹ Valja se zapitati što je mladog Kušana, koji nije gajio simpatije prema većini onoga što je NDH bila, navelo da objavi takav intervju. Kušan je bio iznenađen Luburićevim razmišljanjima, među kojima je na pijedestalu stajala zamisao o pomirenju nekadašnjih partizana i ustaša. Kako je Pavelićeva

⁷⁸ „Zašto sam postao „Komunist?““ *Nova Hrvatska*. Br. 1.-2., siječanj-veljača 1959. 6. Članaka o slabljenju Partije, poglavito zbog ulaska novih i mladih članova ima još, npr. Dj. Grlica i J. Kušan. „Hrvatska mladež.“ Br. 3., ožujak 1959. 5; „Komunistička partija slabi.“ Br. 5., svibanj 1959. 3-4

⁷⁹ „Nedisciplina i nacionalizam u Partiji.“ Ibid. Br. 12., prosinac 1959. 2

⁸⁰ Pisma se nalaze u arhivi *Nove Hrvatske*, koja je predana Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu na čuvanje. Još uvijek nije sređena, pa je nedostupna. Autor ovoga rada razgovarao je s djelatnikom knjižnice, koji radi na toj arhivi, i koji mu je opisao pisma na isti način kao i Kušan (na prozirnem avionskom papiru, gusto ispisana crvenom kemijskom olovkom). Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013, Zagreb.

⁸¹ Da mu je u „intervjuu“ nešto smetalo, zasigurno bi to u svome, ili nekom drugom emigrantskom glasilu iznio, budući da je takva praksa među hrvatskom političkom emigracijom bila česta. Također, niti Kušanu osobno nije protestirao. Dapače, naknadno mu se u jednome pismu zahvalio, tvrdeći da je „stvar dobro postavljena“. Razgovor autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb. Kušan, Jakša. *Bitka za Novu Hrvatsku*. Rijeka: „Otokar Keršovani“, 2000. 57

smrt bila još uvijek svježa, a komešanje među njegovim mnogobrojnim sljedbenicima intezivno, Kušan se odlučio na spomenutu gestu, jer je vjerovao da će preko Luburića, čija je politika mogla doživjeti kopernikanski obrat, uspjeti djelovati na ostatak političke emigracije, koja je tada velikim dijelom bila endehazijske provenijencije, a koja pak uglavnom nije prihvaćala pogreške koje su počinjene u tome razdoblju. Luburić se nije uspio nametnuti kao vođa HOP-a, niti je to pokušavao izravnim putem postići, pa je Kušan odustao od ustrajanja u tome naumu. Luburić također nije nastavio kontakt s Kušanom, no izvješća jugoslavenske tajne policije pokazuju da je nastavio gajiti iznimno pozitivne stavove prema grupi oko *Nove Hrvatske*. Dapače, kovao je planove kako ih čvršće privezati sebi.⁸²

Potrebno je posvetiti nešto više pažnje samome intervjuu. U njemu je Luburić govorio o demokratskom ustroju buduće hrvatske države, potrebi jedinstva kako emigracije, tako i emigracije i domovine, a stavio je naglasak na mlade, koji će igrati glavnu ulogu u borbi za hrvatsku državu. Da je shvaćao nezadovoljstvo i neprijateljstvo određenog dijela hrvatskog naroda prema NDH, svjedoči izjava kako je narod dosta trpio, te ne bi bilo čudno kada „bi se odlučio za sadašnje stanje, samo zato da se spasi od novih nevolja“. To je ujedno i naznaka mekšeg stava prema hrvatskim komunistima, budući da se na njih odnosi oznaka „sadašnje stanje“. Hrvati će se, prema Luburiću, moći osloboditi samo borbom, a u njoj „treba računati s dalmatinskim i zagorskim bivšim partizanima, s novom jugoslavenskom vojskom, dočasnicima, časnicima, oružjem, vezama itd.“.⁸³ Taj razgovor, i Luburićeva izjava o dalmatinskim i zagorskim partizanima (u svim budućim verzijama bit će navođeni dalmatinski i istarski), uzimani su kao rođenje ideje o hrvatskom miru. No, kako je vidljivo iz natpisa *Nove Hrvatske*, koji su nastali godinu dana ranije, takva ocjena nije održiva. I ne samo to; ideje iz *Nove Hrvatske* odnose se na sve hrvatske komuniste, dok Luburić govori o potrebi pomirbe s određenim dijelom ljudi, koji su sudjelovali u Narodnooslobodilačkom pokretu, od kojih većina nisu bili komunisti, te od kojih mnogi nakon rata nisu uzeli učešća u bilo kojoj razini vlasti ili Partije. Ova razlika, koja će u kasnijim tekstovima otporaške *Drine* i *Obrane*, te *Nove Hrvatske* sve više dolaziti do izražaja, jednim znatnim dijelom posljedica je bitno različitih dotadašnjih životnih puteva Luburića i Kušana. Potonji je bio mladi student, koji je iz vlastitog iskustva znao za nezadovoljstva nekih dijelova hrvatskog pučanstva, kako

⁸² Dopis UDB FNRJ. 2. rujan 1960. Izvještaj govori o tome kako je Luburić kontaktirao Kušana u Londonu, a ovaj je bio u Španjolskoj pa su se našli. Luburić Kušanovu grupu i materijalno pomaže. U ovoj informaciji stoji na nekoliko mjesta da se Luburić vrlo povoljno izražava o Kušanovoj grupi. Dosje Vjekoslava Luburića. HDA. Kušan pobija točnost o njegovome sastanku s Luburićem te materijalnoj pomoći. Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

⁸³ „Interview s generalom Vjekoslavom Luburićem.“ *Nova Hrvatska*. Br. 3.-4., ožujak-travanj 1960. 9

totalitarnim, komunističkim licem nove vlasti, tako i njezin centralističkim karakterom, što se doživljavalo kao ponavljanje nadmoći Beograda nad Zagrebom, baš kao u vrijeme Kraljevine Jugoslavije⁸⁴. Među njima su se nalazili i ljudi iz vlasti, jasno, iz onih nižih struktura, s kojima je jedan mladi student mogao komunicirati o takvim opasnim stvarima. Kao najbolju opciju za političko djelovanje, Kušan je izabrao odlazak u emigraciju, gdje je odmah počeo opisivati ono što je doživio u Hrvatskoj.⁸⁵ Komunistički režim je izvirgavao teškoj kritici, ali je sporadično pozivao i hrvatske komuniste na razne oblike otpora. Tako u *Novoj Hrvatskoj* već 1962. godine izlazi „Poziv hrvatskim komunistima“. U njemu se ističe da u nastupu prema komunistima „treba praviti razlike i da se za zločine, koje je izvršila i koje vrši SKJ, ne smije primjenjivati načelo kolektivne krivnje“. Ovo je vrlo važan istup, budući da se hrvatske komuniste u cjelosti držalo odgovornima za sve loše, uz neke druge faktore (velike sile, Srbi), što se dogodilo Hrvatima. Nadalje, priznaje im se njihova važnost slijedećom rečenicom: „Već dugo se naprotiv osjeća, da mnogi članovi Partije u Hrvatskoj predstavljaju sve važniji faktor u borbi za hrvatske nacionalne interese“. To je još jedna vrlo bitna razlika između stava *Nove Hrvatske* i ostale emigracije u tim trenutcima. Zato se šalje i poziv, kojim se zahtijeva promjena krutog i nepopustljivog neprijateljskog stava prema hrvatskim komunistima: „Dio Hrvata-članova Partije nije se još otvorenije opredijelio za hrvatske interese samo zbog obostranog neshvaćanja, zbog generalnih osuda te nedovoljne pomoći s emigrantske strane“.⁸⁶ Dakle, emigracija je trebala pružiti ruku pomirnicu prema hrvatskim komunistima, te ih tako ohrabriti da u potpunosti napuste ideju jugoslavenstva.

Luburićevu motivaciju za polagano primicanje hrvatskim komunistima nešto je teže rekonstruirati. Kada se u promotri njegov cjelokupni rad u emigraciji od početka 60-ih godina, onda se na prvi pogled čini da je mijenjanje politike prema hrvatskim komunistima bilo samo dio šireg plana, čiji je konačni cilj, naravno, bila uspostava samostalne hrvatske države. Tako je Luburić ne samo pokušavao privezati Kušana uz sebe, već je želio paktirati s Krunoslavom Draganovićem i ostalim nezadovoljnicima iz Hrvatskog narodnog odbora, pored onih iz HOP-a. Nadalje, pokušavao je stupiti u kontakt s Bugarima i Makedoncima u Španjolskoj.⁸⁷ Hrvatski narodni otpor sudjelovao je u stvaranju i kratkotrajnome radu prvog Hrvatskog narodnog vijeća. Preko braka s jednom uglednom Španjolkom, počeo se uzdizati u španjolskom društvu, pa se u jednom izvještaju Udbe opisuje velika Luburićeva farma na

⁸⁴ O Kušanovom političkom djelovanju u domovini vidi spomenutu Kušanovu autobiografiju na stranicama 9-10.

⁸⁵ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

⁸⁶ „Poruka hrvatskim komunistima.“ *Nova Hrvatska*. Br. 1.-2., rujan-listopad 1962. Str. 2

⁸⁷ Općenito stanje među hrvatskom emigracijom u Španiji. 1956. Dosje Vjekoslava Luburića. HDA

kojoj ima 200 000 pataka. Isti izvor govori da Luburić ima jako dobre veze u španjolskom sindikalnom i poslovnom svijetu. Posebno je utjecajan među vojnim i crkvenim krugovima. Navodno je završio španjolsku vojnu školu i ima čin štapskog pukovnika, a razvio je i dobre veze s nekim američkim vojnim krugovima, koji smatraju da će u idućem ratu svjetskom sukobu biti vrijedno diverzantsko vojno znanje koje Luburić posjeduje.⁸⁸ Luburić je navodno za vrijeme posjeta američkog predsjednika Kennedyja Španjolskoj razgovarao s njime i apelirao da se Jugoslaviji više ne daje pomoć, te o ulozi Luburićeve grupe u slučaju rata.⁸⁹ Još je jedan izvor potvrdio kontakt s Kennedyjem, koji je odbio bilo kakvu akciju koja bi uključivala rušenje Jugoslavije.⁹⁰ Kontakt s američkim predsjednikom vjerojatno se ipak nije dogodio, no Luburićeva lobiranja kod američkih vojnih predstavnika zasigurno jesu. Mnogo konkretnije i uspješnije, barem za kratko, pokazalo se pribavljanje saveznika na drugome kraju svijeta. Jedan informator izvjestio je o Luburićevim planovima za povezivanje sa Sveislamskim kongresom, pa bi tako dobio pomoć nekih arapskih zemalja, da se financira i da se stvori pokret otpora u zemlji, koji bi išao i za time da se zaštite muslimani u Bosni, koji su po mišljenju arapskih zemalja ugroženi.⁹¹ Luburić je poslao Ibrahim-bega Pirić-Pjanića u Saudijsku Arabiju i Jordan zbog dogovora o pružanju vojne pomoći od strane ustaša u ratu protiv Jemena, a onda bi te dvije zemlje diplomatski priznale Otpor.⁹² O ovoj akciji, koja je poznijela djelomičan i kratkotrajan uspjeh, moglo se čitati i u *Drini*.⁹³

Sve ove akcije uglavnom su bile neuspješne, no ne zato što se Luburić nije dovoljno trudio, dapače, mnogi su u emigraciji imali dojam da on jedini nešto radi, već zbog izrazito nepovoljnog položaja hrvatskih političkih emigranata. Luburić je očito imao čitav niz ideja kako pomaknuti borbu za uspostavu hrvatske države s mrtve točke, te na ostvarenje niti jedne od njih nije uložio sav svoj trud i resurse. Čini se da je puštao probne balone, te nakon početnih rezultata nastavio inzistirati na onim akcijama koje su obećavale. Tako je bilo s povezivanjem s arapskim zemljama, kako je vidljivo iz *Drine*. Amerikanci, saveznici mladog

⁸⁸ DSUP NRH. Informacija o Luburiću. 27. siječanj 1961. Ibid

⁸⁹ DSUP NRH. Informacija o Luburiću. 27. prosinac 1961. Ibid

⁹⁰ Sudska zabilješka. Sud kotara Split. 27. veljače 1963. Ivan Šegota, rođen 1934. godine u okolici Zadra, pobjegao je u inozemstvo i razgovarao s jednim studentom koji je kao tipograf radio kod Luburića. Ibid

⁹¹ DSUP NRH. Informacija o Luburiću. 30. srpanj 1962. Ibid

⁹² DSUP NRH. Informacija o Luburiću. 15. studeni 1962. Ibid

⁹³ *Drina*. Br. 7-9. Ovaj broj bio je posvećen kralju Huseinu I. On je u svome dekretu od 12. rujna 1962. godine, prema *Drini*, priznao pravo „hrvatskog naroda na slobodu, nezavisnost i vrhovništvo u svim svojim povjestnim i narodnosnim granicama“. Tumači se da je time kralj priznao NDH, a o njemu se govori kao velikom antikomunističkom borcu i zaštitniku muslimana. Spominju se i kontakti Ibrahim-bega Pirića-Pjanića, Luburićeva zamjenika, s dr. Saidom Ramadanom, generalnim tajnikom Sveislamskog Kongresa u Jeruzalemu i pročelnikom odjela za vanjske odnose međunarodne islamske organizacije „Brać muslimani“. O kontaktima s muslimanskim zemljama i organizacijama svjedoče i neka Luburićeva pisma. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 182, 205-206.

kralja Huseina, nisu mogli tolerirati njegovo diplomatsko priznanje Otpora⁹⁴, pa je Luburić preusmjerio glavninu svoje pažnje na druge stvari. No, konstanta njegovog rada je, kao što je već rečeno, želja za akcijom. To se može iščitati i iz *Drine* iz gotovo svakoga teksta. Također, dodatna potvrda se dobiva iz još jednog informatorskog izvješća, u kojem se navodi mišljenje Rudolfa Erića, istaknutog otporaša iz SAD-a, koji kaže da on nije za to da „Maks“ bude na čelu organizacije i da se eksponira (zbog njegove uloge u NDH), no spreman je biti član svake organizacije koja je za akciju, budući da su druge samo jake na riječima. Dodaje da mnogi znaju tko je i što Maks, no uz njega su, jer smatraju da je on jedni koji može neke akcije organizirati i provesti.⁹⁵

Intervju iz *Nove Hrvatske* morao je naći potvrdu i u otporaškoj *Drini*. Dapače, u njoj se, osim objašnjenja da su partizani u pojedinim hrvatskim krajevima pružali razumljiv i opravdan otpor onima koga su smatrali okupatorima, piše i kako hrvatski komunisti vide da je bratstvo i jedinstvo prevara, „te i oni reagiraju na sebi svojstven način, svoje materijalističke dijalektike, ali ipak reagiranje je sve jasnije i određenije“. ⁹⁶ Da je bila riječ o ispitivanju terena, pokazuje i činjenica da je autor teksta u kojem se nalazi ova izjava, pukovnik Ivan Štir, u drugoj polovici šezdesetih, kada je Luburić istupio s otvorenom ponudom hrvatskim komunistima o suradnji, bio zagriženi protivnik takvog pristupa. U kružnom pismu istaknutim članovima Otpora zapravo potvrđuje da su mnogi, pa najvjerojatnije i sam Luburić, u ranim šezdesetima gledali da povremene istupe prema hrvatskim komunistima kao taktiku, da bi ih se „okuražilo“ u otporu prema Srbima, što bi izazvalo nestabilnost Jugoslavije i olakšalo izbijanje ustanka.⁹⁷ Uz ovu smjelu izjavu, u programatskom prvome članku *Drine*, stajao je napis, u stilu onoga iz *Nove Hrvatske*, kako „nije izdajnik svaki dalmatinski partizan, jer su ih naši saveznici u partizane natjerali svojim divljačkim, krvničkim postupkom“. ⁹⁸ U jednom drugom članku iz istoga broja stoji: „Ako se u tom strašnom sukobu (sukobu NOP-a s NDH, op. au.), ekscesivnim načinom borbe ogriješio i koji Hrvat, svatko znade, da takve pogreške nisu potekle iz zločinačkih pobuda, već su ona posljedica bezgranične ljubavi, prema hrvatskoj zemlji, koju je hrvatski vojnik branio od tuđina.“⁹⁹

⁹⁴ Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb. Štedul je među ostalim bio tajnik Otpora u Australiji u drugoj polovici 60-ih godina te pročelnikom Otpora od konca 70-ih do rasformiranja te organizacije.

⁹⁵ DSUP. 23. siječanj 1963. Dosje Vjekoslava Luburića. HDA

⁹⁶ Štir, Ivan. „Hrvatsko ustaštvo iza smrti dra Ante Pavelića“. *Drina*. Izvanredni broj, 1961. Str 11

⁹⁷ Pismo Ivana Štira. 16. prosinac 1966. Kutija 1. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA

⁹⁸ „Naše je ime naš program, a zovemo se „Drina“. *Drina*. Izvanredni broj. 1961. 4

⁹⁹ „Temeljna načela i dužnosti hrvatskih boraca u emigraciji“. Ibid. 17.

No, nakon tih pomirljivih poruka, nastupilo je zatišje, koje se vremenski značajnim dijelom poklapa s Luburićevim kontaktima s američkim vojnim krugovima preko španjolskih prijatelja, zatim onih s Draganovićem i ostalim „otpadnicima“ iz HNO-a, te akcije za pridobivanje naklonosti nekih bliskoističnih muslimanskih zemalja. Dapače, u *Drini* su se mogle pročitati stvari koje su bile znatno, pa čak i u potpunosti drukčije od spomenutih poruka. Ivan Prcela, govoreći o komunističkim zločinima u poraću, kaže da je izvršitelje „davo vodio i nadahnjivao da pronalaze svakakva mučenja, kojim su partizanski krvnici išli za tim, da produžuju agoniju nesretnih zarobljenika“, referirajući se na bleiburške događaje.¹⁰⁰ Zauzima izrazito antikomunistički stav: „Svrstajmo se stoga u borbene redove i ukazujmo slobodnome svijetu, osobiti junačkoj Americi, da je hrvatskim i američkim palim borcima mjesto skupa, jer su Amerikanci – upoznavši komuniste – padali u Koreanskom Ratu za iste ideale, za koje su Hrvati padali u drugom svjetskom ratu – za ideale slobode protiv komunističkog i svakog drugog nasilja.“¹⁰¹ Na kraju članka nabroja sve političke emigrantske organizacije i kaže da im je mjesto u zajedničkoj fronti, a spomena hrvatskih komunista uopće nema.¹⁰² Luburić nešto kasnije tvrdi da je mjesto Hrvata određeno zemljopisnim i povijesnim položajem Hrvatske, koji Hrvate postavljaju „na stranu Amerike, protiv svakog komunizma i protiv svake Jugoslavije, protiv svakog komunizma, a za svakoga drugoga, s kim nas sudbina sjedini u tom ratu“.¹⁰³ Negirao je i da su radnici za vrijeme rata u većini prilazili komunistima, tvrdeći da je Trešnjevka, tada uglavnom radnički zagrebački kvart, dala više ustaša nego partizana.¹⁰⁴ Ovim izjavama nikako se nije mogao nastaviti zatrpavati predubok jaz između hrvatskih komunista i političkih emigranata, a sljedeći istup je također odmagao, budući da ga se može, bez obzira na naknadu ogradu u njenom drugom dijelu, okarakterizirati kao uvredu: „Isto tako, danas je to dokazano, komunističku stranku u Hrvatskoj sačinjavali su nehrvatski elementi, iako mi nikom ne mislimo u atomsko doba predbacivati, da je bio češkog, srpskog, židovskog, slovenskog itd. porijekla“.¹⁰⁵

Ponovna promjena počinje biti vidljiva, odnosno povratak na početne pozicije, od Luburićevog preglednog članka, koji je počinjao sukobom kneza Borne i Ljudevita Posavskog, završavajući sukobom hrvatskih partizana i ustaša, a govorio je o tragediji stoljetne

¹⁰⁰ Prcela, Ivan. „Bleiburška tragedija, hrvatska „Arhimedova točka“. Ibid. Br. 6.-9., 1961. 10

¹⁰¹ Ibid. Str. 15

¹⁰² Ibid. Str. 17.

¹⁰³ General Drinjanin. „Geopolitički položaj Hrvatske.“ *Drina*. Br. 10.-12., 1961. 58

¹⁰⁴ General Drinjanin. „Kruh naš svakdašnji.“ *Drina*. Br. 1., 1962. 85

¹⁰⁵ Ibid. Str. 85. Luburić u jednome pismu Dabi-Peraniću piše da „je tragedija hrvatskog komunizma bila u tome što je nastao u Panoniji sa nenarodnim elementima. Hebrang je bio Židov. Vele da je i Bakarić Kupferstein“. Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 23. studeni 1967. Kutija 2. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA.

podvojenosti Hrvata. U njemu se opširno govori o talijanskim zločinima u Dalmaciji i Istri, i opravdanosti partizanskog otpora. Pišući o istarskoj *Drini* (kako je nazvao broj *Drine* u kojem je izašao spomenuti članak) svojim pristašama u Kanadi Luburić objašnjava svoj stav: „Mi smo bili u suprotnim rovovima, a Istra je jedva šta znala o MAJCI DOMOVINI. Ustaški borci jedva su znali da narod Istre pati kao Isus na Križu, ali da je ostao dosljedan. Isti je slučaj i sa Bokom Kotorskom, Otocima. Bili smo dva svijeta, i zato je mrzki Talijan i četnik i srbokomunist mogao nas suprotstaviti. Sada tražimo nove putove, i jedan rov za sve Hrvate protiv sviju srbokomunista“.¹⁰⁶ No, velika zadržka i dalje postoji, a time i velika razlika u odnosu na stav *Nove Hrvatske*: „Moramo ipak reći, da su hrvatski komunistički voditelji bili izdajnici svoga naroda“. Navodeći kako je prije razmjene zarobljenika razgovarao s Andrijom Hebrangom, Luburić kaže da mu je ovaj rekao da je siguran da će ga Srbi kad tad ubiti, ali da „ni on nije bio bezuvjetni pristaša hrvatske države, kada bi bila i komunistička“.¹⁰⁷ Tim je člankom zacrtana politika Otpora za idućih nekoliko godina, odnosno do pada Rankovića i pojave Deklaracije o hrvatskom književnom jeziku. Opravdavao se čin hrvatskog stanovništva na obalama istočnog Jadrana, dok su hrvatski komunisti ipak ostali narodni izdajice, čiji je politički utjecaj u narodu bio minimalan.¹⁰⁸ Zavađene protivnike nastojalo se približiti i ovakvim ocjenama: „I Ustaše i istarsko-dalmatinski partizani su se borili za slobodu Hrvatske Države, da bi na koncu jedni propali poviestnim okolnostima, koje su im bile nesklone, a drugi bili izigrani i prevareni. Istarski i Dalmatinski partizani su danas sviestni da su počinili pogrešku, boreći se protiv Ustaša i Domobrana, isto što se i Ustaše kaju što su nepobijeđeni napustili Hrvatsku i predali se.“¹⁰⁹ Ovakva kvalifikacija imala je još dvije svrhe – govoriti o slabostima i propustima endehazijskog režima, čime se automatski opstruirao rad HOP-a, čije je vodstvo glorificiralo NDH, ali i privlačenje mladih emigranata, čiji su roditelji bili u partizanskom pokretu. Mladi će imati sve važniju ulogu u Otporu, posebno spomenuti Miljenko Dabo Peranić, koji će izvršiti značajan utjecaj na Luburića da nakon pada Rankovića i pojave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika nastupi iznimno velikodušno prema hrvatskim komunistima. Upravo je on, a ne Luburić (iako s njegovim dopuštenjem), pisao članke o potonjim događajima u *Obrani*, prenaplaćavajući

¹⁰⁶ *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 467

¹⁰⁷ General Drinjanin. „Dvie Hrvatske“. *Drina*. Br. 3.-4., 1963. 6-24

¹⁰⁸ „Iz zapisa jednog istarskog partizana“. Ibid. 86-95. Autor navodi kako među mladim Istranima, koji su sudjelovali u antifašističkom otporu, nitko nije znao što je komunizam. Postepeno su, „radi nerazumne politike iz Zagreba“, dospjeli „u ralje Tita i njegove bande“. Oni su željeli slobodnu Hrvatsku, u kojoj će biti i Istra, a Tito i komunisti su im do zadnjeg trenu tajili da će se stvoriti druga Jugoslavija. Govorilo se da će se stvoriti široka balkanska federacija, a unutra nje će Hrvatska biti još i veća nego NDH. Tako je mislio i Nator i Hebrang, a tako su govorili i Bakarić i Gošnjak kada su ih posjetili.

¹⁰⁹ „Istra i hrvatska država (s refleksijom na Dalmaciju)“. *Drina*. Br. 3.-4., 1964. 18

njihov značaj i obilježavajući ih iznimno važnim postajama na putu u hrvatsku samostalnost.¹¹⁰ Drugi važan mlađi Luburićev suradnik bio je Enver Mehmedagić.¹¹¹ Također, Luburić je pokušao nagovoriti dvojicu vodećih ljudi Hrvatskog revolucionarnog bratstva, također mladića, Gezu Paštija i Marijana Šimnudića, da se pridruže Otporu, iako neuspješno.¹¹²

I dok su tvorci dvije ideje o hrvatskom miru u njihovim samim počecima kontaktirali i kovali planove o nekim oblicima suradnje, ubrzo nakon toga su se razili, što zbog različitih pozadina iz kojih su dolazili, ali i drukčijih stavova o tome kako doći do neovisne hrvatske države. Grupa oko *Nove Hrvatske* u nadolazećim je godinama sve više zauzimala pozitivan stav prema reformnom dijelu hrvatskog komunističkog vodstva, koje je nastojalo izboriti samostalniji i povoljniji položaj Hrvatske u Jugoslaviji. Luburićev put bio je daleko zavojitiji. Približavanje hrvatskim komunistima bila je tek jedna od ideja iz njegovog arsenala, koje su trebale dovesti do ostvarenja hrvatske države, a profilirala se zahvaljujući propasti ostalih zamisli, događanjima u Hrvatskoj i Jugoslaviji u periodu 1966.-1971., te utjecaju mladih članova Otpora na Luburića. Također, Luburićeva koncepcija morala je proći nešto duži put, budući da je valjalo oprostiti i prijeći preko sukoba i zločina iz rata, u kojima je sam sudjelovao, pa tek onda, i to u promijenjenim okolnostima druge polovice šezdesetih, prijeći na suradnju i s onima u SK, a ne tek razvojačenim partizanima, koji su se razočarali komunizmom i Jugoslavijom. Što se tiče međusobnih veza dvije grupacije i ideja, ne treba ispustiti iz vida da su dva Luburićeva nastupa, onaj u *Novoj Hrvatskoj* i *Drini* 1960., odnosno 1961. godine, pa onda u čuvenoj istarskoj *Drini* 1964. godine, uslijedila vremenski blisko nakon pomirljivih nastupa prema hrvatskim komunistima u *Novoj Hrvatskoj* godine 1959., pa zatim 1962. godine. Kada se ima na umu Luburićevo pismeno javljanje redakciji *Nove Hrvatske*, njegovome stavu da će najveći dio odgovornosti za uspostavu Hrvatske biti na mladima, te izvješća o njegovom povoljnom izjašnjavanju o toj grupi i željama za njezinim privlačenjem, onda valja zaključiti kako je Luburić dijelom vjerojatno bio potican natpisima iz *Nove Hrvatske* da i sam slično nastupi.

¹¹⁰ Dabo-Peranić, Miljenko. „Jugoslavija se raspada“. *Obrana*. Br. 35.-36., 1966. 7-9. „Obstanak Jugoslavije je ozbiljno ugrožen“. *Drina*. Br. 41.-42, 1966. 7-10, 17-18. „Politička diverzija u Hrvatskoj“. Ibid. Poseban prilog. Br. 61.-62., 1967. 1-10

¹¹¹ Luburić sredinom 1966. godine piše Dabi-Peraniću sljedeće: „Ima odjeka i primjećuje se novi duh, kojega predstavljate ti i Enver. Pomalo naprijed, da ne izgubimo prijevremena one koji to još ne shvaćaju. Ali stvaramo školu. Uvjerem sam“. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 570

¹¹² SSUP SFRJ. Suradnik „Zdenko“. 04. rujan 1965. Dosje Vjekoslava Luburića. HDA. Pseudonim „Zdenko“ nosio je u poznati emigrant Miroslav Varoš. Hrvatsko revolucionarno bratstvo, 2010., 46. Kušan svjedoči da je Geza Pašti čitao *Novu Hrvatsku* te da im se javljao pismima. Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

3.2. Od pada Rankovića i pojave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika do sloma hrvatskog reformnog pokreta

Već je spomenuto da su pad Rankovića, a onda i pojava Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika, bili katalizatori u Luburićevom približavanju hrvatskim komunistima. Pa još prije tih događaja, Enver Mehmedagić vrlo hrabro ističe da su i hrvatski komunisti i bivše ustaško rukovodstvo suodgovorni za stanje u kojem se hrvatski narod nalazi – prvi zbog zaludenosti idejom Jugoslavije, a drugi zbog loše ratne politike. Nije potrebno naglašavati koliku je konsternaciju ovo izazivalo među onim političkim emigrantima koji su se i dalje ljubomorno pozivali u svome radu na legitimitet i kontinuitet NDH. Isti autor dodaje kako obje strane, i hrvatski komunisti koji su razočarani Jugoslavijom, ali ne i komunizmom, te nacionalisti, moraju dopustiti hrvatskome narodu da slobodno bira sustav vlasti u kojem želi živjeti. Naravno, to je paradoks, budući da komunistička teorija i praksa ne poznaju takav oblik slobodnih izbora. No takav, prilično naivan pristup bio je u službi sljedeće poruke – „iskušani borci“ iz obje grupe moraju tvoriti zajedničku hrvatsku vojsku.¹¹³ Čin rušenja Jugoslavije bio je najvažniji, pa se za razdoblje nakon stvaranja države, moglo u tim trenucima svašta obećavati i predviđati. Ovaj Mehmedagićev istup dodatno potvrđuje pretpostavku da su mlađi članovi Otpora itekako utjecali na Luburića svojim neortodoksnim idejama. Što se tiče prethodne ocjene, njoj u prilog govori mišljenje otporaša iz Sjeverne Amerike – Ratka Gagre, Marijana Nosića i Rudolfa Erića, koji su se pozicionirali po pitanju novog nastupa prema hrvatskim komunistima između Luburića, Mehmedagića i Dabe-Peranića na jednoj i Štira, te njegovih istomišljenika u Argentini na drugoj strani. Oni su suglasni s time da se određene društvene reforme socijalizma ne ponište, no nakon što se ostvari država, tada će se pristupiti pregovorima o unutrašnjem uređenju koje, „prema psihološkoj strukturi hrvatskog naroda, izgrađivanoj vjekovima kršćanske civilizacije – za sigurno, nikada neće moći biti, bezbožni komunizam“.¹¹⁴

Utjecaj Dabe-Peranića bio je još snažniji. Prije njegovih misli nakon pada Rankovića, valja spomenuti da je Otpor objavio službeni proglas hrvatskim vojnicima u JNA, povodom spomenutoga događaja, pozivajući ih na vjernost hrvatskome komunističkom vodstvu. Naime, predviđao se novi puč, po uzoru na onaj generala Simovića, koji je

¹¹³ Mehmedagić, Enver. „Da li je moguća sinteza hrvatske ljevice i hrvatske desnice?“. *Obrana*. Br. 54., 1966. 2

¹¹⁴ Pismo Rudolfa Erića, Ratka Gagre i Marijana Nosića Ivanu Štiru. 12. veljače 1967. Kutija 1. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA

prvenstveno bio uperen protiv postojanja Banovine Hrvatske. Komunizam je pao u drugi plan, te je nacionalna kategorija ponovno ono što dominira u odnosima naroda u Jugoslaviji.¹¹⁵ Ne samo u ovome natpisu, već i u nizu drugih koji će uslijediti, tvrdilo se kako su Srbi, bilo komunisti, monarhisti ili demokrati, uvijek neprijatelji Hrvata, te da na Jugoslaviju gledaju kao na Veliku Srbiju. Stoga, ako ništa drugo, gola nužda prisiljava Hrvate svih političkih boja da se nađu na istoj strani, kako bi zaštitili interese hrvatskoga naroda. U istome tonu Luburić piše Dabi-Peraniću, kako je za „njih zakon br. 1, ako anđeli dođu po Tita, a Ranković digne srpstvo, da mogemo skupa sa anđelima, vragovima, kerubinima, belijalima među Hrvatima spasiti se i zatvoriti granice“. Nastavlja kako se „narod diže, gubi strah, a oni moraju (hrvatski komunisti op. au.) iz taktičkih, ako ne drugih razloga, da učine nešto“. Završava s usklikom „živio Ranković: čovjek najzaslužniji za Hrvatsku ovoga časa“.¹¹⁶ Gotovo isto postavlja se Dabo-Peranić prema duboko nezadovoljnome Štiru, te mu piše u Argentinu povodom objavljivanja Deklaracije: „Dakle, Zagreb (u ovo slučaju „komunistički“ Zagreb), stavlja glavu na kovku radi Hrvatske, i radi onih istih ideala, radi kojih je palo toliko Vaših vojnika za vrijeme NDH“. Pita ga je li u redu da se pusti potpisnike da budu progonjeni, ostati po strani u sukobu hrvatskih i srpskih komunista i „dalje tjerati naš antikomunistički stav, te time gurati hrvatske komuniste u naručje Beogradu“.¹¹⁷

Dabo-Peranić pokušao je, nadahnut komešanjima nakon Brijunskom plenuma, dokazati kako hrvatski komunisti povlače niz poteza, kojim dokazuju da im je konačni cilj uspostavljanje samostalne hrvatske države. Dapače, iz njegovog pisanja dobiva se dojam da je to njihov program još iz prijeratnog i ratnog razdoblja. Hebrang je, po njemu, bio idealist, koji je u nepovoljnom vremenu previše otvoreno zastupao hrvatske interese, prvenstveno zahtijevajući da cijeli Srijem pripadne NRH, te je zbog toga ubrzo smaknut. S druge strane, Bakarić je bio mnogo realističniji, te se povukao u Zagreb i počeo pripremati teren za bitno drugačiji način osamostaljenja Hrvatske. Posebno su ga zaokupile granice buduće Hrvatske države, pa je iz konteksta izvlačio različite vijesti iz jugoslavenskih tiskovina o suradnji Bosanskoga i Slavonskoga Broda, stvaranju jedinstvenog turističkog područja od Hercegovine, južne Dalmacije i Boke kotorske, ili pak navodnog nepostojanja granice na tromedi Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, budući da je to hrvatski Sandžak!¹¹⁸ Ovo je

¹¹⁵ „Proglas H. N. Odpora hrvatskim vojnicima prilikom pada Rankovića i drugova“. *Obrana*. Br. 39.-40., 1966. 16

¹¹⁶ Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 26. veljače 1967. Kutija 2. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA

¹¹⁷ Pismo Miljenka Dabo-Peranića Ivanu Štiru. 25. ožujak 1967. Ibid.

¹¹⁸ Dabo-Peranić, Miljenko. „Obstanak Jugoslavije ozbiljno je ugrožen“. *Obrana*. Br. 41.-42., 1966. 7-10

samo jedan od primjera, kako su neki u Otporu počeli prikazivati neke poteze hrvatskih komunista, kao da su usmjereni k stvaranju hrvatske države, a potaknuti spomenutim krucijalnim promjenama u Jugoslaviji. Dapače, kod Luburića je postojao plan da sistematično piše o težnjama hrvatskih komunista za stvaranjem samostalne hrvatske države u predratnome i ratnome periodu. Stoga je od Dabi-Peranića tražio da mu pribavi knjigu Mile Milatovića o Hebrangu, „jer cijelu teoriju o državotvornom smjeru hrvatskih komunista treba zapravo početi od Hebranga“.¹¹⁹ Nešto kasnije ga obavještava da prikuplja građu o djelovanju hrvatskih komunista 1918. – 1941.¹²⁰

Najopsežniji rad o toj problematici izašao je u *Drini*. U njemu autor nastoji dokazati da su među jugoslavenskim komunistima, a onda i u partizanskom pokretu, Hrvati bili potiskivani i zanemarivani. Tako npr. u važnome savjetovanju u Stolicama, Hrvatsku predstavljaju dva Srbina, Končar i Vlade Popović. Končar je sabotirao bijeg hrvatskih komunista i lijevih intelektualaca iz Kerestince. On je u akcije slao samo Hrvate, kao npr. u likvidaciju Ivana Majerholda, bivšeg člana KPJ i ustaškog doušnika. Nakon rata za neuspjeh bijega spomenutih iz Kerestince okrivljuje se Josipa Kopinića, koji je u Zagrebu bio u vezi s Kominternom i koji je navodno trebao postaviti novo hrvatsko komunističko rukovodstvo, dakle smijeniti Končara. Jedan od strijeljanih iz Kerestince, Ivo Krndelj, bio je jedno vrijeme protukandidat samome Titu, pa je denunciran i tako završio u Kerestincu. Končar je otišao u Dalmaciju organizirati diverzije, u kojima su opet ginuli Hrvati, a on je uhvaćen u svome stanu, a ne prilikom neke akcije. Srbi Žigić, Brkić i Čanića-Opačić radili su sve da na čelo CK KPH ne dođe Hrvat, a Opačić je postavljen za tajnika Vladimiru Nazoru, da ga kontrolira, na što se ovaj žalio. Umjereniji Srbi (Kladarin, Drakulić itd.) onda su počeli zahtijevati da se ukloni ovu trojicu, jer svojim postupcima „stvaraju nove ustaše“. Hebrang je konačno postavljen na čelno mjesto KPH, zbog sve većeg priljeva Hrvata u partizane, a uskoro su počeli sukobi oko granica u Vojvodini. Na inzistiranje Srba, Hebrang je maknut s pozicije, na koju je došao „mlitavi“ Vladimir Bakarić. Srbe je najviše zabrinuo Staljin, koji je tražio da mu se pošalje Hebranga kao delegata, što je moglo značiti da bi on trebao naslijediti neposlušnog Tita. Na koncu ističe kako Holjevcu ni hrabri podvig u Karlovcu, kada je predvodio partizane preobučene u domobranske odore, koji su spasili zarobljenog Marijana Čavića, nije pomogao da napreduje u JNA, nego ga se izbacilo da bi bilo mjesta za „bivše četničke bradonje“, a

¹¹⁹ Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 29. lipnja 1966. Kutija 2. Osobni fond Miljenko Dabi-Peranić. HDA

¹²⁰ Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 10. kolovoz 1966. Ibid.

slično se dogodilo i Franji Tuđmanu.¹²¹ Autor ovdje zaboravlja da su u počecima ustanka u Hrvatskoj Srbi činili većinu u partizanskim postrojbama te da su Hrvati u partizanskome pokretu počeli masovno sudjelovati tek nakon kapitulacije Italije. Stoga, dominacija Srba u nekim tijelima u spomenutom razdoblju nije bila nelogična. Uloga Josipa Kopiniča do dan danas nije u potpunosti rasvijetljena da bi se sa sigurnošću moglo tvrditi nešto od spomenutoga, osim da je bio Kominternina veza. Sve komunističke partije u svijetu tada su se smatrale samo Kominterninim podružnicama, tako da je logično kako je Moskva preko Kopiniča željela nadzirati jugoslavensku partiju. Iz te činjenice mogla se, uz pomoć raznih nepotvrđenih glasina te naknadne pameti o raskidu Staljina s Titom 1948. godine, konstruirati priča kako je Moskva već tada željela smijeniti Tita. Slično, Končara je vrlo teško optužiti za propast kerestinečkoga bijega, već je prema dosadašnjim istraživanjima upravo Kopinič odgovoran za njegovu propast.¹²² Njega je pak dobar poznavatelj hrvatske partije, ali i Kominterne – Ante Ciliga držao „čovjekom protuhrvatske orijentacije“. Ono što treba istaknuti jest da su Hebrang i Končar zajedno nastupali protiv Kopiniča i dijela zagrebačkog komiteta zbog neslaganja oko načina djelovanja, budući da je Kopinič inzistirao na oružanim akcijama i diverzijama bez obzira na žrtve, dok je dvojac Hebrang-Končar zauzimao realniji stav prema trenutno iznimno nepovoljnoj situaciji po KPJ. Njih je podržavao i Popović. Dakle, tekst iz *Obrane* nastoji približiti Kopiniča i Hebranga, koji su se sukobljavali ne samo zbog spomenutog pitanja nego i oko čelne pozicije u KPH, a razdvojiti Hebranga od Končara i Popovića, jer je prvi bio Srbin a drugi Crnogorac.¹²³ Ipak, Hebrang je zaista premješten s čelne partijske pozicije u Hrvatskoj zbog isticanja hrvatske posebnosti, odnosu prema Crkvi i HSS-u, dok je kod Tita zaista postojala određena sumnja kako bi ga Staljin mogao zamijeniti Hebrangom, što je imalo znatnog udjela u njegovoj tragičnoj sudbini.¹²⁴

Iako to u spomenutom tekstu iz *Obrane* nije jasno izrečeno, sve će se više u jednom dijelu političke emigracije, a posebno 70-ih i 80-ih, koketirati s idejom kako je konačan Hebrangov cilj bila samostalna hrvatska država. Kisić-Kolanović piše kako „u Hebranga nije postojala dilema Hrvatska ili Jugoslavija, on se trudio da uspostavi neku ravnotežu između ta dva interesa“, dodajući kako „niz primjera govori da nije mogao sačuvati svoj unutarnji mir kada je potcijenjena Hrvatska“.¹²⁵ Luburić se svojim istupima trudio pokazati hrvatskim

¹²¹ Šporer, Dragutin. „Dokumentacija Ranković, Končar, Hebrang.“ *Drina*. Br. 1.-2., 1968. 255-280

¹²² O tome vidi knjigu Jelić, Ivan. *Tragedija u Kerestincu: zagrebačko ljeto 1941*. Globus. Zagreb, 1986.

¹²³ Kisić-Kolanović, Nada. *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*. Institut za suvremenu povijest. Zagreb, 1996. 57-59

¹²⁴ Ta je pak sumnja, prema mišljenju Kisić-Kolanović bila gotovo u potpunosti neopravdana. Ibid. 195

¹²⁵ Ibid. 82

komunistima kako je Hrvatska potcjenjena, što mora narušiti ravnotežu o kojoj piše Kisić-Kolanović i što će uskrsnuti dilemu – Hrvatska ili Jugoslavija. Ista autorica o ZAVNOH-u piše sljedeće: „ZAVNOH je dakako prije svega bio vezan uz komunističku borbu za vlast, ali u času rođenja njemu je bila namijenjena i jedna sasvim drukčija uloga – da podupre a ne da ograniči hrvatski suverenitet i opstanak. Stoga ako od ZAVNOH-a pravimo spomenik nacionalnom suverenitetu, to ne znači da njegovim konkretnim odlukama želimo dati trajan karakter. Budući da nacija uvijek iznova prisvaja pravo odlučivanja kad god je ugrožen njen interes, po prirodi stvari ZAVNOH-ovo južnoslavenstvo i opredjeljenje za nadnacionalnu jugoslavensku federaciju bilo je privremenog karaktera“.¹²⁶ Luburić je poticao hrvatske komuniste da preispituju hrvatski položaj u Jugoslaviji, da shvate, sukladno gornjem objašnjenju, kako je interes hrvatske nacije ugrožen i da zbog toga od federalista moraju evoluirati u separatiste. Temelji za takav put postavljeni su osnivanjem ZAVNOH-a. Da su postojali razlozi da neki hrvatski komunisti zaista tako postupe svjedoči i još jedna autoričina misao: „Nema dvojbe da se dvosjekli mač ZAVNOH-ove odluke o pristupanju jugoslavenskoj federaciji već u ratu okretao protiv njenih autora“.¹²⁷

U *Obrani* se moglo pročitati kako je i poglavnik kao odvjetnik branio komuniste na sudu, „radi obrane pravde i prava, podržavajući veze s onim malobrojnim slojem Hrvata, koji je svoje opravdano nezadovoljstvo zbog srbijanskog nasilja, kanalizirao u komunističke ćelije.“ Navodno se i Hefer prije rata se zauzima za slavonske komuniste. Oni su branili one koji su „pogriješno svoje nemire i osjećaje nepravde i nasilja stavili u službu komunizma mjesto hrvatskog nacionalizma“. Nisu to učinili zbog simpatija prema Moskvi, ili iz čisto materijalnih pobuda, već u želji da okupe sve patriotske snage za borbu za nezavisnu Hrvatsku. „Hrvatski Narodni Odpor djeluje danas upravo na liniji dra Pavelića i dra Hefera.“¹²⁸ Potpuno je jasno da se na ovaj način pokušalo legitimirati novu politiku koristeći najviše autoritete. Imajući na umu ove natpise, valja se zapitati je li se upravo njima inspirirao i Bruno Bušić, koji je u drugoj polovici 70-ih napisao studiju *Hrvatski ustaše i komunisti*, u kojoj je nastojao dokazati kako su hrvatski komunisti i ustaše kroz nekoliko perioda imali iste ciljeve, a u nekima od njih (primjerice u zatvorima Kraljevine Jugoslavije u prvoj polovici 30-ih godina) i surađivali.¹²⁹ Kušan svjedoči kako ga je Bušić prilikom drugog boravka u

¹²⁶ Ibid. 81

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ljubušak. „Prigodom pokretanja kluba Andrije Hebranga.“ *Obrana*. Poseban prilog. Br. 57.-58., 1967. 1-4

¹²⁹ Nada Kisić-Kolanović o tome piše sljedeće: „Ta je zatvorska simbioza između komunista i nacionalista bila bez dubljeg političkog temelja. Uzajaman i iskren bio je samo njihov prezir i neprijateljstvo prema monarhiji“. Kisić-Kolanović, 1996., 33.

emigraciji 1970. godine posjetio te mu oduševljeno govorio o Luburićevom konceptu o hrvatskome miru. Naime, prema istome izvoru, Bušić se tijekom prvog boravka u emigraciji 1966. godine susreo s Luburićem.¹³⁰

Ono što se ovdje nikako ne smije propustiti kazati, jest to da Luburić i njegovi najbliži suradnici nisu bili politički naivci, odnosno da nisu u potpunosti vjerovali u ovakve tekstove. Dabo-Peranić jest svakako bio najviše uvjeren u neke njihove elemente. Posebno se eto odnosilo na ocjenu događaja oko Deklaracije o jeziku. Njegova teorija bila je da CK SKH nije bio protiv onoga što se Deklaracijom o jeziku željelo postići, nego protiv načina kako je plasirana u javnost te tempiranja toga čina, odnosno preuranjenosti.¹³¹ Takav je sud zaista imao točnih elemenata, za razliku od prethodnih ocjena (recimo Bakarića, koja je bila potpuno kriva). No, kada se podvuče crta, može se zaključiti da su spomenuti napisi imali prvenstveno propagandu ulogu, u smislu omekšavanja stava političke emigracije prema hrvatskim komunistima, odnosno poticanja hrvatskih komunista da zaista sami nešto učine u takvome smjeru. Luburić je bio uvjeren kako se *Obrana* itekako čita u Jugoslaviji, pa jednom prilikom obavještava Dabo-Peranića da su mu njegovi povjerljivi ljudi iz Hercegovine javili kako su se otporaške poruke čitale na sjednici Socijalističkoga saveza.¹³² Da je Luburić samo djelomično, čak jednim malenim dijelom vjerovao u ono što je uglavnom Dabo-Peranić pisao u *Obrani* o potezima hrvatskih komunista, svjedoče i njegova strahovanja da su ta „nova gibanja“ samo put u reformu Jugoslavije. Dodaje kako bi „hrvatski komunisti trebali govoriti o Hrvatskoj, a ne samo o preustrojstvu privrede“.¹³³ Jasno, novi pravac zahtijevao je i rezultate, pa Dabo-Peranić, u jednome članku slavodobitno konstatira, opet u propagandne svrhe, da su svi potezi hrvatskih komunista jasan pokazatelj da prihvaćaju „pruženu ruku pomirnicu H. N. Odpora“.¹³⁴

Vjerojatno sa željom da se hrvatske komniste potakne na bunt, u to se vrijeme počinju u *Obrani* objavljivati proglasi i vijesti stanovitog Centralnog komiteta Socijalističke stranke Hrvatske, koji navodno djeluje u zemlji, a zalaže se za stvaranje samostalne hrvatske države sa socijalističkim uređenjem.¹³⁵ Takvo tijelo gotovo sigurno nije postojalo, no ovakvi

¹³⁰ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb

¹³¹ Dabo-Peranić, Miljenko. „A zašto se spomenulo Srbe?!“ *Obrana*. Poseban prilog. Br. 69.-70., 1967. 1-4

¹³² Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 5. studeni 1966. Kutija 2. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA.

¹³³ Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 21. listopad 1966. Ibid.

¹³⁴ Dabo-Peranić, Miljenko. „Federacija počinje federirati“ *Obrana*. Poseban prilog. Br. 97.-98., 1968. 6

¹³⁵ Centralni komitet Socijalističke stranke Hrvatske. „Hrvatski radnici, seljaci, građani. Hrvatski komunisti!“ Ibid. Br. 39.-40., 1966. 16. Ibid. „Radnom narodu Hrvatske“. Ibid. Br. 41.-42., 1966. 9. Ibid. „Centralni komitet Socijalističke stranke Hrvatske“. Ibid. Br. 43.-44., 1966. 9

su natpisi trebali potvrditi otporašku tezu kako postoje hrvatski komunisti koji razmišljaju na takav način. Luburić Dabi-Peraniću jednom prilikom nalaže da stupi u kontakt s Antom Ciligom, istaknutim hrvatskim komunistom iz 20-ih godina, jer smatra da bi trebalo osnovati Hrvatski sindikalni centar, a „zašto ne i Hrvatsku socijalističku stranku?“.¹³⁶ Spomenuti Nikola Štedul, razočaran stanjem u Otporu nakon Luburićeve smrti, osnovao je zajedno s Ivanom Matićem i Stanislavom Gezom Milošićem (pjesnikom, sudionikom hrvatskoga reformnoga pokreta u Slavoniji, članom Matice hrvatske i nekadašnjim partizanskim poručnikom) u Njemačkoj Hrvatsku socijalističku stranku. Štedul nije gajio nikakve sipmatije za komunizam (za vrijeme boravka u Australiji ranih 60-ih godina sudjelovao je u vojnim vježbama građanskih oružanih snaga i želio se ići boriti u Vijetnam protiv komunista; stariji muški članovi obitelji bili su u oružanim snagama NDH), niti se smatrao socijalistom, no svojim sudjelovanjem u ovoj stranci kratkoga vijeka, želio je pokazati da ima Hrvata koji nisu desničari, a koji se zalažu za samostalnu hrvatsku državu.¹³⁷ Baš je to bila i namjera Dabi-Peranića i Luburića.

Te iste, 1966. godine, Luburić se odvažio na još radikalniji potez, prilikom inaguracije novog programa Otpora, kojega je potpisao zajedno s Mehmedagićem. Pored proklamacija o demokratskom uređenju buduće hrvatske države, u kojoj će komunistima biti dopušteno djelovanje, stvaranju federalne jedinice za dio s muslimanskom većinom, ukoliko ona to bude željela, tekst je sadržavao odredbu o amnestiji svih hrvatskih partizanskih boraca za ratno razdoblje, pa i nakon njega! K tome, svi partizanski borci zadržali bi svoje povlastice i mirovine. Valja spomenuti da se dosta pažnje posvetilo socijalnoj politici, radničkome pitanje, a očito inspirirani samoupravljačkim krilaticama, autori su naveli kako će tvornice biti u rukama radnika.¹³⁸ U popratnome dokumentu, Pozivu hrvatskog narodnog otpora komunistima Hrvatske, autori poručuju: „Nitko od vas ne traži da se odreknete svoje političke ideologije, ali kao komunisti budite, u prvom redu, Hrvati.“ Naziva ih se „djelomičnim nositeljima vlasti“, koji bi trebali pružiti ruku narodu te mu dati oružje. Takvo radikalno rješenje objašnjava se već spomenutom opasnošću od srpskoga puča, koji se može i potrebno ga je preduhitriti revolucijom. Trenutna situacija, ili Bakarićevi potezi, neodoljivo su ih podsjećali na one Mačekove, koji su bili uvod u stvaranje Banovine Hrvatske, dok je kao

¹³⁶ Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 2. kolovoz 1967. Kutija 2. Osobni fond Miljenko Dabi-Peranić. HDA.

¹³⁷ Razgovor autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb.

¹³⁸ „Program Hrvatskog narodnog otpora.“ *Obrana*. Br. 49.-50. 1966. 7-9

reakcija na to uslijedio spomenuti puč.¹³⁹ Ova dva ključna dokumenta snažni su argumenti spomenutoj tezi o potrebi udruživanja Hrvata različitih političkih opcija, kojima navodno prijeti uništenje od ujedinjenog srpstva. Kruna ovih razmišljanja bila je misao Dabe-Peranića kako u revoluciji ne treba dokidati sadašnju vlast u Hrvatskoj i BiH, već ju samo nadopuniti predstavnicima hrvatskih nacionalista.¹⁴⁰ Smatrao je da će se u Hrvatskoj u početku razviti samo gerilske borbe zbog premoćnosti Srba, koje će potom prerasti u revoluciju. Zbog tako teške situacije bilo bi iznimno neproduktivno ukidati komunističku vlast u Hrvatskoj i demokratskim putem birati novu, pa bi u tome prijelaznome razdoblju vlast jednostavno bila nadopunjena hrvatskim nacionalistima, kako ih on naziva, iz emigracije i domovine. Jasno, međusobni obračuni komnista i nacionalista značili bi kraj bilo kakve uspješne borbe protiv Srba.

Dio o amnestiji uzrokovao je strašne osude u velikoj većini političke emigracije. Hrvatska republikanska stranka vjerojatno je bila u tome najoštrija. Za njihovog tadašnjeg stranačkog tajnika Kazimira Katalinića nije neoprostiva bila samo amnestija za ratno razdoblje, nego i ona koja je vrijedila sve do nekakvog ostvarenja hrvatske državne samostalnosti u kojem bi sudjelovali hrvatski komunisti, čime su se komunistima, prema Kataliniću, unaprijed opraštali zločini koje će tek počinuti! Ne samo da je takav potez, po uvjerenju republikanaca, bio loš zbog odbijanja nekadašnjih ustaških i domobranskih boraca i njihovih obitelji da oprostite partizanima za ono za što su ih smatrali odgovornima, već je takav korak bio teška opstrukcija u stvaranju hrvatske države. Katalinić to objašnjava na sljedeći način: „S revolucionarnog stanovišta potpuno je netaktički i negativno uništavati prirodni impuls osude i mržnje, koju posjeduje hrvatski narod naprama svima zločincima, naprama svima onima, koji su se ogriješili o njegova prava i njegove svetinje.“¹⁴¹ Na ovome mjestu valja dopuniti dio u kojem se propituje Luburićeva motivacija za kreaciju i promociju ideje o pomirenju. Ponovno je potrebno podcrtati nepovoljnost Luburićeva položaja, zatim cijele hrvatske političke emigracije, pa i opozicije režimu u domovini naspram hrvatskih komunisti. Potpuno je logično da slabija strana, u ovome slučaju daleko slabija strana, mora ponuditi daleko više, napraviti mnogo veći ustupak, nego ona jača. Hrvatske je komuniste trebalo uvjeriti kako im ne prijeti nikakva odmazda, kako će moći slobodno postojati u novoj hrvatskoj državi i u njoj na daleko bolji način djelovati u skladu s interesima hrvatskoga naroda. Katalinić je zaboravljao da je dio hrvatskoga naroda gajio mržnju i neprijateljstvo

¹³⁹ Mehmedagić, Enver, general Drinjanin. „Poziv hrvatskog narodnog otpora komunistima Hrvatske“. Ibid. 10

¹⁴⁰ Dabo-Peranić, Miljenko. „Preduvjeti hrvatske revolucije“. Ibid. Br. 32.-33., 1966. 3

¹⁴¹ Katalinić, Kazimir. „Savezništvo ili kapitulacija? (drugi dio)“. *Republika Hrvatska*. Br. 70., kolovoz 1967. 33

prema Luburiću i ostalim dužnosnicima NDH. Eventualno nezadovoljstvo Jugoslavijom i/ili komunizmom nije podrazumijevalo automatsko svrstavanje onih Hrvata kojima je endehazijski režim naudio, u iste borbene redove s njegovim ostacima. Luburić je to itekako shvaćao. U publikacijama hrvatske političke emigracije često se moglo pročitati kako su partizani u najvećem dijelu bili Srbi, dok je u NOP-u sudjelovala samo „šaka hrvatskih izdajica“. Luburić u članku o dvije Hrvatske kaže da je to „druga Hrvatska“, a ne „ušljivi partizani“ (Luburićevi navodnici, op. au.), kako su neki znali govoriti. Toj drugoj Hrvatskoj pripadao je „i pjesnik hrvatskih kraljeva Vladimir Nazor, zaklani Goran Kovačić, dio HSS-a, dio Domobranstva, mnogi uvjereni antifašisti (i ne uvijek komunisti), - i dobar dio Dalmacije, cijela Istra i pomalo i dio hrvatskog naroda, koji uvijek prihvaća svaki oportunistički stav da spasi svoje interese, svoju obitelj i svoju glavu“.¹⁴² Luburić je svojim pristašama u Argentini još 1963. godine pisao „da samo lud čovjek može vjerovati, da ustaška revolucija može zatalasati hrvatski narod u novi nalet protiv srbokomunizma“. „Zato treba regenerirati naše ideje ili je naš put u ropotarnicu konačan“, opominje Luburić.¹⁴³

U toj priči postojala je i personalna nota. Kušan je uvjeren da je Luburić istupio s ovakvim ponudama zbog svoje endehaške prošlosti, imidža poglavnikovog „zločestog dečka“ i ratnog zločinca.¹⁴⁴ On je bio taj koji je prema protivničkoj strani najviše zgriješio, pa je on morao najviše i oprostiti. Da je ovaj motiv itekako bio prisutan u mozaiku iskustava, događaja i revolucionarnih promjena u emigraciji i domovini, koje su utjecale na Luburića, svjedoči i napad republikanskih simpatizera braće Tomić, koji su u Kanadi izdavali list *Naš put*, na jedan Mehmedagićev članak u fratarskoj *Danici*, koja je izlazila u Chicagu. Naime, u njemu je Mehmedagić objasnio kako su i ustaše i partizani za vrijeme rata činili zločine, te komunisti nakon uspostave druge Jugoslavije, a prozivanja i suđenja svima njima izazvala bi kaos, „i mnogi se od emigranata ne bi mogli vratiti u domovinu“. U *Našem putu* smatrali su da se ova konstatacija u prvome redu odnosi na Luburića, pa svoju kritiku završavaju ovim riječima: „I sada bismo mi, zato da se Luburić može vratiti čist kući, trebali prihvatiti bleiburške koljače i dozvoliti da je posve u redu da netko i danas, pa i u buduće tlači, proganja i kolje hrvatski narod“.¹⁴⁵ Luburić je u raznim prigodama poručivao da se on neće uključiti na nikakav način u kreiranje nove vlasti u Hrvatskoj, pa da je čak spreman i ostati u emigraciji, ako bude ocijenjeno da njegovo sudjelovanje u spomenutim procesima i prisutnost u Hrvatskoj štete

¹⁴² General Drinjanin. „Porušeni mostovi.“ *Obrana*. Br. 61.-62., 1967. 1

¹⁴³ *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 215, 217

¹⁴⁴ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

¹⁴⁵ „Iz hrvatskog tiska.“ *Naš put*. Br. 65.-66., studeni-prosinac 1967. 2

stvaranju i normalnome funkcioniranju hrvatske države.¹⁴⁶ Do takve situacije nikada nije došlo, pa je nemoguće provjeriti točnost njegovih tvrdnji, no bez obzira na to, teško je vjerovati da njegova osobna uloga u ratu nije imala ama baš nikakve veze u stvaranju ideje o hrvatskome miru. Isto tako, poznavajući njegovu narav i želju za akcijom, njegove izjave o nevraćanju isto treba uzeti s rezervom. Osim toga, u euforiji nakon pada Rankovića s oduševljenjem piše Dabi-Peraniću kako bi se odmah vratio u domovinu da Tito umre, očito namjeravajući započeti s gerilskim operacijama.¹⁴⁷

Svoju najcjelovitiju viziju djelovanja nakon potresa 1966. i 1967. godine Luburić je sastavio za zasjedanje otporaša u Hamiltonu sredinom 1968. godine, stavivši hrvatska nastojanja u svjetski kontekst. U ocjeni geopolitičke situacije, Luburić daje prednost Istoku, govoreći da bi u svjetskom sukobu Sovjeti za par dana pokorili Europu. Što se tiče pokreta za svrgavanje komunizma, na pomoć Zapada se ne može računati. Može se jedino tražiti soluciju u evoluciji komunizma u pojedinim europskim zemljama, koje bi se postepeno odvojile od sovjetske kontrole. Dodaje da je priča o antikomunističkoj križarskoj vojni obična iluzija. Naglašava da se s hrvatskim komunizmom mora računati u politici i strategiji. Govori o novoj generaciji, odrasloj u komunizmu, koja je manjim dijelom prihvatila komunizam, kao manje zlo ili iz idealizma vezanim uz socijalnu pravdu. Ta nova generacija želi odlučivati o svojoj budućnosti, a tu se ne radi samo o političkim i vojničkim pitanjima, već i o društvenim. Kaže da hrvatski komunisti ne „misle zato ginuti, da im sjednu za vrat ideološki protivnici i počnu čeprkati po prošlosti“. Mađarska je primjer kako se ne smije raditi, referirajući se na revoluciju 1956. godine, kada su ustanici, među ostalim, vješali one za koje su smatrali da su agenti i doušnici tajne policije. Više nije toliko revolucionarno raspoložen kao u vrijeme pada Rankovića, ističući da ne želi dizati preuranjene ustanke, da narod ne izloži „srbokumnističkom teroru“. I ovdje pokušava na neki način izjednačiti „grijehe“ ustaša i hrvatskih komunista i partizana. Konstatira da su Rimski ugovori otjerali mnogo Hrvata u partizane, te da nisu za sve samo krivi komunisti. Režim je kriv za Ugovore, ali se opravdava da su na taj način spasili NDH, baš kao što su „Bakarić, Rukavina, Gošnjak i Tripalo i onih stotinjak hrvatskih komunista, koji su potpisali onu Deklaraciju, prihvatili Jugoslaviju da evolucijom izbore Hrvatsku ili revolucijom ili uz pomoć Staljina i Rusije“. „Mogu i oni reći

¹⁴⁶ Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb. Luburić je znao govoriti da bi on bio spreman preuzeti krivnju za sve loše stvari koje su se zbile u NDH, ako bi to dovelo do stvaranja hrvatske države. Takve poruke privlačile su niz mladih ljudi. Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb. Slične se poruke mogu naći i u Luburićevim pismima: „Ja sam voljan sa prevarenim, ali opamećenima ići na Drinu, pa makar ja bio prvi kojega će razapeti nakon hrvatske pobjede“. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., 494.

¹⁴⁷ Pismo Vjekoslava Luburića Miljenku Dabi-Peraniću. 21. listopada 1966. Kutija 2. Osobni fond Miljenko Dabi-Peranić. HDA

da su iz taktičkih razloga tražili saveznika, da ne svrše u njemačkim logorima, ili da ih ustaše ne pobiju.“ Njegov cilj nije stapanje ustaša i partizana ili pretvaranje iz jednih u druge. Kaže da nije za zataškavanje grijeha, već za shvaćanje razloga i opraštanje pogrešaka. Dolazi nova generacija, koja nema krvi svoga naroda na rukama, ili ona malo starija, koja je samo slijedila ono što su vodeći ljudi s jedne i druge strane naređivali. To vrijedi i za komuniste, koji će sutra govoriti u ime Partije. Posebno naglašava da „neće biti hrvatskog mira bez priznanja prava hrvatskim komunistima, da imaju pravo biti komunisti, uvijek u Hrvatskom saboru, a ne u šumi“. Osvrće se i na pitanje kako to da baš on, „br. 1 u proganjanju“ govori takve stvari. Objašnjava da se tako moglo ponašati „dok god je vjerovao da može pobijediti komuniste i Jugoslaviju, i dok su oni vjerovali da mogu ubijanjem ustaša i rekacije, stvoriti svoju socijalističku Hrvatsku“. No danas se zna da se „socijalno pitanje ne rješava oružjem, da se ne može uništiti duh ljudi na vješalima, nego samo na političkom polju i u parlamentu, i da se socijalno pitanje u Hrvatskoj ne može riješiti unutar Jugoslavije“. Obnavljanje sukoba između bivših ustaša i partizana i njihovih sinova, znači osigurati vlast „Titu, Rakoviću, velikosrpskim četnicima ili srbokomunističkim snagama vlast nad nama“. Kaže da je Budak spasio Krležu, a Luburić Ciligu¹⁴⁸ i Hebranga, a ni oni nisu postali ustaše ni on partizan, „iako danas i Hebrang u grobu, Ciliga kao emigrant i Krleža kao potpisnik Deklaracije, rade za Hrvatsku“.¹⁴⁹ Iz posljednjih redaka vidljiv je Luburićev pokušaj da se prikaže barem međusobno razumijevanje tada zaraćenih hrvatskih komunista i ustaša, koji su, prema njegovome prikazu, iako su se našli na sukobljenim stranama, pokazali suosjećajnost za drugoga Hrvata.

Iduće godine Luburić je smaknut u Španjolskoj od strane agenta jugoslavenske tajne policije. Ovaj događaj djelovao je prilično devastirajuće na Otpor, koji je od tada u narednim godinama samo na papiru postojao kao jedinstvena organizacija, dok su u stvarnosti njegovi pojedini ogranci funkcionirali potpuno samostalno. Dapače, često su se međusobno sukobljavali. Još za Luburićeva života vodeći su otporaši bili svjesni da u daleko većoj mjeri

¹⁴⁸ Ante Ciliga, istaknuti hrvatski komunisti iz 20-ih godina te poznati komunistički disident i antistaljinist, kojega je čak tadašnji sovjetski neprijatelj broj jedan, Lav Trocki, pokušao privoliti na suradnju, bio je zatvoren jedno vrijeme u logoru Jasenovac. Nikada nije otkrio ime osobe koje ja bila zaslužna za njegovo puštanje, već ga u autobiografskom djelu *Sam kroz Evropu u ratu (1939. – 1945.)* naziva Velikim posrednikom. Bilo je ljudi u emigraciji koji su smatrali da se baš Luburić krije iza toga imena, ili da je on toj osobi naložio Ciligino puštanje. Ciliga, Ante. *Sam kroz Evropu u ratu (1939. – 1945.)*. U: Svjedok najvećih laži dvadesetog stoljeća. Odabrao i za tisak priredio Branimir Donat. Dora Krupićeva. Zagreb, 2001.

¹⁴⁹ „Poruka generala Drinjanina predstavnicima Otpora i bratskih organizacija prigodom zasjedanja i zborovanja u Hamiltonu na dan 29. i 30. lipnja 1968“. Kutija 1. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA

njegova osoba drži ljude na okupu, a ne organizacija ili program.¹⁵⁰ Mehmedagić je uskoro marginaliziran, dok je Dabo-Peranić razočaran napustio svaki politički rad, budući da nije uspio ishoditi osudu nekih otporaša u ime cijele organizacije za sudjelovanje u Luburićevom ubojstvu, a koje je smatrao krivima za taj čin.¹⁵¹ Uređivanje *Obrane* preuzela je grupa otporaša na čelu s Dinkom Šakićem, koja nije imala iste stavove prema hrvatskim komunistima kao Luburić, Dabo-Peranić i Mehmedagić. U *Obrani* se pojavljuju članci slični onima iz ostalih emigrantskih publikacija, o ukidanju *Hrvatskoga književnoga lista*, gospodarskome iskorištavanju Hrvatske, masovnome iseljavanju Hrvata itd.¹⁵² Kao ljudi koji mogu učiniti i najviše čine za Hrvatsku više nisu hrvatski komunisti, već ljudi iz Matice hrvatske, pa onda i studenti, što je još jedna sličnost s drugim emigrantskim grupama i pojedincima.¹⁵³ Dapače, javljaju se tekstovi koji bujaju revašističkim porukama. Tekst „Borba protiv hrvatskog nacionalizma“, započinje konstatacijom kako je hrvatski narod izrazito neprijateljski nastrojen prema komunističkoj vlasti. Takav stav datira još iz vremena rata, pa se čitatelje podsjeća da se partizane percipiralo kao pljačkaške bande, koje su palile sela i ubijale nedužne civile. Nakon rata nastavila se „kolektivna odmazda“ komunista nad hrvatskim narodom. Neizostavno je i prizivanje u sjećanje pokolja na Bleiburgu i križnih puteva. Uslijedila je nacionalizacija, a vlasti su u logore zatvorile oko „600 000 ljudi“. Komesari su postali „vrhovni suci“, a „svaki ubojica komunista“ proglašen je narodnim herojem. „Sada je dorastla nova generacija, koja je gladovala i bila ponižavana na svakom koraku. Ta generacija sada traži polaganje računa.“ Rad završava porukom da komunističke vlasti neće još dugo moći držati hrvatski narod u ropstvu.¹⁵⁴ Još su se ponekad mogle pročitati ponude hrvatskim komunistima za suradnju na ostvarenju hrvatske samostalne države, no one su ponovno bile upućene razočaranih komunistima i u njima se nije više uglavnom računalo

¹⁵⁰ Vjekoslav Cecelja, tajnik za Kanadu, područnog Radnog savjeta Sjever, članovima područnog Radnog savjeta Sjever. 5. veljače 1967. Pismo Miljenka Dabe-Peranića bratu Ratimiru. 10. travanj 1968. Kutija 1. Osobni fond Miljenko Dabo-Peranić. HDA

¹⁵¹ Pismo Miljenka Dabe-Peranić Rudolfu Eriću. 14. srpnja 1969. Ibid

¹⁵² „Kako Titova Jugoslavija pljačka hrvatski narod“. *Obrana*. Br. 117.-118., prosinac 1969. 3-4. Senjski. „Slavna i tužna povijest jednoga lista“. Ibid. 8-9. „Križarski rat protiv hrvatskog naroda. Obustava „Hrvatskog književnog lista“. Ibid. Br. 119.-120., prosinac 1969. 16

¹⁵³ Mikac, Marijan. „Križarski rat Zvominira Kulundžića za slobodu i istinu hrvatskoj povijesnoj znanosti“. Ibid. Br. 133.-134., srpanj 1970. 8-12. „Početak studentske „vruće jeseni“. Ibid. Br. 158., prosinac 1971. 3. Takvi tekstovi nisu nužno bili antikomunistički ili antiljevičarski što pokazuje i sljedeći citat: „Novoizabrani predsjednik Budiša naglasio je, da je „Savez studenata Zagreba“ za rehabilitaciju istinskog socijalizma, za slobodnije odnose i za potpuniji politički život – kao da je čitao naš članak, poruku i proglas koji je donijela svibanjska „Obrana“. M. D. Drinjaninov. „Mirna politička revolucija u Hrvatskoj i mi prema njoj“. Ibid. Poseban prilog. Br. 153., srpanj 1953. 1

¹⁵⁴ N.I. „Borba protiv hrvatskog nacionalizma.“ Ibid. Br. 125.-126., ožujak 1970. 1-3.

na hrvatski komunistički vrh.¹⁵⁵ Dakle, nakon Luburićeve smrti, grupa koja je preuzela izdavanje *Obrane* prilično je izmijenila nastup prema hrvatskim komunistima. On je još uvijek bio u mnogim segmentima drugačiji u odnosu na organizacije, skupine i pojedince s endehazijskom prošlošću, no ipak se bitno razlikovao od Luburićevog i Mehmedagićevog programa, te Dabo-Peranićevih članaka, odnosno obostranih oprosta, obećanja o prilično velikodušnome tretmanu u budućoj hrvatskoj državi i ponuda o uskoj međusobnoj suradnji u njenim formativnim godinama.

Stavove *Nove Hrvatske* bilo je nešto teže pratiti i rekonstruirati, jer se njeno uredništvo konstantno borilo s kroničnim nedostatkom sredstava. Tako su 1966. godine izašla dva dvobroja, iduće godine samo jedan, u 1968. godini izašlo je jedno posebno izdanje. Godina 1969. prošla je bez izdanja lista, a u 1970. izašao je jedan redovni broj i jedan dvobroj. U konačnici, 1971. godine izašao je ponovno samo jedan broj. Osim u financijskim teškoćama, razloge za ovakav trend *Nove Hrvatske* u ovome periodu treba tražiti i u propitivanju urednika koliko je njegov list uopće potreban. Kušan se u pismu urednika zapitao sljedeće: „Tko god danas želi imati realnu sliku o stanju i razvoju u Hrvatskoj, može se u velikoj mjeri osloniti na mnoge novine i časopise koji tamo izlaze. Tu je „Vjesnik u srijedu“ koji u pravilu dobro informira, tu su dvije prvorazredne revije Matice hrvatske, „Kolo“ i „Kritika“, tu je donedavno bio popularni „Hrvatski književni list“, tu je „Glas Koncila“, polumjesečnik ravan najboljim evropskim katoličkim novinama, zajedno s nizom vjerskih listova i časopisa za one koji se više zanimaju tom stranom društvenog života. Tu su i mnoge specijalizirane publikacije za gospodarska, jezična, povijesna i druga pitanja, mnogi lokalni, no dobro uređivani časopisi, razni zbornici, tu je konačno i znatan broj knjiga pisanih s uvjerenjem i odgovornošću. Prednost svih tih izdanja, pred onima što s mnogo žrtava i muke izlaze u emigraciji, nitko ne može osporiti. Tamo se piše na izvoru informacija, s više stručnosti i najčešće s mnogo boljim znanjem hrvatskog jezika.“¹⁵⁶ Ovakav stav nije se mogao pročitati u bilo kojim drugim emigrantskim publikacijama. Kušan je uvijek naglašavao kako on nije emigrant u pravome smislu te riječi, nije smatrao da je njegov položaj, njegov odnos s domovinom jednak kao i onaj ostalih, u prvome redu starijih emigranata.¹⁵⁷ Unatoč tome što su često razne emigrantske grupe isticale da glavninu borbe za hrvatsku samostalnost moraju

¹⁵⁵ Povratak na unitarizam. Ibid. Br. 141.-142., prosinac 1970. 8. No opet, linije nisu bile jasno povučene, pa se tako jedan autor nada da će Tripalo „stajati na braniku hrvatske nacije“, dodajući se da je u Otporu mnogo Tripalovih Sinjana. M. D. Drinjaninov. „Povuci – potegni s liberalizacijom u „Jugoslaviji“. Ibid. Poseban prilog. Br. 151., svibanj 1971. 2-3

¹⁵⁶ Kušan, Jakša. „Pismo urednika. *Nova Hrvatska*. Br. 1., ožujak 1970. 3

¹⁵⁷ Razgovor autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

iznijeti domovinske snage, s druge strane je kod nekih postojao strah da će ostati bez ikakvog utjecaja na novostovoreno stanje u domovini, ako ono bude izvedeno u prvome red od strane reformno orijentiranih hrvatskih komunista. Iako se stavovi Zlatka Markusa, jednog od proljećara koji je nakon Karađorđeva otišao u emigraciju i nastavio politički djelovati moraju uzimati s rezervom, zbog njegovog prilično nekritičkoga stava prema Savki, Tripalu i ostalim hrvatskim reformnim komunistima, njegove riječi upućene jednom starijem emigrantu, Ivi Rojnici, dobro opisuju spomenutu bojazan: „Ja s jedne strane vidim veliku ljubomoru političke emigracije na stvarna značenja domaćih političkih vođa“.¹⁵⁸

Kušan ovakvih strahova nije imao. I on je, kao i ostatak emigracije s mnogo simpatija popratio događaje poput nastanka Deklaracije i pojave *Hrvatskoga književnoga lista* i odavao priznanje hrvatskim javnim djelatnicima i intelektualcima okupljenim uglavnom oko Matice hrvatske. No, i dalje je gledao na SKH kao glavnu polugu koja ima stvarnu mogućnost napraviti krucijalne pomake u Hrvatskoj, ali i Jugoslaviji. Držao je, baš kao i početkom 60-ih, kako je partija puna osoba koje su u njoj zbog raznih oportunističkih razloga, ili pak nekadašnjih istinskih komunista, kojima se slomila vjera u komunizam, pod teretom gospodarskih teškoća i gušenja sloboda, ali i Jugoslaviju, zbog samo proklamirane i teoretske jednakosti njenih republika i pokrajina. Važnu su ulogu trebali odigrati i oni koji su ušli u SK s namjerom da na taj način pokušaju nešto napraviti za hrvatsku stvar, sudjelujući u vlasti, igrajući po pravilima, a ne nekim ilegalnim načinima. Takvi su ljudi, pretpostavljao je Kušan, trebali mijenjati partijsku strukturu iznutra, utječući i na ostale članove. I on je sam, kao pripadnik jedne ilegalne studentske grupe, razmišljajući o najboljim načinim djelovanja, razmatrao ulazak u partiju i djelovanje na spomenuti način.¹⁵⁹ Da je kod nekih istaknutih hrvatskih komunista i pripadnika Matice hrvatske možda postojala slična ideja, ili barem strah onih pravovjernih od pridošlica za koje su smatrali da ulaze u partiju sa skrivenim motivima, potvrđuje i svjedočenje Tomislava Mičića, studenta prava, koji je od pojave *Hrvatskoga tjednika* 1971. godine bio angažiran u njenoj promociji i prodaji, a njegovao je bliske odnose sa Šimom Đodanom, profesorom prava, bivšim partizanom i istaknutim članom SKH i Matice hrvatske. On opisuje posjet Joze Ivičevića, tada profesora na Pravnome fakultet i odgovornog urednika *Hrvatskoga tjednika* grupi studenata koji su bili angažirani u redakciji, prilikom kojega im je kazao kako Matičino vodstvo smatra da bi svi oni trebali ući u partiju, što bi imalo za cilj oduzeti kritičarima argumente o nacionalizmu ljudi oko *Hrvatskoga*

¹⁵⁸ Pismo Zlatka Markusa Ivi Rojnici. 3. ožujak 1973. Osobna arhiva Vinka Nikolića. Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zagreb.

¹⁵⁹ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

tjednika i njihovim kontrarevolucionarnim namjerama. Oni nisu bili oduševljeni idejom, no pristigli ih je Ante Paradžik, tada predsjednik Saveza studenata Hrvatske, nagovorio da predaju pristupnice. Nedugo nakon toga, Mičić je prisustvovao Đakovačkim vezovima, gdje ga je sreo Nikola Ban, koji je bio tajnik sveučilišnog odbora Saveza komunista. On mu je kazao kako su prijavnice spomenutih studenata izazvale pravu svađu na sjednici odbora, pa je rasprava morala biti odgođena. Neslužbeno su njihovi zahtjevi odbijeni, a jedna od opaski jest bila da bi nakon ulaska takvih ljudi u SK (Mičić je prije prava završio studij teologije), oni mogli iz njega izbaciti pravovjerne komuniste!¹⁶⁰

Kušan je držao da bi čitav niz sličnih slučajeva trebao utjecati ne samo na to da SKH dobije snažniju hrvatsku notu, već i da se demokratizira. Upravo je ovakvo članstvo trebalo utjecati na vodstvo SKH da dopusti odvijanje toga procesa. SKH je u konačnici trebao postati socijalistička ili pak socijaldemokratska stranka zapadnoeuropskoga tipa, koja bi bila tek jedna od snaga na hrvatskoj političkoj pozornici. Demokratizacija u Hrvatskoj trebala je biti smrtonosna za čitavi komunistički režim, čiji bi konačni učinak bila demokratizacija cijele Jugoslavije. Kušan je smatrao da bi tada Hrvati na slobodnim izborima mogli odlučiti o tome žele li ostati u Jugoslaviji ili ne. Zadatak *Nove Hrvatske* bio je da potiče demokratizacijske procese unutar SKH, da iznosi ono što se u domovini još uvijek nije smjelo javno izreći ili napisati, da afirmira hrvatskih reformni pokret na Zapadu kako bi mu se pribavile strane simpatije i podrška.¹⁶¹ Valja dodati da je Kušan zbog ovakvoga stava, ideje o, nazovimo ga tako, etapnome stjecanju hrvatske neovisnosti, bio često kritiziran, prvenstveno od starije emigracije endehazijske provenijencije, koja je sa znatnom dozom idealizma i odbijanja suočavanja sa stvarnom geopolitičkom situacijom, zahtijevala momentalno uspostavljanje hrvatske države.

Kušanova svjedočenja pronalaze potvrde u tekstovima *Nove Hrvatske* s početka 70-ih godina. Posebno je znakovit onaj nastao povodom osude Dušana Žanka, čije su tirade protiv *Hrvatskoga književnoga lista* postale, kako to Savka ocjenjuje, „optužnica podignuta ponajprije protiv legalnog partjskog hrvatskog vodstva“.¹⁶² Sve emigrantske publikacije, koje su pratile ove događaje, s oduševljenjem su pozdravile osudu Žankovih unitarističkih stavova. Iako se i Kušan protivio Žankovim razmišljanjima i postupcima, njega je jako zabrinuo način na koji taj obračun, taj sukob proveden. Činjenica da je Žanko ostao potpuno osamljen

¹⁶⁰ Razgovori s autora s Tomislavom Mičićem. Svibanj 2013. Zagreb.

¹⁶¹ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

¹⁶² Dabčević-Kučar, Savka. *'71: hrvatski snovi i stvarnost*. Interpublic. Zagreb, 1997. 119

prilikom rasprave, nije po Kušanu odražavala pravo stanje stvari i odnose snaga. Žanko je, baš kao i Đilas i Ranković prije njega, ostao sam, dok je dobro poznato da je i on, baš kao i prethodni dvojac (posebno Ranković), imao čitav niz pristaša i istomišljenika. Kušan smatra da bi bilo bolje i prirodnije za politički razvoj da su o Žankovim stavovima glasovali svi članovi SKH, te birači njegove izborne jedinice. To bi „omogućilo jasno i otvoreno polariziranje i diferenciranje postojećih političkih snaga“. Ovakvim postupkom presječen je „jedan čir“, čime su stvoreni uvjeti „za stvaranje deset novih“. Forsiranjem umjetnog jedinstva i isticanjem stavova jednog jedinog čovjeka kao loših, dana je prilika njegovim pristašama „da se kamufliraju i onda opet ispolje u nekom novom vidu“, tako da je kriza zapravo samo odgođena, a ne riješena. Obračunalo se s jednim unitaristom, ali ne i s unitarističkom linijom. Također, Žanko je zadržao položaj u CK, dok je Holjevac, koji je optužen zbog „nacionalističkih devijacija“, iz tog tijela izbačen. Takvim dvostrukim mjerilima šalje se loša poruka. Žanko je osuđen, no žrtve „antihrvatske histerije“ nisu rehabilitirane, dapače, neke od njih sjede još u zatvorima. „Ovakvo kolektivno aminovanje nema neko dublje značenje i ta fasadna monolitnost trajat će tako dugo dok suprotnosti među vama (CK SKH op. au.) ne izbiju opet u slučaju nekog novog Žanka – ili, mislite li da je to nemoguće – u slučaju vodstva SKH“, upozorava Kušan, ističući da bi isti ljudi mogli pozdraviti i podržati akciju CK SKJ protiv hrvatskog vodstva. Onemogućavanjem neometanog iznošenja mišljenja među komunistima, ograničava se i opća sloboda te deformiraju uvjeti političkog djelovanja. Tako umjesto „otvorenog konfrontiranja ideja“, sukobi završavaju „aferama“. Kušan na kraju kaže: „Partijskom članstvu treba dati potpunu slobodu govora i mišljenja, tako da slijedeći sukob sa onima koji su veći i jači od Žanka ne bude ovisio o dogovoru i pripremi nekoliko pojedinaca, već o uvjerenju i spontanom angažiranju širokih partijskih redova – podržanih u tom slučaju, i samo u tom slučaju, od najvećeg dijela hrvatskog naroda“.¹⁶³ Očita je istovjetnost Kušanovih najrecentnijih svjedočenja i njegovih razmišljanja iz ranih 70-ih godina, odnosno njegovo inzistiranje na potrebi demokratizaciji partije i društva. Ovdje valja upozoriti na Kušanovu dalekovidnost, jer je na neki način predvidio Karađorđevo, osudu i skidanje s političke scene reformno orijentiranih osoba iz hrvatskoga komunističkoga rukovodstva. Imajući na umu taj događaj i netom iznesene Kušaneve stavove, može se zaključiti da se takva katastrofa po Hrvatsku mogla izbjeći demokratiziranjem partije, čime bi do izražaja došla snažna podrška mnogobrojnih članova Savki, Tripalu i ostalima iz njihovoga kruga, te Tito ne bi mogao tako

¹⁶³ Uredništvo. „P.S. članovima CK Hrvatske poslije X. sjednice“. *Nova Hrvatska*. Br. 1., ožujak 1970. 4

jednostvano izvesti puč, a onda i čistku, ili ne barem bez većeg prolijevanja krvi. Kušan je rješenje još jednoga problema vidio u uspostavi demokratskoga režima u Hrvatskoj, koji je bio moguć jedino evoluiranjem SKH, a radilo se o međunarodnoj podršci opstojnosti Jugoslavije. Kritizirajući zajedno s još nekim emigrantima politiku Branka Jelića iz ranih sedamdesetih godina, čiji je glavni postulat bio traženje oslonca za ostvarenje hrvatske samostalnosti u Sovjetima, kaže da je „Zapad, a ne Istok, prirodniji saveznik Hrvatske, jer je Zapad nosioc demokracije, pa iako danas stoji na stanovištu jedinstvene Jugoslavije, sutra će, zbog svojih demokratskih načela, morati priznati demokratski izraženu volju hrvatske većine“.¹⁶⁴ Za kraj je potrebno podastrijeti dokaz za Kušanovo svjedočenje, odnosno dijela o shvaćanju hrvatskog komunističkog vodstva kao elementa koji ima najviše mogućnosti za izvršenje promjena. On u prosincu 1971. godine, kada su mnogi, kod kojih se ugasila i najmanja nada da bi Savka, Tripalo i njihovi istomišljenici mogli zaista biti nositelji nekih promjena, promijenili mišljenje pod dojmom isključenja Šime Đodana i Marka Veselice iz SK, te još nekih drugih događaja, koji su se percipirali kao kapitulacije pred Beogradom i unitaristima u Hrvatskoj, uz iznošenje niza kritika na njihov račun, piše: „Hrvatsko komunističko vodstvo može još uvijek učiniti više za Hrvatsku od bilo kojeg drugog političkog faktora u zemlji ili izvan nje“.¹⁶⁵

Hrvatsko proljeće, odnosno hrvatski reformni pokret bio je skup procesa i događaja koji je hrvatska politička emigracija, od njenog nastanka pa do procesa stvaranja samostalne hrvatske države, pratila s najvećim zanimanjem i koji je u tome periodu izvršio čitav niz utjecaja na nju. Iako su obje varijante ideje o hrvatskome miru nastale nekoliko godina prije početka spomenutih događaja, one su se pod njihovim utjecajem mijenjale i znatno afirmirale u jednome dijelu političke emigracije. Luburić je poradi događaja 1966. i 1967. u zemlji, te osnivanja reformiranog HOP-a 1966. godine, što mu je najvećim dijelom ugasilo nadu u veće privlačenje nezadovoljnika iz ortodoksnog HOP-a, počeo prelaziti na pozicije koje je Kušan zauzimao ranih 60-ih godina, odnosno dopuštati mogućnost da i hrvatski komunisti (a ne više samo razočarani hrvatski partizanski borci) mogu sudjelovati u naporima za stvaranje samostalne hrvatske države. Dapače, on je otišao mnogo dalje od Kušana, s nudišenjem amnestije za zločine u ratu te prijedlogom Dabe-Peranića o svojevrsnoj podjeli vlasti komunista i nacionalista u razdoblju rata sa Srbima, koji je neminovno trebao uslijediti nakon proglašenja hrvatske neovisnosti. Kušanovi su stavovi također doživjeli određenu

¹⁶⁴ Kovačević, Ivica, Jakša Kušan, Vinko Nikolić, Jure Petričević, Gvido Saganić, Bogdan Radica, Tihomil Rađa, Ivo Rojnica. „Javna izjava“. Ibid. Br. 1., prosinac 1971. 2

¹⁶⁵ „Koliku pomoć zaslužuju hrvatski komunisti?“ Ibid. 10

transformaciju, koja je ipak bila daleko manje radikalna od Luburićevih. Sa sve većom slobodom izražavanja, jačanjem nekomunističkih elemenata u društvu te onih reformističkih u SKH, Kušan je sve više polagao nade u to kako će doći do isčezavanja komunističkog sistema u Hrvatskoj, pa onda i u Jugoslaviji. Ne samo da je Titov potez u Karađorđevu prekinuo procese za koje su se Luburić i Kušan nadali da bi mogli dovesti do osamostaljenja Hrvatske, već i hrvatski komunistički čelnici u to vrijeme nisu imali takav cilj. Savka je tu vrlo jasna, pa kaže: „Smatrali smo mogućom demokratsku slobodnu državu Hrvatsku u Jugoslaviji i socijalizmu“.¹⁶⁶ Kušanove i Luburićeve ideje, iako u nekim segmentima bitno drugačije, pokazale su kako hrvatska politička emigracija nije bila okamenjena, odsječena od domovinskih zbivanja te da nije u potpunosti razmišljala u kategorijama predratnog ili ratnog perioda. Na kraju jest iznimno bitno istaknuti još jednu stvar, koja dodatno podcrtava važnost zbivanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji za političku emigraciju, a u ovome slučaju za ideju u hrvatskome miru. Sa slomom Hrvatskoga proljeća ona, odnosno njene dvije varijante, nisu nestale. Dapače, nastavile se postojati, te se mijenjati. Ipak, kako se u Hrvatskoj do raspada Jugoslavije više nije pojavila grupa komunista sa sličnim aspiracijama kao ona iz Proljeća, emigranti koji su baštinili ili se pozivali na luburićevsku koncepciju ideje o hrvatskome miru, počeli su u prošlosti tražiti dokaze kako je suradnja hrvatskih nacionalista i komunista nekada postojala, kako bi poduprli svoja stajališta. Tako Bruno Bušić piše studiju *Hrvatski ustaše i komunisti*, u kojoj opisuje suradnju ustaša i komunista u zatvorima Kraljevine Jugoslavije i istovjetnost njihovih ciljeva u ranim tridesetim godinama, odnosno nastoji dokazati da su hrvatski komunisti za vrijeme rata bili uvjereni da se bore za slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu.¹⁶⁷ Spomenuti Zlatko Markus i Rudolf Arapović usmjerili su pažnju ka zatočenim hrvatskim komunistima u Kerestincu (o čemu se već pisalo u *Drini!*), koji su, prema njima, također bili za samostalnu komunističku Hrvatsku, a krunski dokaz za to im je bila krilatica koju se August Cesarec urezao u svojoj ćeliji: „Živjela sovjetska Hrvatska!“. Naravno, Andrija Hebrang ključna je figura u njihovim promišljanjima, pa on samo na temelju zahtjeva za granicu u Srijemu koja bi išla više u korist Hrvatskoj¹⁶⁸, postaje nacionalni junak i nesuđeni kreator hrvatske samostalne komunističke države, pod Staljinovim patronatom. Dakle, u nedostatku nove ekipe hrvatskih komunističkih lidera, kojima bi se mogla nuditi suradnja i pomirenje, ova se grupa okrenula traženju primjera suradnje iz prošlosti, odnosno

¹⁶⁶ Dabčević-Kučar, Savka, 1997., 122

¹⁶⁷ Bušić, Bruno. „Hrvatski ustaše i komunisti“. *Hrvatska borba*. 4/1978. 4-13

¹⁶⁸ Nigdje ne postoji zapis kako se Hebrang zalagao da cijeli Srijem pripadne Hrvatskoj kako je tvrdio Đilas. Ipak, prema nekim indicijama nije bio zadovoljan kako je granica povučena i čini se da je smatrao da bi Hrvatskoj trebalo na tome području pripasti ono što je bilo dio Banovine Hrvatske, pa možda čak i Subotica. Kisić-Kolanović, 1996., 151. Neki drugi razlozi bili su daleko važniji za Hebrangov tragičan kraj.

navodnih hrvatskih državotvornih akcija i tendencija hrvatskih komunista, što je još jedan snažan dokaz koliko je hrvatski reformni pokret imao utjecaja na spomenutu ideju. Koncem 80-ih i početkom 90-ih, nekadašnjih partizanski general, proljećar i politički osuđenik, Franjo Tuđman, dobit će priliku da provede ono o čemu su Kušan i Luburić prvi hrvatskoj političkoj emigraciji počeli promišljati. Situacija u kojoj se našao kao predsjednik Republike Hrvatske i čelnik novostvorene Hrvatske demokratske zajednice, odnosno dileme s kojima se suočio, pokazali su da su i Kušan i Luburić imali čitav niz točnih predviđanja (demokratizacija, referendum o samostalnosti, ratno stanje) o tome kakvi će uvjeti prilikom raspada Jugoslavije nastupiti. Pitanje za daljnja istraživanja ove teme jest u kojoj su mjeri u praksi 90-ih primjenjivane Luburićeve, a u kojoj Kušanove ideje.

3.3. Od sloma hrvatskog reformnog pokreta do sredine 70-ih

3.3.1. Obrana

U prvome broju *Obrane* za 1972. godinu, koji je izašao tek u travnju pojavljuje se analiza zbivanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji od pada Rankovića nadalje. Ona počinje konstatacijom da je 1967. godine bila objelodanjena Luburićeva ideja hrvatskog mira, o potrebi suradnje svih Hrvata, bez obzira na stranke i ideologiju, na stvaranju samostalne hrvatske države. S druge pak strane „teror i gramzljivost Beograda ubrzala je proces Hrvatskog Mira među Hrvatima“. Autor pak smatra da je partija u Hrvatskoj razbijena, a ono što je od nje ostalo, samo je podružnica centralne partije. „Tripalo i Savka Dabčević-Kučar pokušali su da stvore autonomnu komunističku partiju Hrvatske, ali je to sada uništeno. Ono, što je preostalo, to su vjerne sluge Beograda. Simboli Hrvatskog Naroda su danas Starčević, Kvaternik, Jelačić i Radić.“ Sada se svijet konačno upoznao sa pravom istinom i uvidio da su tvrdnje o Hrvatima kao nacistima i fašistima lažne, pa je čak i europska ljevica stala na hrvatsku stranu. Sada se Hrvati nalaze u poziciji „biti ili ne biti“.¹⁶⁹

I u nizu ostalih članaka u kojima se analizirao tijek i slom hrvatskog reformnog pokreta, pojedini autori u prvi plan stavljaju ideju o pomirenju, nastojeći dokazati kako su Luburić i njegovi najbliži suradnici bili u pravu kada su računali na dio hrvatskih komunista. U tu svrhu iskorišten je i govor Jure Bilića rezervnim vojnim starješinama u kojem je među ostalim izrekao: „U Savezu komunista počelo se bilo razmišljati da treba okupiti sve nacionalne snage. Ali granice između programa Partije i onoga što se javljalo kao frakcija i

¹⁶⁹ „Borba za slobodu Hrvatske“. *Obrana*. Br. 159., travanj 1972. 1-9

nacionalističkog programa također se željelo pomiriti“. Bilić je na još nekoliko mjesta istaknuo misao o općem pomirenju Hrvata te povezanosti zagovaratelja te ideje u zemlji i inozemstvu. Spomenuo je i nastojanja za rehabilitaciju Andrije Hebranga, zbog njegovih zalaganja za hrvatske interese. Posebno je istaknut dio u kojem Bilić govori da je djelovanje Matice hrvatske bilo „nacionalistička platforma potpunog separatizma“. ¹⁷⁰

Ovaj je Bilićev govor opširnije je komentirao jedan od ideologa ideje o hrvatskome miru, Enver Mehmedagić. Potpuno neprihvatljivom i po hrvatski narod štetnom ocjenjuje Bilićevu tvrdnju da je ideja o izmirenju svih Hrvata „jedan od najvećih zločina“. Ističe da je Otpor „bio ne samo predteča, nego i vizioner „Hrvatske solucije“ koja je jedina u stanju donijeti Mir Hrvatskom narodu, a putem ovoga i njegovu državnu nezavisnost i slobodu“. Iskoristio je prigodu da kritizira neistomišljenike u emigraciji, kazavši da je jedan republikanac taj program nazvao veleizdajom, baš kao i Bilić, pa su se obojica našli na istoj liniji. Osvrnuo se i na Bilićevo spominjanje Hebranga, „onog Hebranga kojega je General Drinjanin bio protiv da bude zamjenjen, jer je u njemu vidio i upoznao Hrvatskog nacionalnog komunista i sa kojim je proveo mnoge dane i večeri u iscrpnim razgovorima, u kojima su moguće bili udareni prvi temelji spoznaje da nas ništa drugo ne razdvaja nego partijska obojenost“. Kaže da je većinu hrvatskih komunista stvorio fašistički teror, koji su onda mislili da svojom borbom pridonose slobodi hrvatskoga naroda. Bilić je za Mehmedagića netolerantni izdajnik, no Otpor je tolerantan i daje pravo bilo kojem Hrvatu da iznosi svoje mišljenje o uređenju hrvatske države. Stoga članak završava Mehmedagićevim pozivom Biliću i njemu sličnima da revidiraju stavove. ¹⁷¹

„Hrvatski mir“ na dvije i nekoliko tisuća frontova naziv je jednog članka u *Vjesniku*, u kojem se komentira izvještaj o prodoru nacionalizma u redove SKH. Ponovno se govori o hrvatskom miru, koji je nastao iz hrvatske krvi, potrebe, nužde. Iako novi hrvatski komunistički vrh i ostali iz te grupe minimiziraju ono što nazivaju maspok, jasno je da je taj hrvatski narodni preporod itekako bio snažan, jer ga inače ne bi toliko napadali. Spomenuli su i povezivanje emigracije s „opozicijom u zemlji“. Hrvatski narodni front (studenti, Matica i SKH) domovinska je ideja, a ne emigrantska, kako su pisali u *VUS-u*, jer je poznato da je emigracija gotovo u potpunosti osudila ideju hrvatskog mira, i napala Luburića, kojega su zbog toga napustili neki od suradnika. „Poznato je iz držanja generala Luburića, da je program „Hrvatskog Mira“ bio plod domovinske, a ne iseljene Hrvatske.“ Luburić je stalno

¹⁷⁰ „Zadnji pokušaji“. Ibid. 2-3

¹⁷¹ Mehmedagić, Enver. „Njihova mržnja i naš oprost“. Ibid. 4

naglašavao da je glavna snaga Otpora u domovini te da će on ići uz hrvatske revolucionare ondje, pa čak i uz „hrvatske državotvorne komuniste“, taman izgubio sve pristaše u emigraciji. „Tripalovska Hrvatska predmet je udivljenja čitavog hrvatskog naroda i velikog dijela internacionalne javnosti, a Bakarićevu Hrvatsku povijest već označuje kao jednu najveću marionetu u povijesti svijeta.“ Mehmedagić zaključuje riječima: „Nažalost, Hrvati u emigraciji nisu shvatili Hrvatsku Revoluciju koju im je nagovještavao general Luburić i H. N. Odpor.“¹⁷²

Hebrang je, kao što je to vidljivo iz ranijeg teksta i gornjih odlomaka, ključna figura, glavni sugovornik sa hrvatske komunističke strane u svehrvatskom dijalogu, pa se njegova ličnost često koristi i u tumačenju trenutnih događaja. Braneći ga od Bakarićevih napada za nacionalizam i pokušanje „neprirodnog“ oživljavanja HSS-a, jedan autor tvrdi da je u Hebrangovom političkom poimanju upravo srž hrvatskog mira. Kaže da su optužbe kako je postao ustaški agent lažne te da je Luburić pustio Hebranga „da se kao uvjereni hrvatski komunista bori za Hrvatsku“. Luburić je pustio i čitav niz drugih hrvatskih komunista, „jer je predviđao i vizionarski proricao da će za Hrvatsku doći sudbonosni dani, kada će se idealizam hrvatskih komunista i hrvatskih nacionalista naći na istome kolosjeku borbe za potpunu slobodu i državnu samostalnost hrvatskog naroda“.¹⁷³

Po uzoru na vijesti o osnivanju i djelovanju nekakve hrvatske socijalističke stranke koje su se pojavile još za Luburićeva života, sada se ponovno pojavljuju slični napisi. Novoosnovani Socijalistički pokret Hrvatske SPH istinski je predstvanik SKH, koji su socijalizmu vidi „političko-privrednu i socijalnu platformu radnog naroda Hrvatske u ispoljavanju njegovih društvenih i političkih pobuda“. Spreman je surađivati sa svim socijalističkim snagama u svijetu, „u prvom redu sa komunističkom partijom bratskog Sovjetskog Saveza“. Ono ne priznaje sadašnje hrvatsko komunističko rukovodstvo. Smatra da je Hrvatska eksploatirana na kapitalistički način i da joj više nije mjesto „u okvirima SFR Jugoslavije čije je rukovodstvo izdalo ideale i ciljeve bratstva i jedinstva NOB-a, proganjalo i proganja istinske predstavnike radnog naroda Hrvatske i prokušane borce narodno-oslobodilačkog rata“. SPH želi surađivati sa svim „zdravim“ hrvatskim snagama, osim onima s fašističkim natruhama. Zahtjeva zaustavljanje namještenih sudskih procesa i iseljavanja, formiranje predstavništva u UN-u, stvaranje vlastitih diplomatskih predstavništava, nastanak samostalne valute i prestanak

¹⁷² M. D. Drinjaninov. „Hrvatski mir“ na dvije i nekoliko tisuća frontova“. Ibid. Br. 161.-162., lipanj-srpanj 1972. 6-8

¹⁷³ Ibid. „I Andrija Hebrang optužen zbog nacionalističkih ispada“. Br. 164., rujan 1972. 1-2

ekonomskog izrabljivanja. *Obrana* dodaje da su zamoljeni uvrstiti gornji tekst, što rado čine, jer žele surađivati sa svima koji su za hrvatsku samostalnost.¹⁷⁴ Objašnjavajući potporu Otpora nekim kratkotrajnim i slabim ljevičarskim tendencijama u emigraciji (od kojih su neke imale još nerazjašnjene korijene, moguće vezane uz obavještajnu aktivnost Jugoslavije ili nekih drugih zemalja), njegovi čelnici iz druge polovice 70-ih i 80-ih, Bilandžić i Štedul objašnjavaju kako su to činili jer su znali da Beograd to iritira. Osim toga, smatrali su kako svijetu treba pokazati da su i Hrvati lijevih opredjeljenja također za samostalnu hrvatsku državu. Stoga će Štedul sudjelovati u osnivanju i kratkotrajnome radu Socijalističke stranke Hrvatske.¹⁷⁵

3.3.2. Nova Hrvatska

Iako je *Nova Hrvatska* nastojala zadržati svoj predkarađorđevski stav o hrvatskom reformnom rukovodstvu, pri čemu su simpatije za taj krug ljudi dodatno porasle zbog njihovog rušenja s vlasti, uredništvo se nije libilo, baš kao i prije, iznesti i niz kritika na njihov račun. Iako se može raspravljati o stupnju njihove relanosti, provodivosti takvih prijedloga u stvarnosti i distorzijama koje su izazivale želje ljudi oko *Nove Hrvatske*, njihova je velika vrijednost u tome što su bazirani na prilično realnim shvaćanjima pojedinih situacija u kojima se taj krug nalazio. Naravno, i u njima nema jednostranih prikaza, niti osobnih napada i vrijeđanja, kakvih nije nedostajalo na stranicama znatnog broja emigrantskih časopisa i novina. Prema *Novoj Hrvatskoj*, hrvatsko rukovodstvo nije očekivalo karađorđevski scenarij prije nego li je izbio štrajk. No, ni tada nisu očekivali ovakvu represiju i njihovo rušenje. Jedan od problema jest da su u potpunosti vjerovali u načelo neuplitanja, tj. da svaka republika rješava svoja nacionalna pitanja. Oni su taj princip pokušali proširiti i na druga pitanja, zalažući se za daljnju decentralizaciju. Ipak, nisu bili toliko naivni, pomlađivali su kadrove, iako ne dovoljno brzo da bi učvrstili svoju vlast u partiji. Kroz šest mjeseci ili godinu dana iz CK bi bili udaljeni ljudi poput Baltića i Dragosavca. Slično bi se događalo na nižim razinama. „Činjenica što je i takva evoluciona politika izazvala neprijatelja i doživjela slom, nije još dovoljan znak da ona ne valja.“ Osim toga, neki drugi unutarnjopolitički, ali i vanjskopolitički razlozi utjecali su na ovakav razvoj situacije, na koje ti hrvatski komunisti nisu mogli utjecati. Ono što treba kritizirati jest to da rukovodstvo nije imalo alternativu, odnosno kako postupiti u situacijama poput one koje je nastupila nakon Karađorđeva.

¹⁷⁴ „Osnovan socijalistički pokret Hrvatske“. *Pregled*. Poseban prilog. Br. 161.-162., lipanj-srpanj 1972. 4

¹⁷⁵ Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb. Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Ibid.

Nova Hrvatska navodi tri propuštene prilike za „odlučniji istup“. Prva je propuštena na Brijunskom plenumu u travnju 1971. godine, kada su umjesto da trpe kritike zbog nacionalizma, hrvatski komunisti trebali inzistirati na napadu zbog insinuiranja veza sa Sovjetima i Jelićem. Druga je pak propuštena kada ih je Tito početkom srpnja napao zbog nacionalizma i tražio uhićenja nekih iz Matice i studentskog pokreta. Od toga se trebalo napraviti „državno i partijsko pitanje broj jedan, te sazvati kongres SKH“. On je mogao odlučiti što bi se smatralo nacionalizmom te promijeniti sastav CK i ostalih organa. Izbacivanje Đodana i Veselice bio je pak znak slabosti i signal drugoj struji da može prijeći u protunapad. Čak je i Tito kasnije izjavio da se „promjena“ pokušavala uvesti par mjeseci ranije, postupak bi bio mnogo teži i sporiji. Treća je bila najriskantnija. Za vrijeme studentskog štrajka moglo se tajno naložiti partijskim funkcionerima da radnike nekih tvornica izvedu na ulicu. Potom je trebalo sazvati konferenciju i „postaviti ultimatum Titu i centralnim vlastima u Beogradu“. Postoji velika mogućnost da Tito ne bi odgovorio vojnim napadom, postigao bi se nekakav kompromis, što bi bila velika hrvatska pobjeda. No, pojavile su se i prepreke, poput neodlučnosti i podložnosti partijskoj disciplini. I *Nova Hrvatska* upozorava da je Zagreb ostao izoliran od drugih republika, koje su u ovome sukobu mogle biti na hrvatskoj strani. Studentski štrajk nije bio uperen protiv hrvatskog vodstva, a glavni je problem bio u nekordinaciji. Trebalo je više raditi na privlačenju većeg broj Srba. Očekivano, situacija se nastoji prikazati barem donekle pozitivnom. Kao jedan od najvažnijih plodova reformnog pokreta, poput brojnih političkih emigranata, i *Nova Hrvatska* drži potpuno i konačno razočaranje svih Hrvata u Jugoslaviju i Tita. Također, ističe da se o Hrvatima u stranim medijima nikada nije pozitivno pisalo u ovoj mjeri. U zaključku stoji kako do sljedeće promjene neće doći postepeno, nego prevratom, pasivnim i aktivnim, unutarnjim i vanjskim otporom režimu.¹⁷⁶

Prijedlozi *Nove Hrvatske* o potrebi postupanja hrvatskog rukovodstva u nekim situacijama na druge načine počivaju na uvjerenju kako je kao prvo, hrvatska partija imala mnogo veću samostalnost u odnosu ne samo na centralnu partiju, nego i na Tita kao ličnost, što je jednim dijelom i priznato, a kao drugo da je reformna struja bila mnogo jača nego što je to u bila u stvarnosti. Dok je za treći prijedlog rečeno kako je bio najriskantniji, valja domisliti kako je on zapravo bio nemoguć, budući da nikakva koordinacija između ljudi iz partije i studentskog pokreta nije postojala. Dapače, koliko god reformni komunisti išli daleko u liberalizaciji, oni nisu ni s kim željeli dijeliti vlast, a prihvaćanje studentskog pokreta kao

¹⁷⁶ „Za novi pokret i novu politiku“. Ibid. 8-10

ravnopravnog partnera bi upravo bilo to. Da se donekle prevlada taj jaz između dva spomenuta faktora, ističe se kako štrajk nije bio uperen protiv vodstva. Točnije bi bilo ustvrditi da nije bio direktno uperen protiv reformnog dijela vodstva te navesti kako su postojale krucijalne razlike u taktici, a vjerojatno i u strategijskim ciljevima ova dva elementa hrvatskog reformnog pokreta.¹⁷⁷ S druge strane, ovi su prijedlozi mnogo konstruktivniji i realniji od ocjena nekih drugih skupina i pojedinaca, poput republikanaca, koji su žalili što nije iskorištena jedinstvena prilika za ustanak. Realnost *Nove Hrvatske* ogleda se i u uzimanju u obzir spomenutih vanjskopolitičkih čimbenika koji nisu išli u korist reformnom pokretu. Potrebno je zamjetiti da se *Nova Hrvatska* ne očituje o tome je li krajnji cilj reformno orijentiranih hrvatskih komunista bila samostalna država ili ne – što je bilo jedno od važnijih pitanja među emigrantima, ne samo u ovome periodu, nego i kasnije. Posljedica je to stava *Nove Hrvatske* kako se do samostalne države može doći postupnim stjecanjem sve šire autonomije unutar Jugoslavije. Pa iako se u zaključku navodi kako do nove radikalne promjene neće doći postupno, na način kako je to pokušano koncem 60-ih i početkom 70-ih, što je očito pisano pod dojmom široke represije (ne treba zaboraviti i revolucionariziranje i radikaliziranje znatnog dijela emigracije nakon Karađorđeva), u tekstu se ipak napominje kako brutalna reakcija Beograda i na postepenu, evolucijsku politiku nije ujedno znak da je takva politika loša.

Jedan od istaknutijih autora (također i jedan od urednika) *Nove Hrvatske* u narednih nekoliko godina bit će Zlatko Markus, novi emigrant, koji je izbjegao nakon Karađorđeva. U početku je pisao pod pseudonimom Joža Brezarić¹⁷⁸, da bi nakon nekog vremena čitatelji doznali da je riječ o Zlatku Markusu, novinaru koji je, među ostalim, pisao i za popularni *Hrvatski književni list* i *Hrvatski tjednik*. Njegov prvi tekst zapravo je panegirik pokretu, njegov gotovo arkadijski opis, pisan poetskim jezikom (bit će to jedna od stalnih odlika Markusovih tekstova), tekst prepun metafora i usporedbi. Markus tako doživljava reformni pokret, odnosno Hrvatsko proljeće kao uzdizanje Hrvatske iz pepela poput mitološke ptice feniksa. Nakon Karađorđeva, on vidi Hrvatsku na koljenima, zarobljenu od tuđinaca i izdajica. Osim tragičnošću i dramatičnošću, njegovi retci obiluju i odlučnošću i vjerom kako hrvatska nastojanja nisu pokopana, već dodatno osnažena. Velika Tripalova slika nalazi se u

¹⁷⁷ Sadkovich, James J. *Tuđman : prva politička biografija*. Večernji posebni proizvodi. Zagreb, 2010. 187-188. Radelić, 2008., 380-381, 450, 465. Kriste, Petar. „Nekoliko teza o Hrvatskom proljeću“. U: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, 2012., 47. Vujić, Antun. „Političke osnove nekih interpretacija Hrvatskog proljeća“. Ibid. 35. Batović, Ante. *Liberalno nacionalni pokret u Hrvatskoj od 1966. do 1972. i svijet : doktorski rad*. Zadar, 2010. 142-145

¹⁷⁸ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

sredini teksta. Jedan od temeljnih Markusovih stavova odaje njegovu bliskost stavu *Nove Hrvatske*: „U Hrvatskoj se nije razmišljalo što bi mi idealistički i teorijski „htjeli“, u Hrvatskoj se mislilo i radilo na onome što se je moglo učiniti. Taj i takav mentalitet iznio je na čelo Hrvatske Miku Tripala i dr. Savku Dabčević-Kučar“. Posljednja rečenica, naslov članka „Hrvatska“ te velika Tripalova slika jasno daju do znanja koga Markus smatra glavnim protagonistom, a onda i protagonistima hrvatskog reformnog pokreta. Dalje piše: „Progonjeni hrvatski komunisti ostavili su iza sebe probuđenu i osviještenu Hrvatsku“. Dakle, glavnu i predvodničku ulogu on rezervira za dio hrvatskih komunista, dok znatan dio emigranata u toj ulozi vidi ljude iz Matice hrvatske ili studentskog pokreta. Govoreći pak o reformnom pokretu, neophodno je kazati da ga Markus vidi izrazito homogenim. Markus tvrdi da nikome nije smetalo što su Savka i Tripalo komunisti. Dapače: „socijalizam je bio temeljni oslonac socijalnog i gospodarskog programa hrvatskih komunista“. Većina emigranata nije se slagala s ovakvom konstatacijom. Čak i oni koji su priznavali određene pozitivne učinke djelovanja hrvatskih reformnih komunista, ipak kao uređenje buduće hrvatske države nisu zamišljali socijalizam. S druge pak strane, treba kazati da je Kušan imao određenih simpatija za političku ljevicu, pa je mu je to bila još jedna važna dodirna točka s novopridošlim Markusom.¹⁷⁹

Markus velikom prednošću djelovanja dijela hrvatskih komunista drži to što su Hrvati kreirali politiku i vukli poteze, a drugi na njih odgovarali. U prošlosti su Hrvati uvijek bili ti kojima je nedostajalo prave inicijative, koji su morali tek reagirati na tuđe poteze, što ih je stavljalo u podređen položaj u samome početku. Stoga je djelovanje hrvatskih reformnih komunista osvežavajuća i potrebna novost u hrvatskom političkom životu. Ujedno, to je još jedan komadić stakla u Markusovom vitraju Hrvatske kao feniksa. Markus je tu jednim znatnim dijelom u pravu, barem što se tiče djela o potezima reformnih hrvatskih komunista, ali i reformnog pokreta općenito. Događaji kao što su pojava Deklaracije o naziv i položaju hrvatskog književnog jezika te *HKL-a*, Deseta sjednica i studentski štrajk potezi su raznih elemenata unutar pokreta na koje su drugi bili primorani tražiti odgovore i načine kako će se postaviti prema istima.

Markus se osvrnuo i na odnos političke emigracije prema reformnom pokretu; to je jedna tema kojoj će se često vraćati, mada iz različitih razloga. U svome nastupu vrlo je oštar, a griješi utoliko što najveći dio političke emigracije promatra kao homogenu cjelinu: „Sada se

¹⁷⁹ Ibid.

„restauratori“ prikriveno vesele, robujući svojim fikcijama oni nisu niti na trenutak pomogli rađanju nove Hrvatske, oni će radije dopustiti da Hrvatske uopće ne bude nego da ona bude izvan njihovih kalupa i recepata“. ¹⁸⁰ Uzroke ovakvoj izjavi treba tražiti i u generacijskim razlikama. Zatim, u činjenici da je Markus odrastao u socijalističkom sistemu, kojeg ujedno nije poistovjećivao s velikosrpstvom ili Jugoslavijom, već je njegovu varijantnu „s ljudskim likom“ smatrao najboljim rješenjem za buduću hrvatsku državu. Dobar dio političkih emigranata gledao se preko nišana s komunistima. Neki su zadržali snažan antikomunistički stav, dok su drugi bili mekši u nastupu prema hrvatskim komunistima, ali su ohrabrivali i tražili njihovu transformaciju, pa se u konačnici tu više i ne bi radilo o komunistima. Iako u emigrantskom tisku nije moguće naći izjavu u kojoj se slavi rušenje dijela hrvatskog vođstva, prikrivenog likovanja je bilo. Ono je posebice izraženo u napadima na taj krug ljudi, pa i osobnim vrijeđanjima, kao što se to činilo i za vrijeme trajanja reformnog pokreta. Nema sumnje da bi se „restauratore“ o kojima Markus govori mogli pronaći u niz organizacija i grupa, posebno u HOP-u i HSS-u, kao najizrazitijim antikomunističkim organizacijama. Tu bi se moglo svrstati i republikance te novog čelnika Hrvatskog narodnog odbora – Ivana Jelića. Jedna grupa otporaša, na čelu s Dinkom Šakićem, Stjepanom Crnićkim i Ivanom Štirom također je bila antikomunistički nastrojena, što je izazivalo sukobe u Otporu još za Luburićeva života. Isto tako, ne treba sumnjati da su neki politički emigranti krenuli u stvaranje Hrvatskog narodnog vijeća i sa željom da u budućnosti nametnu svoja rješenja za politički sustav u budućoj hrvatskoj državi.

Potvrdu tek kraćeg Markusovog osvrta te ujedno ove analize pronalazi se u Markusovoj ocjeni spomente Nikolićeve knjige „Hrvatski razgovori o slobodi“, proizvodu *Revijinog* drugog simpozija. Iako je pozdravio izraženo rodoljublje i uloženi napor, spremno je napomenuo kako to nije priručnik koji bi govorio kako do slobode. Za dio izlaganja je napisao: „Potpuna i zatočnička okrenutost unatrag“, dodavši za anonimne autore radova i sudionike simpozija iz domovine kako su „iščupani iz najreakcionarnijih jazbina“, a obilježava ih „uskogrudnost i politički primitivizam“. Tek su neki tekstovi „otvoreni pokušaji i htijenja za sutrašnjicu, za budućnost“. Sukladno njegovim ranijim istupima, u opreku raznim opcijama koje baštine ratno i/ili međuratno naslijeđe, stavlja u Savku, Tripala i njihov krug: „Karađorđevo je dalo legitimaciju i legitimitet hrvatskom vodstvu. Dakako, uz njih neće pristati, ni u domovini ni u iseljeništvu, oni koji ih doživljavaju kao konkurenciju iako je takav pristup čista politička zabluda uzme li se u obzir činjenica da svjetska javnost nije

¹⁸⁰ Brezarić, Joža. „Hrvatska.“ *Nova Hrvatska*. Br. 1.-2., ožujak 1972. 13-14

nijednoj građansko-političkoj grupaciji iz hrvatskog političkog tržišta, posvetila čak ni najminimalniju pažnju“.¹⁸¹ Ne samo da je Markus bio uvjeren kako je hrvatsko rukovodstvo (ili točnije rečeno njegov reformski dio) imalo plebiscitarnu potporu hrvatskog naroda, nego je ono bilo prihvaćeno od kako Markus kaže „svjetske javnosti“, a zapravo se radilo o zapadnim političkim krugovima, kojima je išla na ruku liberalizacija u Jugoslaviji i njeno odmicanje od istočnog bloka, s time da taj proces ne smije slabiti državu. Pri tome Markus posebno naglašava, iako se iz ovog citata to direktno ne vidi, važnost nekompromitiranosti Savke, Tripala i ostalih, odnosno njihovog sudjelovanja na antifašističkoj strani u ratu. Njegov prigovor o „zatočničkoj okrenutosti“ najvećeg dijela emigracije odnosio se upravo na odbijanje priznavanja pogrešaka iz vremena NDH. To će pitanje ostati trajni kamen spoticanja između Markusa i velikog dijela političke emigracije. Markus je stravstveno dokazivao uz pomoć ta, prema njemu, dva najjača argumenta – gotovo potpuna podrška hrvatskog naroda i prihvaćenost u međunarodnim okvirima – nužnost svrstavanja svih Hrvata iza dijela srušenog hrvatskog komunističkog rukovodstva.

Na tragu prethodnog odlomka, Markus je u članku u kojem je dokazivao nemogućnost suživota Hrvatske i Srbije u jednoj državi, zapisao: „Što prije suvremena srpska politika shvati da Hrvatska u ovom trenutku u Miki Tripalu, Savki Dabčević-Kučar, Marku Koprtli, Peri Kriste i Peri Pirkeru ima svoje autentične demokratske i liberalne predstavnike, tim prije će se izbjeći niz nesporazuma. Što prije srpski intelektualac neopterećeno i smireno dohvati komplet od 33 broja Hrvatskog tjednika, i pročitavši ga shvati da je Hrvatska kroz taj list pružila ruku slobodnog i demokratskog sporazumijevanja kako s Srbijom, tako i sa svim zemljama oko sebe, tim prije ćemo razumjeti jedni druge“.¹⁸² Možda se može činiti navinim Markusovo nadanje kako će Savka, Tripalo i ostali, otjerani u političku izolaciju, jednoga dana ponovno biti najrelevantnije adrese na koje će srbijanski predstavnici morati uputiti svoje prijedloge o rekonstrukciji ili rasformiranju zajedničke države. No, valja se sjetiti položaja Mačeka i HSS-a nakon uvođenja šestosiječanjske diktature, kada je Maček interniran u istočnobosanski Čajniče, nalazeći se s vrhom svoje stranke u sličnom položaju kao vrh reformnom orijentiranih hrvatskih komunista. Nakon ubojstva kralja Aleksandra, nove su beogradske vlasti zbog ogromne potpore koju je HSS imao među Hrvatima, a kao dio SDK i među Srbima u Hrvatskoj, bile primorane kucati na Mačekova vrata i tražiti trajnije rješenje za Jugoslaviju. Ne smije se zaboraviti da je to dogodilo u predvečerje Drugog svjetskog rata,

¹⁸¹ Brezarić, Joža. „Hrvatski razgovori o slobodi“. Ibid. Br. 5., svibanj 1973. 15

¹⁸² Ibid. „Može li Srbija bez Hrvatske?“ Ibid. Br. 6., lipanj 1972. 6

uz zveckanje oružja u ušima beogradskih političara, koji su nastojali pred nadolazećim ratnim vihorom donekle konsolidirati državu. U promijenjenoj geopolitičkoj situaciji, s nestankom Tita, baš kao nekada kralja Aleksandra, nije nemoguće zamisliti scenarij o kojem je Markus pisao.

Poradi toga, Markus je brižljivo pratio i najmanje vijesti vezane uz srušene prvake reformnog dijela hrvatske partije. Pirkerov sprovod, odnosno činjenicu da se na njemu okupio ogroman broj ljudi (donesene su i fotografije s tog događaja) iskoristio je kao jedan od dokaza za njegov tvrdnju da je reformni dio hrvatskog komunističkog vrha imao gotovo apsolutnu podršku hrvatskog naroda. Markus o Pirkeru piše i sljedeće: „Suočen s invazijom i okupacijom Hrvatske – on je - zaplakao. Međutim, Pirkerov plač nije bio plač nemoćnika. Bio je to krik čovjeka kojemu su odjednom srušili baš sve za što se čitav život borio“.¹⁸³ Markus je držao da je nakon Karađorđeva mnogim hrvatskim komunistima srušeno sve što su čitav život stvarali i ideali u koje su vjerovali. Takvi su ljudi imali ogroman potencijal postati saveznici političke emigracije i ostalih snaga u domovini u stvaranju samostalne države. Markus je, ali i *Nova Hrvatska*, jako zamjerao nerazumijevanje prema takvim ljudima. Govoreći o Pirkerovom sprovodu kao izrazu plebiscita hrvatskog naroda prema Savki, Tripalu i njihovome krugu, treba imati na umu da je sudjelovanje na tome događaju bio jedini koliko toliko legalan način iskazivanja nezadovoljstva. Stoga bi bilo pogrešno misliti da su svi sudionici te manifestacije ondje došli da bi izrazili potporu spomenutim ljudima, već je zasigurno bilo i onih koji su željeli iskoristiti priliku za oponiranje vlastima, bez da su bili politički istomišljenici spomenutog kruga.

Stav političkih emigranata prema izopćenim hrvatskim komunistima tematiziran je u još jednom, ovoga puta nepotpisanom članku iz travnja 1973. godine. I u njemu se srušene i izbačene hrvatske komuniste uzima u obranu, što najbolje sažima sljedeća rečenica: „Umjesto da razmišlja o budućnosti Hrvatske, o njezinom ljudskom i demokratskom liku, najveći dio hrvatske političke emigracije i njezinih listova, nasjedajući odgovara s bespotrebnom žestinom na od beogradske propagande mitski iskonstruirane sheme“. Hrvatska politička emigracija u potonjima vidi Jugoslavene, a Beograd pak ustaše.¹⁸⁴ Nadalje, objavljen je navodni razgovor s jednom osobom iz Hrvatske koja je među ostalim kazala kako su Savka i Tripalo morali poslati pokajnička pisma da ne bi došlo do „Bartolomejske noći“, koju su

¹⁸³ Ibid. „Još jedan plebiscit naroda“. Ibid. Br. 7., srpanj 1972. 5. „Kako se Zagreb oprostio s Perom Pirkerom“. Ibid. Br. 5., svibanj 1973. 5-6

¹⁸⁴ „Jedinstvo suprotnosti emigrantske reakcije“. Ibid. Br. 4., travanj 1973. 6

njihovi protivnici priželjkivali.¹⁸⁵ Naime, niz političkih emigranata im je s posebnim ogorčenjem zamjerao taj potez.

Markus će zavapiti što Srbi posjeduju daleko više političkog realizma od Hrvata. Oni u emigraciji, iako četnički i rojalistički raspoloženi, bez ikakve zadržke pozdravljaju Tita što je u Karađorđevu, po njima, spasio državu. Hrvatska politička emigracija uglavnom prakticira crno-bijelo gledanje na stvari – ili će biti kako mi želimo ili neće biti nikako.¹⁸⁶ Ovo je zapravo poruka da politička emigracija odbacuje one koje je odbacio njen kardinalni neprijatelj – Beograd, što je vrlo teška politička pogreška. Valja se prisjetiti poruka iz druge polovice 60-ih, i to ne samo iz *Nove Hrvatske*, nego i iz *Obrane* i *Drine*, kada se strahovalo pred mogućim Rankovićevim pučem, ujedinjavanju Srba svih političkih opredjeljenja i stvaranju otvoreno velikosrpske Jugoslavije. Tada se nastojalo hrvatske komuniste uvjeriti kako i njima prijeti opasnost, kako će na njima biti najveća krivnja ako hrvatski narod polako izumre. Nakon Karađorđeva situacija se bitno mijenja, jer je prema *Novoj Hrvatskoj*, beogradski režim pokazao svoje pravo, velikosrpsko lice. Taj je potez neobično mnogo pridonio stvaranju svijesti kod hrvatskih komunista da na svaki zahtjev za obranom hrvatskih interesa, koliko god oni skučeni i ograničeni bili, Beograd odgovara silom. Umjesto formiranja neke vrste pučke fronte, fronte nacionalnog spasa, unutarnjeg i vanjskog otpora o kojem se piše u ožujskom broju iz 1972. godine, politički emigranti prezirno odbacuju saveznike bez kojih se stvaranje samostalne hrvatske države, sukladno stavu *Nove Hrvatske*, ne može provesti.

Stoga nije bez jasne namjere objavljen članak o stradavanju hrvatskih komunista u Kerestincu, pogibiji Hebranga, Lole Ribara i Gorana Kovačića. Ovi su događaji prikazani kako su upravo srpski komunisti zakulisno izazvali spomenuta stradanja (osim Hebranga, kojega su ubili u beogradskoj Glavnjači), kako bi se riješili hrvatskih komunista koji su razmišljali u pravcu hrvatske nezavisnosti.¹⁸⁷ Na takav je način, s željom da postigne isti rezultat, iznesen u gornjem odlomku, pisano već u *Drini* u drugoj polovici 60-ih godina.

S istom je namjerom Markus napisao poveći članak o Hebrangu, crpeći podatke iz knjige Mile Milatovića i *NIN-a*. On s radošću prenosi optužbe o Hebrangu kao hrvatskom nacionalistu, jer to odgovara njegovoj tezi kako su postojali hrvatski komunisti, koji su bili na vodećim položajima u hrvatskoj partiji, a koji su zagovarali stvarno federativno ili

¹⁸⁵ „Za NH govori jedan od hrvatskih vođa u Domovini“. Ibid. Br. 20., 15. studeni 1974. 9-10

¹⁸⁶ Markus, Zlatko. „Hrvatska godine 1974.“ Ibid. Br. 1., 15. siječanj 1974. 4

¹⁸⁷ „Tradicijska progona hrvatskih komunista“. Ibid. Br. 5., svibanj 1972. 5

konfederativno uređenje Jugoslavije, s primislima o samostalnoj državi. U zaključku piše: „1937 (osnivanje Komunističke partije Hrvatske op. au.), 1941 (tragedija u Kerestincu op. au.), 1944 (Titova i Kardeljeva zabrinutost zbog Hebrangovih poteza u Hrvatskoj na liniji pučke fronte i snažne hrvatske autonomije op. au), 1971. (vrhunac hrvatskog reformnog pokreta op. au.) bile su „krizne“ samo zato što su se hrvatski komunisti u tim godinama ponašali kao normalni pripadnici svog naroda koji se bore za socijalnu pravdu i nacionalnu slobodu svog naroda“.¹⁸⁸ Prema Markusu, nije bilo razloga da se ponovno ne pojave hrvatski komunisti koji će se ponašati na isti način. Štoviše, svrgnuti dio rukovodstva i stotine, tisuće isključenih i izbačenih članova hrvatske partije korak su do stava o potrebi stvaranja samostalne hrvatske države. Iskrena ruka pomirnice i želja za suradnjom ostalih ilegalnih političkih snaga u zemlji i političke emigracije ključni su poticaj u njihovome pravljenju tog posljednjeg odsječka njihove evolucije.

Vraćajući se na emigraciju, podcrtao je kako ona ne može voditi autonomnu politiku od domovine. No, političari u emigraciji nemaju priliku proći kroz kritiku domovine, pa često zalutaju na razne političke stranputice. Nema političke selekcije, pa svatko može okupiti grupu istomišljenika i politički djelovati. U inozemstvu se mora učiniti sve što se ne može u domovini, ali mora biti podređeno domovini. Markus o tome završno piše ovako: „Hrvatska kakva se još snivala prije 1971. ostala je rasuta po grobljima od Bleiburga do Argentine. Sada kao zalog, vjeru, uporište i nadu imamo nešto živo, nešto što čak i nihilisti među nama ne mogu zaprljati i uništiti. Danas imamo politički sadržaj po kojemu nas je Europa prihvatila i shvatila. Par desetaka emigrantskih desničara više ni uz sva podmetanja ne mogu skrenuti tijekom hrvatske borbe.“ Potpuno je jasno kako ovako radikalnom retorikom i generaliziranjem koje je primjenjivao, Markus nije mogao naići na velik broj sugovornika među političkim emigrantima. Međutim, treba podsjetiti da je i Mehmedagić također stavio naglasak na snage u domovini.

Emigracija, po Markusu, vrlo teško prihvaća činjenicu da je rukovodstvo, kao i najveći dio inteligencije bio socijalsitički orijentiran. Osvrnuo se na još jedno zvučno ime, koje je za njega pored Savke i Tripala bilo neosporni autoritet, a radilo se o Miroslavu Krleži, o kome će često pisati u emigraciji i poradi svojih tekstova biti kritiziran. Ovdje nastoji pronaći Krležino „ hrvatstvo“ u nekim njegovim djelima, poput *Hrvatskog boga Marsa*, *Zastava* ili *Balada Petrice Kerempuha*. Morao je priznati nesklad između njegovih djela i

¹⁸⁸ Brezarić, Joža. „Počelo je s Hebrangom“. Ibid. Br. 6., lipanj 1972. 8-10

ponašanja, ali traži da mu se dade vremena. Naime, nitko nije očekivao da će staviti svoj potpis na Deklaraciju. Tako Markus i od Krleže, baš kao i od Savke i Tripala, očekuje ponovno aktivaciju.¹⁸⁹ Markus će sredinom 70-ih napustiti *Novu Hrvatsku*. Iako je za razlaz postojao veći broj razloga, pa i oni osobni, Markus je stao izražavati sve snažnije filsofovjske stavove te se suprotno njegovim svojevrsnim obranama hrvatskih reformnih komunista, polaganih promjena, manjih koraka i politike kao umjetnosti mogućeg počeo zalagati za revolucionarne pothvate i djelovanja. Nadalje, ovdje istaknuta Markusova polemička crta postajala je sve deblja i deblja, da je završila s oštrim i najvećim dijelom neopravdanim napadima na niz političkih emigranata te žestokim uvredama i klevetama. *Nova Hrvatska* od sredine 70-ih postaje jedan od najutjecajnijih i najraširenijih političkih časopisa hrvatske emigracije i jedna od rijetkih na čijim stranicama dominiraju zbivanja iz domovine. List je nastavio zastupati politiku kako će demokratizacija i liberalizacija nagrizzati i uništiti Jugoslaviju, često ukazujući na kršenje ljudskih prava i stavljajući u prvi plan političke zatvorenike, poput Veselice, Tuđmana ili Dobroslava Parage. Stoga su Kušan i njegovi istomišljenici znali biti napadani od onih hrvatskih emigranata koji su se smatrali nacionalistima, kako grade put Hrvatskoj u treću Jugoslaviju, koju bi Zapad još snažnije podupirao. Događaji iz ranih 90-ih pokazuju kako je Zapad bio sklon obilno pomagati i održavati Jugoslaviju nakon demokratskih promjena od čega je u konačnici morao odustati, ali isto tako da je slobodno, demokratsko izjašnjavanje (uz olakotne okolnosti raspada komunističkih sistema u Europi) bio najvažniji mehanizam kojim je došlo do stvaranja Republike Hrvatske.

¹⁸⁹ „Razgovor sa Zlatkom Markusom. Vjeruje u Hrvatsku koja je rođena 1971.“ Ibid. Br. 4., travanj 1973. 10-11

4. Hrvatska politička emigracija između Zapada i Istoka: primjer Branimira Jelića

Kako je tijekom 60-ih kod određenih emigrantskih skupina dolazilo, što u većem što u manjem obujmu te na različite načine, do promjene percepcije komunizma i hrvatskih komunista (ili jednog dijela potonjih), sličan se proces počeo odvijati i u odnosu prema međunarodnom komunizmu. Naime, ako bi određene snage unutar hrvatske partije poželjele djelovati u pravcu hrvatske nezavisnosti, bilo bi itekako poželjno da imaju potporu unutar komunističkog lagera, što nije bilo nemoguće, s obzirom na ponekad napete odnose na relaciji Beograd-Moskva. U Luburićevome motu, odnosno receptu za rušenje Jugoslavije spominju se i Rusi. Isto tako, pod dojmom smirivanja hladnoratovskih napetosti u Europi, izostanku novog svjetskog rata, daljnjem narušavanju monolitonosti komunističkog bloka sa sukobom Kine i SSSR-a ili pak politici Vatikana prema europskim komunističkim režimima (Vatikan i Jugoslavija 1966. godine uspostavljaju diplomatske odnose) dio emigranata počinje isticati kako nije potrebno biti „papskiji od pape“ i nastavljati s tjeranjem vode na rigidni antikomunistički mlin, kada takva politika od konca Drugog svjetskog rata ne daje nikakve rezultate. Ono što posebno valja istaknuti, a što će pokazati i sljedeća poglavlja, jest indikativna činjenica kako su emigranti koji su njegovali odnos prema hrvatskim komunistima blizak onome *Nove Hrvatske* bili izrazito antisovjetski raspoloženi. S druge strane, one grupe i pojedinci koji su u svojim razmišljanjima o hrvatskim komunistima bili bliži stajalištu Otpora (iako je i tu bilo ključnih razlika, kao npr. između republikanaca i otporaša), pokazivali su veći afinitet prema eventualnoj asistenciji Istočnog bloka u stvaranju hrvatske države. Tako Katalinić piše: „Mi, državotvorni elementi, smatramo da je bolja nedemokratska hrvatska država, nego tobože demokratska Jugoslavija“. Objašnjava „da u okviru nekakve prosovjetske hrvatske države našim ljudima ne bi bilo dobro, no prestao bi nacionalni progon, šikaniranje i prikriveno, prisilno iseljavanje Hrvata, te naseljavanje Srba u hrvatske zemlje“.¹⁹⁰ Iako su ovakva rezoniranja republikanaca nailazila na oštre kritike, njih potonji nisu pokušali provesti u djelo. S druge strane, a prema trenutno dostupnim podacima, Branimir Jelić na čelu HNO-a jest osoba koja je u cijelom periodu 1945.-1990. na najkonkretniji način uspostavila određenu komunikaciju i suradnju s Istočnim blokom. Još preciznije bilo bi kazati kako je on prvi uklopio spomenutu sastavnicu u svoj politički pravac. Dodatni značaj ovog novog iskoraka u

¹⁹⁰ Katalinić, Kazimir. „Pluralizam u vanjskoj politici“. Republika Hrvatska. Br. 80., prosinac 1969. 14

hrvatskoj emigrantskoj politici za ovaj rad jest i činjenica kako se taj zaokret itekako reflektirao i na politička zbivanja u Jugoslaviji i Hrvatskoj.

4.1. Hrvatska Država

Jelićeva nova Ostpolitik bila je postepeno izlagana od kraja 1969. godine u listu Hrvatskog narodnog odbora – *Hrvatskoj Državi*. Prvim člankom koji je pokušao postaviti hrvatsko-sovjetske odnose na drugačiji način od onoga na koji su se do tada među hrvatskim političkim emigrantima shvaćali, na neki se način ispitivao teren za prijemljivost takvih ideja na članstvo i čitatelje. Stoga je i istaknuto da se uredništvo ne slaže sa svim postavkama teksta. Rad počinje informacijom o otvaranju sovjetskog konzulata u Zagrebu, budući da se Sovjetima ne sviđaju neki potezi Beograda. Moskva znade da loše stoji kod Slovenaca i Hrvata, pa to ovim potezom polako želi mijenjati. Otvaranjem konzulata doputovat će i nekoliko agenata, koji će pokušati provesti isto ono što i u Čehoslovačkoj. Autor kaže da Sovjeti siju neslogu među hrvatskim komunistima, nudeći im samostalnu Hrvatsku, u sklopu Varšavskog pakta, a Savka i neki ljudi oko nje pristaju na takvu soluciju, ali samo kako bi od Moskve dobili podršku u borbi za veću samostalnost u odnosu na Beograd. Autor upozorava da bi se Hrvati mogli naći u još gorem ropstvu, onom sovjetskom, iako to ne tvrdi s potpunom sigurnošću, već ostavlja kao pitanje; je li bolje ostati u Jugoslaviji ili doći pod Sovjete. Autor nastupa kao netko tko upozorava hrvatske komuniste da je igra sa Sovjetima vrlo opasna.¹⁹¹ Ovo svojevrsno testiranje „javnog mišljenja“ zakratko gura u stranu Deseta sjednica SKH, odnosno njene interpretacije i Jelićev potezi izazvani tim događajem. Kako je i dio hrvatskih komunista u narednim tekstovima obuhvaćem novom politikom, potrebno se nešto više osvrnuti i na percepciju *Hrvatske Države* o njima.

Prema *Hrvatskoj Državi*, CK SKH je izbacivanjem Žanka htio steći barem malo simpatija i podrške u narodu. Komunisti su malena snaga u hrvatskom narodu, pa neki drže da je i 3% prevelik broj, pogotovo jer je iz SK izašao velik broj starih komunista idealista. U današnjem CK Hrvatske ne nalazi se intelektualna elita Hrvatske, on odiše prosječnošću, „to je skupina prosječnih ljudi, karijerista, beskičmenjaka, koji zbog svojih materijalnih razloga zaboraviše na svoj narod“. Uklanjanje Žanka, koje nije uklanjanje, već samo micanje s nekih nevažnih pozicija, dok će i dalje nastaviti služiti velikosrbima, izvršeno je da bi se bacila prašina u oči

¹⁹¹ Varga, Franjo. „Moskva i Hrvati“. *Hrvatska Država*. Br. 177.-178., studeni-prosinac 1969. 7

hrvatskom narodu, nezadovoljnom zbog ukidanja *HKL-a*. Za Bakarića je ustanovljeno da „jače udara protiv nacionalnog Hrvatstva, nego beogradskog Velikosrpstva“. Savkin je govor bio zamaskiran u marksističku dijalektiku, no „njezini su dokazi o nepravdama u Hrvatskoj, u stvari više govorili za Hrvatsku nego za njezinu Jugoslavensku tezu“. Možda je ona, kao „pametna komunistkinja“ nešto i prešutila što je mislila. Bakarić „je obična Titova kreatura, karijerista, loš karakter, čovjek bez vizije“ i glas režima koji vlada Hrvatskom. CK je izdajica hrvatskog naroda, kao i svi koji zagovaraju članstvo u jugoslavenskoj federaciji ili konfederaciji, u kojoj bi veći ili manji dio hrvatskog teritorija bio izvan tzv. Republike Hrvatske.¹⁹²

Ovaj opis popratilo je Jelićevo otvoreno pismo Bakariću i cijelom CK-u. Jelić je istaknuo kako je potrebno „uz stanovite preduvjete, prijeći akciji za svehrvatsko narodno izmirenje“. Polazna točka pomirenja su akcije kojima će CK i SKH pokazati, „kako predstavljaju nezavisan politički pokret i kako su im najvažniji interesi hrvatskog naroda i Hrvatske“. CK se odmah stavlja pred ultimatum, jer Jelić kaže ako ne dobije odgovor od njih, svakako će ga dobiti od mlađih snaga u SK, koje su nacionalno orijentirane. Protestira se zbog terorističkih poteza Udbe i pokušaja Jelićeve otmice, uz izražavanje vjere u to da službeni Zagreb za to nije znao i da ne podržava takve akcije. Piše kako emigracija nije uništena, kako se govori i misli te da se stvorio ogroman jaz između komunista i naroda. Odbacuje optužbe da emigracija služi interesima stranih sila. Emigracija pozdravlja proces liberalizacije, koju je navodno Bakarić započeo, ali mu nije zaboravljeno da je isto tako navodno sudjelovao u Hebrangovom ubojstvu. Potom mu se predbacuje da stoji na putu hrvatskog izmirenja. Nitko Jeliću ne može oduzeti pravo na domovinu, a pogotovo ne Bakarić, koji je donedavno „bio internacionalni proleter bez Domovine“. Vraćajući se na svoju vjeru u mlađe komuniste, Jelić nabraja ljude poput Savke, Tripala, Srećka Bijelića, Branka Mikulića, Nede Krmpotić, Ive Bojanića, Stipana Marušića, Munira Mesihovića, kod koji nazire „izvjesne pozitivne akcente“. Ne isključuje da bi baš oni mogli „u datom momentu i ponesti dio tereta“. Ponovno ističe Bakarićevu odgovornost za sve loše što se događa u Hrvatskoj. Upućuje pozdrave CK SKH, ali i onome iz BiH, te svim političkim aktivima gdje žive Hrvati.¹⁹³ Odmah iza pisma tiskan je Bakarićev govor kako Hrvatska ima najveću i najgoru emigraciju.¹⁹⁴ Četiri broja kasnije objavljeno je kako je Bakarić tobože odgovorio Jeliću odgovarajući na neka pitanja o jeziku. Priznao je postojanje hrvatskog jezika i činjenicu da je jedinstveni jezik bio „platforma

¹⁹² „Bacanje praha u oči Hrvatskom Narodu“. Ibid. Br. 179., siječanj-veljača 1970. 1-2

¹⁹³ „Otvoreno pismo B. Jelića Bakariću“. Ibid. Br. 180., veljača-ožujak 1970. 1-2

¹⁹⁴ „Bakarić o hrvatskoj emigraciji“. Ibid. 2

za cijeli sistem politike unitarizma odnosno srpske hegemonije“. Ujedno je sofistički priznao svoju odgovornost za takvo stanje.¹⁹⁵

Zbog upućivanja ponude za suradnjom hrvatskim komunistima potpuno je legitimno pitati se nije li Jelić tvorac treće varijante ideje o hrvatskom miru. Poradi nekoliko krupnih razloga takav atribut ne bi pristajao ovoj političkoj koncepciji. Ponajprije, on s ovom ponudom istupa desetak godina nakon što su Luburić i Kušan započeli s kovanjem svojih političkih platformi. Čak se ne može niti kazati kako je Jelićev nastup mješavina Kušanova i Luburićeva pristupa. Prikaz Desete sjednice te pismo Bakariću najvećim su dijelom ispunjeni teškim kritikama, napadima, osudama i uvredama. Jelić nastupa kao nadmoćna snaga u savezu koji bi se trebao osnovati. Luburić i Kušan također iznose kritike na neke aspekte rada pojedinih hrvatskih komunista, no oni istupaju daleko pomirljivije, s mnogo više razumjevanja za položaj SKH i SRH unutar SKJ i SFRJ, s mnogo više strpljenja objašnjavaju prednosti, ali i nuždu saveza hrvatskih komunista s ostalim hrvatskim snagama, svaki na svoj, u nekim segmentima dijametralno suprotnim, način. CK je tek šačica ljudi, koju narod prezire, a koja čak nema kontrolu niti nad svojim članstvom. Nade koje Jelić polaže u mlađe komuniste vrlo su skromne. Jelić je tu daleko bliži stajalištu republikanaca, koji su spremni prihvatiti hrvatske komuniste tek nakon dokazivanja, ali i okajanja grijeha u prvim redovima buduće hrvatske revolucije. Bilo bi pogrešno reći kako je Jelićev istup prema hrvatskim komunistima bio u potpunosti neiskren. Kasniji istupi pokazat će da je vjerovao kako je dio hrvatskih komunista zaista za samostalnu hrvatsku državu, ali je više nade polagao, baš kao i većina političkih emigranata, u neke ljude iz Matice i posebno studentski pokret. No element koji je dominirao, a to se može vidjeti i po broju članaka u *Hrvatskoj Državi* koji su posvećeni tome pitanju, jest onaj vanjskopolitički, odnosno traženje raznih modela suradnje sa Sovjetima za ostvarenje samostalne hrvatske države. Hrvatski komunisti tek su treća, i najmanje važna sastavnica u toj formuli.

U prilog tezi o omekšavanju stava prema jednom dijelu hrvatskih komunista može se promotriti članak koji govori o Tripalovim komentarima povodom objavljivanja „bilance Federacije“, kada je zapravo konstatiran neuspjeh gospodarske reforme. Na Tripalove riječi da Hrvatima nije u interesu bilo kakva Jugoslavija, priznaje se da je to „kvalitetno novi korak u pravcu sankcije samoodređenja naroda“. Ona bi, prema Tripalu, morala biti samoupravna, socijalistička i ravnopravna, ali niti jedan od tih epiteta ne posjeduje, što postaje jasno

¹⁹⁵ „Bakarić odgovorio dru Jeliću“. Ibid. Br. 184., lipanj-srpanj 1970. 8

„mlađoj generaciji hrvatskih komunista, posebno iz redova privrede, te tu i leže ozbiljniji vjesnici da će se preći traženju radikalnijih rješenja“. Ukoliko bi radnici izašli na Markov trg, kako je u intervjuu zagrebačkoj televiziji kazao Tripalo, emigracija „će stati s hrvatskim komunističkim vodstvom, djelotvornom akcijom na unutarnjem i međunarodnom planu“. Na koncu stoji upozorenje da se izbjegava politička izolacija, a unutarnjem i vanjskom planu.¹⁹⁶ Taj je problem Jelić pokušao riješiti.

Da članak o mogućem redefiniranju hrvatsko-sovjetskih odnosa nije bio jednokratni izlet pokazuje i članak te problematike, koji se pojavljuje odmah u idućem broju, u kojem je tematizirana i važna Deseta sjednica. Niti ovaj članak nema jasan zaključak, njime se tek podastiru određene informacije te se očito čeka povratna reakcija čitatelja. Ponovno se govori o otvaranju sovjetskog konzulata u Zagrebu, dolasku diplomata, njihovim razgovorima sa Savkom i Tripalom. Nastali su i neki problemi oko njihovog smještaja pa je došlo i do zahlađenju odnosa. Sovjeti su na otvaranje konzulata bili prisiljeni američkom izjavom o priznanju suvereniteta jugoslavenskih nacija, čime je otvoren put prestrukturiranju, a možda čak i raspadu države. Dalje se govori o sabotazama, za koje se krivi informbiroovce, te uhićenju desetak sovjetskih obavještajaca.¹⁹⁷

Drugi članak u istome broju kao popratnu opremu sadrži slike Kremlja i Markova trga. U njemu se prenosi vijest iz „bečkih političkih kuloara“ da bi moglo doći do „finizacije Hrvatske“, odnosno da bi Hrvatska postala nezavisna, neutralna država, a informacije navodno potječu od potpredsjednika vlade Novikova. Takav bi aranžman bilo moguće ostvariti, zbog mogućnosti da SAD vojno napusti Europu i porasta želje za izolacionizmom, dok SSSR ima probleme s Kinom, pa joj odgovara što stabilnija Europa. Sovjeti su se vratili na lenjinističko gledanje na Jugoslaviju, odnosno zastupaju njeno rušenje. Finska je neutralna država, koja se na vanjskopolitičkom planu obavezala da neće nastupati protusovjetski, a finski komunisti čine značajnu političku snagu. Hrvatska bi bila stabilna otvorena zemlja, preko koje bi Sovjeti mogli „plasirati svoje ekonomske interese na svjetsko tržište“.¹⁹⁸ Stil članaka ostaje isti, dok informacije već oblikuju glavne konture mogućeg razvoja situacije. Zaključci koji se izvode iz događaja oko otvaranja konzulata nemaju uporište, a vijesti o finalizaciji Hrvatske dolaze iz „kuolara“ i opaska „navodno“ često im pravi društvo. U idućim brojevima, tvrdnje će postajati sve hrabrije, ali će izvori informacija biti nepoznati, nesigurni

¹⁹⁶ „Pred bilancom“. Ibid. Br. 181., ožujak-travanj 1970. 8

¹⁹⁷ „Rusi u Zagrebu“. Ibid. 8

¹⁹⁸ „Hrvatska i SSSR“. Ibid. Br. 181., ožujak-travanj 1970. 1

ili sumnjivi. Potonje će biti jedan od glavnih razlog za veliko nezadovoljstvo jednog dijela političkih emigranata.

Da bi se pronašlo uporište za izneseno stanje, pokušava ga se legitimirati i Titovim postupcima, pri čemu se nastoji i po pitanju odnosa prema Sovjetima povući linija među hrvatskim komunistima. Tako stoji da je Tito poslao Bakarić kao izaslanika na proslavu 100. godišnjice Lenjinova rođenja, zbog njegovih antisovjetskih istupa, pa se taj potez doživljava kao nastojanje da se stavi „Hrvate u prvi plan antisovjetskih akcija“. Autor odnekud saznaje da će Sovjeti napomenuti Bakariću „da on predstavlja i Hrvatsku, što ima državnih i ideoloških konzekvencija“. Također, od hrvatskih se komunista očekuje da pritisnu Bakarića da ne bi „u službi Čaršije zaboravio na hrvatske interese, o kojima Sovjeti vode računa“.¹⁹⁹ Sovjeti dakle vode više računa o hrvatskim interesima od pojedinih hrvatskih komunista. Među potonjima za suradnju očito su podobni oni koji su prosovjetski raspoloženi. Hrvatski komunisti koji su bili dio reformnog pokreta, prema kojima se i u *Državi* izražavalo donekle pozitivno mišljenje bili su upravo suprotnog stava i SSSR su doživljavali kao jednu od glavnih prepreka u ostvarenju svojih ciljeva. Osjećaj je bio obostran, jer su upravo hrvatski reformni komunisti, kao dio reformnog pokreta, bili kotačići na kojima se Jugoslavija sve više i sve brže odmicala od sovjetskog lagersa. Oni su Titovu herezu dizali na sve viši i viši nivo, povećavajući zabrinutost Marxovog vrhovnog svećenika u Kremlju.

Obrat u traženju potpore i partnera u Europi i svijetu nije se nastojao učvrstiti samo afirmativnim odnosom prema Sovjetima, već i antagoniziranjem nekih zapadnih čimbenika, pa se tako piše o osovini Beograd-Rim-Bonn. Njemački socijaldemokrati usko surađuju s Jugoslavijom, a Beograd je zbog talijanskih interesa pretvorio Jadran u zaostalo područje, da ne bi bio konkurent Italiji, za što su Talijani također uzvratili trgovačkim uslugama. Ponovno nepoznati autor navodi kako Hrvate danas razumiju i SAD i SSSR, ali polazna točna rješenja hrvatskog pitanja „leži istočno od Jalta“.²⁰⁰ U sljedećem članku SAD pak postaje prepreka na hrvatskome putu u samostalnost. U tome se tekstu donose informacije o jugoslavensko-američkim kontaktima na vojnom polju, a kruna kojih bi moglo biti američko financiranje nabave novog oružja za Jugoslaviju. „To bi značilo otvoreni američki atak na Hrvatsku.“ U tome slučaju Hrvatska ne bi imala izbora u svome vanjskopolitičkom opredjeljivanju. No, Hrvatima koji su od prijetvornog Zapada stavljeni pred gotov čin, odmah stižu dobre vijesti s Istoka, odnosno ponovno neke povoljne glasine o Hrvatima, ovoga puta sa sastanka

¹⁹⁹ „Bakarićev put u Moskvu“. Ibid. 8

²⁰⁰ „Istočno od Jalta“. Ibid. Br. 182., travanj-svibanj 1970. 3

Varšavskog pakta u Sofiji. Na to se uzvraća da će Hrvatska „znati cijeliti pomoć“, te „biti voljna sklopiti bilateralne ugovore u tome pravcu“. Sloboda i nezavisnost ne ulaze u tu cijenu. Hrvatska bi dala slobodnu trgovinsku zonu u Rijeci SEV-u te odobrila korištenje mostarskog aerodroma i „korištenje dokova u visini Pule“. Ustupanje baze za atomske podmornice „u ovoj fazi odnosa i pregrupiranja na Mediteranu“ je neprihvatljivo, zbog želje Hrvatske za bezatomskom zonom. Hrvatsku se javnost o ovome obavještava, „da bi jasno znala za pritiske koji su u toku“, dodajući da se neće dati ucjenjivati i prodati hrvatske interese. Kao dodatni argument za ozbiljno razmišljanje o iznesenom prijedlogu upire se prstom u Tita, koji je za vrijeme sukoba na Bliskom istoku dao neke koncesije Sovjetima. Ako je mogao Tito, pa zašto onda ne bi i Hrvati?²⁰¹

Od pojave prvoga članka koji je sramežljivo i sa znatnom zadržkom govorio o otvaranju sovjetskog konzulata u Zagrebu, do iznošenja prijedloga o aranžmanu buduće hrvatske države s Varšavskim paktom prošlo je otprilike samo pola godine. Za to vrijeme nije došlo do nikakvih krupnih preslagivanja geopolitičkih odnosa, niti strukturnih promjena u Jugoslaviji (Jelić je Desetu sjednicu ocijenio vrlo nepovoljno). To je još jedan prilog tezi kako se članstvo i javnost postepeno nastojalo na neki način priviknuti na do tada najvećim dijelom odbojnu i nerealnu ideju suradnje sa Sovjetima na stvaranju samostalne hrvatske države. Posljednji članak veliki je skok u odnosu na prethodni, jer Hrvatska od neutralne države, poput Finske ili Austrije (ne treba zaboraviti da je asistencija Sovjeta u ostvarivanju tog cilja također bila šok za čitatelje) postaje država s bazama Varšavskog pakta i SEV-a na svome teritoriju. Glavni argument za prihvaćanje takvog dogovora jest nedvosmisleno podupiranje Jugoslavije od strane Zapada. Hrvati su u bezizlaznoj situaciji i naprosto moraju prihvatiti pomoć koja im se nudi. Ovo je pokušaj provođenja u djelo jedne od najpoznatijih Luburićevih izjava: „Rušite svaku Jugoslaviju. Činite to u ratu i bez rata, sa Rusima i Amerikancima, sa komunistima, nekomunistima i antikomunistima, u klasičnom ili gerilskom ratu, dialektikom riječi i dinamita, ali rušite ju, jer ako jedna država nema razloga za opstajanje, onda je to samo i jedino Jugoslavija.“ Dakle, rušenje Jugoslavije i stvaranje hrvatske države pod svaku cijenu. Nastavak Luburićeva citat glasi: „Mi smo protiv svake tiranije i one komunističke i one fašističke i one antikomunističke“.²⁰² Tako se i u *Hrvatskoj Državi* ističe da sloboda i nezavisnost nisu na prodaju. Kako ne bi sve bilo idilično, odnosno kako bi se scenariju ulila i doza realnosti, tek uzgred spominju se i pritisci, očito sa sovjetske strane. I u novu sliku o

²⁰¹ „Nakon Jalte“. Ibid. Br. 183., svibanj-lipanj 1970. 3

²⁰² „Naš stav“. *Obrana*. Br. 136., kolovoz 1972. 2

Sovjetima trebalo je dodati malo crne boje – nisu u tako kratkom roku mogli postati idealni i nesebični partneri. Problem kod Jelićevih nastojanja (pa onda i Luburićeve ideje) jest taj da se radilo o odnosu dvaju partnera koji je bio nezamislivo neravnopravan. Ako sloboda i nezavisnost nisu na prodaju, to ne znači da ih sovjetski orijaš nije mogao silom uzeti. Niz emigranata, uglavnom onih okupljenih oko *Hrvatske revije* i *Nove Hrvatske* upozoravao je na tu činjenicu, uz podsjećanje na katastrofalno iskustvo pokušaja trgovanja iz prošlog rata.

Pored „zrelih snaga“ u emigraciji (u odnosu na one zagrižene antikomuniste, strane agente i ljude okrenute prošlosti u Jelićevim očima), odnosno Hrvatskog narodnog odbora te SSSR-a kao partnera bilo je potrebno pronaći i sugovornike za konverzaciju i suradnju u zemlji. Kako je i Jeliću bio jasan stav Savke, Tripala i njihovog kruga prema Sovjetima, a Bakarića i njegove istomišljenike držao je beogradskim slugama (iako će mu ponovno „otvoreno“ pisati), pod svaku cijenu moralo se pronaći takvog partnera. Iako nisu mogli biti provjereni svi izvori koji bi možda dokazali postojanje takvog sugovornika u zemlji (pitanje je postoje li uopće), prema dosadašnjim saznanjima Jelić je postupio po već uhodanoj emigrantskoj praksi – partnera je izmislio.²⁰³ Kako se u emigraciji pisalo o raznim komitetima, odborima, stožerima, oslobodilačkim vojskama itd. koji ili nisu postojali ili je iza njih bio jedan čovjek ili nekoliko ljudi, tako se počinje pisati o postojanju Legalističkog bloka. Vijesti da su se u Hrvatskoj počele vršiti radnje za formiranje Legalističkog bloka stigle su iz Kijeva i iz Moskve (po već poznatoj praksi, nema naznaka od koga su te informacije stigle), u kojem će biti istaknute osobe iz raznih sfera života, iz domovine i emigracije. „U momentu kritične točke“ on bi izdao poziv hrvatskom narodu za provođenje samoodređenja, te „bi pozvao i strane faktore da podrže“ tu akciju. Ukoliko bi došlo do rata prilikom odcjepljenja, „Blok bi pozvao strane faktore u pomoć“.²⁰⁴ Stav iz prethodnog članka ovime je dodatno uozbiljen, budući da se čak i fantomskim postojanjem Legalističkog bloka, u čije je samo ime, bez potrebe njegovog stvarnog postojanja, Sovjetima u povoljnoj situaciji mogao biti poslan SOS poziv. Odmah se prenosi i proglas Bloka, u kojem zahtijeva proglašenje Republike Hrvatske i provedbu plebiscita u BiH, Bačkoj, Srijemu i Boki. Traže se opći izbori, eksproprijacija srpskog kapitala od onih koji su došli nakon rata, obavezno školovanje, ulazak u Europsko zajedničko tržište i SEV.²⁰⁵

²⁰³ Vidi poglavlje koje obrađuje Jelićev dosje iz kojega proizlazi da se Jelić znao koristiti neistinama i poluistinama u svojim političkim nastupima.

²⁰⁴ „Od Jalte do Legalističkog Bloka“. *Hrvatska Država*. Br. 184., lipanj-srpanj 1970. 3

²⁰⁵ „Revolucionarni manifest“. Ibid. Br. 185., kolovoz-rujan 1970. 3

Svoj vrhunac prosovjetski pravac doživljava u članku „Hrvatska i SSSR“, u kojem stoji kako SSSR doživljava socijalističku Hrvatsku kao realnost, a hrvatski komunisti dali su jasno do znanja da se njenu pripadnost socijalističkom svijetu ne može dovoditi u pitanje. Za tekst je rečeno da je dopis iz Moskve i sadrži „stanovište hrvatskih komunista“. „Time je hrvatsko pitanje podignuto na nivo odlučujućih pitanja strategije i borbe socijalističkog svijeta i progresivnih snaga. Hrvatsko je pitanje imanentno klasno pitanje jedne socijalističke tvorevine kojom vlada velikosrpski revizionizam.“ Dopis upozorava nacionalističke saveznike hrvatskih komunista da sovjetska opcija nije kratkoročna, već je dio „socijalističkog opredjeljenja“.²⁰⁶ Sljedeći dopis iz Moskve koji je sadržavao „stanovište hrvatskih komunista“ govorio je o vojnoj konferenciji u Budimpešti, gdje je zaključeno da hrvatski prostor ima iznimno važnu ulogu u obrambenim planovima zemalja Varšavskog ugovora. Prema izjavi potpredsjednika sovjetske vlade, Vladimira Novikova, taj se savez brani i u Hrvatskoj. Na koncu se donose informacije o daljnjem zahlađenju sovjetsko-jugoslavenskih odnosa, zbog nesuglasica na Srednjem Istoku, ali i Titovih poteza prema Rumunjskoj, Albaniji, te nastojanju da se čvršće poveže sa SAD-om.²⁰⁷ Hrvatska je *Država* pisala kako je odgođen posjet maršala Grečka, koji je trebao doći u Split, Rijeku i Zagreb, ali je posjet odgođen zbog protivljenja Beograda. SSSR jasno daje do znanja da ne može negirati nove realnosti na Balkanu. „Sovjetska interpretacija Jalte, osigurava dugoročno rješenje hrvatskog pitanja.“ Amerikanci bi, u svjetlu njihove nove, ali ne do kraja profilirane politike određene izolacije, uz očuvanje njihovih interesa, na takvu soluciju pristali.²⁰⁸ Povodom odluke o održavanju Europske sigurnosne konferencije istaknuto je kako se HNO nada da će svjetski politički faktori poduzeti mjere kod vlade FNRJ „da se u interesu europskog mira ne suprotstavlja ovim evolutivnim mjerama“. U suprotnom će ta vlada snositi posljedice sukoba, a „hrvatska politička narodna fronta“ bit će prisiljena „zatražiti jednostranu pomoć jednog od stranih faktora, bez razlike na ideološka stanovišta“.²⁰⁹

Ovako radikalno novi smjer trebalo je dodatno učvrstiti, pa i izletima u prošlost. Nastoji se objasniti kako hrvatska emigracija pogrešno smatra komunizam općenito za neprijatelja, a ne Jugoslaviju. Bleiburški ratni zločin je zločin Jugoslavije, a ne komunizma. Bila je to „odmazda jugoslavenskog unitarizma Hrvatskoj za jedini grijeh političkog razbijanja Jugoslavije“. Taj zločin početak je jugoslavenskog revizionizma, budući da „internacionalni

²⁰⁶ Novak, Slavko. „Hrvatska i SSSR“. Ibid. Br. 189., siječanj-veljača 1971. 3

²⁰⁷ Ibid. „Hrvatska na Istoku“. Ibid. Br. 190., veljača-ožujak 1971. 3

²⁰⁸ Ibid. „Jalta i njene dileme“. Ibid. 3

²⁰⁹ „Votum stvarnosti“. Ibid. Br. 188., prosinac 1970. 3

komunizam ne pozna nacionalne diskriminacije i drastičnost komunističke revolucije nigdje ne počinja nacionalne genocide“. Tako je nastao začetak razbijanja jedinstvenog komunizma i nastanka jugoslavenkog revizionizma, kao sluge „jednog balkanskog imperijalizma“. Emigracija je svojim antikomunizmom pomagala stabilnosti beogradskog režima, jer je „Tito protivnik svjetskog komunizma i sluga imperijalizma“. Emigracija je zapravo bila neprijatelj Titovog neprijatelja. Također, antikomunizam je zastario u pogledu na domovinska zbivanja, odnosno lomove u partiji po nacionalnom ključu. Ako Jugoslavija surađuje s demokracijama Zapada, onda bi emigracija trebala prestati „sa svojim načelnim antikomunizmom zbog političkih interesa Hrvatske“. Komentirajući pojavu raznih političkih kombinacija s Đilasom kao Titovim nasljednikom i demokratizacijom Jugoslavije nudi se drugačije rješenje: „Radije komunistička Hrvatska negoli demokratska Jugoslavija“.²¹⁰

Pri tome se koristilo razno raznim proizvoljnim tumačenjima prošlih događaja, glasinama te potpunim neistinama. Lenjin i Staljin revidirali su Marxovo nepovoljno stajalište o Hrvatima, a Lenjin je bio protiv stvaranja Jugoslavije, dok je Staljin napadao velikosrpsku megalomaniju. Sovjeti su navodno u travnju 1941. godine priznali NDH, a tražili su uspostavljanje kontakata i održanje NDH 1943. i 1944. godine. Humano su postupali sa zarobljenim Hrvatima kod Staljingrada, a u podjeli Jugoslavije u Jalti bili su za granicu na Drini. Oni su i danas spremni sa SAD-om podijeliti Jugoslaviju i dopuštaju stvaranje neutralne Hrvatske u njenim povijesnim i etničkim granicama. To potvrđuje Brežnjev te njegov bliski suradnik Novikov. Zato, kaže Jelić, pokušavajući donekle nivelirati situaciju, kako su Hrvati spremni surađivati sa SAD-om i SSSR-om na ostvarenju tog plana. Ponovno naglašava da se reakcionarstvo i križarski antikomunizam moraju odbaciti, jer je „svehrvatsko pomirenje prvi preduvjet“ za stvaranje slobodne Hrvatske.²¹¹ Jedan autor predstavio se kao pripadnik hrvatskog kontingenta na Istočnome ratištu, kojega su Sovjeti zarobili. Žali se što su se hrvatski vojnici našli u ratu sa Sovjetima, budući da nikakvih razloga za to nije bilo. Rekonstruirao razgovor zarobljenih Hrvata i Sovjeta, u kojem Sovjeti postavljaju pitanje zašto se bore protiv njih, dok Hrvati odgovaraju kako su prisiljeni, dok jedini i drugi evociraju sjećanja na borbe s Turcima, kao nešto zajedničko. I sovjetski časnik kaže da ne vole Tita, jer je dvoličan i engleski saveznik. Rekao im je da će ih sve skupiti, oformiti jedinicu, te na kraju rata poslati u Jugoslaviju, pa neka dignu ustanak, jer su Sovjeti mišljenja da svaki narod mora biti slobodan. Dalje autor kaže da su ljudi iz te jedinice 1948. godine bili uhićeni, pod

²¹⁰ Z.B. „Surogati komunizma“. Ibid. 7

²¹¹ Jelić, Branimir. „Aspekti hrvatske politike“. Ibid. Br. 185., kolovoz-rujan 1970. 1

optužbom da su pristalice Kominforma, dok su mnogi od njih zaista održavali veze sa sovjetskim diplomatima. Autor potom govori o solidariziranju hrvatskih komunista i nacionalista u jugoslavenskim zatvorima, objašnjavajući da su „djelovanjem srpskih komunista i bezkičmenjaštvom hrvatskih komunista, koji su vjerno služili „jugoslavenstvu“, srpski komunisti uspjeli Hrvatima naturiti jugoslavenski komunizam“.²¹²

Ponovno se inteziviraju i naponi za pridobivanjem saveznika iz redova hrvatskih komunista. Hrvatske se komuniste podsjećalo na navodnu diskriminaciju tijekom cijelog postojanja KPJ i isticalo kako im je jedina opcija da odigraju ulogu nekadašnje Seljačke i Građanske zaštite, u travnju 1941. godine.²¹³ Jelić sada upućuje pismo Savki, i to kao „Predsjednik HNO Predsjedniku CK SKH“, čime želi dati do znanja da se vidi kao ravnopravnog partnera, ili da se barem takvim želi prikazati. Pismo je upućeno povodom posjeta američkog predsjednika. Na neizravan način Jelić ju potiče da iskoristi Nixonov posjet u svrhu jačanja hrvatske pozicije u Jugoslaviji i iznošenja istinskih želja Hrvata za slobodom.²¹⁴ Ocjena Nixonova posjeta tumači se u svjetlu nastojanja da se sovjetsko-jugoslavenske odnose prikaže krajnje zategnutima, a Amerikance spremne na suradnju sa Sovjetima u podjeli Jugoslavije. Stoga izvješće govori da je Tito prilikom razgovora s Nixonom pokušao potonjeg nagovoriti na čvršći stav prema Sovjetima i kritizirao njegovo popuštanje istima. „Posve je sigurno da je Tito htio dobiti pozitivan odgovor na štetu hrvatske borbe od Nixona, što nije bio slučaj.“²¹⁵ Još je jedno Jelićevo otvoreno pismo bilo adresirano na Bakarića. U uvodu kojega je potpisao Spectator, Bakarića se zasipa priličnom količinom napada i uvreda. Sumnja se kako je imao prste u denunciranju Adžije i ostalih iz Kerestinca, naziva poltronom te bezidejnim, političkim plaćenikom. Skida ljagu ustaštva s Hrvata u domovini i priljepljuje ga onima u emigraciji, odričući se tako velikog broja Hrvata. Ovakvu je reakciju Bakarić očito izazvao jer je rekao da se njih u Hrvatskoj želi diskreditirati, aludirajući na akcije HNO-a, a očeošao se i o Moskvu. U Hrvatskoj je nastupio „period političkog razgrađivanja među komunistima“, a „Bakarić je ostao u talogu“. U samome pismu Jelić mu je zamjerio što mu pokušava na raznorazne načine odgovoriti indirektno, ali ga pohvaljuje zbog napora u pomaganju rješavanja kompleksa krivnje mlađe generacije. Kaže da ga iritira svojatanje isključivog prava na predstavljanje Hrvatske. U tako osjetljivim vremenima on optužuje HNO da ga diskreditira, na što Jelić odgovara da oni nikada nisu tvrdili da surađuju baš s njim. Smatra da

²¹² Sarajčić, Ivo. „Hrvatsko-sovjetski dodiri“. Ibid. 3

²¹³ Izvjestitelj, Podravac Mika. „Isleđivanje. Likvidacija hrvatskih komunista“. Ibid. 6

²¹⁴ „Predsjednik HNO Predsjedniku CK SKH“. Ibid. Br. 186., listopad-studen 1970. 1

²¹⁵ V. „Sredozemlje i Jalta“. Ibid. Br. 187., studeni-prosinac 1970. 3

Bakarića boli potpora koju HNO ima u narodu, koju on pokušava poništiti prizivajući 1941. godinu i dolazak ustaša na tuđim bajonetama. Nastavlja kako je svojedobno razgovarao s Holjevcem, koji mu je kazao da je hrvatski partizanski pokret izdan u Topuskome, ali i ustaštvu, koje je bilo nacionalni program, ali je izdano i izgubilo političku bitku. Na kraju ga ipak poziva da počne djelovati u „interesu nacije“.²¹⁶

Bakarić u Jelićevoj vizuri nije prihvatio da „djeluje u interesu nacije“, pa su se tirade protiv njega, ali i ostatka hrvatskog komunističkog vrha nastavile. On je „politički mediokritet značajnih ambicija, a veoma slabih ljudskih kvaliteta“. Vlast u Hrvatskoj pretvarao je u „beogradsku kvislinšku ekspozituru, koja ne vodi nikakvog računa o hrvatskim interesima“. Činjenica da ga se ostali vodeći ljudi u Hrvatskoj ne mogu riješiti i da ga trebaju, pokazuje „koliko je uska baza na kojoj se razvila nova tripalovsko-kučarska koncepcija jedne polusuverene Hrvatske“. Zbog toga je neminovan potez Beograda protiv Savke i Tripala. „Kao fleksibilan pokret mi sve više ulazimo u pore hrvatskog društva i taj proces je nezaustaviv. Hrvatska radnička klasa u inozemstvu, jest garancija da ćemo, uz pomoć naših saveznika, pobjednosno u trenutku X ući u Hrvatsku.“²¹⁷ Iz ovoga članka može se skicirati podjela hrvatskih komunista. Dio čini Legalistički blok, koji surađuje s Jelićem i prihvaća njegovu politiku, iako se ne zna tko su oni, niti kolika im je snaga. Druga grupacija jesu oni koji podupiru Savku i Tripala, koji su očito u manjini i žele polusuverenu Hrvatsku, nalik Banovini. Posljednji su „bakarićevski kvislinzi“, koji i dalje služe Beogradu, i koji će zajedno s Beogradom djelovati protiv prve i druge skupine. „Vanjski saveznici“, hrvatski radnici na privremenom radu, Legalistički blok i ogroman dio hrvatskog naroda predstavljeni su kao nepobjediva koalicija, pa se stječe dojam kako je promjena vlasti i rušenje Jugoslavije vrlo blizu.

Sve ove Jelićeve akcije morale su se prikazati kao opasne po Jugoslaviju, pa *Hrvatska Država* tako donosi stanovit dokument, navodno stvoren od strane jugoslavenskih vlasti. On je govorio o potrebi snažnog suprotstavljanja HNO-u, koji se stupio u kontakt sa „staljinističkim snagama“ u SSSR-u, te da je dogovorena najuža suradnja s bonnskom vladom u izvršenju toga cilja. Pojavljuje se i informacija da će uskoro jedan član HNO-a posjetiti Moskvu. Upravo je Jelić pozvao Nixona da posjeti SRH, na što je dobio odgovor Bijele kuće da će to predsjednik i učiniti (!). Dalje se donose izrazi podrške upućeni Jeliću od strane hrvatskih emigranata, a kaže se da HNO surađuje sa svim grupama proizašlim iz Stranke prava. HNO se

²¹⁶ „Pismo dra Jelića Bakariću“. Ibid. Br. 188., prosinac 1970. 8

²¹⁷ „Poludjelo kvislinštvo“. Ibid. Br. 191., ožujak-travanj 1971. 8

zalaže za ujedinjenu hrvatsku frontu, sačinjenu od svih državotvornih snaga u emigraciji i domovini.²¹⁸ Ne samo da je Jelić, odnosno HNO prikazan relevantnim međunarodnim faktorom, čije savjete u obzir uzima čak i američki predsjednik, nego ga se nastoji prikazati zastupnikom i predvodnikom većine snaga u emigraciji. Najveći dio političke emigracije Jeliću je to strašno zamjerio.

U *Hrvatskoj se Državi* javio se i Marijan Gabelica, koji je pisao za *Hrvatsku borbu*, a kasnije će se javljati i u *Hrvatskom listu*, među čijim su osnivačima bili i neki od izbjegli sudionici hrvatskog reformnog pokreta. Iako snažno nacionalistički i revolucionarno raspoložen, i Gabelica je, baš poput Rudolfa Arapovića i niza mlađih emigranata, imao simpatije za neke aspekte lijevog političkog spektra. On piše kako se sve revolucije začinju na dnu društvene ljestvice, a ono je u emigraciji najniže, zbog ogromnog broja seljaka i radnika. Dakle, emigracija je „čista ljevica“. „Za autentičnu hrvatsku ljevicu nemoguća je i nezamisliva gospodarska i nacionalna emancipacija hrvatske radničke klase bez samostalne Hrvatske države.“ Emigrantska ljevica je ona istinska ljevica, regrutirana od potlačenih, obespravljenih i istjeranih Hrvata, dok je ona domovinska novačena „iz građanskih oportunisti, orjunaša, petokolonaša, indoktriniranih „Jugoslavena“, anacionalnih tuđinskih elemenata i svih onih kojima rad nije jedini kriterij za stjecanje kruha svakdašnjega“. Zbog toga se golem broj članova SKH protivi promjenama, a „osobito su opasni dogmatski Bakarićevci kod kojih je jako ukorijenjena antihrvatska indoktrinacija“. Zastupaju pročetničke misli poput „slobodna Hrvatska u slobodnoj Jugoslaviji“. Gabelica dalmatinske partizane ne ubraja u „bakarićevštinu“, dodajući da je njima „mjesto u zajedničkoj grobnici s palim ustašama“, jer su se borili protiv talijanskog okupatora. On je osudio nuđenje luka i aerodroma Sovjetima, dok je uredništvo u zagradi dodalo kako takva ponuda nije istinita.²¹⁹ Gabelica je dobrome dijelu hrvatskih komunista odrekao ljevičarsko opredjeljenje, koje je pak pripisao najvećem dijelu hrvatske emigracije, i one političke i one ekonomske. Važno je istaknuti njegovu misao kako se hrvatska radnička klasa ne može emancipirati bez samostalne države. Tripalo je zastupao sličan stav, samo što je Hrvatsku vidio u jugoslavenskom okviru. Stoga je ovo bila još jedna od „buba“ koje su se ubacivale u uši hrvatskim komunistima u Jugoslaviji, koje su ih imale potaknuti da u svojim reformskim razmišljanjima idu sve dalje i dalje. Odustaje se od klasične HOP-ovske i HSS-ove propagande, pa se stvaranje samostalne hrvatske države kao konačni cilj nastoji uklopiti u reformska, evolucijska kretanja u zemlji, prvenstveno među

²¹⁸ „Beograd protiv domovine i iseljene Hrvatske“. Ibid. 8

²¹⁹ Gabelica, Marijan. „Neočetnici i naftalinci“. Ibid. Br. 194., srpanj 1971. 7

hrvatskim komunistima. Dok su ljudi iz kruga *Hrvatske revije* ili *Nove Hrvatske* naglasak stavljali na liberalizaciju i demokratizaciju, Gabelica nastoji pitanje stvaranja samostalne hrvatske države staviti u kontekst klasne borbe i slobode radničke klase. Hrvatska je nacionalna borba zapravo borba potlačenih i obespravljenih. Na tome tragu pisani su i neki prethodni članci. Ovakvo postavljanje stvari dodatno je olakšavalo mogućnost suradnje sa Sovjetima i socijalističkim svijetom, koji tako postaju logični saveznici Hrvata. Parafrizirajući završnu poruku komunističkog manifesta, može se zaključiti da Gabelica zapravo poziva sve Hrvate (osim one manjine koja ima niz beneficija zbog sudjelovanja u jugoslavenskom režimu) da se ujedine, a jedino što mogu izgubiti jesu beogradski eksploatatorski okovi. Gotovo cijeli hrvatski narod promatra se kao izrabljivana klasa, koju iskorištava jugoslavenski režim uz pomoć malobrojnih hrvatskih renegata.

Jelić je pak pisao i o navodnoj gospodarskoj pljački Hrvatske, kojoj se oduzimaju sredstva koje ona zaradi u brodogradnji, turizmu i od radničkih prihoda iz inozemstva. Doticao se popularnih tema, poput nepravednog bankarskog sistema. To se uglavnom svodilo na njegove komentare članaka takve tematike iz jugoslavenskog tiska, što je bio slučaj za veliku većinu emigrantskih novina i časopisa. I u takvim prilikama Jelić ne propušta podcrtati da Bakarić, Tripalo i Savka nastoje mačkovski riješiti hrvatsko pitanje, umjesto da idu putem uspostavljanja potpune nezavisnosti.²²⁰ U tome kontekstu, nezaobilazno je bilo i pitanje ustavnih amandmana. Ocijenjeni su kao gotovo potpuni poraz hrvatskog rukovodstva. Njima je Jugoslavija organizirana kao „sistem dviju državnosti“, federalne i republičke, od kojih je ova druga temeljna, a federalna se izvodi iz nje. No, iz kompetencija federacije vidi se da to i nije tako. Zapravo, republike ne mogu ništa učiniti mimo fedracije, zbog novoformiranog Predsjedništva. Ono može poništiti odluke republika, a funkcionirat će na bazi dogovora, što znači daljnju srpsku prevlast. Hrvatski komunisti prihvatili su ove amandmane, nadajući se daljnjoj spekulaciji. Savkin je stav da „primat promjena ne leži u njihovoj zakonodavnoj pravnoj definiranosti, već u interpretaciji tih odredbi“. Ona u tom smislu ima iskustva, budući da je „na razvalinama jednog trilog sistema odnosa stvarala u Hrvatskoj „svoj vacuum“, polje novih promjena“. Tako su hrvatski komunisti izabrali ponovno ići linijom manjeg otpora Beogradu. „Velikosrpski rukovodioci“ ostali su izolirani, ne zbog složnosti svih ostalih republika i pokrajina, nego zbog toga što je sadašnja Jugoslavija doživjela bankrot na političkom i gospodarskom polju te svatko želi svoj novac. Zbog toga se ne smije zavaravati da je „čaršija“ pobijeđena, budući da se svaka republika i pokrajina u ovome nastupu vodila

²²⁰ Jelić, Branko. „Otvorena riječ“. Ibid. 8

svojim partikularnima, a ne nekim zajedničkim interesima. Dakle, Beograd je izgubio bitku, ali nije poražen, te može „u sklopu jedne povoljne međunarodne situacije palicom zavesti red“. Amandmani su sankcionirali nastanak „jedinstvenog tržišta“, a ne „zajedničkog tržišta“, kako su se nadali u Zagrebu, pa će tako Beograd i dalje dominirati na tome tržištu, jer će, pomoću nagomilanog kapitala, biti daleko jači od svih ostalih centara. Amandmani „znače efektivno korak natrag“, a „Zagrebu nije uspjelo cjelovito se afirmirati u jednoj domeni, bilo političkoj, bilo gospodarskoj“. Jelić smatra da su Srbi donekle popustili zbog međunarodnog pritiska, odnosno želje Sovjeta da se stvori neutralna Hrvatska.²²¹

Isključenje Šime Đodana i Marka Veselice iz partije dalo je povoda za daljnje nezadovoljstvo hrvatskom komunističkom vlasti. Njih dvojicu predstavlja se kao istaknute intelektualce, vrsne stručnjake, potpisnike Deklaracije, sveučilišne profesore kojima se studenti oduševljavaju. Ovim potezom CK SKH ostaje „s gledišta interesa hrvatskog naroda na veleizdajničkoj stazi“. Đodan i Veselica isključeni su jer su navodno davali „izjave o velikosrpskoj hegemoniji“, a takvim optužbama mogao se pogođenim osjetiti jedino Beograd. Njih dvojica samo su jasnije i izravnije osudili ono što je osudila Savka na Desetoj sjednici.²²² Donosi se i komentira prikaz isključenja iz *Borbe*. U optužbi je stajalo da su njih dvojica išli k općem pomirenju Hrvata i izdvajanju Hrvatske iz Jugoslavije.²²³ Zaoštavanju situacije pridonose glasine kako brojni požari na hrvatskoj obali nisu slučajni, već da ih podmeću Srbi, koji su rekli da će bojkotirati ljetovanje u Dalmaciji.²²⁴

Takva percepcija navela je Jelića, ali i Nikolu Čolaka²²⁵ koji je također ponekad pisao za *Hrvatsku Državu*, da i prije nego li će se zbiti sudbonosni događaji u Karađorđevu zaključuje kako su reformska zbivanja dospjela u slijepu ulicu. Obojica već tada koriste termin Hrvatsko proljeće. „Hrvatovanje“ za vrijeme „hrvatskog proljeća“, piše Jelić, bilo je obična obmana, da bi se narod privuklo da prihvati amandmane i zadovolji se njima. U tome su sudjelovali i Bakarić, ali i Tripalo i Savka. Hrvate je valjalo odvratiti od pomisli da bi mogli ostvariti

²²¹ Jelić, Branko. „Zavjera hegemonizma“. Ibid. Br. 190., veljača-ožujak 1971. 1

²²² Spectator. „Mračno razdoblje Hrvatske“. Ibid. 1

²²³ „Poslije isključenja“. Ibid. 2

²²⁴ „Srbi pale naše šume“. Ibid. 8

²²⁵ Nikola Čolak rođen je 1914. godine u Janjevu, Kosovo. Završio je isusovačku gimnaziju u Travniku, studirao filozofiju u Italiji, a nakon završetka upisao klasičnu i romansku filozofiju u Zagrebu. Diplomiravši romansku filologiju 1941. godine, upisuje povijest te se posvećuje povijesnim studijima. Godine 1945. osuđen je na tri godine zatvora. Od 1947. do 1954. godine predaje u školama, potom radi u Državnom arhivu u Zadru, a od 1960. godine u Institutu za historijske i ekonomske nauke JAZU u Zadru. Pet godina nakon toga prelazi u Institut za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. Sudjelovao je u pokušaju pokretanja časopisa „Slobodni glas“ zajedno s Mihajlom Mihajlovim te je stoga otpušten s posla. U emigraciju odlazi 1967. godine i živi u Padovi. U Veneciji je osnovao Središnjicu za proučavanje hrvatske povijesti. Umro je 1996. godine u Padovi. Blažeković, 1996., 102-103

neutralnu, suverenu Hrvatsku, u trenucima kada su Sovjeti pokazivali želju za rušenjem Jugoslavije. No, kada je ta opasnost oslabjela zbog loših odnosa Kine i SSSR-a, Beograd je ponovno počeo stezati uzde u Hrvatskoj, a isključenje Đodana i Veselice, paljenje dalmatinskih šuma i postupak policije prema stanovništvu u Karinu, prvi su znaci tog trenda. Traženje „velikosrba generala Rade Bulata“ da se Hrvatska federalizira, odnosno stvori srpska autonomna jedinica trebalo je Hrvatima pokazati da ne smiju postavljati nikakve nove zahtjeve. O Bakariću, Blaževiću i ostalima govori se kao o izdajicama. Savku se također tako naziva, i smatra da bi ljudi trebali izaći na ulice i tražiti njenu ostavku. Jelić je ogorčen jer ona i ostali hrvatski komunisti hrvatsku državnu misao nazivaju preživjelim ostatkom hrvatske buržoazije, a osuđuje njenu izjavu kako će se s „pojavama kontrarevolucije i nacionalizma“ snažno uhvatiti u koštac. Osuđuje se i izjava da hrvatski nacionalizam ne može biti saveznik u borbi protiv velikosrpskog hegemonizma. Napada se Savkina izjava protiv studenata, odnosno pojedinaca koji istupaju nacionalistički, te studentsko rukovodstvo koje ne napada takve pojave.²²⁶ Pored nekih točnih opažanja, potrebno je istaknuti i jedno potpuno netočno. Naime, prelazak u ofenzivu unitarističke frakcije u Hrvatskoj protiv one reformske nije imalo nikakve veze s vanjskopolitičkom situacijom, pa tako niti s popuštanjem tobožnje želje Sovjeta da razbiju Jugoslaviju. Sovjeti su takve poteze protiv reformista unutar partije, te raznih demokratskih, liberalnih i nacionalnih snaga izvan nje konstantno priželjkivali, a ponekad i otvoreno zahtijevali, i to od Brežnjeva osobno, pa naniže.

Čolakova interpretacija znatno je realnija i točnija od Jelićeve. Kao početak „Hrvatskog proljeća“, Čolak označava Desetu sjednicu CK SKH; budući da nitko nije očekivao tako snažan i odlučan obračun s glavnim eksponentom unitarizma u Hrvatskoj, Žankom, a preko njega s unitarizmom općenito. Ona je bila „realni korak naprijed u borbi Hrvatskog naroda da postane svoj na svom“. Ne samo da je na njoj osuđen unitarizam, nego je opovrgnuta Žankova optužba da hrvatski komunisti ruše Jugoslaviju. Pod dojmom spomenute sjednice, jedan dio građana iznimno je radikalno počeo shvaćati nastojanja hrvatskih komunista i snažno zahtijevati što veće odvajanje od Beograda. Zbog toga je Beograd počeo optuživati hrvatske komuniste, odnosno da im situacija izmiče iz ruku. Ulje na vatru dolile su Jelićeve tvrdnje o suradnji s tri člana CK SKH, koji su bili u Sofiji te u Moskvi, tražeći potporu za osnivanje samostalne Hrvatske. Također, tu se može ubrojiti Jelićeva izjava da je surađivao s Holjevcem (poslao mu je i vijenac na grob). Zbog toga je savezni CK preko Udbe krenuo u akciju diskreditiranja hrvatskog vodstva zbog navodne suradnje s Jelićem, što je rezultiralo

²²⁶ Jelić, Branko. „Hrvatska je neuništiva“. *Hrvatska Država*. Br. 197., rujan-listopad 1971. 1-2

kapitulacijom hrvatskih komunista na brijunskom sastanku u proljeće 1971. godine. Prvi rezultati toga čina vidjeli su se u isključivanju Đodana i Veselice iz SK. Tako je Hrvatsko proljeće ugušeno u njegovim začecima, a na snage koje su ga začele, ne treba više računati. Dva faktora na koje se valja osloniti u borbi za samostalnu Hrvatsku jesu: generacija koja se izjasnila za NDH, bez obzira na političku opredijeljenost, te mladu generaciju, koja je stasala nakon rata.²²⁷

Prethodni radovi kao da su imali za cilj prikazati položaj Hrvata bezizlaznim. No, rješenje ponovno nudi osoba koja se krije iza pseudonima Slavko Novak. Ona u stilu svojih prethodnih napisa kaže: „Dosljedna obrana interesa Socijalizma na hrvatskom prostoru, ujedno znači uspostavljanje jedne suverene Hrvatske“. To ne znači da se time podrazumijeva ograničen suverenitet, već razvoj demokracije i socijalizma, a u tome Hrvati imaju potporu „mnogih drugova“ u socijalističkim zemljama. Dodaje se da je „imperijalistički Zapad frontalno protiv bilo kakove hrvatske države“, no i dalje se poziva da se hrvatski položaj promatra u okviru odnosa Istoka i Zapada, da slučajno Hrvati ne bi stradali u borbi za tuđe interese. S druge strane, ponovno se podsjeća da Zapad Hrvatima nije ostavio izbora, uz napomenu da „je globalno bitku dobio Socijalizam“. Zbog toga je mjesto Hrvatske „na Istoku“. Odbija se mogućnost ustupanja luka i aerodroma, budući da Hrvatska želi biti neutralna, no indirektno se ta mogućnost ostavlja, u slučaju borbe s imperijalizmom, npr. onim talijanskim. Navodi se da je operativni štab u Bratislavi kooptirao dva hrvatska vojna stručnjaka, kako bi Legalistički Blok mogao lakše „pozvati naše saveznike u obranu Hrvatske“. Odluka o uspostavi neutralne Hrvatske prihvaćena je u Moskvi, Sofiji, Bratislavi te u Budimpešti, čime je zatvoren krug.²²⁸ Dakle, Hrvatsko proljeće ugušeno. Nastojanja Matice hrvatske jedva su zapažena, dok će studenti u većoj mjeri biti primjećeni tek nakon što počne štrajk. Dio hrvatski komunista slijedi Bakarićevu podaničku politiku prema Beogradu. Savka, Tripalo i njihovi istomišljenici krahirali su u svojim planovima, no oni su samo željeli ojačati Jugoslaviju i zvesti Hrvate, pa je takav razvoj situacije i poželjan. Na vanjskopolitičkoj sceni Zapad i dalje tvrdoglavo odbija bilo kakvu redefiniciju svoga stava prema Hrvatima, koji već desetljećima nastoje isprobiti kakav ustupak. Na globanoj sceni, istočni blok polako potiskuje zapadni i to u nizu neuralgičnih točaka, od Vijetnama nadalje. Jedna jedina opcija koja preostaje Hrvatima jest okretanje prema Istoku. Pobjedničkome Istoku, koji ima razumijevanje za hrvatsko pitanje, budući da je ono u svojoj suštini klasno.

²²⁷ Čolak, Nikola. „Kraj „Hrvatskog proljeća“. Ibid. Br. 196., rujan 1971. 1

²²⁸ Novak, Slavko. „Zatvoren krug“. Ibid. Br. 191., ožujak-travanj 1971. 3

Ako Sovjeti pomažu razne azijske i afričke narode u njihovoj borbi protiv zapadnih kolonijalista i imperijalista, tada će pomoći i Hrvate u njihovoj pravednoj borbi protiv balkanskog imperijalista – Beograda. Rješavanjem hrvatskog pitanja na izneseni način bit će zadovoljni zadovoljni i Istok i Zapad te će Europa konačno postati potpuno miran teritorij. Velike će sile, sa zadovoljavanjem svojih geostrateških interesa na teritoriju Jugoslavije moći svoju pozornost u potpunosti presumjeriti na njima trenutno bitna područja (sukob SSSR-a i Kine npr.). Hoće li Hrvatska u konačnici biti potpuno neutralna poput Austrije ili će više nagnuti k Varšavskome paktu i SEV-u, ostaje otvoreno pitanje, no s obzirom da bi fantomski Legalistički blok treba pozvati „saveznike“ s Istoka u „obrani“ Hrvatske bila je vjerojatnija druga varijanta. Zanimljivo je kako je Jelić riješio pitanje odnosa prema hrvatskim komunistima. Dok ih je HOP i dalje držao otpadnicima od hrvatskog naroda, a razne grupe od otporaša, pa kruga oko *Hrvatske revije* i *Nove Hrvatske* nastojale u njihovom djelovanju pronaći korisne elemente za svoje ciljeve te ih u konačnici pridobiti, Jelić je, prema svemu sudeći, Legalistički blok izmislio. Kada već nije mogao djelovanje hrvatskih komunista uklopiti u svoje planove, morao je takve stvoriti. Ovo je još jedan dokaz kako je najveći dio hrvatske političke emigracije shvaćao važnost hrvatskih komunista.

HNO, kako bi ovakva razmišljanja učinio stvarnijima i potvrdio svoju relevantnost, odlučuje izdavati hrvatsku putovnicu u očekivanju stvaranja „oslobođenog teritorija“. Ona nema samo simbolički karakter, već se njome njen nositelj izjašnjava za sankciju samoodređenja naroda. Ona omogućuje i „legalnu intervenciju savezničkih sila, intervenciju koja ne tangira i ne narušava odredbe međunarodnog javnog prava, posebno ratnog prava, jer ostaje u domeni unutrašnjopolitičkoj“. U slučaju jako pozitivnih rezultata, Legalna fronta mogla bi ishoditi i nekoliko međunarodnih priznanja. Njome će se financirati oslobodilačka borba. „Nacionalne snage sada imaju šansu da u odnosu snaga ravnopravno učestvuju pored hrvatskih komunista“. Pravni sljednici NDH su SRH i SRBiH, te se na temelju toga putovnica i izdaje. Koštala je 50 DM, odnosno za prekomorske zemlje 50 dolara. HNO se obavezuje da će se izboriti da se hrvatskoj putovnici dodijeli status međunarodno priznatog dokumenta.²²⁹ Reakcije nekih političkih emigranata na ovaj potez bile su također negativne.

Nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, u *Hrvatskoj Državi* objavljena je zamolba organizacije Hrvatski zbor iz Njemačke Brežnjevu da digne svoj glas „u korist zarobljenog hrvatskog naroda“. Ista je poruka upućena i Nixonu. Protestira se što se zapadni, demokratski

²²⁹ „Hrvatsko državljanstvo“. Ibid. 8

svijet ne zauzima za Hrvate. Donosi se i rezolucija hrvatskog radništva Njemačke, u kojoj se također prosvjeduje. Jelić potpisuje poziv Brežnjev u da „pomogne hrvatskom narodu ostvariti slobodnu i neutralnu hrvatsku državu“. Od Nixona zahtijeva da prestane podržavati jugoslavenski režim i prizna „na demokratski način izraženu volju i zahtjev hrvatskog naroda, da bude slobodan“.²³⁰

Nevjerojatno je kako je i nakon Karađorđeva i događaja koji su uslijedili te podršci istima koja je stizala iz Moskve bilo moguće u *Hrvatskoj Državi* čitati ovakve natpise: „Sovjetski Savez je danas jedina svjetska sila koja svojim dugoročnim koncepcijama političkog preuređenja balkanskog prostora praktički može izaći u susret hrvatskim težnjama nacionalnog oslobođenja“. Autor kaže da će Hrvatska sigurno zbog toga „znati izabrati pred opasnošću dviju intervencija, onu koja joj je korisnija“.²³¹ Ni Jeliću nije bilo lako preko noći promijeniti dotadašnji pravac koji je strastveno zagovarao. Napisao je da Amerikanci i Talijani prednjače u protuhrvatskom prikazivanju posljednjih događaja. Beograd, s druge strane nastoji kompromitirati Sovjete u očima Hrvata, insinuirajući da je Brežnjev dao dopuštenje Titu za napad na Hrvatsku.²³² Jedan drugi članak nastoji opravdati Sovjete što nisu pomogli Hrvatima, a što se u *Hrvatskoj Državi* najavljivalo, ističući da si sovjetska politika ne može dozvoliti „u ovom razdoblju općeg popuštanja u Europi nikakvu neopreznost, čak ni objektivnu i suštinski istinitu, ocjenu jugoslavenske situacije“. Doduše, ova se ocjena odnosila na makedonsko pitanje, no aluzija na situaciju u Hrvatskoj bila je jasna.²³³ Izvještaj o Titovom posjetu Moskvi popraćen je komentarom kako mu se ondje ne pridaje nikakva važnost, jer Sovjeti ne smatraju Tita „niti svojim prijateljem niti ustvari komunistom“.²³⁴

Ovakvim se člancima pokušala i dalje, iako vrlo prozirno i s lošom argumentacijom, opravdati dotadašnja prosovjetska politika. Ona je ubrzo ischeznila sa stranica *Hrvatske Države*, koje su sve više počeli ispunjavati članci o raznim Jelićevim akcijama. Kao i gotovo svi politički emigranti, HNO je upućivao prosvjede relevantnim čimbenicima na Zapadu, posebno u Njemačkoj. No, Jelić je i ovu novonastalu situaciju nastojao iskoristiti kako bi okupio što veći broj emigranata oko sebe. Tako je u ime HNO-a pozvao sve državotvorne organizacije u inozemstvu, uz „snage iz domovine“, u Hrvatsko revolucionarno vijeće.²³⁵ Jelić je čak obišao niz kanadskih gradova s brojnim hrvatskim emigrantima, kojima je govorio o potrebi

²³⁰ „Val ogorčenja i protesta“. Ibid. Br. 201. (posebno izdanje), prosinac 1971. 1

²³¹ Spectator. „Vanjsko političke orijentacije“. Ibid. Br. 203., veljača-ožujak 1972. 3

²³² Jelić, Branko. „Otvorena riječ“. Ibid. 6

²³³ N. „Makedonski refleks“. Ibid. Br. 205., travanj-svibanj 1972. 3

²³⁴ N. „Zadnji put u Moskvu“. Ibid. Br. 206., svibanj-lipanj 1972. 3

²³⁵ „Borba počima“. Ibid. Br. 201. (posebno izdanje), prosinac 1971. 2

formiranja sveopće hrvatske fronte. U *Hrvatskoj Državi* moglo se čitati o masovnom aklamiranju Jelića gdje god je u Kanadi gostovao, od mase Hrvata, najviše običnih radnika. Svi su oni pružili „masovnu podršku njegovoj političkoj platformi nadstranačkog i nadideološkog okupljanja svih hrvatskih snaga“. Spominju se i „ošamućena ograđivanja reakcionarnih uskobrojnih grupica iz mozaika hrvatskih političkih stranaka“, koja se uopće nisu čula od povika podrške Jeliću. „Odgovor Hrvata Toronta prosinačkim događajima u domovini konkretizirao se u odluci formiranja Narodnog fronta nacionalnog oslobođenja Hrvatske.“ Ističe se da je skupljena velika materijalna pomoć za revolucionarne akcije u Jugoslaviji. Na skupu je nastupio i Josip Vrbić, u to vrijeme poznat kao autor iz *Hrvatske borbe* i simpatizer republikanaca.²³⁶ U Münchenu se 16. travnja 1972. godine okupio Hrvatski sabor, koji se proglasio „govornikom i punomoćnikom, pod srpskim terorom stenjućeg Hrvatskog naroda“.²³⁷ Vidljivo je kako je Jelić opet najavljivao osnivanje, odnosno osnivao razna fantomska tijela koja uopće nisu zaživjela, poput revolucionarnog vijeća, narodnog fronta nacionalnog oslobođenja ili nekakvog hrvatskog sabora. Dok je i tim potezima pokazao crtu koju je često isticao – ambiciju da se nametne kao predvodnik što većeg broja hrvatskih emigranata, pri čemu je povlačio dubiozne političke poteze, mora mu se priznati politički njuh. Shvatio je kako bi na rastućem osjećaju zajedništva među Hrvatima nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta mogao politički profitirati. Da je ispravno razmišljao, potvrđuje i nastanak Hrvatskog narodnog vijeća. Što se tiče vatrene potpore Jeliću u Kanadi o čemu se moglo čitati u *Hrvatskoj Državi*, ti izvještaji nisu u potpunosti plod propagande. Iako je Radica slovio kao vrlo emotivan čovjek, koji je znao burno reagirati i u prvi trenutak pojedinim događajima pripisivati attribute koje i nisu imali, o čemu i Kušan svjedoči, u njegovim pismima o spomenutim Jelićevim kanadskim nastupima ima i istine.²³⁸ Radica je pisao Nikoliću kako je Jeliću pošlo za rukom skupiti čak sto tisuća dolara, dok je samo u Torontu skupio petinu toga iznosa. Zabrinjava ga što se taj novac skuplja za neke tobožnje revolucionarne akcije, a ostaje pitanje što će zapravo s njime biti. Smatrao je kako bi ljudi oko *Hrvatske revije* taj novac mogli mnogo učinkovitije i svrsishodnije upotrijebiti, primjerice za pokretanje novog lista u emigraciji ili pružanje pomoći onima u zemlji koji su ugroženi. U

²³⁶ „Revolucionarni impuls Toronta“. Ibid. Br. 202., siječanj-veljača 1972. 1. R. A. „Aktivnost kanadskih Hrvata“. Ibid. Br. 203., veljača-ožujak 1972. 2

²³⁷ „Izjava – deklaracija“. Ibid. Br. 205., travanj-svibanj 1972. 1

²³⁸ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb

jednome se pismu gotovo u očaju pita „što ćemo“, govoreći kako mladi „luduju“ za Jelićem.²³⁹

U sljedećim poglavljima bit će među ostalim riječi i o prigovorima Jeliću kako njegovo isticanje navodne povezanosti s ljudima u hrvatskom komunističkom vrhu ide na ruku centralističkoj struji u SKJ, koja se protivila reformnome pravcu SKH. Stoga ga je Čolak, koji se nakon Jelićeve smrti natjecao za predsjednika HNO-a, iznimno neuvjerljivo pokušao rehabilitirati. Predstavlja ga u ulozi spasitelja koji je svojim potezima spriječio jačanje Jugoslavije kroz reformu. „Naši su rodoljubi komunisti u domovini vrlo oštroumno uočili na vrijeme, da amandmani predstavljaju lukavi pokušaj da nas se žedne preveze preko vode t. j. da nas se nečujno uvede u Treću Jugoslaviju. Stizali su signali iz Zagreba: mi smo u domovini u potpunoj nemogućnosti spriječiti nastali tok događaja, koji nas vodi ravno u Treću Jugoslaviju. Rušite pod svaku cijenu vi vani most u Treću Jugoslaviju!“ To je najbolje spoznao Branko Jelić, koji je na razne načine uspio izazvati „nepovjerenje između republičkog vodstva u Zagrebu i onog federalnog u Beogradu te uspješno minirao most“. On je pukao 1. prosinca 1971. godine i označio ujedno kraj Hrvatskog proljeća. Ako je ono bilo pozitivno, odnosno na liniji borbe za slobodnu Hrvatsku, onda je odigralo svoju ulogu, a ako su ga Bakarić i njegova ekipa koristili kao prijelaz u treću Jugoslaviju, onda je dobro što je prekinuto.²⁴⁰

S novim čelnikom HNO-a, Ivanom Jelićem, Brankovim bratom, došlo je do radikalnog zaokreta u politici HNO-a. Prosovjetska politika u potpunosti je napuštena, a politički stavovi mnogo su više nalikovali onim HOP-ovima. HNO se snažno angažirao u procesu stvaranja zajedničkog emigrantskog predstavništva, pa je ta tematika najvećim dijelom okupirala stranice *Hrvatske Države*, uz česte polemike novog čelnika s čitovom lepezom političkih emigranata.

²³⁹ Pismo Bodgana Radice Vinku Nikoliću. 14. siječanj 1972. Ibid. 1. veljače 1972. Ibid. 22. veljače 1972. Ibid. 2. ožujka 1972. Ostavština Vinka Nikolića. NSK. Prema svjedočenjima Stjepana Đurđevića, koji je tijekom 1972. godine bio angažiran u tiskari HNO-a, Jelić je u Kanadi skupio značajnu količinu novca, te izjavio kao će biti položen u jednoj švicarskoj banci i biti upotrijebljen za ubacivanje ljudi u Jugoslaviju i dizanje ustanka. Koncem srpnja 1972. Spomenuti je Đurđević zajedno s Andrijom Bušićem, istaknutim članom HNO-a iz Toronta, sudjelovao u sređivanju vlasništva nad računima u Švicarskoj na kojima se nalazio spomenuti novac, u što je bila uključena i Jelićeva udovica. Prema Bušiću, došlo je do neslaganja s Jelićevom udovicom oko nadzora na računu u Zürichu na kojem se nalazilo 52 000 kanadskih dolara, od kojih je 30 000 prisvojila Jelićeva udovica. Bušić je još Đurđeviću kazao kako se dio skupljenog novca nalazi na još jednom računu, te da će svu sumu koju je podigao predati Vrbiću, jer je mlad, revolucionaran i borben. „Nastavak izjave dane 9.8.1972. u službenoj bilješci“. Dosje Vilima Cecelje. HDA. Bez oznake. Ibid.

²⁴⁰ Čolak, Nikola. „Pred mostom u treću Jugoslaviju“. *Hrvatska Država*. Br. 209., listopad 1972. 4

4.2. Ocjene novog političkog pravca Branimira Jelića od strane hrvatske političke emigracije

Iz dosadašnjeg izlaganja bilo je moguće zaključiti kako je Luburićev radikalni zaokret u odnosu prema hrvatskim komunistima nakon pada Rankovića i pojave Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika izazvao mnogobrojne rasprave i polemike među hrvatskim političkim emigrantima. Jelićeva Ostpolitik nadmašila je Luburićev potez po broju i opsegu reakcija. Baš kao što je to bilo slučaj u najvećem broju pitanja i problema koji su zaokupljali hrvatske političke emigrante, i ovom su prilikom reagiranja bila različita. Dvije najveće organizacije postavile su se slično kao i prema novim zbivanjima u domovini. HOP u svojim publikacijama nije posvetio niti retka Jelićevoj akciji. Primjenjena je slična taktika koja se koristila kasnije prema Hrvatskom narodnom vijeću, ali i nekim ranijim pojavama. Pridavanje pozornosti značilo bi ujedno i pridavanje važnosti. Napad na Jelića mogao je biti kontraproduktivan, što zbog mogućnosti da se članovi HOP-a zamisle nad svrsishodnošću HOP-ove rigidne antikomunističke politike, što zbog ugleda koji je Jelić uživao među starijim članovima u obje Amerike, iz vremena kada je osnivao ogranke Hrvatskog domobrana. HSS se pak nedvosmisleno izjasnio protiv Jelićevog preusmjeravanja političkog pravca na Istok. Najprije je njegov posjet Kanadi ocijenjen kao provokacija prema ostalim hrvatskim skupinama, nije bilo propušteno upozoriti da Jelić dolazi do velike svote novca prodajom hrvatskih putovnica, o čemu je niz svojih prijatelja alarmirao i Radica.²⁴¹ Nova politika nastojala se prikazati nelogičnom. U trenutku kada više nitko ne vjeruje da komunizma može donijeti slobodu i kada se zemlje poput Mađarske, Čehoslovačke, Poljske i Rumunjske nalaze u čvrstom moskovskom stisku, Jelić očekuje da će Hrvatima baš SSSR biti saveznik u postizanju neovisne Hrvatske. Ono što je posebno HSS-u, ali i gotovo svim ostalima koji su pisali o ovoj temi bilo problematično i iritantno jest to što se Jelić smatra i nastupa kao predstavnik hrvatskog naroda. Ugovori koje bi on mogao zaključiti, nastupajući tako, bili bi pogubni za Hrvate. Hrvatska, ako bi sovjetska vojska intervenirala u Jugoslaviji, ne bi bila neutralna kao što to Jelić tvrdi, nego bi bila ratna zona Istoka prema Italiji i Sredozemlju. To se vidi i po sovjetskim zahtjevima za vojnim bazama. Kada bi Sovjeti ušli u Jugoslaviju, kontrolu nad njom bi dali Srbima, a ne bi dopustili stvaranje samostalne hrvatske države. Opisuje se ruska imperijalistička, ali i sovjetska politika, da se dokaže kako Rusi slabo mare za prava drugih naroda, već gledaju samo svoj interes. Nije točna tvrdnja da za Hrvate nije

²⁴¹ Z.R.M. „Kako se proveo samozvani vođa.“ *Hrvatski glas*. Br. 16., 28. travanj 1971. 7

komunizam opasan, već samo Srbi. Upravo su pomoću komunizma Srbi nakon rata uspjeli zagospodariti Hrvatima. Pod komunizmom pati čitav niz drugih naroda. Spominje se i primjer Finske, koja je važnim i bogatim teritorijem i lukama morala platiti slobodu. Naravno, povlačila se paralela između Rimskih i nekih novih, „Moskovskih“ ugovora.²⁴²

Niz hrvatskih intelektualaca izvan raznih političkih organizacija posvetio je ovome pitanju više pažnje od HSS-a te bio mnogo oštrij prema Jeliću. Po analitičkom pristupu i stavljanju spomenutog pitanja u širi geopolitički kontekst, ali i po oštirini svakako je prednjačila *Nova Hrvatska*. Zbog prvospomenute karakteristike zaslužuje opširniju pozornost. Stav zapadnih zemalja o Jugoslaviji, počinjala je *Nova Hrvatska*, nepromijenjen je još od 1948. godine i one nemaju interesa za promjenu položaja te države, „ali kao demokratske zemlje neće se promjeni suprotstaviti, ako do nje dođe uslijed unutrašnjeg razvoja“. Dapače, pokazat će i stanovito razumijevanje „za prirodne nacionalne interese naroda u Jugoslaviji, pogotovo jer su oni najčešće povezani sa liberalnim političkim tendencijama“. Stav SSSR-a znatno je drugačiji, zbog Titovog napuštanja sovjetskog lagera i razbijanja monolitnog komunizma. Baš zbog tih razloga, ali i nekih drugih, Moskva nastoji što više povećati svoj utjecaj u Jugoslaviji, no napetosti na granici s Kinom i ekonomske teškoće onemogućuju ju da tome posveti punu pozornost. Tako je jasno, da nakon intervencije u Čehoslovačkoj, Sovjeti pristaju na status quo u Europi. Neki smatraju da bi se, u duhu takve politike, SSSR zadovoljio i polovicom Jugoslavije (istočnom), što je prema nekima, u skladu sporazuma u Jalti, kojim su određene interesne sfere u srednjoj i jugoistočnoj Europi. No, pregovore o utjecajima Zapada i Sovjeta u tom dijelu Europe vodili su Churchill i Staljin u listopadu 1944. godine. Za Jugoslaviju, kao i Mađarsku, omjer je trebao biti 50:50, no nije bila riječ o fizičkoj podjeli, kao što neki tumače, što se dobro vidi iz omjera za Bugarsku (75:25 u korist Sovjeta). Valja reći da sporazum nije proveden, budući da je SSSR zadobio sav utjecaj u spomenutim zemljama, kao i u Rumunjskoj, dok je Zapadu ostala samo Grčka. Jelić se također poziva na ovaj sporazum, tumačeći da bi se Sovjeti zadovoljili kontrolom nad istočnom Jugoslavijom, dok bi zapadni dio bio neutralan, po uzoru na Finsku i Austriju. Osim toga, Sovjeti bi dobili slobodnu trgovačku zonu u Rijeci, kao i pravo korištenja nekih zrakoplovnih i pomorskih baza. No scenarij Finske i Austrije nije moguće primijeniti na jugoslavenskome, odnosno hrvatskome slučaju. Finska je morala pretrpjeti ogromne žrtve da bi tek postepeno postala neutralna. Naime, nakon Zimskog rata, odnosno sovjetske invazije, a potom i ratovanja na

²⁴² „Jelić – agent moskovskog komunizma među Hrvatima“. Ibid. Br. 24., 23. lipanj 1971. 2. „Ilija, Nikola, Ante i dr. Jelić“. Ibid. Br. 11., 15. ožujak 1972. 7

njemačkoj strani protiv Sovjeta, Finska je morala pristati na isplaćivanje goleme ratne odštete SSSR-u, te odstupanje teritorija kojega su izgubili u Zimskome ratu, a potom oslobodili, što je izazvalo seobu pola milijuna Finaca. Izgubili su i izlaz na Arktičko more, a bili su prisiljeni ustupiti Sovjetima bazu u blizini svog glavnog grada. U poslijeratnom periodu SSSR je pomoću finske komunističke partije vršio nadzor nad finskom unutrašnjom i vanjskom politikom, ali i raznim diplomatskim prijetnjama. No, finska komunistička partija, unatoč svim pogodnostima i potpori Sovjetima, ipak nije uspjela privući većinu finskog naroda. To, kao i živo sjećanje na teške gubitke iz Zimskog rata, odvratilo je Sovjete od vojne intervencije u Finskoj, kakva je zadesila Čehoslovačku 1968. godine. U Austriji, koja je kao i Njemačka podijeljena na četiri okupacijske zone (američka, britanska, francuska i sovjetska), već krajem 1945. godine održani su izbori, koji su pokazali da tamošnja komunistička partija ima minornu potporu. Sovjeti su bili svjesni da su im mogućnosti za uvođenje komunizma u Austriju vrlo ograničene, te su se ondje zadržali samo radi ucjenjivanja Zapada u nekim drugim spornim pitanjima, kao i radi iskorištavanja austrijske privrede u njihovoj zoni. Nakon dugogodišnjeg otezanja i čak milijardu i pol dolara plijena, pristali su na ujedinjenu i neutralnu Austriju, nadajući se da bi se na sličan način moglo riješiti i pitanje Njemačke. Jugoslavenski slučaj potpuno je drugačiji, u prvome redu zbog postojanja komunističkog režima od kraja Drugog svjetskog rata, „za čiju je sudbinu Kremlj živo zainteresiran“.

Brežnjevljeva doktrina samo je dobila to ime 1968. godine, nastavlja se u *Novoj Hrvatskoj*, no ona već postoji od početka uspostave komunizma u Rusiji, a odriče pravo na postojanje bilo koje varijante komunizma osim one sovjetske. Moskva uključuje i Jugoslaviju u područje gdje se ta doktrina valja primjenjivati, jer unatoč mnogobrojnim osudama jugoslavenskog komunizma, Sovjeti ne propuštaju naglašavati bliskost njihovog i jugoslavenskog društvenog uređenja. To ne opovrgava ni jugoslavenskog vodstvo, koje unatoč svom nesvrstanom opredjeljenju, mnogo žešće osuđuje postupke Zapada nego Istoka. „Vodeći komunisti Jugoslavije ne slažu se danas samo sa onim dijelom Brežnjevljeve doktrine, koji govori o mogućnosti vanjske intervencije“, iako bi „znatan dio tog istog vodstva već sutra bio spreman tražiti pomoć Istoka, ako bi njihovi položaji i jugokomunistički režim došli u pitanje“, čega su Sovjeti itekako svjesni. Ipak, sovjetski interesi u Jugoslaviji nisu toliko jaki, da bi se zbog njih išlo u oružanu intervenciju, pa čak ni radi kontrole nad polovicom Jugoslavije. Što se tiče opasnosti da se neka druga zemlja u sovjetskom lageru ne inficira jugoslavenskom komunističkom herezom – samoupravljanjem, nju ne treba preuveličavati. Sve brojniji radnici u inozemstvu i teško stanje u ekonomiji dovoljno ga diskreditiraju. Ono što Sovjete zabrinjava

jest kojim će putem Jugoslavija krenuti nakon Tita, te hoće li postupno doći do likvidacije komunističke vlasti. Sovjeti stoga putem radija govore o borbi Hrvata za samostalnost (Radio Moskva, 2.7.1970. u 21.30 sati), te šalju lažna obećanja o pomoći pri uspostavi neovisne hrvatske države nekim emigrantskih grupama. To čine zbog toga što komunizmu najveća opasnost, pored Slovenije, prijeti iz Hrvatske, te bi se tu mogla ponoviti čehoslovačka situacija iz 1968. godine. Da bi neutralizirali tu prijetnju, odašilju se lažne izjave o brizi za hrvatske interese, kako bi „unosili zabunu i kompromitirali liberalno orijentirane rukovodioce u zemlji“. Najbolji dokaz koliko SSSR brine o interesima malih naroda jest način na koji su tretirani takvi narodi u toj državi. Kako stvarno gledaju na nacionalno pitanje u Jugoslaviji dokazuje i jedna izjava nakon objave Deklaracije, u kojoj se spominje „jugoslavenski narod“, a ne „jugoslavenski narodi“, kao što je to uobičajeno.²⁴³

U sljedećem članku vrlo provokativna i agresivna naslova: „Vrhunac jedne ludosti – ili o trojanskom konju iz Moskve i hrvatskom magarcu iz Berlina – ili o dru Jeliću i njegovoj novoj politici“, neke od iznesenih postavki dodatno su razrađene, dok je naglasak stavljen na navodnu štetu koju Jelić svojom novom politikom čini ugledu i položaju Hrvata na Zapadu, zatim na problem njegovog nastupa u ime svih Hrvata, ali i narav odnosa Jelića i Sovjeta. Iako je uredništvo naglasilo da nema tendenciju ulaziti u polemike u emigraciji (pregledom brojeva *Nove Hrvatske* od konca 50-ih do ranih 80-ih ova se želja zaista u velikoj mjeri manifestirana na stranicama ovoga časopisa), u ovome slučaju to čini zbog nekoliko razloga. Prvo, Jelić, govoreći o svojoj novoj prosovjetskoj politici, nastupa u ime čitave emigracije, pa čak i Hrvatske, za što nema nikakvo pravo niti podršku. Nadalje, njegovo pisanje šteti hrvatskim interesima i „služi kao idealno oružje svim mogućim hrvatskim neprijateljima“, onima koji „žele kompromitirati i zaustaviti sadašnje pozitivne tokove u unutrašnjoj i vanjskoj hrvatskoj politici“. Pisanje u *Hrvatskoj Državi* ne slijedi logičnu liniju, ima čudnih zaokreta, a ostaje tajna kako je i otkuda Jelić dobio inspiraciju za ovu ideju. Saga započinje člankom koji opisuje otvaranje sovjetskog generalnog konzulata u Zagrebu, te krivu opasku da je dio hrvatskog komunističkog vodstva na čelu sa Savkom Dabčević-Kučar naklonjen Sovjetima. Nejasnoća se javlja u vidu tvrdnje kako bi intervencija NATO-a u Jugoslaviji prilikom sovjetske invazije bila loša, kad je poznato „da bi Hrvatska jedva dočekala intervenciju sa Zapada“. Članak obilježava dilema, u kojoj na jednoj strani stoji življenje „pod beogradskom upravom“, a na drugoj mogućnost ostvarivanja samostalne hrvatske države, ali pod sovjetskim vrhovništvom. Na kraju se zagovara treća solucija, odnosno odobrava se primanje

²⁴³ „Što možemo očekivati od Sovjeta?“ *Nova Hrvatska*. Br. 2.-3., kolovoz 1970. 4-5

strane pomoći od bilo koga, ali uz uvjet da taj netko ne traži nikakve kompenzacije. U sljedećem broju *Hrvatske Države* političko teturanje se nastavlja; osuđuje se Bakarić, a Deseta sjednica, na kojoj je osuđen Žanko, zapravo je „bacanje praha u oči hrvatskome narodu“. Govori se o teškoćama Sovjeta u otvaranju konzulata („zar zbog velike naklonosti hrvatskih komunista?“), koji tobože sve ubrzaniye gube bitku u Hrvatskoj u korist Zapada. Donosi se i potpuno kriva vijest da je jedan visoki američki dužnosnik kazao kako SAD podržava suverenitete jugoslavenskih naroda. U broju za ožujak, nakon što je prethodno Bakarić bio izgrđen, sada ga se poziva „na zajedničku borbu za hrvatsku državu“. Smatra se kako hrvatsko vodstvo nije znalo za plan o otmici Branka Jelića, koji je zahvaljujući upozorenju „jedne socijalističke sile“, uspio izbjeći takvu sudbinu. Time se Jelić želi prikazati vještim igračem u međunarodnim odnosima. Tako od idućeg, travanjskog broja, počinje iznošenje prosovjetske platforme, a još prije tri broja, Sovjete se napadalo i zaklinjalo Hrvate da im ne vjeruju. Nezrelo i površno prenose se tobožnji sovjetski planovi, koji kruže „bečkim političkim kuolarima“, prema kojima bi Hrvatska trebala postati neutralna kao Finska. Zanimljivo, autor ne želi ulaziti u točnost tih podataka, koji navodno potječu od samog predsjednika vlade, ali se na njima ipak izgrađuje nova politička platforma. Sovjeti se navodno žele vratiti na stanje koje definira sporazum iz Jalte, a Amerikanci bi u tome slučaju povukli svoje trupe iz Europe. Moskva ponovno smatra Jugoslaviju tvorevinom Zapada, kojom se Sovjetima blokira izlaz na Jadran i utjecaj na Balkanu, a postojanje neutralne hrvatske države omogućilo bi SSSR-u izlazak na svjetsko tržište. Fantazija postaje sve jača u retcima koji govore o novoj sovjetskoj politici prema jugositočnoj Europi, kojoj se suprotstavlja savez Bonna, Rima i Beograda, koji teži stvoriti novu, ali i održati postojeću dominaciju nad malim narodima.

Nadalje, krivo se i neistinito tumače američko-sovjetski pregovori u Beču, koji su se održali u najvećoj tajnosti, a razgovaralo se o ograničenju strateškog naoružanja (SALT). Autor članka je naćuo da je bilo rijeći i o proširenju sporazuma iz Jalte, a bitno je „da Hrvatska ostaje u toj koncepciji“. Također, do njega su došle i glasine sa sastanka zemalja Varšavskog pakta u Sofiji, na kome je navodno bilo govora i o nekim strateškim točkama u Hrvatskoj, uz komentar „da će Hrvatska znati cijeniti pomoć“, te da „će biti voljna sklopiti i bilaterane ugovore u tom pravcu“. Uredništvo *Nove Hrvatske* to oštro osuđuje na sljedeći način: „Ovako dakle završava glupost i poćinje najbestidnija neodgovornost zbog koje hrvatska javnost na Zapadu, ako ima imalo svijesti i savijesti, mora najoštrije osuditi dra Branka Jelića i javno se ograditi od svega što ćini u svojoj politićkoj ludosti“. U nastavku

opisa odnosa kojim bi vladali između SSSR-a i Hrvatske, SEV-u se nudi uspostava slobodne trgovinske zone u Rijeci, korištenje „dokova u visini Pule“, kao i mostarskog aerodroma. Uz članak je stavljena i slika maršala Grečka, te komentar „popularnost u masama“. To je isti maršal koji je predvodio invaziju na Čehoslovačku. Ponovno se osuđuje Jelićevo „pogađanje, pa bilo i namješteno, sa tiranima koji drže u pokornosti narode ne samo Sovjetskog Saveza, nego i tolike druge izvan svojih granica“. Jelić se želi ponovno prikazati mudrim, pa kaže da ima i nekih drugih, koji Sovjetima nude još i više. Svoju politiku želi legitimirati i potporom nekog fantomskog „domovinskog fronta“, licemjerno dodajući kako „nitko nema tog mandata da unaprijed daje životne interese Hrvatske tuđinu“. Da se prikaže jačim i utjecajnijim nego što to je, Jelić govori o njegovim vojnim stručnjacima, komandosima i bazama. To čini i zato da ga se ne percipira kao neizmjereno slabijeg partnera u odnosu na Sovjete. Jer, ukoliko je on prilično neutjecajan i slab, Sovjeti mogu postupati i njime, a onda i prema Hrvatskoj. U njegovome listu nalazi se pregršt fantazija, provokacija i nelogičnosti, poput suradnje Berna i Beča u cilju komadanja Jugoslavije, „angažiranom neutralitetu Hrvatske“, tezi o SR Hrvatskoj kao kontinuitetu NDH. Napada se Tita što zbog „denunciranja Moske i Nasera cionistima“, te *Glas koncila* zbog jugoslavenstva.

Pored „sramote i rugla“, koje Jelić nanosi cijeloj emigraciji, i opasnosti zavođenja „političkih slijepaca“ njegovom politikom, najteža posljedica njegovog zakoreta jest oživljavanje informbirovske tendencije, koja je nastala 1948. godine, te nastavila tinjati, sad većim, sad manjim žarom. Kako je cijeli hrvatski narod, a i „hrvatsko komunističko vodstvo u velikoj većini protiv tog neokominformizma, pa je samo nekim opskurnim krugovima u Hrvatskoj, ili vjerojatnije u Beogradu, a sasvim sigurno u Moskvi, stalo do toga da te ideje javno širi netko izvana“.²⁴⁴

Kao kruna ovih razmatranja u *Novoj* je *Hrvatskoj* objavljena izjava Ivice Kovačevića, Jakše Kušana, Vinka Nikolića, Jure Petričevića, Gvide Saganića, Bogdana Radice, Tihomila Rađe i Ive Rojnice. Na izjavu su potaknuti sve češćim prozivima iz domovine i emigracije, kako su manje više svi vodeći ljudi emigracije uz Jelića i njegovu novu politiku. S Jelićem je svaka polemika nemoguća, jer se u rujanskome broju *Hrvatske države* u ime HNO-a ogradio od spomenutih članaka, a jasno je da on osobno snosi odgovornost za nepotpisane članke u svome listu. Također, iako ih negira, on se i dalje „nameće Sovjetima“. Smatraju uzaludnim dokazivati Jeliću da je savez s Moskvom, pogotovo nakon Brežnjevljeva posjeta Jugoslaviji

²⁴⁴ Uredništvo. „Vrhunac jedne ludosti – ili o trojanskom konju iz Moskve i hrvatskom magarcu iz Berlina – ili o dru Jeliću i njegovoj novoj politici“. Ibid. 15-16

nemoguć, te dokazivati jednom čovjeku „totalitarnih shvaćanja da je Zapad, a ne Istok, prirodniji saveznik Hrvatske, jer je Zapad nosioc demokracije, pa iako danas stoji na stanovištu jedinstvene Jugoslavije, sutra će, zbog svojih demokratskih načela, morati priznati demokratski izraženu volju hrvatske većine“. Nasuprot toga, autori podsjećaju na sovjetske intervencije 1953., 1956. i 1968. godine u zemljama istočnog bloka. Pored Jelićevih veza s Moskvom, uz pitanje koliko daleko one ide, pa to više postaje smiješno nego opasno, treba mnogo snažnije osuditi „zbog totalitarnih navika i nazora, od kojih on ne vidi narod, niti ga se tiču interesi naroda“. Raskrinkavaju i Jelićeve lažne navode kako se zahvaljujući njegovim kontaktima tek sada doznalo za Hrvate i njihovu težnju za samostalnošću. S uvjerenjem da je postao međunarodni faktor, došlo je i sljepilo „za intrige UDB-e i njezinih informbiroovskih agenata“. Njegova ocjena trenutnog stanja u Hrvatskoj, koje kritizira, poklapa se s interesima Beograda. Dapače, Beograd je upotrijebio pisanje *Hrvatske države* „za svoju intrigu protiv Zagreba“. Tada se to pripisivalo Jelićevoj nesmotrenosti i slučajnosti, dok je sada jasno da netko Jelića „sa strane gura i nagovara“. ²⁴⁵

Slično se, iako u manjem opsegu, pisalo i u *Hrvatskoj reviji*. Petričević je također zaključio kako je JNA, dio Udbe i ostalih unitarističkih i dogmatskih snaga nastojao kompromitirati hrvatsko rukovodstvo u Titovim očima, čak nastojeći izvesti puč u Hrvatskoj. ²⁴⁶ Isto je zaključio i nakon Karađorđeva novopridošli Zlatko Markus u *Novoj Hrvatskoj*. ²⁴⁷ Radica je opetovano pisao svojim prijateljima kako Jelićeva politika strašno škodi ugledu Hrvata na Zapadu. Posebno ga je uznemirila navodna Jelićeva izjava njemu i Mati Meštroviću kako je spreman ići i sa crnim đavlom, ako će mu ovaj dati državu. Zagovarao je oprez u nastupu prema Jeliću, budući da je potonji privukao niz mlađih emigranata. ²⁴⁸ Slično je o potpori dijela mlađih Nikoliću pisao i izbačeni HSS-ovac, Dinko Šuljak, dodavši da je ono što Jelić radi „strašno nepametno“. ²⁴⁹ Posebno je važno mišljenje Mirka Vidovića, koji u ono vrijeme nije imao velik emigrantski staž, i bio je dobro upoznat s najnovijim kretanjima u Hrvatskoj. Strahovao je da bi u slučaju sovjetske okupacije na čelo Hrvatske došao kakav Žanko ili Hebrang (!), što bi još više otežalo borbu Hrvata za samostalnu i demokratsku državu. ²⁵⁰

²⁴⁵ „Javna izjava“. Ibid. Br. 1., prosinac 1971. 2

²⁴⁶ Petričević, Jure. „Nakon neuspjelog prosovjetskog puča u Jugoslaviji“. *Hrvatska revija*. Svezak 2.-3., rujan 1971. 332

²⁴⁷ Brezarić, Joža. „Urota protiv hrvatskog rukovodstva u travnju 1971“. *Nova Hrvatska*. Br. 2., veljača 1973. 8-9

²⁴⁸ Pismo Bogdana Radice Vinku Nikoliću. 28. siječanj 1971. Ostavština Vinka Nikolića. Ibid. 15. Svibanj 1971. Ibid.

²⁴⁹ Pismo Dinka Šuljka Vinku Nikoliću. 19. listopad 1971. Ibid.

²⁵⁰ Pismo Mirka Vidovića Vinku Nikoliću. 5. travanj 1971. Ibid.

Franjo Nevistić napisao je najveći broj članaka u kojima je oponirao Jeliću. Naravno, dotaknuo se svih bitnih elemenata ove priče, koji su detaljno predstavljeni preko pisanja *Nove Hrvatske* (ustupanje baza, neutralan položaj Hrvatske itd.). Nevistić je, kao i ostali spomenuti intelektualci, upozoravao da niti Jelić niti Hrvati imaju snage za barem približno ravnopravne pregovore sa Sovjetima, koji bi tako neznatan faktor tretirali po vlastitoj volji. Nevistić je potpuno uvjeren – na štetu Hrvata.²⁵¹ Stoga je napisao: „Buduća Hrvatska nema ničemu drugomu služiti nego eliminaciji titoizma i dolasku Sovjeta na Jadran. Jelić i društvo samo su jedna od karata, koju Sovjeti ispitivaju u cilju postignuća spomenute svrhe“. Nije se složio niti s razdvajanjem ideja komunizma i jugoslavenstva, o čemu se pisalo u *Hrvatskoj Državi*.²⁵² Nevistić ipak nije pomahnitalo jurišao na „pocrvenjelog“ Jelića. U kontekst Nixonova posjeta Jugoslaviji, znakovito je poručio Zapadu da prosovjetske kombinacije među Hrvatima neće spriječiti jačanjem Jugoslavije. U istome je članku donekle abolirao Jelića, ustvrdivši da je sve teži položaj Hrvata potaknuo Jelića da potraži pomoć na Istoku.²⁵³ Jelić sada nije naivac, nesposobnjaković, pa čak i tuđinski agent, nego zabrinuti rodoljub koji nastoji iskušati sve načine koji bi mogli pomoći Hrvatima da dođu do vlastite države. To ipak nije i recept koji bi Nevistić upotrijebio, ali je zato upotrijebio Jelića kao primjer produkta američke potpore Jugoslaviji – očajne Hrvate koji su spremni krenuti okrenuti leđa zapadnoj civilizaciji, napustiti tekovine koje su branili stoljećima (Nevistić je bio pripadnik Hrvatskog katoličkog pokreta!) i prihvatiti bilo kakvu pomoć za stvaranje vlastite države. Prema jednoj interpretaciji, o čemu više kasnije, isto je namjeravao i Jelić. Moguće je da se Nevistić u početnim stadijima Jelićeve nove politike prema njemu suzdržano odnosio upravo zato jer je sumnjao da je to Jelićev konačan cilj. Njegove reakcije na daljnje Jelićeve poteze idu u prilog toj tezi.

Jelićevo izdavanje „hrvatske putnice“ i izjave o suradnji s nekakvim Legalističkim Blokom Nevistić doživljava kao „političku navivnost“ ili čak „političku glupost“. Jelić je naivni pijun u sovjetskim rukama, koji ga želi iskoristiti za povećanje utjecaja na prostoru Jugoslavije. To je tek dio arsenala kritika koje je Nevistić odapeo u Jelićevu smjeru. Po Nevistiću, sadašnji položaj Hrvata u Jugoslaviji bolji je, nego što bi bio pod Svjetima, jer Hrvati u savezu sa Slovencima, Albancima i Makedoncima mogu srušiti srpsku vladavinu, dok protiv sovjetske ne bi ništa mogli.²⁵⁴ Iz članka u članak napadi su sve oštrij, te se pojačava čak i osobno

²⁵¹ Nevistić, Franjo. „Willy Brandt i Branko Jelić“. *Danica*. Br. 35., 2. rujan 1970. 2, 5

²⁵² Ibid. „Teme za diskusiju Jelićeve „Hrvatske države“. Ibid. br. 37., 16. rujan 1970. 2, 5

²⁵³ Ibid. „Nakon Nixonova povratka iz komunističke Jugoslavije“. Ibid. Br. 43., 28. listopad 1970. 2, 5

²⁵⁴ Ibid. „Hrvatska putnica“. Ibid. Br. 24., 16. lipanj 1971. 2, 4

vrijeđanje Jelića. I u ovome članku Nevistić brani emigraciju, koju se u *Hrvatskoj Državi* napada kao ustašoidnu, a s druge strane ističe sve mane i nedostatke (nedemokratizam npr.) hrvatskih komunista, preko kojih se u *Hrvatskoj Državi* prelazi. Hrvatska bi postala samo dio sovjestkog vazalnog sistema, kojim bi se opet upravljalo iz Beograda. Jelić najavljuje da će Hrvatska postati dio Istoka, a Nevistić podsjeća što se sve događalo u razdoblju 1945. – 1948., kada je Jugoslavija bila dio Istoka. Također, pita gdje su tada bili hrvatski komunisti, te zašto tada nisu od Sovjeta tražili samostalnu Hrvatsku. Ponovno upozorava da, u slučaju sovjetskog zauzimanja Hrvatske, ne postoji nikakav mehanizam koji bi ih obvezivao ili natjerao da se povuku, te da Hrvatska ima neutralan status, kako to Jelić propovijeda.²⁵⁵ Nakon Karađorđeva, pišući o ovome pitanju, Nevistić ukazuje na apsurdnost činjenice kako Jelić s jedne strane ustaje u obranu progonjenih hrvatskih komunista, a s druge strane i dalje inzistira na sovjetskoj podršci. Nevistić pak ističe da se Jugoslavija značajno približila Istoku likvidacijom hrvatskog komunističkog vodstva, Stoga Sovjeti ne moraju riskirati stvaranje političke i vojne krize, razbijajući Jugoslaviju i podržavajući stvaranje Hrvatske, da bi došli na Jadran.²⁵⁶ Povodom Jelićeve smrti, vodeći se dobrim dijelom maksimumom kako o mrtvima treba reći sve najbolje, Nevistić je potkresao krila mnogim optužbama koje je odaslao u Jelićevom pravcu, stavljajući u prvi plan njegovo domoljublje i dugogodišnji rad za hrvatsku narodnu stvar. Korektnim je riječima ponovio svoje neslaganje s Jelićevom prosovjetskom politikom. Ovaj, kao i prethodne Nevistićeve tekstove ne obilježava radikalni antikomunizam. Nevistić tvrdi kako Sovjetima jednostavno nije u interesu pomoći Hrvatima u ostvarenju samostalne države, a čak ako bi do toga došlo, Hrvatska bi bila običan sovjetski vazal. Osim što su Jelićevi istupi izazvali mnogo sukoba u emigraciji, Nevistić upozorava da su Hrvati u zapadnome svijetu dobili filsovjetski pečat, pa ih se sada doživljava s nepovjerenjem. Nevistić kao da želi poručiti kako je hrvatska politička emigracija (ili barem jedan dio) uložila mnogo truda kako bi ograničila dosege „crne legende“ o Hrvatima kao fašistima i posljednjim saveznicima Reicha, a uz to je dobila epitet sipmatizera još jedne totalitarističke države.²⁵⁷

Vrlo slično prethodno promatranim glasilima nastupila je i *Slobodna riječ*. Opisujući svoje neslaganje s Jelićevom potpunom kritikom privredne reforme, jedan autor tvrdi kako je upravo ona dovela do toga „da se Zagreb i Hrvatska nekako oslobode beogradske stege i rankovićevske Ozne“. Ukratko govoreći, izrečeno je snažno protivljenje percepciji Sovjeta kao mogućih hrvatskih saveznika, dok je ispipavanje bila emigracije s eventualnom ponudom

²⁵⁵ Ibid. „Tko su saveznici Branka Jelića i čija je on žrtva?“ Ibid. Br. 25., 23. lipanj 1971. 2, 4

²⁵⁶ Ibid. „Između sovjetske Hrvatske i sovjetske Jugoslavije“. Ibid. Br. 17., 26. travanj 1972. 2-3

²⁵⁷ Ibid. „In memoriam Branku Jeliću“. Ibid. Br. 27., 5. srpanj 1972.

hrvatskih luka i aerodroma Sovjetima uspoređeno s Rimskim ugovorima iz 1941. godine.²⁵⁸ Kao što je tvrdio i Petričević, *Slobodna riječ* držala je kako bi u slučaju sovjetske intervencije u Jugoslaviji došlo do restauracije stanja prije 1948. godine, odnosno povratak na kruti beogradski centralizam i staljinizam.²⁵⁹ Baš kao što je i Kušan pisao o Jeliću kao o sovjetskom trojnskom konju za upad u Jugoslaviju, tako i *Slobodna riječ* smatra kako se hrvatske radnike na privremenom radu želi mobilizirati „za obaranje revizionističkog Bakarićevog režima u Hrvatskoj“, jer Moskva ne želi upasti odmah sa svojim trupama, nego okuplja sve protivnike režima, uključujući i HNO, da bi im, kada podignu ustanak, tobože priskočila u pomoć, pravdajući se da ruši jedan revizionistički režim.²⁶⁰

Kako početkom 70-ih Ciligin *Bilten* nije izlazio, Ciliga je pisao u *Ognjištu*. Taj je list dozvolio ograničenu polemiku između njega i Jelića. Ukratko, Ciliga je tvrdio kako Sovjeti istodobno rade s jednim dijelom hrvatske političke emigracije te centralnom Udbom koja stoji na rankovićevskim pozicijama, da bi kombiniranim pritiscima i zakulisnim igrama naveli Tita da uguši reformni pokret u Hrvatskoj i približi Jugoslaviji SSSR-u. Velimira Tomulića, Jelićeva suradnika, označio je ključnom osobom u ovim planovima, tvrdeći kako radi za centralnu Udbu. Hrvatski kominformisti i Jelić Sovjetima bi bili korisni i u slučaju raspada Jugoslavije, jer bi imali svoje kandidate za formiranje vlasti u novoj hrvatskoj državi, koja bi bila okrljaštrena stvaranjem Velike Srbije.²⁶¹ Jelić mu je odgovorio kako neke elemente zbog osjetljivosti mora držati u tajnosti te branio je Tomulića od optužbi da je agent.²⁶² Ciliga je, prema jednom doušničkom izvještaju, koncem travnja i početkom svibnja 1970. godine bio gost kod Nevenka Brljevića u Malmöu, a 2. svibnja održao je predavanje na kojem je prisustvovalo dvadesetak osoba. Govorio je o nizu aktualnih tema, svojim sjećanjima na predratno i ratno razdoblje, a doušnik izvještava da je o Jeliću i Sovjetima kazao sljedeće: „Govorio o godinama provedenim u SSSR, iskustvu, poznanstvu sa Staljinom, Titom itd., te prešao na dr Jelića, njegovo šurovanje sa Rusima koji koriste i tu šansu, na moralnu i materijalnu podršku koju mu Rusi pružaju, o Jelićevoj „Hrvatskoj državi“, koja uz pomoć Rusa treba da se pretvori u reviju, o suverenoj Hrvatskoj koja bi trebala nekako da balansira između Istoka i Zapada, te strategiji i taktici u vezi s tim. Osetio se prizvuk Ciliginog nezadovoljstva i negodovanja što Rusi ukazuju toliko poverenje Jeliću (Rusi ga navodno

²⁵⁸ „Akcija dra Branka Jelića“. *Slobodna riječ*. Br. 160., kolovoz 1970. 1

²⁵⁹ „Čemu služi prosovjetska propaganda „Hrvatske Države“. Ibid. Br. 166., ožujak 1971. 1

²⁶⁰ „Nemoguć brak između nacionalista i informbirovaca“. Ibid. Br. 167., travanj 1971. 2

²⁶¹ Ciliga, Ante. „Je li tako moralo biti?“ *Ognjište*. Br. 3., 1971. 3-4. „Odgovor dr. Ante Cilige.“ Ibid. Br. 4., 31. siječanj 1972. 13-14

²⁶² „Odgovor dr. Branka Jelića na Ciligin članak“. Ibid. Br. 4., 31. siječanj 1972. 12. „Pismo dr. Branka Jelića“. Ibid. 15

spasili od nekog kidnapovanja), ali smatra da ga Rusi ipak neće prihvatiti u potpunosti nego ga držati kao neki rezervu i protežirati ga. U celom izlaganju se osetio jasan akcenat protiv Jelića i Rusa i jasno se osećalo da je došao u misiji Zapada. Apelovao je na ovdašnje Hrvate da ne sarađuju sa Jelićem koji upao u mrežu Rusa, odnosno sa Rusima, jer bi to vodilo i njihovoj dominaciji, a ne punom suverenitetu Hrvatske“.²⁶³

Glasila koja su pripadala organizacijama koje će zajedno s Hrvatskim narodnim odborom stvoriti Hrvatsko narodno vijeće bile su mnogo umjerenije u kritikama Jelićevih novih nastojanja. To posebno vrijedi za Vrančićev *Hrvatski narod*, budući da je potonji slovio kao točka okupljanja političkih emigranata koji su željeli raditi na ujedinjavanju. Snažna kritika itekako je mogla uništiti krhke pomake koji su učinjeni do početka 70-ih. U poruci s domobranskog sabora Vrančić proziva *Hrvatsku reviju* i donekle *Danicu* zbog njihovih žustrih kritika na Jelićev račun. Iz ostatka teksta vidljivo je kako se Vrančić u suštini ne slaže s Jelićevom politikom, no to na vješt način izbjegava jasno kazati.²⁶⁴ Već u idućem broju Vrančić će nastojati pokazati kako Jelićev novi smjer nije nužno loš. Ovoga puta jedini prigovor Jeliću upućen je poradi toga što je nastupao u ime cijele emigracije. Samovoljno prisvajanje takvoga položaja moglo je naškoditi integracijskim tendencijama u hrvatskoj političkoj emigraciji. Nadalje, Vrančić piše kako Sovjeti imaju nešto više prostora i mogućnosti da utječu na jugoslavenski prostor, no što to ima Zapad. Zbog nutarnjih teškoća i politike izloacionizma, SAD je, uz neka jamstva Sovjeta, odlučio napustiti Europu u vojnom smislu. Sovjetima treba mirna Europa zbog predstojećeg obračuna s Kinezima. Moskva se vraća starom lenjinskom načelu, koje Jugoslaviju doživljava kao imperijalističku tvorevinu, što znači da treba urediti odnose Hrvata i Sovjeta. Nastojao je i ublažiti ozbiljnost scenarija koji su opisivani u *Hrvatskoj Državi*, tvrdeći kako iz Jelićevih riječi proizlazi da niti on nije siguran postoji li uopće mogućnost sovjetske pomoći. Očito želeći spriječiti kritike poradi ovakvog neuobičajenog istupa, Vrančić je podsjetio da je četrnaest hrvatskih organizacija iz Buenos Airesa prilikom zategnutih jugoslavensko-sovjetskih odnosa 1968. godine dalo izjavu svim diplomatskim predstavništvima da Hrvati neće braniti Jugoslaviju.²⁶⁵ Dakle, sovjetska asistencija u rušenju Jugoslavije također je dobrodošla, stoga ne može biti loše i s tom stranom pokušati uskladiti interese.

²⁶³ SDS RSUP SRH. Centar Zagreb. Boravak Ante dr. Ciliga u Malmeu – informacija. 3. lipanj 1970.

²⁶⁴ Vrančić, Vjekoslav. „S domobranskog Sabora“. *Hrvatski narod*. Br. 60., rujan 1970. 4

²⁶⁵ Ibid. „Previranje u hrvatskoj emigraciji“. Ibid. Br. 61., listopad 1970. 2-3

Što se tiče republikanaca, zaključeno je Jelićev potez ima pozitivan aspekt, jer pokazuje želju za elastičnošću u politici, da traži saveznika i izvan Zapada, koji je nesklon geopolitičkim promjenama na jugoslavenskom prostoru. No, negativni ga aspekt zasjenjuje, budući da se takve stvari rade diskretno, a ne na sva zvona preko novina, što pak izaziva nasladu kod Srba, koji tvrde da Hrvati surađuju s Moskvom te komunistima u domovini. „Nažalost, cijela je akcija veoma naivna i po svemu više će škoditi nego li koristiti hrvatskoj borbi.“ Jasno, kritika zbog nastojanja da nastupi kao predstavnik cijele emigracije i u republikanskim tekstovima ove tematike također je prisutna.²⁶⁶ Korsky će biti mnogo izravniji pa će zaključiti da Beograd preko svojih agenata nastoji kompromitirati Hrvatsku na Zapadu, ili pak Moskva preko svojih zbog manipuliranja Beogradom.²⁶⁷ Republikance je daleko više zabrinjavalo nuđenje drugom sugovorniku – hrvatskim komunistima. Jelić nudi savez Bakariću pod uvjetom da hrvatski komunisti pokažu da žele biti nezavisna organizacija, te da su im najvažniji hrvatski interesi. Potonji uvjet propada, jer granice u kojima Hrvatsku vide Jelić i Bakarić nisu iste. Drugo, hrvatski komunisti uvijek su do sada bili dio jugoslavenske partije i nema naznaka da će se to promijeniti.²⁶⁸ Katalinić je pisao, baš kao što će se tvrditi i u *Obrani*, kako bi sovjetski sugovornici u ovakvim planovima trebali biti upravo hrvatski komunisti.²⁶⁹ Dakle, plan je u republikanskoj vizuri bio loš i zbog toga što među Hrvatima nije bilo ideološki podobnog partnera za suradnju sa Sovjetima.

Otporaši su bili oštrij od Vrančića i republikanaca, no ipak ga nisu kristili pogrdnim nazivima kao *Revija* ili *Nova Hrvatska*. Važno je spomenuti kako su pozdravili Jelićevo otvoreno pismo Bakariću, za razliku od republikanaca, podsjećajući kako su upravo oni inagurirali politiku suradnje s hrvatskim komunistima, zbog toga pretrpjeli niz kritika, pa ih veseli što su i neki drugi emigranti vidjeli prednosti, zapravo nužnost tog političkog pravca.²⁷⁰ Što se pak Jelićeve istočne politike tiče, jedan autor drži kako Jelić ne dolazi u obzir kao ozbiljan sovjetski partner, jer nema potporu u zemlji, pogotovo ne oružanih snaga. Pavelić je bio Mussoliniju ozbiljan partner, piše isti autor, jer je imao potporu naroda, a pokazalo se da su Seljačka i Građanska zaštita stale na njegovu stranu. Osim toga, Jelić ne stoji na čelu organizacije koja bi okupljala većinu emigranata. Zamjereno mu je i to što se s takvim osjetljivim kombinacijama izašlo u javnost, a posljedica su teški sukobi u emigraciji. Ne samo da su to u vizuri ovoga autora uglavnom želje i planove, a ne konkretni dogovori, nego on

²⁶⁶ „Emigracija. Novi taktički potezi“. *Republika Hrvatska*. Br. 82., lipanj 1970. 39, 41

²⁶⁷ Korsky, Ivo. „Pružanje ruke na sve strane“. *Naš put*. Br. 98.-99., kolovoz-rujan 1970. 2

²⁶⁸ Ibid. „Pogrešna taktika“. Ibid. Br. 95., svibanj 1970. 1

²⁶⁹ Katalinić, Kazimir. „Braniti Jugoslaviju je narodna izdaja“. *Republika Hrvatska*. Br. 83., rujan 1970. 27

²⁷⁰ Komentar uredništva. „Otvoreno pismo Dra. Branka Jelića Bakariću“. *Obrana*. Br. 129.-130., svibanj 1970. 3

jako sumnja u mogućnost da bi SSSR sam rušio Jugoslaviju, zbog statusa quo u tom dijelu Europe koji održava sa SAD-om. Na koncu dodaje da je ipak krivo govoriti da je Jugoslavija bolja od Sovjeta.²⁷¹ Potonja misao zajednička je spomenutima četirima emigrantskim organizacijama, koje su držale kako je rušenje Jugoslavije od bilo koje strane veliki pomak u hrvatskoj borbi za samostalnu državu.

Javljalo se u *Obrani* i oštrijih kritika, pa jedan tekst govori kako se „prošlih dana razmahao...emigracijom jedan čovjek, koji je proputovao par kontinenata, obećavajući hrvatskim rodoljubima da će tokom ove jeseni“ započeti rat s Jugoslavijom. Naslov članka nosi naziv „Arkandjel Smrti“ i poziva emigrante da ne nasjedaju ovakvim iluzornim obećanjima.²⁷² Nakon Jelićeve smrti u *Obrani* je zaključeno kako Jelić nije shvatio da su ga Sovjeti iskoristili u svrhe ostvarivanja nekih svojih ciljeva. Baš kao i u *Reviji* i *Novoj Hrvatskoj*, smatra se kako je Jelićeva izjava o suradnji s nekim visokim hrvatskim dužnosnicima bio jedan od glavnih izgovora Beogradu za rušenje dijela hrvatskog komunističkog vrha. Javna ponuda SSSR-u o pomorskim i zračnim bazama na hrvatskome teritoriju odbila je od hrvatskih nastojanja zemlje zapadne Europe i SAD, kojima daleko više odgovara Jugoslavija, nego li Hrvatska sa sovjetskim bazama.²⁷³ Generalno govoreći, HOP (R), republikanci i Otpor pozdravili su traženje novih puteva u rušenju Jugoslavije, ali su osudili način na koji je to izvedeno od strane Jelića, uz dovodenje u pitanje stvarne sovjetske namjere.

4.3. Svjedočenje Velimira Tomulića

Iako se ime Velimira Tomulića nije pojavljivalo na stranicama *Hrvatske Države*, među političkim emigrantima on je ubrzo nakon Jelićeve zaokreta označen kao ključni čovjek toga procesa. Kako su informacije o Tomuliću koje su se pojavljivale u među emigrantima bile oskudne, manjkave, iz raznih izvora, te ponekad kontradiktorne, potrebno je i njemu dati prostora da baci više svjetla na svoju osobu, posebice u promatranome razdoblju, ali i ranije.²⁷⁴ Prije toga valja kazati da se nekih stvari vezanih uz ovu tematiku Tomulić nije mogao sjetiti, niti ih prizvati u pamćenje dokumentima i pismima, budući da je osobnu arhivu izgubio prilikom preseljenja na Bruneje. Tomulić je rođen i odrastao u Zagrebu, za sebe kaže

²⁷¹ Mandić, Zvonimir. „Slobodna govornica. Ples sa Sovjetima“. Ibid. Br. 139.-140., listopad 1970. 9

²⁷² „Arkandjel Smrti“. Ibid. Br. 143.-144., prosinac 1970. 6

²⁷³ Bojić, Zdravko. „Razmišljanja povodom smrti Dr. Branka Jelića“. Ibid. Br. 163., kolovoz 1972. 10

²⁷⁴ Ovaj prikaz sastavljen je na temelju opširne e-mail korespondencije između Velimira Tomulića i autora. Svibanj 2013. - siječanj 2014., ožujak-travanj 2015.

da je bio odani Krležin sljedbenik; štoviše, Miroslavov i Belin (Krležina supruga) „kućni ljubimac“ (Tomulićevi navodnici op.a.u.). Kao „uvjereni marksista, tada i član partije“, odlazi studirati pravo na Visoku školu političkih nauka pri CK SKJ u Beograd. Tijekom školovanja postizao je najbolje uspjehe, no uskoro je počeo mijenjati svoje mišljenje o Jugoslaviji i režimu, nailazeći na „velikosrbijanske i čaršijske ujdurme“. Tako se sjeća da ga je profesor Samardžija (među ostalim i jugoslavenski veleposlanik u Nizozemskoj) pred cijelom dvoranom napao nakon njegovog izlaganja o „novim izazovima jugoslavenskog federalizma, posebno glede nekih gospodarskih aspekata“, kako se u Hrvatskoj očito zaboravljaju srbijanske žrtve sa soluskog fronta i Kajmakčalana prinesene na oltar domovine. Na njega je negativan dojam ostavila i teza profesora Jovana Đorđevića, člana Savjeta Federacije, poznatog kao stručnjaka za ustavno pravo, kako je ustavna odredba o pravu jugoslavenskih naroda na odcjepljenje zapravo iskonzumirana prilikom evolucije jugoslavenske federacije. S takvim iskustvima i ponudom za nastavak studija u Švicarskoj uz izdašnu stipendiju tamošnje vlade Tomulić odlazi u inozemstvo, te pomalo stječe auru režimskog neistimišljenika. Tvrdi kako je Baselu s još nekim hrvatskim intelektualcima osnovao ogranak Matice hrvatske, ali bez ambicija da organizacija ima neku političku ulogu. Potvrđuje i navode iz *Hrvatske revije* kako se susreo i s Jurom Petričevićem te još nekim ljudima iz *Revijinog* kruga. Dodaje kako je za njega bilo zanimljivo saznati kako taj krug ljudi, „mada ustaške provenijencije, ipak ima neke suvremenije poglede na problematiku Hrvatske unutar i van tadašnje Jugoslavije“. No, on se s njima nije mogao značajnije povezati, kako zbog generacijskih, ali i ideoloških razlika. Nadalje, i on se sjeća kako su tada počele kolati glasine o njemu kao sovjetskom, a onda automatski i Udbinom agentu. Objašnjava kako je to mogla biti posljedica njegovih posve javnih kontakata sa Sovjetima u Švicarskoj, ali i njegovim putovanjima u Moskvu. Na sve to nadovezala se i intervencija jugoslavenske ambasade u Švicarskoj kod tamošnjih vlasti da se poduzme nešto protiv njega. One su ga opetovane kontaktirale, čak je imao i nekih neugodnosti, no fakultet je čvrsto stajao iza njega i davao mu potporu. Unatoč ovakvoj situaciji, Tomulić odbija prekinuti kontakte sa Sovjetima („za koje sam i dandanas uvjeren da su bili od koristi za našu narodnu stvar“), pa se postiže kompromis u vidu njegovog pristanka da napusti Švicarsku po završetku studija. Nakon toga godinu dana provodi u Italiji, gdje na poziv obiteljskog prijatelja kardinala Franje Šepera na Radio Vatikanu postaje urednik i spiker Hrvatske sekcije. Za ovaj angažman nudi sljedeće objašnjenje: „Da se razumijemo: ja sam, i kao Partijac, bio i ostao vjernik, priklanjajući se stavovima KP Italije, da kršćanstvo i katolicizam nisu nužno u suprotnosti sa Marksizmom“. Iz Rima odlazi u Zapadni Berlin, budući da je dobio stipendiju njemačke vlade za školovanje na poznatome "Otto-Suhr-

Institut" der Freien Universitaet. Ondje je pohađao studij političkih znanosti i međunarodnih odnosa. Nakon pet godina i stjecanja diplome odlazi na pet godina u Nairobi kao diplomatski korespondent. Upravo za njegovog boravka u zapadnome Berlinu uspostavio je kratku suradnju s Jelićem. O Jeliću te njihovome odnosu među ostalim kaže: „Za mene, on je bio lucidan čovjek, prava politička „ljudina“...uz to, sticajem okolnosti neokaljan bilo kakvim rabotama u Endehaziji...mi smo razvili svojevršno povjerenje i prijateljstvo i utanačili jednu usku, vremenski ograničenu, suradnju. On je, prema mojim ocjenama, bio jedini čovjek tadašnje emigracije, koji je nju mogao „očistiti“ od svih tih fašistoidnih i neofašističkih natruha. On je u dobrom dijelu, svojom karizmom, ali i dotad neviđenim angažmanom, svojim putovanjima na svih pet kontinetata hrvatske dijaspor, i realizirao“. Potom dodaje: „Ja nikada nisam imao potrebu tu suradnju s drom Jelićem „prikrivati“: o njoj se je ionako i u Zagrebu i u Beogradu dobro znalo“. Na ovome mjestu potrebno je napomenuti kako je Tomulić indirektno ponudio i objašnjenje za glasine o tome da radi za Udbu. Prema njegovim riječima, on je poznao neke ljude iz republičke, hrvatske Udbe, štoviše, da je „ipak godinama bio nekako pod njihovom „zaštitom“; to prije svega vis-a-vis centralne, beogradske Udbe...inače oni bi mene svakako bili i likvidirali“. Konac ove situacije prema Tomuliću izgledao je ovako: „Tako je ta (hrvatska) Udba, kao u svome zadnjem potezu, jednog dana došla u vilu moje sestre u Zagrebu i poručila, da oni od sada zaista više ništa ne mogu poduzeti glede moje daljnje sigurnosti, jer da mi Beograd sprema likvidaciju“. To se saznanje upravo poklopilo s Tomulićevim završetkom studija i odlaskom na nekoliko godina u Afriku.

Govoreći o Jelićevom utjecaju među ne samo političkim već i ekonomskim emigrantima, Tomulić iznosi podatak kako je Jelić kao vlasnik jedne poznate poliklinike u kartoteci imao preko petnaest tisuća hrvatskih pacijenata, koje su on i njegovi pomoćnici pomagali ne samo zdravstveno, već i socijalno. Tomulić, govoreći dalje o Jeliću, iznosi jednu kontroverznu informaciju, koju autor rada nije mogao provjeriti drugim izvorima, a pitanje je hoće li se ikada moći potvrditi ili oboriti. Naime, njemu je Jelić navodno opisivao svoje susrete u Salzburgu kod Ante Topića Mimare s Jakovom Blaževićem i Ivanom Stevom Krajačićem. Tomulić dodaje kako je moguće da se sastajao i s Pirkerom, Holjevcem i još nekim vodećim hrvatskim komunistima. Što se tiče Pirker, on je navodno pokušao nagovoriti Jelića da utječe na emigrante kako oni ne bi svojim oružanim ili sličnim akcijama doprinijeli radikalizaciji situacije i ugrozili drugoročnu strategiju dijela hrvatskog rukovodstva. Tomulić je i svoj kratkoročni angažman u hrvatskoj emigratskoj politici zamislio na sličan način, nastojeći „da se ta emigracija, ako je to uopće moguće, nekako de-ustašizira i pacificira“. Uspoređujući

njegovo mišljenje o političkoj emigraciji te njegovu sliku o samome sebi, postaje jasno da je Tomulić „u svom habitusu kozmopolita...potom još i marksista“, bio unutar te sredine doživljavan kao strano tijelo. On u takvoj percepciji vidi još jedan od uzroka zašto je proglašen sovjetskim i Udbinim agentom.

Suradnja Jelića i Tomulića počinje početkom 1970. godine, kada se Jelić pismom javio Tomuliću, gdje mu je među ostalim napisao kako želi za hrvatsku narodnu stvar „materijalizirati Vaš izuzetan politički talent, Vaš smisao za političke inovacije, neopterećenost ikakvim predrasudama političke naravi i Vašu očitu odlučnost da pomognete „prozračiti“ sve te natruhe u hrvatskoj emigraciji i učiniti mogućim, da ta emigracija konstruktivno radi i utiče na boljitak suvremene Hrvatske“. Na Tomulićev upit kako je Jelić saznao za njega i došao do takvog mišljenja o njemu, Jelić mu je napisao kako mu je takvu ocjenu dao Ivan Stevo Krajačić. To je Tomulića iznenadilo jer je Krajačić „slovio za jednu krajnje obskurnu, ali veoma moćnu ličnost“. Doduše, on ga je upoznao u Zagrebu, jer je jedan Tomulićev rođak bio zaposlenik Udbe. Nadalje, Tomulić ga je sretao i u Švicarskoj, gdje je Krajačić, prema Tomulićevim riječima, dolazio poradi obavljanja nekih bankarskih poslova. Što se tiče susretanja Jelića s jedne te Blaževića i Krajačića s druge strane, Tomulić kaže kako je potonji dvojac koncem rata pomogao Mimari da dođe u posjed niza vrijednih umjetnina, koje su Židovima zaplijenili nacisti, a njima Sovjeti. Oni su ih pak ustupili novim jugoslavenskim vlastima kao dio odštete poražene Njemačke. Na koncu je samo manji dio tih umjetnina dospio do Mimarine zbirke u Zagreb, budući da je veći dio prodan na međunarodnom tržištu. Dobit se dijelila između jugoslavenskog rukovodstva i Mimare, pa odatle i Blaževići i Krajačićevi posjeti Mimari.²⁷⁵ Iz Tomulićeva svjedočenja ostaje nejasno

²⁷⁵ Tomulićevom svjedočenju ide u prilogu Radelićevo pisanje o Titovoj raskošnoj vili „Zagorje“ gdje među ostalim stoji i ovo: „Opremla se legalnim, kao i ilegalnim sredstvima dobivenim tajnim poslovima Udbe. Glavni nabavljač bio je Ivan Krajačić Stevo, jedan od najutjecajnijih pripadnika Udbe“. Radelić, 2008., 369. Godine 1979. Ivan Jelić, Brankov brat, pričao je o ovoj temi jednom od svojih najbližih suradnika, Krunoslavu Pratesu, koji je ujedno bio i doušnik SDS-a. Potonji je Službi naveo sljedeće: „Nedavno je Jelić u vezi svoje imovine (zacrnjeno; očito stoji riječ „suradnik“ op. au.) ispričao o jednoj slici koju je i ranije spominjao navodno velike umjetničke vrijednosti, međutim, navodno je utvrđeno da se radi o falsifikatu. Prema Jeliću sliku je dao Mimari Topić, kolekcionar iz Salzburga koji je na slici trebao nešto raditi, međutim prema Jeliću Mimara je falsificirao sliku i original zadržao u svojoj kolekciji. Za Mimaru je izjavio da je ovaj bio još u kontaktu sa Brankom Jelićem, dok je ovaj boravio u Z. Berlinu. Navodno je Mimara jednog dana došao k Branku i rekao, odnosno upozorio Branka da treba da se izvrši njegova otmica i da je on jedan od učesnika te akcije. Nakon toga ostali su u prijateljskim odnosima i Mimara je često kontaktirao sa braćom Jelić, a izgleda ih i materijalno pomagao. Za čuvare koje je Mimara angažirao u Salzburgu braća Jelić su nabavili oružje. Mimara je dugo boravio u Maroku i (zacrnjeno; očito stoji riječ „suradnik“ op. au.) se sjeća da mu je sve do prije dvije godine slana „Hrvatska država“ na adresu u Maroku (Prates je naime bio urednik *Hrvatske Države* op. au.). Navodno je Mimara u ime neke jugoslavenske institucije sakupljao neke slike koje su iznijete iz SFRJ u ranijim periodima i uspio ih vratiti u zemlju, međutim slike nisu dospjele u ni jednu našu galeriju, već su ih prema Jeliću neki bivši rukovodioci uzeli za sebe (kao jednog od takvih spominju Rankovića)“.

koja je Jelićeva uloga u svemu tome bila i zašto je došlo do njegovih kontakata s Blaževićem i Krajačićem. No, kako tumači da su se ti susreti ponavljali godinama i ne iznosi nikakav drugi razlog za njih, očito je smatrao da je i Jelić bio na neki način povezan s dijeljenjem dobiti od prodaje spomenutih umjetnina. Nadalje, Tomulić objašnjava kako Jelićevo kontaktiranje s nekim hrvatskim komunistima datira još iz međuratnog razdoblja. Začudilo ga je i to kako je Jelić dobro poznao nastanak i razvoj partizanskog pokreta u Hrvatskoj te proglase i rad ZAVNOH-a. Iako je jugoslavenski režim znao da nije bio angažiran u NDH svejedno ga je svrstavao u istu grupu s emigrantima ustaške provenijencije. Takav je stav ipak više bio služben, budući da su neki visokopozicionirani pojedinci iz tog režima, iz raznih motiva, ipak s njime komunicirali. Naravno, BND odnosno njemačka tajna služba znala je za te kontakte. Jelić je držao relativno visoku poziciju u tada vladajućoj stranci kancelara Konrada Adenauera, CDU-u, ali je bio i u prsnim odnosima s Willijem Brandtom, njegovim prijateljem i suradnikom iz vremena kada je Brandt bio na čelu pokrajinske vlade u zapadnom Berlinu. Sva ta saznanja o Jeliću, čovjeku širokih političkih vidika, ponukala su Tomulića da prihvati ponuđenu suradnju. Posebno ističe Jelićeva nastojanja prema sve brojnijim radnicima na privremenom radu, od koji su mnogi ostajali u inozemstvu za stalno. „Postojala je opasnost alijenacije tih masa od hrvatske stvarnosti, jer su oni bili postali česti plijen ustašoidnih nazora i teorija.“ Jelić je smatrao da bi time oni postali „mrtvi kapital“ (Tomulićevi navodnici op. au.), što bi imalo teške posljedice po hrvatska nastojanja za samostalnom državom. Dodaje i da je Jelić s velikim oprezom gledao na krug ljudi oko *Hrvatske revije*, smatrajući da bi oni vođeni Realpolitik načinom razmišljanja, bili spremni prihvatiti hrvatsku državu u konfederalnoj Jugoslaviji. On je pak bio siguran da Beograd nikada ne bi prihvatio niti konfederaciju. Jelić je pak bio čvrsto za samostalnu hrvatsku državu, u kojoj je vidio i dobar dio Bosne i Hercegovine. Tomulić ističe da Jelićeva razmišljanja i djelovanje nisu ostali nezapaženi čak ni u Moskvi. Vrijeme je to nakon inaguracije Brežnjevljeve doktrine, kada SSSR, donekle osjećajući da zaostaje za zapadnim rivalom, grčevito nastoji sačvati svoje interese u svijetu. Reformna zbivanja u Hrvatskoj u tome su kontekstu zabrinjavala Moskvu. Treba dodati da Tomulić smatra kako su zapadne tajne službe imale svoje prste u podršci spomenutome pokretu. „Već u predvečerja samoga Proljeća, Tripalo je počeo kucati na, doduše pretežito socijaldemokratska vrata Zapadne Europe, ali i Sjedinjenih Država. Između ostalog, pomalo „cinkaroški“ insinuirajući kako Moskva navodno sprema (de)inkorporaciju cijele Jugoslavije u Istočni Blok, čemu se Tito (sic!) dovoljno ne odupire itd“, tvrdi Tomulić. Navodno je Tripalo onda otpuhnuo prašinu s dogovora iz Jalte i počeo zastupati podjele koje su tamo navodno dogovorene. Tomulić pretpostavlja da se tada u krugu ljudi oko Suslova

javljaju rješenja za Hrvatsku o kojima se pisalo u *Hrvatskoj Državi*, a koja su poznata pod nazivom „istočno od Jalte“. Iako je Moskva ostala na stanovištu cjelovite Jugoslavije, sve je manje vjerovala da se Tito uspješno može othrvati raznim centrifugalnim silama. „U tom kontekstu razmišljanja i ideja, u strepnji neminovnosti iminentnog raspada Jugoslavije, začela se je ideja, da se, „za svaku sigurnost“, kontaktiraju i nacionalističke snage u inozemstvu, koje su, po uvjerenju Moskve, već surađivale sa službenim Zagrebom. Dakle, kao jedna vrsta preventive, jednog ventila, da, ako bi taj „sunovrat“ zaživio, da se osiguraju neke sovjetske pozicije i geopolitički interesi Moskve, u i oko Hrvatske, ali i šire.“ Jelića su očito smatrali najprikladnijom osobom za kontakt. Kada je do toga došlo, Jelić, prema Tomuliću, nije imao nikakve iluzije o krajnjim sovjetskim namjerama, niti je precjenjivao svoje snage ili snage političke emigracije. „U sovjetskim avansima on je vidio psihološko-političku korist da se Zapad konačno „uvjeri“ u neminovnost emancipacije Hrvatske. Da su te avance i ucjene bile itekako adekvatno shvaćene na Zapadu, potvrđuje i tijek događaja, posebno glede ličnosti platforme zastupljene od strane dra Jelića. Dr. Jelić je opetovano morao referirati u CDU centrali u Bonnu, te kod Straussa osobno! I sam Brandt ga je suočio u jednom veoma nezgodnom razgovoru, kako „smo mi itekako informirani da Sovjeti u Mađarskoj već spremaju neke poligone za obuku hrvatskih nacionalista.“ U članku „Zatvoreni krug“ u *Hrvatskoj Državi* pisalo je kako je operativni štab u Bratislavi kooptirao dva hrvatska vojna stručnjaka. Tomulić objašnjava da se radilo o dvije stvarne osobe koje su do tada podržavale informbiroovca Vladu Dapčevića, i koje su „komunistički eufemično rečeno, „kooptirani“ u taj štab u Bratislavi“. Sve se to zbivalo za vrijeme Jelićevih kontakata sa Sovjetima i izlaganja nove platforme u *Hrvatskoj Državi*. Tomulićeva je uloga bila sudjelovanje u redakcijskim poslovima. On je tada i tri puta putovao u Moskvu (o čemu se pisalo u *Hrvatskoj Državi*, iako Tomulić nije bio imenom spomenut op. au.). Njegovi su članci u *Državi* bili nepotpisani, ali su u nekoliko navrata bili objavljeni pod imenom Slavka Novaka. To je na svoju ruku učinio Jelić, objasnivši Tomuliću kako to radi iz sigurnosnih razloga.

Njegova tri putovanja u SSSR nisu bila vezana uz Jelićeve kontakte sa Sovjetima, već privatne naravi. Kako je do tada već razvio dobre odnose sa nekim sovjetskim diplomatima u Švicarskoj i u Moskvi se susretao sa službenim osobama i čak bio priman u CK. Razgovaralo se o ideološkim pitanjima, te njegovim razmišljanjima o stanju u SKH. Tomulić je najoštrije osuđivao sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj. Njegovi su ga sugovornici uvjeravali da se radi o temeljnim interesima socijalizma na globalnoj razini, dok je on privatno ipak shvaćao da se radi o državnim interesima SSSR-a. Ti članci nisu bili dopisi, kakvim ih se prikazivalo u

novini. „Ne, to je bilo već pripremljeno.“ Poblje opisujući Jelićeve kontakte sa Sovjetima tumači: „Koordinacija sovjetskih kontakata sa drom Jelićem je išla, prije svega, preko njihove centrale u istočnom Berlinu. Kada je dr. Jelić opetovano išao u Ist. Berlin, sve to mimo i na očigledno nezadovoljstvo DDR-organa, onda je to bilo direktno angažirano od Sovjeta i njihov prijevoz njega sa sektoralne granice“. Tomulić je pak imao specijalnu propusnicu za istočni Berlin, pa je redovito odlazio u knjižnicu Humboldtova univerziteta. Jednom je prilikom nazočio dolasku Jelića u sovjetsko veleposlanstvo u istočnom Berlinu. Sovjeti su znali da je Jelić kao predratni ustaša u jednom razdoblju surađivao s komunistima. Poradi toga, ali i zbog nepostojanja tereta angažiranosti u NDH oni prema njemu nisu imali nikakvih zadržki. „Oni su htjeli isključivo sondirati i ispitati puls te hrvatske emigracije, nacionalista, kako su to oni nazivali. Jer, da je ta emigracija, stjecajem okolnosti bila i ponovno postala nezaobilaznim faktorom hrvatske i jugoslavenske politike, to prije svega na obrozju nadolazećih kriza. Dr Jelić je, osim berlinskih „izaslanika“ imao i dva osobna susreta s tadašnjim sovjetskim vicepremijerom Novikovim, koji je specijalno bio zadužen za tu regiju Jugoistočne Europe. Tu je on priman s poštovanjem i svojevrsnim protokolom. Beograd je o svemu tome, alarmiran i gnjevan, dakako, sve znao. Sovjeti su o tome bili odbili uopće sa njima i komunicirati!“ No taj, kako ga Tomulić naziva svojevrsni kapital anuliran je zahvaljujući Titovoj „direktnoj intervenciji kod Brežnjeva i njegovih uvjeravanja spram Sovjeta“ da će se obračunati s liberalnim tendencijama.²⁷⁶

4.4. Izvori i literatura o „špijunskoj aferi“

Dočim su u prethodnim poglavljima bili analizirani tekstovi u *Hrvatskoj Državi* i svjedočenje Velimira Tomulića, u ovome će biti izneseni podaci iz ostalih izvora i literature o „špijunskoj aferi“, nakon čega će uslijediti analiza Jelićeva dosjea. Promatrajući ovaj fenomen iz tog kuta gledanja, prikladno je konzultirati Savkine memoare, koja je tome posvetila poveći broj stranica. Ona otkriva kakve je pak reperkusije novi Jelićev pravac imao na hrvatsko rukovodstvo u Zagrebu. Zapisala je kako joj je Pero Pirker u listopadu 1970. godine rekao da mu je Antun Kolendić, voditelj jugoslavenske vojne misije u Berlinu, rekao da se predstavnici DSIP-a (Državni sekretarijat za inozemne poslove) loše odnose prema hrvatskim radnicima, nazivajući ih ustašama te kako se među tim osobljem „govorka“ o suradnji političke emigracije i hrvatskog rukovodstva. Kolendić je o tome izvjestio CK SKH, spominjući kako

²⁷⁶ Na poticaj autora ovoga rada, Tomulić se posebno osvrnuo na neka pitanja i probleme vezane uz ovu tematiku, što će biti izneseno na prikladnim mjestima u idućim poglavljima.

je DSIP primao Tomulića te da im je vrlo koristan. Označen je kao Jelićev bliski suradnik lijevih stavova. U jednoj depeši tvrdilo se da je Tomulić opunomoćenik HNO-a koji bi trebao pregovarati sa Sovjetima o uspostavljanju hrvatske države. Savka kaže da će oni poslije saznati da je upravo ta „veza“ bila izvor navodnih spoznaja o spomenutoj suradnji Jelića i njih. DSIP i dio CK SKH bili su sukobu, jer su potonji tražili da se izmjeni nepovoljan odnos prema Hrvatima u inozemstvu, koji su bili na razne načine diskriminirani. Nadalje, sukob je nastao i poradi toga što je vodstvo CK SKH željelo afirmirati republičku vanjsku politiku. Stoga Savka označava DSIP kao centar raznolikih optužbi za koketiranja i suradnju s političkom emigracijom. Đuro Pintarić, otpremnik poslova Vojne misije, govorio je u Berlinu Milovanu Baletiću, jednom od glavnih urednika *Vjesnika*, o Tomulićevim i Jelićevim vezama sa Sovjetima te da je Jelić u vezi sa Zagrebom. Pintarić je istaknuo kako Tomulića poznaje još iz Švicarske, gdje mu je uskratio putovnicu zbog nacionalističkih istupa. Stoga je Tomulić morao putovati u Zagreb po novu putovnicu, gdje je pozvan na razgovor s Udbom. Tomulić ga je posjetio ponovno u Berlinu, nastojeći ga uvjeriti kako Jelić nije povezan s terorističkim akcijama pojedinih hrvatskih organizacija u inozemstvu. Dodao je da se on pak zalaže za stvaranje socijalističke Hrvatske koja bi bila dio sovjetskog bloka. Pintarić je bez objašnjenja i nekritički prenosio obavjesti o navodnoj suradnji Zagreba i Jelića. Takvi su se izvještaji slali i u druge službe i ustanove i tako širili. Savka je o svemu obavijestila Tita i zatražena je istraga. On je naložio da se stvori komisija s Dolancem na čelu, dok je SIV (Savezno izvršno vijeće) na čelu s Ribičićem ignorirao Haramijin zahtjev da se učini isto. DSIP je nastavio širiti slične informacije, pa se tako prenose glasine Jelićevih pristaša iz SAD-a i Kanade (nakon njegovog puta u te dvije države) kako se on sastaje s visokopozicioniranim komunistima iz zemlje.

U Beogradu je 23. ožujka 1971. godine, dakle četiri mjeseca od prvih glasina, održana sjednica Izvršnog biroa i Predsjedništva CK SKJ, na kojoj Dolanc podnosi izvještaj o radu spomenute komisije. On je kazao kako nekim akcijama emigracije upravlja Udba, a one se onda, bez da se to ima na umu, oštro napadaju u zemlji. To je posljedica otežane suradnje ili čak njenog izostanka među raznim obavještajnim i sigurnosnim službama. Ustanovljeno je da je postojala „organizirana“ kampanja da se diskreditira hrvatsko rukovodstvo. Dolanc je izravno optužio i DSIP zbog propuštanja materijala bez kritičke obrade. No, mjesec dana kasnije, na sjednici SIV-a, ovi će zaključci biti poništeni, a krivnja zanijekana. Krenut će svojevrsni protuudar, pa će se optuživati CK SKH što je uopće pokretao ovo pitanje, što će prema Savkinom mišljenju, umalo dovesti do njihove smjene na poznatoj Brijunskoj sjednici. Savka je s druge strane bila uvjerena kako je plan o Jelićevoj orijentaciji na hrvatske

komuniste nastao u jugoslavenskim tajnim službama. Iz Dolančeva izvještaja, tvrdi Savka, bilo je vidljivo da su Jeliću ubačeni agenti i da su članci u *Hrvatskoj Državi* bili intonirani onako kako bi ih se upotrijebilo za napad na hrvatsko rukovodstvo. Podaci su dolazili od tri agenta. Jedan je bio četverostruki. Radio je za Jugoslaviju, Njemačku, SAD, a počeo je i za Talijane, bez suglasnosti jugoslavenske službe. Za njega je Jelić znao da surađuje s jugoslavenskom službom i da preko njega lansira ono što želi. Također, Jeliću je poznato da i druga dvojica suradnika također rade za Udbu. On ih prema izvješću drži uz sebe i koristi za dezinformiranje. Za Tomulića Savka piše da im je bio „prilično nejasan“. Prema Dolancu, on je tri godine ranije imao veze s hrvatskom Udbom, ali je tada prekinuo rad. Bio je zavrbovan 1964. godine. Dolanc je još dodao da je Tomulić, prema neprovjerenim navodima, 1970. godine bio u Zagrebu. Tomulić je poslao Savki pismo 15. siječnja 1990. godine, u kojem je kazao da mu je bio cilj pomoći tadašnjem rukovodstvu u ublažavanju napada iz Beograda i Udbe te manipulaciji emigracije i radnika. Smatrao je da Jelić može predvoditi emigraciju i odvratiti je od terorizma. S time je ciljem proputovao je pet kontinenata, što je Beogradu jako smetalo. Vjerovao je da Hrvatska i SSSR moraju komunicirati izravno, a ne preko Beograda, pa makar i preko emigracije. Sovjeti su kontaktirali Jelića i on je s njima vodio političke razgovore u ambasadi u istočnom Berlinu. Napisao je kako je Jelić boravio u Moskvi i Lenjingradu, a dva se puta sastao sa sovjetskim premijerom Novikovim. No, Sovjeti su precijenili utjecaj političke emigracije na radništvo na privremenom radu. Očekivali su dramatične rasplete u Jugoslaviji i nastojali i mimo Beograda „utjecati na događaje i vršiti pritiske“. Brandt je oštro prigovorio Jeliću zbog njegovih novih kontakata, rekavši kako posjeduje informacije da Sovjeti u Mađarskoj logistički pripremaju akcije u Mađarskoj i namjeravaju u njih uključiti „hrvatske nacionaliste“. Na koncu je Tomulić napisao da žali što je Savka povjerovala u priču kako je Tomulić djelovao u službi CIA-e. Savka u komentaru Tomulićevog pisma iznosi uvjerenje kako je to bila dobro orkestrirana akcija za diskvalifikaciju hrvatskog rukovodstva. Nadalje, zapisala je kako o navodnoj Tomulićevoj povezanosti s Udbom hrvatskom rukovodstvo nije imalo saznanja. Poradi informacije da Tomulić boravi u Zagrebu, dapače, da je viđen kako ulazi u zgradu Izvršnog vijeća SRH poslali su upit Udbi, koja je odgovorila da to nije moguće i da nemaju s time nikakve veze. I visokopozicionirani slovenski komunist Stane Kavčič je držao kako je SSSR preko svojih obavještajaca, koji su stupili u kontakt s Jelićem, nastojao kompromitirati hrvatsko rukovodstvo.

Na sjednici SIV-a 24. travnja 1971. godine, nije razjašnjeno tko je kriv za širenje dezinformacija, štoviše, hrvatskome vodstvu prigovoreno je što je dizalo prašinu zbog „pogrešaka u rukovanju dokumentima“. Od tužitelja su postali optuženici. Bila je to „interna najava“ njihovog opoziva. Uoči brijunske sjednice, napadi su dolazili s raznih strana s objašnjenjem kako hrvatsko rukovodstvo destabilizira Jugoslaviju. Širile su se priče da će ih Tito smijeniti, no do toga ipak nije došlo.²⁷⁷

Tripalo, jasno, iznosi niz informacija koje je donijela i Savka. Njegovo je svojedonošenje važno budući da je on bio član Dolančeve komisije koje je istraživala navodnu povezanost Jelića i hrvatskog rukovodstva. Zaključci koje on donosi identični su s onim Savkinim. Tripalo pak dodaje kako je Radovan Stijačić, savezni sekretar za unutrašnje poslove, rekao da i neki sovjetski dužnosnici, predstavnici te bivši policajci šire tezu kako hrvatsko rukovodstvo razbija Jugoslaviju, a izvore tih akcija vidi u velikosrpskim krugovima. Tripalo o fantomskom savezu dijela hrvatskog komunističkog vrha, Jelića i Sovjeta kaže da je bolestan i plod mašte. On spomenute dezinformacije drži samo jednim od oblika sovjetskog pritiska da se Jugoslavija približi SSSR-u, a upravo je reformski dio hrvatskog komunističkog vodstva na tome put bio najveća prepreka. Tripalo donosi i informaciju kako je šef sovjetske obavještajne službe, prenio je čovjeku iz jugoslavenske službe mišljenje Sovjeta, kako oni poštuju Tita i nadaju se da će javno osuditi one koji ometaju jugoslavenski razvitak. Napao je hrvatsko rukovodstvo, koje je javno osudilo neke organe sigurnosti, zbog klevetničke kampanje o vezama s Jelićem te izrazio nadu kako će Savka i Tripalo za to odgovarati. Tripalo zaključuje kako je ovo najjači dokaz da su Sovjeti smatrali hrvatsko rukovodstvo najvećom preprekom za širenje sovjetskog interesa u Jugoslaviji.²⁷⁸

O nekoliko pitanja kojih su se dotaknuli Savka i Tripalo očitovao se i Tomulić. Za početak, Tomulić drži kako je Jelić bez sumnje bio u kontaktu s Većeslavom Holjevcem. Što se tiče napisa u *Hrvatskoj Državi* o Jelićevim kontaktima s nekim članovima CK SKH i postojanju Legalističkog bloka, Tomulić tvrdi kako su takvi istupi bili posljedica Jelićeva ogromnog nezadovoljstva politikom hrvatskog državnog i partijskog vrha, koja je, prema njegovome uvjerenju, bila previše popustljiva prema Beogradu. Bakarića je držao najodgovornijim za takav rasplet situacije. Viješću o postojanju Legalističkog bloka „dr Jelić je... htio „uožbiljiti“ sve one „klimavce“, koji su odjednom, prestrašeni, u zadnji čas, dobili „vruće pete“, objašnjava Tomulić. Dakle, prema njemu, Jelićev konačan cilj nije bilo rušenje

²⁷⁷ Dabčević-Kučar, 1997., 485, 489, 492-495, 500, 503-509, 515-517, 520, 528, 583

²⁷⁸ Tripalo, Miko. *Hrvatsko proljeće*. Globus. Zagreb, 1990. 143-147, 152

hrvatskog komunističkog vodstva. Što se tiče njegove osobne uloge, dio odgovora ponudio je u opširnom svjedočenju. Ovdje pak treba prenesti njegove komentare na navodne posjete Zagreb početkom 70-ih, ali i jugoslavenskoj Vojnoj misiji u Berlinu. Govoreći o prvoj temi, Tomulić rezolutno tvrdi kako je riječ o „provokativnoj izmišljotini“. Uvjeren je kako bi njegov dolazak u Jugoslaviju zbog njegovog angažmana u emigraciji bio ravan samoubojstvu. Dok je porekao putovanja u Zagreb, Tomulić je potvrdio kako je posjećivao spomenutu Vojnu misiju. O tome svjedoči sljedeće: „To što Kolendić kaže odgovara istini. Ja sam, opetovano, ne tajno (!), posjećivao Vojnu Misiju. Samouvjereno i jasno! Ne zaboravite: Vojna Misija je bila akreditirana kod pobjedničkih Saveznika, prije svega kod SSSR-a. I tu smo imali „razmjenu mišljenja“, često kontroverznu. Na koncu konaca: ja niti sam bio, niti sam se ikada osjećao nekakvim „emigrantom“.²⁷⁹

Što se historiografskih ocjena iz ove perspektive tiče, Mujadžević piše da je Jelićevo otvoreno pismo Bakariću stvaralo nevolje te se pokušavao od njega odmaknuti i dokazati da nema nikakve veze s time. Upravo je Bakarić na prve rezultate komisije koja je istraživala tko širi glasine o povezanosti hrvatskog rukovodstva s Jelićem rekao da se on na to ne bi obazirao da ne misli da je izvoriste tih glasina u Jugoslaviji i inzistirao na daljnjoj istrazi. Na koncu je ustvrđeno da je organizirana kampanja postojala, iako izvoditelji nisu nikada direktno prozvani, zaključuje Mujadžević.²⁸⁰ Radelić pak smatra da su neke obavještajne službe stvarale dojam kako postoji veza između ljudi u hrvatskom komunističkom vrhu i Jelića.²⁸¹ Batović pak donosi nove informacije vezane uz ovaj problem. Ističe, a što je vrlo važno znati, da je tada u Jugoslaviji djelovalo 13 obavještajnih službi – 6 republičkih, dvije pokrajinske, dvije vojne, služba Saveznog SUP-a i dvije vezane uz DSVP (Državni sekretarijat vanjskih poslova). On piše kako su britanski diplomati od Amerikanaca dobili Jelićevo pismo upućeno Nixonu, uz kopiju njegovog pisma Bakariću. Jelić je američkom predsjedniku pisao kako ima povjerljive informacije o sovjetskim rješenjima za hrvatsko pitanje nakon raspada Jugoslavije. Istaknuo je kako su Sovjeti predložili stvaranje neutralne hrvatske države. Jelić dodaje da trenutno nema namjeru prihvatiti jednu takvu inicijativu, no ako Zapad ne preuzme vodeću ulogu u rješavanju hrvatskog pitanja, hrvatski će emigranti biti prisiljeni okrenuti se Sovjetima. U britanskoj diplomatskoj službi sovjetske su ponude hrvatskim emigrantima smatrali malo vjerojatnim, no držali su izglednim sovjetsko kontraobavještajno djelovanje koje je moglo proizvesti takve informacije. Neki strani mediji pisali su o Jelićevim

²⁷⁹ E-mail korespondencija autora s Velimirom Tomulićem. Svibanj 2013.-siječanj 2014., ožujak-travanj 2015.

²⁸⁰ Mujadžević, Dino. *Bakarić: politička biografija*. Plejada. Zagreb, 2011. 282-284

²⁸¹ Radelić, 2008., 445

kontaktima sa sovjetskim predstavnicima, ali su Sovjeti sve demantirali. „Premda špijunska afera nikada nije dobila finale, u smislu utvrđivanja svih činjenica, ona je formalno završila kada je Savezno izvršno vijeće na čelu s premijerom Ribičićem 28. travnja objavilo dio Bulcova izvješća u kojem se negira povezanosti saveznih službi i tajne policije s optužbama koje je iznijelo hrvatsko rukovodstvo.“ Na Sedamnaestoj sjednici Predsjedništva SKJ na Brijunima od 28. do 30. travnja glavna tema bila je špijunska afera, a poznata je i po „zabrinutom“ Brežnjevlevom pozivu, koji telefonirao (neki drže da je Tito izmislio taj telefonski poziv kako bi izvršio pritisak na članove Predsjedništva i postigao jedinstvo) jer je dobio informacije da je situacija u Jugoslaviji ozbiljna i da je čak i vojska u pokretu. CIA-in izvještaj iz srpnja 1971. godine govori kako se Brežnev u manjoj mjeri zanima za situaciju u Jugoslaviji od Hruščova i Staljina. Čini se da su Sovjeti prihvatili činjenicu da stanje u Jugoslaviji neće moći znatnije okrenuti u svoju korist dok je vlast u Titovim rukama. „Premda je Moskva održavala relativno srdačne odnose s Beogradom, CIA-in izvještaj ukazuje da su Sovjeti bili upleteni u sitne subverzije, neprijateljske poludiplomatske aktivnosti i širenje propagande protiv Titova režima.“ Tu valja ubrojiti i podržavnje bugarskih želja prema Makedoniji. Također, prema američkim izvještajima, „diplomati Istočnog bloka u Beogradu bili su posebno aktivni u širenju takvih glasina (povezanost Jelića s hrvatskom rukovodstvom i planovi o osnivanju samostalne hrvatske države uz pomoć Sovjeta op. au.)“.²⁸²

Što se pak tiče historiografskih ocjena Jelićeva novog političkog pravca, njih je tek nekoliko, od kojih su opširniji onaj Jarebov i Jurčevićev, a sastavljeni su na temelju članaka iz *Hrvatske Države* i razne literature. Jareb je napisao monografiju o Jelićevom cjelokupnom političkom radu. Za ovu temu posebno je bitan dio o ubačenim jugoslavenskim agentima u Hrvatski narodni odbor. Tako Jareb navodi da je Odboru bilo barem pet „jugoslavenskih uhoda“ – Miroslav Varoš, Muharem Denjo, Ivan Garmaz, Stjepan Ilovar i Rizo Dautović. Dautović djeluje u drugoj polovici 50-ih u Odboru i 1959. godine vraća se u Jugoslaviju. Kako je on otišao, tako dolazi Denjo i 1960. godine postaje član Izvršnog odbora HNO-a. U zemlju se vratio 1965. godine, a i Jelić je Vinku Nikoliću priznao da je ovaj bio agent. Denjo je navodno nakon pada Rankovića odstranjen iz Udbe i zatvoren. Garmaz se u *Hrvatskoj Državi* javlja 1957. godine i postaje tajnik jednog ogranka. U javnosti nastupa s Ilovarom 1962. godine i njih dvojica osnivaju ogranak HNO-a u Bonnu. Godine 1962. i 1963. Ilovar je biran u Nadzorni odbor. Garmaz i Ilovar vraćaju se u Jugoslaviju sredinom 1965. godine. Najveći je uspjeh postigao Varoš, koji je u emigraciji bio od 1952. do 1971. godine, a nametnuo se kao

²⁸² Batović, 2010., 179-186

desna ruka Krunoslava Draganovića. Do raskida Jelića i Draganovića početkom 60-ih, Varoš je bio u samome vrh HNO-a.²⁸³

Jareb je nešto više pozornosti posvetio i Tomuliću. Prema Čolaku, Jelić mu je poslao pismo kojem je pridodao i Tomulićevo pismo, koji mu se javio iz Švicarske, tvrdeći da je socijalistički nastrojen, ali nije komunist. Kako je Tomulić počeo raditi na Vatikanskom radiju, Jelić je molio Čolaka da sazna više o njemu. Čolak mu je odgovorio da u hrvatskoj sekciji spomenutog radija nisu bili „na čistu“ s njim, s time da ovu prepisku datira u rujan 1969. godine. U isto vrijeme Petričević tvrdi da je Tomulić morao napustiti Švicarsku prije nego je završio studij jer je izgnan zbog toga što je radio za Udbu. Jareb pretpostavlja da je Tomulić uređivao *Hrvatsku Državu* od kraja 1969. do svibnja 1971. godine. Iz *Hrvatske Države* vidljivo je kako je Jelić iznosio kritike na članke koji su potpisivani sa Slavko Novak i slično, kada su govorili da je Hrvatska dio socijalističkog svijeta itd. Jareb piše da ako je Tomulić bio sovjetski čovjek, širenje vijesti o navodnoj suradnji Jelića i CK SKH imalo je za cilj izazvati nered u zemlji, sovjetsku intervenciju i micanje Tita s vlasti. Ako je radio za centralnu Udbu, onda je cilj bio stvoriti nepovjerenje između CK SKH i Tita, da potonji svrgne Savku i ostale i da se održi centralizirana Jugoslavija. Jelić je u jednom članku jasno branio Tomulića od optužbi da je agent i slično, kako su Petričević i Ciliga pisali. Što se pak Tome Sedle tiče, još jednog Jelićevog suradnika koji je okarakteriziran kao sumnjiv, on je osnovao ogranak HNO-a u Frankfurtu na Majni u travnju 1970.²⁸⁴

Jareb rezonirajući o ovoj Jelićevoj akciji piše: „Ispuštajući iz vida hrvatsku poziciju u ovoj igri, postavlja se bitno pitanje, nije li tobožnja ruska pomoć za obnovu samostalne Hrvatske, bila samo sovjetska taktika, da se prisili Tita ili na podpunu povratak u socijalistički sovjetski zagrljaj ili da ga se odstrani s vlasti s podjelom Jugoslavije na dvije ili više samostalnih država. Takovo podpuno vraćanje Jugoslavije u sovjetski zagrljaj sigurno nije bilo u interesu Zapada, te je Tito majstorski iskoristio interese zapada (u prvom redu Italije i SAD), da ojača svoju poziciju i prisili Moskvu na suradnju s njime i to uz njegove uvjete, jedne komunističke ali od Moskve nezavisne Jugoslavije pod potpunom Titovom kontrolom. S druge strane, SAD nisu, izgleda, nikada bile spremne prihvatiti drugotni sovjetski plan obnove neutralne Hrvatske Države i stvaranja samostalne Srbije pod potpunom kontrolom Moskve. Tito je i u ovom drugom planu mogao nadlicitirati Moskvu pred Zapadom odnosno ucijenjivati Zapad, da će, u slučaju pokušaja rušenja Jugoslavije, sam pozvati sovjetsku vojsku u Jugoslaviju. Ali

²⁸³ Jareb, 1982., 384-389

²⁸⁴ Ibid., 543, 545, 547, 555

ipak je otvoreno pitanje, da li bi se Tito uspio spasiti, da nije došlo do američko-kineskog javnog približavanja u srpnju 1971., koje je imalo za posljedicu skretanje prvotnog vanjskopolitičkog sovjetskog interesa s istočne Europe i Balkana prema Kini. To je skretanje prvotnog interesa sovjetske vanjske politike prema Kini odmah proizvelo nekoliko sovjetskih diplomatskih nota upućenih Titu, da bi se čim prije upriličio Brežnjevlev posjet Jugoslaviji. Prosovjetska hrvatska politika ili prohrvatska sovjetska politika u biti je propala odnosno bila završena posjetom Brežnjeva Titu i Jugoslaviji od 22. do 25. rujna 1971. Ostalo je jedno, da Tito učvrsti svoj osobni diktatorski režim smjenjivanjem hrvatskog komunističkog vodstva, te onda ostalih mladih komunističkih vodstava u Srbiji, Makedoniji i Sloveniji, te da zamrzne jugoslavensku stvarnost do konca svoga života u svibnju 1980.“²⁸⁵

U zaključku pak Jareb piše da se politika čekanja svjetskog rata od 1945. do 1955. godine mogla činiti realnom. No, nakon niza dogovora, pregovora, sovjetskog priznanja zapadne Njemačke, povlačenje svih stranih trupa iz Austrije to postaje nerealno. Zbog toga je Jelić bio „jedini značajni hrvatski emigrantski političar“ koji je shvatio da politička emigracija kao polazišnu osnovu za svoju politiku mora uzeti domovinsku stvarnost. Tu Jareb posebno ističe novu generaciju odraslu u komunizmu i hrvatske komuniste koji su se do sredine 60-ih razočarali mnogim stvarima u novoj Jugoslaviji. S druge strane priznaje da je bilo i pogrešaka u toj novoj Jelićevoj politici. I Jareb tvrdi da su lažne bile vijesti da hrvatsko komunističko vodstvo surađuje s Jelićem, radi na rušenju Jugoslavije i drži da su stvorene u raznim jugoslavenskim obavještajnim službama pod srpskom kontrolom. Značajno je za istaknuti kako je Jareb jednim dobrim dijelom Jelićeve pokušaje držao realnim, budući da govori o potrebi da države između Njemačke i SSSR-a uvjere potonje da su neutralne i da ne predstavljaju prijetnju, što će dovesti do popuštanja.²⁸⁶ Dakle, trebalo je razgovarati s oba bloka. Zanimljivo, Nikola Štedul, u 80-ima čelnik Hrvatskog državotvornog pokreta, u međublokovskome popuštanju također će vidjeti šansu za stvaranje samostalne hrvatske države. Naime, glavni razlog za održavanje Jugoslavije bila je međublokovska napetost, smatrao je Štedul.²⁸⁷ Da je predstavljao određenu neugodnost za jugoslavensku vlast dokazuje i čitav niz ubačenih agenata i izvršenih opstrukcija, od kojih su najagresivnije bila dva pokušaja atentata. Prvi je izvršen 10. rujan 1970. godine kada je u Jelićevoj blizini eksplodirala bomba, a on je lakše ranjen. Drugi se zbio 5. svibnja 1971. godine, s mnogo

²⁸⁵ Ibid., 436-437

²⁸⁶ Ibid., 498, 585-587

²⁸⁷ Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb.

težim posljedicama po Jelića, a najvjerojatnije je da je i preminuo od njegovih posljedica, 30. svibnja 1972. godine.²⁸⁸

Josip Jurčević, slično kao i Jareb, piše kako je nakon završetka Kubanske krize i početka detanta bilo teško očekivati nove napetosti između dva bloka, pa Jelić počinje zagovarati suradnju s bilo kojim međunarodnim faktorom koji bi pomogao stvaranje samostalne hrvatske države. Događaje i procese koje drži važnima za preorijentaciju Jelićeve politike jesu sovjetska intervencija u Čehoslovačkoj i mogućnost da se nešto slično dogodi u Jugoslaviji, otvaranje sovjetskog generalnog konzulata u Zagrebu te Desetu sjednicu i događaje koji su uslijedili. Na temelju Jelićevih riječi, u ranu jesenu 1969. godine ostvareni su prvi kontakti sa sovjetskim predstavnicima. Jurčević kaže da mnoge činjenice pokazuju kako su Jelić i HNO održavali veze s nekim hrvatskim komunistima i prije inaguracije ove nove politike. Jelić je primjerice nakon Holjevčeve smrti javno govorio da je imao kontakt s njime. Baš kao i Jareb, i Jurčević ističe da Sovjeti ponovno žele status quo u Europi nakon objave američko-kineske suradnje. O Jelićevom novom političkom pravcu zaključuje: „Povijesno značenje realističkog pristupa Jelića u novoj koncepciji jest u tome što je riječ o suvremenome temelju suverenističke hrvatske nacionalne politike u kojoj je jasno određena hijerarhija hrvatskih nacionalnih interesa i nacionalnih vrijednosti te je politička razboritost zamijenila dotadašnje političko romantičarstvo i hrvatski kompleks manje nacionalne vrijednosti.“²⁸⁹

Budući da je u prethodnim poglavljima bilo riječi o cjelokupnom Jelićevom djelovanju u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih, jer bi bilo pogrešno njegove kontakte sa Sovjetima izrezati iz tog konteksta, valja iznesti i poneku ocjenu nekih njegovih suvremenika koji su ga poznavali i kontaktirali s njime. Mate Meštrović u svojim memoarima Jeliću posvećuje nešto više redaka. Meštrović je Jelića upoznao u Berlinu, a nastavili su se međusobno posjećivati i dopisivati. Nadalje, Meštrović piše da je svoje aktivnosti najvećim dijelom financirao od dobro uhodane liječničke prakse, a onda i od jednokratnih pomoći koje je primao te simboličnih članarina i pretplate na *Hrvatsku Državu*. No, bio je velikim dijelom, kao i Luburić, prepušten sam sebi – sam je pisao članke, tiskao novine, slao ih pretplatnicima itd. Meštrović je bio mišljenja kako je Jelić bio čudak, između ostalog iznoseći informaciju kako se potonji hvalio da je potomak hrvatske kraljevske loze Trpimirovića. Nadalje, kategorično je tvrdio da svi jezici potječu od hrvatskog. Bio je dobričina i naivac, što je među ostalim

²⁸⁸ Jareb, 1982., 464

²⁸⁹ Jurčević, Josip. „Politička koncepcija i djelovanje Hrvatskog narodnog odbora pod vodstvom Branimira Jelića“. *Hum*, 9/2012. 182, 186-187, 189, 193

rezultiralo infiltracijom jugoslavenskih agenata u njegovu blizinu. Znao je govoriti da će jednoga dana postati „šef hrvatske države“. Pokušao se nametnuti kao vođa Hrvata u emigraciji, no postupno je shvaćao da ga niti jedna struja ne želi kao takvoga prihvatiti.

Što se tiče Jelićeva novog političkog pravca, Meštrović piše da je održavao kontakte sa sovjetskim i bugarskim agentima, no ti su kontakti bili od mnogo manje važnosti od one kakvim ih je Jelić prikazivao. Naglašavao je povezanost sa Sovjetima da bi pojačao svoju važnost. Povezano s time, Meštrović piše da se Jelić uopće nije bojao za život, dapače, veselio ga je publicitet što ga je dobio nakon dva atentata na njega. Nikada nije uspio dogovoriti sastanak s nekim važnim sovjetskim političarom. Nije uspio dobiti čak niti poluslužbenu potporu Moskve. I sam Jelić je imao duboke sumnje hoće li uspjeti pridobiti Sovjete, smatra Meštrović. Na jednome od svojih putovanja u Bugarsku u 80-im godinama, Meštrović je dobio informaciju kako je Jelić jedno vrijeme bio u kontaktu s određenim bugarskim krugovima, koje su oni ubrzo prekinuli, držeći da je u njihove razgovore Udba vrlo dobro upućena. Meštrović je uvjeren da Jelić nije bio u kontaktu s nekim iz CK SKH, ali je pisao mnogima. Njemu je jedino izričito spomenuo Većeslava Holjevca. Jelić je Sovjetima poslužio kao „opasna intriga u Brežnjevljevoj stalnoj, nervoznoj igri savijanja ruke s Titom“. Možda su Sovjeti računali kako će preko Jelića moći zaprijetiti Jugoslaviji i ucijeniti ju, piše Meštrović. Oslikava Jelića kao „političkog osamljenika, nesposobnog da okupi oko sebe grupu sposobnih, ali i pouzdanih političkih suradnika“. Luburića je nazivao opasnim avanturistom, a nije volio ni Petričevića, Rojnicu, Nikolića, a pogotovo Kušana. Jelić mu je govorio o kontaktima s ljudima iz domovine, koji su „na našoj strani“, i koji su mu govorili kako se njihovi stavovi poklapaju s njegovim. Meštrović smatra kako se radilo o jugoslavenskim agentima.²⁹⁰

Iz opisa postavljanja *Nove Hrvatske* jasno je kako je Kušan bio vrlo oštar prema Jelićevoj preorijentaciji na Istok. Kušan se i danas tako postavlja prema ovome pitanju. Uvjeren je kako suradnja sa Sovjetima nije bila Jelićeva ideja, već mu ju je netko predstavio i naveo ga da ju slijedi. Baš kao i Meštrović, Kušan govori o nekim Jelićevim dubioznim uvjerenjima te njegovoj taštini, držeći ga megalomanom. Naime, i Kušan je imao priliku sastati se s njime. Zaključuje kako su neke centralne službe iz Beograda željele kompromitirati hrvatski komunistički vrh, a Jelić im je u tome odlično poslužio.²⁹¹

²⁹⁰ Meštrović, 2003., 167-174

²⁹¹ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

Uz Tomulićevo ime u kontekstu kontakata na relaciji Jelić-Sovjeti spominjao se i Tomo Sedlo. Tomulić je ponudio i kratku ocjenu Sedle, navodeći kako je bio „bez ikakove značajnije naobrazbe, čak i u „ideološkim pitanjima“, no „nekakove „tvrde vjere“ u komunizam i to onaj doktrinetskog tipa Sovjeta“. Tomulić nastavlja kako se Sedlo „osjećao kao „Neo-Informbirovac“ i druževao se...kako sam to kasnije osobno ustanovio...sa sovjetskim obavještajnim krugovima....Njegova veza je bio izvjestan "Viktor"²⁹², kojega sam i ja upoznao“. Nakon toga upoznavanja Tomulić se odlučio distancirati od Sedle i SKHUI-ja, odnosno Saveza komunista Hrvatske u inozemstvu, koji je osnovan 25. srpnja 1971. godine u Frankfurtu-Offenbachu. Objašnjavajući Sedline namjere Tomulić piše: „On je kod mene uporno lobirao za osnivanjem Saveza hrvatskih komunista u inozemstvu, argumentirajući, da postoji dovoljna „masa“ toga u redovima naših radnika, itd. Njegove intencije su bile da mi, mimo centralističkog SKJ i njegove „ekspoziture“ SKH, oformiramo jedan „labavi pokret“ u inozemstvu, koji bi jasnije artikulirao hrvatske težnje, već pomalo nazirane Proljećem, ali i posebno zbog očite potrebe „korekcije“ tih „stranputica Tripala i Co“ glede njihovog animoziteta svemu sovjetskome. Konceptija, barem što se mene tiče, je bila ta, da se organizira hrvatski socijalistički potencijal u dijaspori...jer, toga je bilo! Po ugledu na slične talijanske organizacije, bio sam uvjerenja, da bi to doprinijelo i pluralizaciji samoga Saveza Komunista u Hrvatskoj....Pokazalo se je međutim, veoma uskoro, da stvari u Hrvatskoj za to još nisu bile sazrijele i da su pritisci, ultimatum i ucjenjivanja od strane beogradske čarsije, na nivou SKJ-u bili nepremostivi. Videći to sve, ali i postepeno „sklizanje“ svega toga sve više u sovjetske obavještajne vode, ja sam, za svoju osobu, odlučio se od svega toga „tiho“ distancirati“.²⁹³ Nadalje, već spomenuti otporaš Štedul imao je priliku upoznati i Tomulića i Sedlu, a njegov prethodnik na čelu Otpora Bilandžić Sedlu. Bilandžić svjedoči kako je često bio u kontaktu sa Sedlom. Kaže da je Sedlo potrošio mnogo novca na svoje akcije, surađivao je s raznim stranama, ovisi tko bi više ponudio. Što se tiče veza sa Sovjetima, to je bilo dosta „tanko“, kaže Bilandžić. Pravio je probleme starijim emigrantima, ali i CK-u u Zagrebu, na što su ga natjerali Srbi. I Jelić je rješenja tražio na raznim stranama, pa tako i preko Sedle sa Sovjetima. To se previše napuhavalo, radilo se o običnim kontaktima. Bilandžić drži kako je Jelić bio tašt i nedovoljno kritičan, mnogi su mu podilazili i iskorištavali, pa je nekoliko puta ostao bez arhiva. S druge strane, bio je „narodni tribun“.²⁹⁴ Štedul, kao i niz drugih

²⁹² Očito se radi o Viktoru Tamajev, za kojega su neke emigrantske novine pisale da je bio prisutan na osnivačkom skupu SKHUI-ja. Uredništvo. „Malo društvo velikih provokatora.“ *Hrvatska gruda*. Br. 129., 1972. 8.

²⁹³ E-mail korespondencija Velimira Tomulića i autora. Svibanj 2013.-veljača 2014

²⁹⁴ Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb.

emigranata, Sedline veze sa Sovjetima ocjenjuje neozbiljnim. Što se Tomulića tiče, kao i Savka, smatra da je bio američki čovjek. U razgovoru je isticao svoju privrženost SSSR-u, dok je Sedlo govorio kako bi Sovjeti mogli rušiti Jugoslaviju nauštrb Amerikanaca. Štedul pak drži kako je Jelićeva glavna namjera bila dati do znanja Sovjetima kako im Hrvati nisu neprijatelji, odnosno da stvaranje samostalne hrvatske države ne mora automatizmom biti na sovjetsku štetu.²⁹⁵ Detaljnije svjedočenje o Sedli iznio je Tomislav Mičić, koji ga je upoznao tek 1974. godine. Prema njegovim riječima, Sedlo je u Frankfurtu držao kiosk, na kojem je, među ostalim prodavao i *Novu Hrvatsku*. Mičiću je tada djelovao primitivno i sirovo, a i kretao se u takvom društvu, u kome su ljudi nosili noževe i slično. Sedlo se za Mičića snažnije zainteresirao kada je počeo izlaziti časopisi *Kroatische Berichte* (Mičić je bio njegov prvi urednik) te ga je često kontaktirao poradi toga. Mičić je uvjeren, na temelju informacija iz raznih izvora, kako je Sedlo radio za Udbu, ali i za njemačku obavještajnu službu. Među ostalim, opisao je jedan svoj susret sa Sedlom na sprovodu Brune Bušića u Parizu. Prilikom izlaska iz crkvenih klupa, Sedlo mu je rekao: „Opameti se, jesi vidio kako mi roljamo?“, naravno, misleći pri tome na Brušićevo ubojstvo i Mičićev politički angažman. Nekoliko godina kasnije, Sedlo je uvjeravao Mičića da odustane od rada političkog rada u emigraciji, među ostalim ističući kako je borba za samostalnu hrvatsku državu uzaludna i da svaki drugi politički emigrant radi za Udbu. Kada mu je Mičić kazao da namjerava osnovati građevinsku tvrtku, Sedlo mu je dao pet tisuća njemačkih maraka u gotovini da pokrene posao, očito, samo da se nečim okupira i prestane biti aktivan na političkome polju. Mičić završava kako mu je Drago Sudar, u emigraciji član Hrvatskog revolucionarnog bratstva, a potom Mičićev kolega u Sigurnosno-informativnoj službi Ministarstva obrane Republike Hrvatske, kazao da je čitao jedno izvješće koje je o njemu Sedlo dostavio Udbi.²⁹⁶

Nekadašnji politički emigrant, potom djelatnik Službe za zaštitu ustavnog poretka RH i Hrvatske izvještajne službe, a onda i Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Bože Vukušić, u nekim publicističkim djelima koja su djelomično nastala na temelju istraživanja koja je vršio za posljednje spomenutu instituciju, također spominje Sedlu i Tomulića. Informacije koje donosi o potonjem tek su podaci koje je preuzeo iz Savkinih memoara ili emigrantske štampe, uz neke novosti. Tako piše da se Tomulić nudio Jeliću „kao veza sa sovjetskom tajnom službom KGB i sovjetskom komunističkom vrhuškom“. Tomuliću je navodna veza bio major Ozne Ante Zorić, koji je nakon 1948. godine i raskida Staljina s

²⁹⁵ Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb. Tomulić poriče kako je upoznao Štedula. E-mail korespondencija autora s Velimirom Tomulićem. Svibanj 2013.-siječanj 2014., ožujak-travanj 2015.

²⁹⁶ Razgovori autora s Tomislavom Mičićem. Svibanj 2013. Zagreb.

Titom ostao u SSSR-u. Sovjeti su navodno poslali Zorića u Berlin da vidi što se zapravo krije iza Jelićeve izjave o želji da surađuje s hrvatskim komunističkim vodstvom i Moskvom na stvaranju samostalne hrvatske države. Zorić se brzo vratio jer je vidio da iza toga svega stoje „suradnici Udbe i zapadnih tajnih službi – Velimir Tomulić, Tomislav Sedlo i Vinko Sindičić“. Što se pak Sedle tiče, tu je Vukušić daleko konkretniji i vjerodostojniji. On je kao samostalni istraživač-savjetnik spomenute državne komisije razgovarao sa šefom bosanskohercegovačke Udbe Ivanom Ćurkom, koji je kazao da je upravo on zavrbovao Sedlu. Ćurak kaže: „Jasno je bilo da iza Sedlinog prosovjetskog angažmana stoji neka strana služba. Njegov je brat Nikola još od 1965. godine bio naš suradnik pa smo preko njega sredinom sedamdesetih krenuli prema Tomislavu. On je odmah prihvatio kontakt. Pretpostavljali smo da je to napravio u dogovoru s matičnom stranom službom, pa smo njegov slučaj vodili kao „dvojni kombinaciju“. Sastanci s njim više su nalikovali razgovorima s pripadnikom partnerske strane službe s kojim smo izmjenjivali podatke, nego na kontakt s vlastitim suradnikom. Uvijek je to bilo nadmetanje tko će od koga više saznati, a na kraju bi se rastali obojica zadovoljni“. ²⁹⁷

4.5. Dosje Branimira Jelića

Jelićev dosje koji je nastao radom hrvatske republičke Službe državne sigurnosti, uz povremenu asistenciju ostalih republičkih, saveznih i diplomatskih jugoslavenskih službi predstavlja vrlo važan izvor informacija ne samo o najintrigantnijem aspektu Jelićeve politike u promatranom razdoblju – traženju sugovornika na Istoku, već o Jelićevoj cjelokupnoj aktivnosti u drugoj polovici 60-ih i početku 70-ih. Ono što treba istaknuti jest porast zanimanja SDS-a za Jelićeve poteze i akcije od sredine 60-ih, što se poklapa se sve većim brojem hrvatskih radnika na privremenom radu u Njemačkoj te krupnim promjenama u Jugoslaviji i Hrvatskoj. O nekim akcijama moglo se saznati iz *Hrvatske Države*, o nekim svojim idejama, željama i planovima Jelić je govorio manjim skupinama ljudi, dok je neke iznosio bliskim suradnicima, koje su onda u fragmentiranom ili cjelovitom obliku dospjeli do Službe. Drugi vrlo značajan zaključak koji je proistekao iz proučavanja ovoga materijala jest činjenica kako je republički SDS u ovome razdoblju uspio vrbovati tek jednog uskog Jelićevog suradnika – Vinka Sindičića, koji je dobio pseudonim „Mišo“. Ostale informacije koje su stizale u pojedine centre SDS, prvenstveno u Hrvatskoj, ali i u neke u BiH, pribavljene su u kontaktu s osobama koje bi Jelić susreo u raznim prilikama (u svojoj liječničkoj

²⁹⁷ Vukušić, 2010., 359-360

ordinaciji, na raznim većim ili manjim skupovima, ali i u širem krugu prijatelja) te s njima razgovarao o pitanjima i problemima koja su Službu zanimala. Nadalje, takve su informacije pristizale i od ljudi koji su komunicirali s nekim od Jelićevih bliskih suradnika. Treći bitan zaključak koji se generalno odnosi na spomenuti materijal jest kako su pojedini centri republičkog SDS bili nekoordinirani, odnosno, često je izostajala međusobna suradnja. Ovo je važno imati na umu, jer ako su pojedini centri unutar SRH slabo surađivali, a nalazili su se pod kontrolom jednog republičkog državnog i partijskog vodstva, valja pretpostaviti kako je suradnja međurepubličkih centara, zatim suradnja republičkog SDS-a i savezne Službe državne bezbednosti i suradnja republičke Službe i obavještajne službe Ministarstva vanjskih poslova ili pak, što je značajno za Jelićev slučaj, Vojne misije u Berlinu bila još neučinkovitija i oskudnija. KOS, kao obavještajna služba JNA, djelovao je neovisno o civilnim službama. To potvrđuje i broj izvještaja koji su uloženi u Jelićev dosje, a koji su poslani hrvatskom SDS od strane nekih drugih jugoslavenskih obavještajnih službi. Njihov je broj izrazito malen. Jedan od razloga za takav odnos zasigurno treba tražiti i u međurepubličkim napetostima koncem 60-ih i početkom 70-ih te zabrinutošću nekih centralnih struktura u Beogradu nad stanjem u SRH. Stoga treba istaknuti kako itekako postoji mogućnost da su prema Jeliću djelovale i neke druge jugoslavenske obavještajne službe, o čijem djelovanju hrvatski republički SDS nije imao saznanja.

Za bolju ilustraciju nekih od gore navedenih postavki valja citirati i određene dokumente iz Jelićevog dosjea. U „Izvodu iz Programa SDS za 1968. godinu“ stoji sljedeće: „HNO se praktički sastoji samo od rukovodstva i manjeg broja članova – uglavnom emigranata – koje Jelić usmjerava na aktivnost među našim građanima koji se nalaze privremeno na radu u inozemstvu. Jelić dr Branko, predsjednik HNO-a u SR Njemačkoj. Osnovni dosje vodi Centar SDS Split, a pomoćni Zagreb. Prema Jeliću Centar SDS Split nema direktno ugrađena saradnika, već se koriste saradnici koji imaju bolje pozicije kod njegovih suradnika. Zbog toga je potrebno da ovaj Centar što prije realizira kombinaciju angažiranja iz njegove uže rodbine. Djelatnost Jelića i HNO-a u posljednje dvije godine je uglavnom na političko-propagandnom planu kako u inozemstvu – tako i prema zemlji. Ta aktivnost se sastoji u sljedećem:

- nastojanje Jelića da HNO predstavi kao političko predestavništvo – ne samo hrvatske političke emigracije, već i hrvatskog naroda;

- sve veća orijentacija Jelića i njegovih suradnika da osiguraju podršku nosioca naših PI (putna isprava op. au.), koji se nalaze na privremenom radu u inozemstvu u čemu su imali i uspjeha (učestvovanje na raznim skupovima i proslavama, ilegalno učlanjivanje u organizaciju, davanje novčane pomoći, širenje štampe i dr)
- stupanje Jelića u kontakt sa naučnim i javnim radnicima iz zemlje prilikom njihovog boravka u inozemstvu kojima čini razne usluge i na taj način stvara veze i vrši utjecaj na njih;
- povezivanje sa bivšim folksdojčerima, koji su pobjegli iz zemlje, a danas igraju značajnu ekonomsku i političku ulogu u SR Njemačkoj i Austriji (Akerman, Knifer i dr.), koji imaju brojne veze u SFRJ i preko njih povezivanje sa našim građanima i
- povezanost Jelića sa stranim ob. službama, posebno sa njemačkom i njemačkim političkim funkcionerima i po njihovim zadacima povezivanje sa našim građanima koje može koristiti za dobivanje raznih podataka.

Na osnovu iznešenih pozicija SDS prema ovoj emigrantskoj organizaciji može se konstatirati sljedeće:

- aktivnost SDS se sastojala u perifernom pokrivanju i praćenju kako Jelića, tako i pojedinaca i pridobivanju manje značajnih emigranata iz te organizacije, a nije se išlo na glavne nosioce neprijateljske djelatnosti;
- nije se išlo na brze i smjelije raščišćavanje kontakata naših građana na privremenom boravku u inozemstvu sa članovima ove organizacije i samim Jelićem;
- otkrivanje i ubacivanje u punktove ove organizacije u zemlji je također jedan od nedostataka i
- od svih obrada – kako kod DL (dosje ličnosti op. au.) tako i kod PPR nije se dovoljno pažnje posvećivalo pribavljanju dokumentacije kako za sud, tako i za kompromitaciju i operativnu kombinatoriku.

S obzirom na prikazanu djelatnost HNO-a, pozicije SDS prema toj organizaciji i na dosadašnje nedostatke, mogući pravci operativne djelatnosti SDS u 1968. godini prema ovoj organizaciji su sljedeći:

1. Vršenje kombinacija vrbovke u rukovodstvu organizacije. Bez obzira na teškoće i moguće neuspjehe potrebno je smjelije ići prema najistaknutijim nosiocima neprijateljske djelatnosti ove organizacije.

2. Infiltracija saradnika – nosioca PI i iz zemlje u rukovodstvo organizacije, koje treba solidno pripremiti, tim prije jer podaci govore da među njima ima sve češćih slučajeva vezivanja uz ovu organizaciju (ilegalno učlanjivanje, davanje pomoći, rasturanje štampe i dr.).

3. Otkrivanje zakonspiriranih punktova u zemlji koji bi mogli poslužiti kao rasturači propagandnog materijala, za stvaranje ilegalnih organizacija i sl., posebno na otkrivanju punktova i utjecaja Jelića među intelektualnim sredinama²⁹⁸.

Operativni dnevnik iz razdoblja 1967.-1970. također mnogo otkriva o djelovanju Službe prema Jeliću:

„Obrada nad Jelić dr Brankom vodi se u čitavom poslijeratnom periodu. Obrada je vođena uglavnom u pravcu praćenja njegove aktivnosti na političko-propagandnom polju. Služba DS, odnosno saradnička mreža pratila je isto tako sa manje ili više uspjeha aktivnost Jelića ne samo u HNO, već i u drugim emigrantskim sredinama, kao i veze istog sa određenim političkim faktorima, naročito u SR Njemačkoj, te njegove aktivnosti i veza sa stranim ob. službama. Saradnička mreža je uglavnom periferno pokrivala Jelićevu aktivnost i djelatnost.

DL (dosje ličnosti) zaveden je tek 1967. godine, i od tada predmet vodi Centar SDS Split.

REZIME INFORMACIJA ZA 1967. GODINU

U toku 1967. godine u obradi aktivnosti HNO-a i Jelića učestvuju svi Centri SDS SRH-a. Od saradničke mreže primljeno je ukupno 35 informacija, od kojih jedna informacija potječe od DSIP-a. Sve te informacije, odnosno saradnička mreža uglavnom periferno obrađuje aktivnost HNO-a i Jelića i kroz te informacije ocrtavaju se uglavnom istupanja Jelića na raznim skupovima itd. Značajnije su informacije jedino saradnika „Benko“ (Centar Zagreb) – koji ukazuje na aktivnost Jelića prema grupaciji u Švedskoj, njegov utjecaj i na njegove planove na tom području. Informacije saradnika „Dubravko“ – (Centar Split) interesantne su po tome što bacaju više svjetla na stanje u HNO-u, na Jelićeve koncepcije, njegovu aktivnost i veze, kako u emigrantskim sredinama, tako i na veze sa određenim političkim ličnostima u SR Njemačkoj i sa ob. službom.

²⁹⁸ „Izvod iz Programa SDS za 1968. godinu.“ Dosje Branka Jelića. HDA

Iz materijala se vidi da je u toj godini 14 saradnika bilo angažirano (direktno ili indirektno) na praćenje aktivnosti HNO-a i Jelića, međutim, samo nekoliko njih je usmjeravano u operativnom smislu.

Iz materijala je vidljivo i to da na planu obrade Jelića i HNO-a ne postoji nikakva koordinacija Centara. Iz tih informacija isto tako se ne vidi kakovi su zadaci postavljeni pred saradničku mrežu. Nedostatak u obradi se ogleda i u tome što Centri ne dostavljaju na vrijeme svoje informacije Centru SDS Split, koji vodi DL, već se te informacije obično dostavljaju nakon godinu i više dana, pa je time onemogućena efikasnija aktivnost Službe DS na tom planu.

Saradnici po Centrima: Zagreb („Maks“, „Benko“, „Vlado“ i još nekoliko saradnika čiji pseudonimi nisu poznati); Osijek („Mato“, „Miško“, „Milorad“, „Erhard“); Bjelovar (saradnik bez pseudonima); Pula („Valter“); Karlovac (dva saradnika bez pseudonima); Split („Dubravko“, „Roman“, „Fokus“).

Tokom 1968. godine bilo je isto tako relativno veliki broj saradnika koji su direktno ili indirektno učestvovali u obradi HNO-a, odnosno Jelić dr Branka. Ukupno je primljeno 39 informacija.

Kvalitet informacija je daleko bolji. Posebno treba istaći informacije saradnika „Mišo“ (Centar Rijeka), koji je pružio vrlo vrijedne informacije, ne samo o aktivnosti Jelića u HNO-u, već i van HNO-a.

Informacije iz 1968. godine pokazuju vidni porast Jelićeve aktivnosti na svim poljima. Na ovu aktivnost naročito ukazuju saradnici: „Mišo“, „Đuka“, „Maks“, „Benko“, „Branko“, „Aldo“ i drugi.

Obrada se i dalje vodi nekoordinirano. Kvalitet mreže je očito bolji. U obradi Jelića učestvuje 14 saradnika, od toga Centar Zagreb: „Benko“, „Đuka“, „Maks“, „Branko“, „Vihor“ i još neki; Centar Rijeka: „Mišo“ i „Aldo“; Centar Pula: „Valter“; Centar Bjelovar: „Adam“; Centar Split: „Dubravko“, „Jakob“ i „Marijan“.

Na osnovu primljenih informacija u toku 1969. godine jasno se ispoljava pojačana aktivnost Jelić dr Branka na planu ujedinjenja emigrantskih grupacija, a isto tako i aktivnost u ekstremnim sredinama u SR Njemačkoj i Švedskoj. Saradnik „Mišo“ ukazuje i na aktivnost Jelića na planu stvaranja tajne terorističke organizacije unutar HNO-a. Posebnu pažnju

zaslužuju informacije koje ukazuju na smišljenu igru Jelića i na njegove namjere u pogledu plasiranja dezinformacija u zemlju i dr. Sve više informacija ukazuje na prisne veze Jelića sa određenim političkim institucijama i ljudima u SR Njemačkoj, kao i na veze istog sa stranim ob. službama. Po prvi put se ističe i, navodna, veza Jelića sa predstavnicima Bugarske.

Može se konstatirati da je kvalitet saradničke mreže vidno porastao, ali isto tako da je odsutna i dalja svaka saradnja Centra na planu obrade. Porastao je u broj saradnika, koji pružaju informacije o aktivnosti u redovima HNO-a i Jelića. U toj godini u obradi Jelića i njegovih veza učestvovalo je 22 saradnika od toga:

Centar Zagreb učestvovao je sa saradnikom „Benko“, „Putnik“, „Ivo“, „Maks“, „Jusufi“; Centar Rijeka sa saradnikom „Aldo“, „Mišo“, „Sever“; Pula sa saradnikom „Valter“ i „Han“; Bjelovar: „Adam“, „August“ i „Tivat“; Centar Osijek: „Mate“ i „Zvonko“; Karlovac: „Marković“; Centar Split sa saradnikom „Martin“, „Miro“, „Mičo“, „Jakob“, „Zvonko“, „Alija“, „Arandelović“ i „Marijan“.

U toj godini ukupno je primljeno 70 informacija.

REZIME INFORMACIJA I RADA SARADNIČKE MREŽE ZA 1970. GODINU

Iz informacija, koje smo primili u toku 1970. godine, može se konstatirati živa aktivnost HNO-a, odnosno Jelića, kako na planu širenja utjecaja HNO-a u emigrantskim sredinama, tako i na masu radne snage, koja se nalazi na radu u inozemstvu, naročito u SR Njemačkoj, Austriji i Skandinavskim zemljama. HNO se isto tako nastoji afirmirati kao vodeće tijelo Hrvata u emigraciji. Jelić i dalje aktivno propagira ujedinjenje svih struja, međutim, na tom planu ne doživljava uspjeh.

Posebno se zapaža Jelićeva aktivnost prema Švedskoj, gdje, prema informacijama saradnika „Severa“ i „Johan“, planira stvaranje poluvojničkih organizacija nazvane „legije“.

Dok je u 1969. godini primljena samo jedna informacija u kojoj se spominje veza Jelića sa predstavnicima Bugarske, u toku 1970. godine primljeno je dosta informacija u kojima se govori o navodnim kontaktima Jelića sa predstavnicima SSSR-a i drugih zemalja socijalističkog bloka. Informacije o vezama Jelića sa predstavnicima Istočnog bloka pružili su sljedeći saradnici: „Gabro“, „Mišo“, „Hugo“, „Tivar“, „Čiko“, „Špico“, „Boško“, „Tibor“, „Mato“, „Branko“, „Jovo“, „Tomo“ i drugi. Ni jedan saradnik, međutim, pa ni „Mišo“, nije pružio bilo kakove konkretne dokaze o tim vezama. Kako je Jelić krajem te godine počeo i

javno govoriti o svojim vezama sa predstavnicima zemalja Istočnog bloka, to nas navodi na zaključak da se tu radi o smišljenoj igri i potezu koji ima svakako određeni cilj. Za pretpostaviti je, da time želi u redovima emigracije sebe još više istaknuti kao političku ličnost, sa kojom računaju i socijalističke zemlje Istočnog bloka, a s druge strane najvjerovatnije mu je namjera da u zemlji stvori zabunu, ako ne i sukobe sa socijalističkim zemljama.

Iz informacija nije vidljivo da li je to proizvod isključivo Jelićeve mašte ili pak iza toga stoji i neka određena ob. služba. Saradnik „Mišo“ samo ukazuje kakove su namjere Jelića na tom planu.

Broj informacija u 1970. godini je u velikom porastu. Te godine primljeno je 104 informacije od 31 saradnika. Kvalitet informacija je isto tako daleko bolji. Koordinacije među Centrima praktično nema ni u toj godini.

U obradi učestvuju i dalje svi Centri sa sljedećim saradnicima: „Johan“, „Vlado“, „Jusufi“, „Špico“, „Boško“, „Branko“, „Tomo“ – Centar SDS Zagreb; „Sever“, „Mišo“ – Centar SDS Rijeka; „August“, „Gabro“, „Tivar“, „Hugo“, „Robert“ – Centar SDS Bjelovar; „Han“, „Valter“ – Centar SDS Pula; „Mato“, „Ilija“ – Centar SDS Osijek; „Pero“, „Loda“, „Čiko“, „Alija“, „Marko“, „Jovo“, „Tibor“, „Darko“, „Marijan“, „Pločar“, „Marinko“ – Centar SDS Split; „Hermes“ – RSUP SRH-a. Posebno treba istaći da su „Mišo“, „Tivar“ i „Sever“ dobro plasirani.

Informacije iz 1970. godine ukazuju i na neke veze Jelića sa licima u zemlji, ali iz tih informacija je isto tako vidljivo da se ne radi o nekim čvrstim vezama i da tu ima više indicija. Što se tiče veza Jelića sa rodbinom u zemlji u toku 1970. g. zapaža se daleko veća pismena korespondencija sa sestrom Milenom, koja živi u Dugopolju kod Splita. Sadržina pisama značajna je utoliko što se u tim pismima može naći potvrda nekih obavijesti koje je pružila i saradnička mreža. Za Centar SDS Split je ta pismena veza interesantna naročito u odnosu na Jelić Ivanu, nećakinju Jelić dr Branka, jer na osnovu toga se mogu sagledati mogućnosti operativnih kombinacija prema istoj.

Saradnik „Fokus“, koji je angažiran na planu kombinacije prema Ivani, do sada nije realizirao postavljene zadatke, jer mu nije uspjelo da izdejstvuje boravak, odnosno zaposlenje u Z. Berlinu, gdje Ivana živi od 1969. godine, a saradnik u Münchenu.²⁹⁹

Iz operativnog dnevnika vidljivo je kako se prve informacije o kontaktu Jelića s nekim zemljama istočnog bloka dobivaju 1969. u manjem (radi se o koncu spomenute godine), a onda 1970. godine u mnogo širem obujmu. No, detaljnijim uvidom u materijal, ustanovljeno je kako je Jelić razmišljao o potrebi kontakta s Istočnim blokom i nešto ranije. Ta spoznaja od izuzetne je važnosti, zbog nekih široko rasprostranjenih glasina u emigraciji o kojima se detaljnije govori u drugim poglavljima dijela rada posvećenog Jeliću i Hrvatskom narodnom odboru. Jedna od njih govorila je kako je Jelić obična igračka u sovjetskim rukama te da je upravo Moskva usadila u Jelićeve misli ideju da se okrene na Istok tražeći pomoć, samo da bi ga iskoristila kao jedan od pritisaka na Tita da stane na kraj određenim liberalizacijskim i decentralizacijskim procesima u Jugoslaviji i približi ju sovjetskom lageru. Druga je pak insinuirala kako su određene jugoslavenske službe potaknule Jelića da piše o suradnji s hrvatskim komunističkim vodstvom i Sovjetima s ciljem stvaranja samostalne hrvatske države, što je imalo za cilj rušenje drugospomenute sastavnice ovoga triumvirata s vlasti u SRH i instaliranje vodstva po mjeri jugoslavenskih unitarističkih, centralističkih i dogmatskih krugova.

Izvadak iz jednog izvješća koje opisuje događaja s početka 1969. godine ukazuju na to kako se kod Jelića rodila ideja o potrebi suradnje sa Sovjetima u jednoj specifičnoj situaciji:

„U februaru i martu ove godine u Z. Berlinu u posjeti kod dr Branka Jelića boravio je Vranjkić Marko iz okolice Mostara na radu u Pegnitzu am Schlossberg kod Berlina. To poznanstvo datira od boravka Vranjkića na radu u Švedskoj. Kroz razgovor Jelić se interesirao kada je ovaj došao u SR Njemačku, koliko će ostati, i t. d. (...) U toku drugog razgovora kojeg je Vranjkić vodio da Jelićem bilo je riječi o intervenciji Rusa u Čehoslovačkoj, gdje je Jelić rekao da je očekivao da će Rusi ujedno intervenirati i u Jugoslaviji i da bi tom prilikom on i njegova organizacija nastojala sporazumiti se s Rusima da preuzmu vlast u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, jer da je program njegove organizacije demokratski, a ne teroristički“.³⁰⁰ Dakle, Jelić je bio spreman tražiti sovjetsku potporu za svoje planove prilikom sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj, što je nešto manje od dvije

²⁹⁹ Operativni dnevnik. Split, 10. veljače 1971. Ibid.

³⁰⁰ SDS RSUP SRH. Centar Zagreb. Informacija broj 355. 2. lipanj 1969. Ibid.

godine prije Tomulićevog angažmana u Odboru odnosno više od dvije godine prije „špijunske afere“!

Sindičić je na sastanku u Rijeci 17. i 18. svibnja 1969. godine s djelatnicima SDS-a izvjestio o ovim Jelićevim razmišljanjima: „U vrijeme krize oko Čehoslovačke Jelić je bio obaviješten da su Englezi i Amerikanci stavili jasno na znanje Rusima, da će u slučaju napada na Jugoslaviju od strane Rusa primijeniti sporazum sa Jalte o podjeli Jugoslavije fifti-fifti. Po riječima Jelića njemu su Amerikanci dali čvrsta uvjerenja da će on u tom slučaju biti na čelu tog protektorata, koji bude od upravom Engleza i Amerikanaca. Na osnovu Jelićevog izlaganja po ovom pitanju „Mišo“ zaključuje da je Jelić upoznat sa ovim pitanjem preko Bauera (Ernest Bauer op. au.), ne isključujući mogućnost da su Amerikanci lično kontaktirali Jelića“.³⁰¹ Naravno, obećanja o tome da će Amerikanci postaviti Jelića na čelo svoje polovice podijeljene Jugoslavije gotovo s potpunom sigurnošću treba pripisati Jelićevoj potrebi za preuveličavanjem i hvalisanjem. No, Sindičić je iznio podatak kako „Jelić usko surađuje sa predstavnicima njemačke policije. Isto tako Jelić kontaktira pojedine predstavnike raznih američkih i engleskih institucija u Z. Berlinu. Međutim, „Miši“ nisu poznata ta lica, ali pretpostavlja da se radi o predstavnicima ob službi tih zemalja“.³⁰²

Jelićev idući korak na ovome planu mogao se već nazrijeti iz citiranog operativnog dnevnika SDS-a, a to je kontakt s Bugarima. Početkom kolovoza 1968. godine Sindičić je u riječkom centru SDS-a referirao o raznim saznanjima koje je prikupio o Jeliću, jednim dijelom i od njemačke obavještajne službe, za koju je također radio. Spomenuo je tako stanovitog Petra Čabreja, koji je na neki način bio povezan s Jelićem. „Čabreja je „Miši“ ispričao, da je pred kratko vrijeme imao dva kontakta iz bugarskog konzulata u Frankfurtu, a da je do kontakta došlo posredstvom jednog Njemca. Čabreja nije iznio na čiju je inicijativu došlo do tih kontakata, a „Mišo“ tada nije želio da postavlja konkretnija pitanja. Pri tome je Čabreja istaknuo da je na tim kontaktima sa bugarskim konzulom postignuta suglasnost o potrebi suradnje, ali da će u cilju konkretnih dogovora 26. VIII ove godine u Bugarsku, gdje će imati mogućnost da se konkretno dogovori o svim pitanjima zajedničke borbe protiv Jugoslavije. Čabreja je podvukao da će on sa svoje strane tražiti od Bugara pomoć u oružju, municiji i radio-stanicama. Čabreja putuje u Bugarsku sa još jednim emigrantom, koji živi u Münchenu, ali ga nije imenovao. Tom prilikom Čabreja je iznio svoje gledište o pitanju formiranja jedne nove emigrantske organizacije, koja bi u organizacijskom smislu bila tako postavljena da bi

³⁰¹ Ibid. Centar Rijeka. Informacija broj 88. 23. svibanj 1969. Ibid.

³⁰² Ibid.

jedno rukovodstvo bilo javno postavljeno i registrirano, dok bi unutar te organizacije postojalo tajno rukovodstvo i članstvo, koje bi po posebnim pravilima polagalo zakletvu i izvršavali konkretne terorističke i druge akcije. Za sada Čabraja nije govorio o detaljima po ovom pitanju, jer je vrijeme formiranja ove organizacije, po njegovim riječima, zavisi od razgovora sa Bugarima i jasno od rezultata tih razgovora.“ U nastavku je Sindičić zaključio kako su njegovi kontakti u njemačkoj obavještajnoj službi bili upoznati sa Čabrajinim kontaktima s Bugarima. Prema informacijama koje su Sindičiću dali njemački agenti, Bugari su spremni financirati gore opisanu organizaciju, no zahtijevali su da joj Jelić ne bude na čelu te da organizacija vrši oružane akcije u Jugoslaviji.³⁰³

Informacija zaprimljena koncem 1969. godine govorila je sljedeće: „Prema našim saznanjima između 15 i 19 jula o. g. došlo je do sastanka nekih predstavnika hrvatske emigr. sa predstavnicima bugar. obavj. službe u cilju dogovora o međusobnoj suradnji, kao i u vezi „uspostave granice na Drini“. Drugih detaljnijih podataka o ovom sastanku nemamo. Branko Jelić je po povratku iz SAD u vezi sa ovim sastankom izjavio da je to jedinstvena prilika koja im se posljednjih godina pružila iz Bugarske. U posljednje vrijeme dobili smo više inf. koje govore o nastojanju emigracije da se poveže sa predstavnicima socijalističkih zemalja i od njih dobiju pomoć. Ova pojava svakako zaslužuje pažnju i u svakom slučaju bi trebalo detaljnije informisati“.³⁰⁴

Pored Bugara, prema materijalu iz Jelićeva dosjea, potonji je uspostavio kontakt i s albanskim vlastima. Sindičić je koncem travnja 1970. godine prenio SDS-u što je kazao agentima njemačke obavještajne službe o ovoj temi: „Za vrijeme kad je radio kod Jelića bilo mu je poznato da se preko Varoša u Rimu sastao sa jednim visokim albanskim funkcionerom – muslimanom. (Imajući u vidu izvještaj „Tivara“ u vezi Jelića sa nekim muslimanom iz Kosmeta, a sada živi u Veneciji, tražili smo detalje o ovoj vezi Jelića, ali „Mišo“, osim što je iznio ništa više nije znao). Nadalje, da mu je Varoš organizirao sastanak sa jednim aktivnim funkcionerom Bugarske, što sve „Mišo“ potvrđuje uvidom u korespondenciju Varoš – Jelić. Jelić mu je prije izvjesnog vremena detaljizirao o ponudi osobe iz istočnog bloka koji mu je jednom došao u ordinaciju u ime istočne službe. „Miši“ je nedavno napomenuo da se ta osoba zove Atanasov – Bugarin iz Vojne misije u Berlinu, a tom prilikom ovaj je obavijestio Jelića

³⁰³ SDS RSUP SRH. Centar Rijeka. Broj informacije 127. 8. kolovoz 1969. Ibid.

³⁰⁴ Ibid. Centar Zagreb. Informacija o neprijateljskom djelovanju emigracije. Prosinac 1969. Ibid.

da ga jugoslavenska policija misli kidnapirati. Jelić održava kontakte i sa misijom Albanske Republike u Beču“.³⁰⁵

Jedan od rijetkih dokumenata u Jelićevom dosjeu koji je republičkom SDS-u dostavio savezni SDB (radilo se o dopisu koji je sastavio DSIP) također je govorio o kontaktima na relaciji Jelić-Albanija: „Po pitanju saradnje Albanije sa hrvatskom emigracijom, o čemu smo obavještavali, Jelić imao ponovno sastanak sa albanskim ambasadorom u Beču, na kome mu je prenet poruka albanskog potpredsjednika vlade da Albanija apsolutno ima zajedničke ciljeve sa Hrvatima, ali za sada ne mogu ulaziti ni u kakvu suradnju zbog pakta sa Kinom“. Značajna je i posljednja rečenica izvještaja: „Prednje dostavljamo samo za vašu informaciju uz napomenu da je izvor siguran i provjeren („Zdenko“)“.³⁰⁶

Nakon što je Jelić nakon intervencije snaga Varšavskog pakta, u kojima su se nalazile i bugarske jedinice, počeo razmišljati o tome da pomoć za ostvarenje svojih ciljeva potraži na Istoku, kontakt s bugarskim diplomatima bio je očekivan korak. Iako je Albanija u promatranome periodu bila u lošim odnosima s Moskvom, podupirući Kinu, i ona je bila poželjan saveznik bez obzira na svoje komunističko uređenje. Naime, i Albanija i Bugarska pretendirale su na dijelove jugoslavenskog teritorija (prvenstveno Kosovo i Makedonija) i kao takve nametale su se kao prirodni saveznik borbi Hrvata protiv Beograda. Jelić je često govorio da više nema smisla biti papskiji od pape i u trenucima mirne koegzistencije dva bloka (barem u Europi) uporno inzistirati na križarskome antikomunizmu. S druge strane, da su ove dvije zemlje bile spremne do određene mjere poduprijeti akcije koje bi destabilizirale Jugoslaviju svjedoči i spomenuta Batovićeva opaska o sovjetskim subverzijama, poludiplomatskim aktivnosti i propagandi protiv Beograda, gdje ubraja i bugarske pretenzije na Makedoniju.

Kontakti s Bugarima i Albancima jednim su dijelom prethodili, a jednim dijelom bili paralelni s kontaktima sa Sovjetima. Opširno citirani Operativni dnevnik sugerira isto što i članci iz *Hrvatske Države* te Tomulićevo svjedočenje – kontakti sa Sovjetima počinju 1970. godine i to negdje u njenoj prvoj polovici. Međutim, baš kao niti ostali izvori, materijali iz Jelićevog dosjea ne pružaju nedvosmislen odgovor na pitanje kada se prvi kontakt dogodio i na čiju inicijativu. U dosjeu se nalazi čitav niz izvještaja koji sadrže manje-više iste ili slične informacije o ovoj temi. Dokument koji govori o Jelićevom kontaktu sa Sovjetima s

³⁰⁵ Ibid. Centar Rijeka. Izvještaj „Miše“. 27. travanj 1970. Ibid.

³⁰⁶ SDB SSUP SFRJ. Broj 193/2. Beograd. 22. siječanj 1969.

najranijim datumom jest Sindičićev izvještaj iz konca ožujka 1970. godine. Jelić je o tome govorio u kontekstu ponude o suradnji hrvatskim komunistima. Sindičić je zablježio sljedeće: „Prešli smo na opću hrvatsku politiku i na njegovo otvoreno pismo Bakariću. Pričao mi je da on (Bakarić) mora nešto odgovoriti, a ovo pružanje ruke hrvatskim komunistima je neophodno, radi toga jer se u prvom redu mora spasiti nacija, a tek onda se može govoriti o društvenom sistemu. Tu podršku je navodno dobio od Rusa, koji su ga, po njegovim riječima, već i posjetili. Tobože je došao neki čovjek, koji se legitimirao kao pripadnik Rusa, po njegovom govoru sa službenom iskaznicom. Rusi hoće na more, žele zaobići fifti – fifti i na taj način prevariti zapadnu aliancu, a plaća bi bila državna samostalnost Hrvatske Hrvatima. Rekao mi je, da će nastojati da s Rusima nađe zajednički jezik, pa da ih angažira u ovaj problem. U svakom slučaju Jelić neće mirovati, a ova njegova varijanta nije bez logike“.³⁰⁷

Najsustavniji izvještaj koji je Služba o ovome pitanju zaprimila nastao je na temelju sudjelovanja jednog njenog suradnika u razgovoru s Jelićem, Ernestom Bauerom i još jednom osobom koji je trajao između pet i šest sati. U izvještaju je među ostalim stajalo i sljedeće: „Jelić kaže da je njegov kontakt s Rusima došao iznenada i pod sasvim slučajnim uslovima. On je putovao prije nekoliko mjeseci skupa sa sovjetskim ministrom zemljoradnje, koji se vraćao iz Njemačke za Berlin. Pri izlazu iz aviona slučajno su se dotakli i jedan drugom nasmiješili. Njemačka služba je uzela snimak i na snimku izgleda kao da oni dvoje razgovaraju. Njemci su odmah tu vijest prenijeli „Il Borghese-u“ (talijanski časopis op. au.) i drugdje s ciljem da Jelića difamiraju. Nakon toga je došao demantij sovjetske štampe. No upravo iz tog demantija se rodila ideja u Moskvi, da bi se s Jelićem moglo i razgovarati. U tom momentu je Dapčević Vlado (jedan od prvaka jugoslavenske informbiroovske emigracije op. au.) iz Pariza uspio kontaktirati ing. Svježića u Cirihi i ponuditi mu razgovore. Jelić kaže da je Svježić poslužio samo za jedan čas i da je kasnije iskopčan iz cijele igre. Jelić je imao nekoliko razgovora sa predstavnicima Dapčevića i URSS-a (Sovjetskog Saveza op. au.) u svom stanu i na neutralnom području. Jelić kad govori o ovoj novoj svojoj akciji gotovo je u nekakvoj euforiji, histeričnom transu, smatra to već odlučnom stvari, poziva sve da ga slijede na tom „povjesnom“ putu“.

Kao razloge za želju Sovjeta da unište Jugoslaviju, Jelić je naveo sljedeće: „Titova tvrdoglavost da se suprotstavlja službenoj politici URSS-a među socijalističkim zemljama. Tito postaje opasan za dezintegraciju cijelog komunističkog sovjetskog bloka, njegove ideje

³⁰⁷ SDS RSUP SRH. Centar Rijeka. Informacija broj 51. 26. ožujak 1970.

su privlačne i potresaju mnoge socijalističke zemlje. On je postao prijetnja za jedinstvo radničkog pokreta sovjetske marke. URSS je osobito imao opoziciju, jako neugodnu, u SFRJ za vrijeme događaja u ČSSR-u. Ta jugoslovenska opozicija još nije prestala i dovodi u pitanje provođenje Brežnjevljeve doktrine o „ograničenom suverenitetu“. URSS se jako razočarao i u Srbima i njihovoj politici od 1948 nadalje. Nitko se nije nadao ni iz tradicionalnih a ni praktičnih razloga da će dati ovakvu podršku Titu i antisovjetskom kursu. Jugoslavenski titoizam postaje hereza komunizma sve ozbiljnija. Uvođenjem čisto kapitalističkih formi u Jugoslaviji, uvođenjem samoupravljanja, Jugoslavija se već dobrano udaljila od komunizma i s njom se više može izgubiti kao prijatelj, nego dobiti. URSS je upoznat s američkim mišljenjem, koje nije daleko od ovoga i zna da i u USA nisu protivni razdijeljivanju Jugoslavije u interesne sfere. U stvari, kad se govori o ruskoj taktici prema Jugoslaviji u buduću, onda se može sasvim jasno reći, da se URSS vratio na platformu Jalte, tj. da se Jugoslavija podijeli u dvije interesne sfere (fifty-fifty) jednu sovjetsku i drugu američku“.

Jelić je u nastavku razgovora objasnio kako su već učinjena dva krupna koraka na tome putu: „Uzburkano je javno mišljenje oko Hrvatske i njene budućnosti i hrvatsko pitanje se ponovno povratilo na svijetlo dana. O tom sad piše ruska štampa, Neue Zürcher Zeitung, talijanska i njemačka štampa i drugi. Čak ni jugoslovenska štampa nemože a da o tome ne piše i to opširno. Prema tome je hrvatska stvar izbila sad ponovno na prvi plan (i Jelić! samo to ne kaže on lično, nego prepušta svojim pristašama). Raščišćena su politička pitanja i postignuta jasnoća, kako treba da se prilike u Jugoslaviji odvijaju. Hrvatska ne zanima URSS direktno, ne smatra ju dijelom svoje interesne sfere, Hrvati u prošlosti nisu nikad ometali ruske planove, prema tome URSS može da dodijeli Hrvatskoj široku autonomiju, status zemlje, kao što su Finska i Austrija. Slovenija ima pravo samoodređenja da ide s kime hoće ili da ostane autonomna. Makedonija će se vratiti Bugarskoj. Kosovo će se dati Albaniji ako se želi vratiti u sovjetski tabor i napustiti Kinu. Srbija i Crna Gora će biti skupa pod jednim prosovjetskim režimom, koji kako se čuje će voditi Koča Popović ili netko jako sličan njemu. Male korekcije će biti izvršene na mađarskoj granici u korist Mađarske. U Hrvatskoj bi mogla raditi legalno kompartija Hrvatske ukoliko za to postoje legalni uslovi. Jelić kaže da je imao prilikom pregovora prilike vidjeti famoznu cedulju na kojoj je pisalo „fifty-fifty“ Staljinovom rukom. Sve kad i ne bi ništa bilo iz drugih pregovora, dosta je ovo pa da opravda Jelićeve poteze, kako on kaže. Kako Hrvatska se nalazi u tako teškom položaju i nema praktično ništa da izgubi, to i ne postoji nikakav rizik kod cijele ove stvari“.

Suradnik se upustio i u otvorenu diskusiju s Jelićem o nekim njegovim postavkama i idejama: „Ja sam se upustio u polemiku s Jelićem i postavio mu niz pitanja, gdje se njegove teze kose s političkom stvarnošću. Radi ilustracije donosim dio te diskusije:

Doktore, zar će hrvatska emigracija biti toliko zrela da Vas slijedi i na putu do komunističke Rusije?

Odgovor: i te kako, ja imam za to dokaze. Na proslavi 10. travnja u Minhenu, jedna grupa usijanih glava oko Vukića pokušala je isticati Pavelićevu sliku i ustaški barjak, iako smo obećali vlastima da toga neće biti. Kad sam ja uspio to srediti i kad smo skinuli ustaške simbole, ogromna većina posjetioca, gdje je bilo oko 3.000 ljudi emigranata i radnika, je ostala i dalje a samo mali dio se udaljio u znak protesta. Kako se vidi većina će me slijediti i u suradnji s Rusima, ako odatle izbijemo hrvatsku državu.

Kako vi zamišljate talijansku reakciju, kad njima nije svejedno imati s druge strane Tita i Jugoslaviju ili URSS sa raketama?

Odgovor: zato bih ja i htio ići da im objasnim da se tu nemaju čega bojati, dapače da će imati dobra susjeda u Hrvatima, ako nas budu poštivali.

Vi rekoste da Hrvati nisu nikad ratovali protiv Rusa, a jesu pod Napoleonom, Franjom Josipom, pod Pavelićem?

Odgovor: to su sitnice, na to oni ne misle više!

Pitanje: Vi ste doktore uvijek do sad napadali Ruse, no je li to sad velika promjena kod Vas?

Odgovor: dabome, to je bilo glupo. Šta se nas tiču Rusi i zašto da ih napadamo. Nek svak gleda svog posla. Ja neću biti papskiji od Pape, kad Papa s njima razgovara zašto ne bih i ja! Pogotovo što ja ostajem ono što jesam, nacionalistički Hrvat, toga se ja neću nikad odreći.

Doktore, kako to da Njemačka i Italija, te USA ulaze kapitalom u Jugoslaviju, kad bi oni tako lako prihvatili rušenje Jugoslavije. Ima li tu logike, da netko radi protiv vlastitog svog ulaganja u Jugoslaviji?

Odgovor: to su sve male pare, USA može da izgubi milijarde dolara pa da jedna stvar uspije. Vi ćete vidjeti da će svi pristati uz rušenje Jugoslavije, jer Tito svima jednako smeta.

Kako će Slovenija preživjeti sa milijun ljudi između mora stranaca sa svih strana?

Odgovor: nek idu s nama, nek idu s Austrijom, ja imam podatke da oni očekuju mnogo s Austrijom, to su (nečitka riječ op. au.) ljudi i ako im konvenira udružiti će se s nekim.

Kako vi to zamišljate dijeliti Jugoslaviju, danas u vrijeme ONU-a i međunarodnih obveza?

Odgovor: nitko se nije nikad obavezao braniti Jugoslaviju. U tom i jest vic. Nema takvih garancija. A USA i URSS su riješili izpod stola tolike probleme pa će i jugoslovenski jer im koincidiraju interesi. Što se tiče toga kako ćemo uničiti u Jugoslaviju, revolucijom ili evolucijom, nemojte me potezati za jezik, jer Vam to neću reći. Vi me polako izazivate na kakve opasnije izjave ali ja sam stari lisac, pa se neću izreći“.

Suradnik je na koncu ponudio i svoje dojmove o Jelićevim postavkama i planovima: „Jelić je izvan sebe, opijen navodnim uspjesima. U Njemačkoj sam primjetio da osim štampe, taj njegov rad jako prate i emigranti intelektualci. Dok imam jako velike sumnje u pravu vrijednost Jelićevih kontakata sa URSSom (mislim da se radi o njegovom bleffu) jedna stvar je jasna: on je imao početne propagandne uspjehe u štampi, stranim krugovima i službama te među pojedincima, koji su ga do sad jedva htjeli slušati. Moj je utisak da se on bacio u jednu mistifikaciju prema Jugoslaviji u vrlo širokom obimu. Njegovi blefovi su u stvari već postigli ciljeve, da nešto muva u emigraciji, da se o nečem priča it. Na dugu stazu sve je osuđeno na propast i na relativnu njegovu štetu (dosadašnjim jelićevštinama će se priračunati još jedna i sve skupa zaboraviti)“.³⁰⁸

Pokušaji rekonstrukcije Jelićevih kontakata sa Sovjetima na temelju njegovog dosjea ne mogu proći bez posebnog osvrta na uloge Tome Sedle i Velimira Tomulić. Što se prvoga tiče, u cijelom Jelićevom dosjeu nije pronađen niti jedan spomen njegovoga imena ili pak osobe koja bi prema nekim karakteristikama njemu mogla odgovarati. Što se tiče Tomulića, on je predmet nekoliko izvještaja, ali ono što treba istaknuti jest činjenica kako je broj tih izvještaja iznimno malen. Prva informacija o Tomuliću datirana je u kraj rujna 1970. godine i dostavio ju je suradnik „Branko“, osoba koja je bila pozicionirana u najbližu okolinu Jure Petričevića, ali i niza drugih tzv. umjerenih emigranata. Suradnik je izvjestio o Petričevićevim nastojanjima da Tomulića prikaže agentom Udbe te sovjetskih obavještajnih službi, poradi čega je ovaj na koncu protjeran iz Švicarske.³⁰⁹ Iduća, također kratka informacija govorila je o osnivanju tvrtke „Istra“, koja je trebala izdavati časopis *Croatia*. Kao vlasnik tvrtke naveden je Lucijan Brumnjak, dok je za urednika časopisa predviđen Tomulić. Iz izvještaja je vidljivo

³⁰⁸ 18. lipanj 1970. Ibid.

³⁰⁹ SDS RSUP SRH. Centar Zagreb. 29. rujna 1970. Ibid.

kako je suradnik o njemu uspio doznati jako malo. U zaključku je stajalo: „Tomulić je veza između Jelića i sovjetskih predstavnika u Berlinu“.³¹⁰ Dočim je o Tomulićevom boravku u Švicarskoj već nešto rečeno, ovdje valja navesti Tomulićevo očitovanje o Brumnjaku, „Istri“ i časopisu *Croatia*. „Istra Verlag“ je bila mala izdavačka tvrtka u vlasništvu Lucijana Brumnjaka, moga dobrog prijatelja“, objašnjava Tomulić, dodajući kako je Brumnjak bio apolitičan. „Glede projektnog izdavanja ilustriranog tjednika „Croatia“, on je mene bio zamolio da mu ja uređivački profesionalno pomognem“, nastavlja Tomulić. „Bili smo donijeli jedan nulti broj, velike kvalitete (poput maloga „Spiegel-a“), sa mnogo interesantnih tema, sa jednim predgovorom moga prijatelja, nobelovca Guentera Grassa o problematici Hrvata i stupnju njihovih društvenih integracija u Berlinu i Njemačkoj. Sve je bilo solidno financijski planirano, ali onda se Beograd umiješao i okomio na to, mada „Croatia“ uopće nije bila „politička“, ali već samo ime a i tematska koncentracija na Hrvate kao takove Beogradu se nije „dopadala“. Nakon svih mogućih pritisaka, Brumnjak je od svega toga odustao, što sam i ja podržao, jer on uopće nije bio politički "nastrojen", mada, dakako, patriot“, završava Tomulić.³¹¹

Najopširniji izvještaj o Tomuliću dostavio je suradnik „Robert II“, koji je prema tome dokumentu uspio razgovarati s Tomulićem u njegovome stanu. Najbitniji dijelovi izvještaja glase: „Saradnik je ranije u jednom navratu razgovarao s Jelićem o odnosima emigracije sa Sovjetskim Savezom, pa mu je on tada rekao da su oni u kontaktu s Rusima, da su spremni da im dadu izvjesne ustupke, a kao primjer je dao aerodrom u Mostaru, samo kako bi imali njihovu podršku u „oslobođenju“ Hrvatske. Jelić je i ovom prilikom istakao da oni konstantno održavaju određene odnose sa predstavnicima Sovjetskog Saveza, jer im ovi mogu pomoći kod stvaranja NDH. Nije rekao tko su ti predstavnici. Jelić je, nakon ovog razgovora iz stola izvadio jednu zabilješku sa adresom i brojem telefona saradnika i rekao mu da je on razgovarao sa Tomulićem o njegovoj ulozi u Savjetu HNO. Saradnik se sastao sa Tomulićem, dana 12.12. oko 16 sati, u njegovom stanu i ostao s njim u dužem razgovoru. Tomulić se interesirao za saradnika od kud je, koliko je star, koju školu je završio, što je po zanimanju, gdje radi, koliko zarađuje, tko su mu roditelji i od drugim pojedinostima. Tomulić je za sebe rekao da je porjeklom Dalmatinac, da mu roditelji žive u Zagrebu, da su dobro materijalno situirani, da je on u Švicarskoj završio neke diplomatske studije i da sada priprema doktorsku disertaciju, koju će braniti u Berlinu. Dalje je izjavio da ima našu PI, da povremeno putuje u

³¹⁰ 23. studeni 1970. Ibid.

³¹¹ E-mail korespondencija autora s Velimirom Tomulićem. Svibanj 2013.-siječanj 2014., ožujak-travanj 2015.

zemlju. (Ovo je izjavio stidljivo – prim. saradnika). Dodao je da za praznike neće putovati Zagreb, jer kad bi putovao da ne zna šta bi mu njegovi rekli. Ovdje je aludirao na Jelića i druge. Tomulić je saradniku nabacio nekoliko imena emigranata i nosilaca PI, koji aktivno djeluju protiv SFRJ i koji trebaju ući u Savjet HNO i pitao ga da li pozna nekog od njih. Saradnik je odgovorio da ih ne pozna, da ga je Jelić uputio na njega i da mu je on prva stepenica. Tomulić je na ovo odgovorio da će se on upoznati i sa drugima. Razgovarajući o „Hrvatskoj državi“ saradnik je primjetio da nije u redu što ona donosi članke u jednom takvom tonu, koji po mnogo čemu potsjeća na ustaško terorističku politiku i da kao takova nije pristupačna hrvatskim masama. On je na ovo odgovorio da su oni sada mjenjali neke stvari, da su zaposlili nove redaktore i da će to drugačije izgledati. Nastavio je i rekao da oni u „Istri“ sada osnivaju jedan mjesečnik pod nazivom „Croatia“, da će to biti njihov ilustrovani časopis koji će tretirati raznu problematiku. Osim toga, da će razviti življu aktivnost među emigrantima i našim radnicima, te da će osnovati klubove, dječije jaslice i drugo. Rekao je dalje da oni u Hrvatskoj imaju nekoliko vrlo utjecajnih ličnosti s kojima sarađuje kao što je to bio slučaj sa pokojnim Većeslavom Holjevcem. Tomulić je nastavio i izjavio da je cilj njihove djelatnosti osnivanje samostalne, nezavisne Hrvatske države sa socijalističkim društvenim odnosima. Naime, kako kaže, marksizam je danas priznat u svijetu, pa ni oni više ne mogu restaurirati stari sistem, ali oni će priznati crkvu, jer ni Marx nije bio protiv religije i Boga. Nastavio je da govori o tome kako su druge socijalističke zemlje samostalne (Poljska, Čehoslovačka i dr.), iako su u Savezu sa SSSR, te da su i oni spremni da Sovjetskom Savezu pruže izvjesne ustupke samo kako bi imali svoju samostalnu Hrvatsku državu. Dodao je da su oni o tome postigli određene kompromise sa predstavnicima Sovjetskog Saveza i da su stalno s njima u vezi“.

Na koncu je stajalo sljedeće: „saradnika smo instruirali kako da se u buduću postavlja prema Tomuliću, Njemcu (osoba koju je suradnik upoznao u Tomulićevom stanu op. au.), Jeliću i Brunjaku (radi se o spomenutom Brumnjaku op. au.), kako bi se što solidnije plasirao u ovoj sredini, odnosno kako bi što bolje rasvijetlili uloge navedenih“.³¹² Ovaj zaključak potvrđuje tezu kako je hrvatski republički SDS znao prilično malo o Tomuliću. Također, iz ovog, ali i nekoliko drugih izvještaja proizlazi kako je niz detalja o Jelićevim kontaktima sa Sovjetima SDS-u ostao nepoznat. Najbolji argument za to možda je izvještaj iz 1972. godine, nepunih mjesec dana prije Jelićeve smrti. Suradnik „Robert II“ dobio je sljedeće zadatke: „Da provokativnim pitanjem Tomuliću dovede ovoga u situaciju da konkretnije iznese tu njihovu

³¹² SDS RSUP SRH. Centar Zagreb. Informacija broj 130. Dosje Branka Jelića. HDA

stalnu tvrdnju o suradnji s predstavnicima SSSR-a. Naime, reći će mu otvoreno da ne vjeruje u te njegove priče i da u to ne može nikoga uvjeriti. Da se i on ponudi za određenu ulogu u „SKHUI“ (Savez komunista Hrvatske u inozemstvu op. au.), ali pod uslovom da se javno ne eksponira kako bi bio u toku njihovih daljnjih akcija i došao do konkretnijih podataka o mjerama na proširenju organizacije, sredstvima i mjestu štampanja „Socijalističke Hrvatske“ i drugih interesantnih saznanja. Da se odazove na sastanak sa Jelićem, ali da predhodno izučiti tematiku i drugo „Hrvatske države“ kako bi, vodeći razgovore o toj temi, došao do podataka i štampariji i licima koja su zaposlena u njoj. I Jelića će provocirati u vezi „saradnje“ sa predstavnicima SSSR-a, kao i Tomulića“. ³¹³

Potrebno se vratiti na prethodni izvještaj, budući da Tomulić poriče kako je ikada primio bilo koga od političkih suradnika, uključujući i samoga Jelića, u svome stanu. Također, navodi kako većinu stvari koje stoje u izvještaju on nikada ne bi izgovorio. Ističe da je tek nekoliko informacija točno, dok je sve ostalo u izvještaju izmišljeno. ³¹⁴ U dosjeu Brankova brata Ivana nalazi se vrlo kratka informacija o Tomuliću, no vrlo je značajna zbog činjenice da je nastala djelovanjem savezne obavještajne službe. Naime, na temelju prethodnih odlomaka jasno je kako Tomulić u promatranom periodu nije radio za SDS, kako je niz emigranata tvrdio, već da je bio predmet obrade. No, postojala su tumačenja kako Tomulić radi za saveznu službu, koja je podržavala centralističku struju u SKJ i protivila se djelovanju reformski nastrojenog SKH, pa je preko spomenutog djelovala na kompromitaciji hrvatskog rukovodstva, kako je pisala i Savka. No, izvještaj koji je Službi državne bezbednosti u Beograd dostavio Generalni konzulat iz Münchena preko SSIP-a (Savezni sekretarijat za inostrane poslove) o navodnom Tomulićevom interesu za jednu zgradu u Grazu (izvor Konzulata je bio u razgledavanju s njime) sugerira upravo suprotan zaključak, odnosno da su i ostale jugoslavenske institucije bile zainteresirane za Tomulićevom djelovanje i kretanje. ³¹⁵

U dosadašnjem tekstu novom se Jelićevom pravcu ili politici pridavao atribut prosovjetski, što je pak djelomično netočno. Jelić je bio svjestan kako samostalna hrvatska država ne može nastati bez suglasnosti oba hladnoratovska bloka, što se moglo zaključiti i prema nekim tekstovima iz *Hrvatske Države*. Ponukan iskustvom odnosa Zapada prema Jugoslaviji od njenog izbacivanja iz društva pravovjernih komunističkih zemalja nadalje, zatim svjetskom geopolitičkom situacijom u kojoj je i SAD-u i SSSR-u odgovarao mir u Europi (zauzetost

³¹³ Ibid. Centar Bjelovar. Izvadak iz informacije broj 76. 5. svibanj 1972. Ibid.

³¹⁴ E-mail korespondencija autora s Velimirom Tomulićem. Svibanj 2013.-siječanj 2014., ožujak-travanj 2015.

³¹⁵ SSUP SFRJ SDB. Beograd. Bez oznake. 16. ožujak 1973. Dosje Ivana Jelića. HDA

SAD-a u Vijetnamu i sovjetsko-kineski odnosi koji se se pretvarali u otvoreno neprijateljstvo), a koji je prema Jelićevom mišljenju nestabilna Jugoslavija dovodila u pitanje te mogućnost da Sovjeti u Jugoslaviji provedu nešto slično kao u Čehoslovačkoj, ali s poštivanjem dogovora iz Jalte, navelo je Jelića da i suglasnost i pomoć potraži na Istoku. No to ne znači da je u potpunosti okrenuo leđa Zapadu. Do SDS-a je tako došla informacija da je „Branko Jelić u jesen 1969. godine boravio u SAD. Vodio je razgovor sa visokim funkcionerima iz Bijele kuće. Glavna tema razgovora bila je o Jelićevoj koncepciji stupanja u kontakt sa diplomatama SSSR-a i drugih IE zemalja u cilju efikasnije borbe za podjelu Jugoslavije prema poznatom ranije postignutom sporazumu na Jalti. Jelić je rekao da je u vezi s time dobio odobrenje od američkih funkcionera. Izrazio je mišljenje da će sa Rusima ići teško i da će prethodno trebati pripremiti teren za stupanje u kontakt sa Ruskom ambasadom u SR Njemačkoj ili nekoj drugoj evropskoj zemlji. Između ostalog Jelić je poduzeo mjere kod funkcionera svih emigrantskih organizacija, da se ubuduće kroz njihovu štampu ne napada SSSR, kao ni ostale IE zemlje. Jelić kaže da treba na sve moguće načine podgrijavati bugarske težnje za pripajanjem SR Makedonije Bugarskoj“.³¹⁶

Izvještaj iz sredine 1970. godine, koji je sastavio suradnik koji je vodio dugačak razgovor s Jelićem i nekoliko njegovih bliskih prijatelja naveo je i sljedeće: „Nakon što su te stvari razčišćene (nakon što je Jelić uspostavio kontakt sa Sovjetima i dogovorio glavne obrise navodne suradnje op. au.), Jelić kaže da je dao upute Miri Galu da napravi slijedeći korak, tj. da preda jedan njegov memorandum u Washington u State Dept. USA, na ruke Wilsona, šefa jugoslovenskog odjeljenja State Dept. U tom memorandumu, koji je predan navodno 15. 5. u Washington, Jelić obavještava USA vladu o rezultatima razgovora sa URSS-om i poziva USA vladu da (nečitka riječ op. au.) kontakt s URSSom u tom smislu te da se izvrše tripartitni dogovori: URSS-USA-Hrvatsko predstavništvo. Jelić kaže da Ujedinjeni Američki Hrvati, Kanadski Hrvati, Zajedničko Predstavništvo za Sjevernu Ameriku, stoje uz njega u ovoj novoj politici i da guraju USA na pregovore s URSS-om u pogledu Hrvatske. Jelić traži od USA formalno međunarodnu garanciju na (nečitka riječ op. au.) izvršavanje njegovog sporazuma, jer veli da je to njegov uslov i URSS-a, (nečitka riječ op. au.) nema povjerenja na samo njihovu garanciju“.³¹⁷ Vijesti o kontaktu s visokim američkim dužnosnicima treba uzeti s velikom zadržkom, kao i spremnost navedenih hrvatskih organizacija u Sjevernoj Americi da u potpunosti slijede Jelićevu politiku, no jasno je kako je Jelić drugu zainteresiranu stranu

³¹⁶ SDS RSUP SRH. Centar Bjelovar. „Predmet: Jelić dr Branko, predsjednik HNO u SR Njemačkoj, pripreme za stupanje u kontakt s diplomatskim predstavnicima IE zemalja“. 20. svibanj 1970. Dosje Branka Jelića. HDA

³¹⁷ 18. lipanj 1970. Ibid.

nastojao u stanovitoj mjeri obavijestiti o svojim namjerama i potaknuti da se aktivno uključi i rasformiranje Jugoslavije. Štoviše, još je realnija mogućnost kako je izazivanje zabrinosti kod američke vlade poradi kontakata s Istočnim blokom bio i glavni razlog Jelićeva njegovanja istih (što je jedan dio emigranata i smatrao). Tome u prilog govore i neki izvještaji iz dosjea političkog emigranta Branka Pešelja. Naime, ondje je pronađena informacija pribavljena od jugoslavenske savezne obavještajne službe kako je spomenuti Miro Gal, inače aktivni član Republikanske stranke, 1970. godine postao savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova SAD-a za pitanja Balkana i Jugoslavije.³¹⁸ Tako postaje jasnija Jelićeva namjera da upravo preko Gala djeluje prema američkim vlastima. Da je Jelić donekle koordinirao svoju akciju s ljudima iz UAH svjedoči i podatak iz istoga dosjea kako je Jelića zakazao sastanak sa vodećim ljudima te organizacije, prvenstveno Ibrahimom Džinićem³¹⁹, Galom, zatim uglednim intelektualcem i sveučilišnim profesorom Stankom Vujicom i Antom Došenom³²⁰, članom HNO-a. Svi su oni imali određene veze i kontakte u raznim sferama američkih vlasti, obavještajnih službi i policije. Džinić je osobno posjetio referenta za Jugoslaviju u State Departmentu tražeći da se primi Jelića. To je odbijeno s objašnjenjem da to sada ne bi bilo zgodno, pretpostavlja se vjerojatno zbog dobre atmosfere nakon Nixonova posjeta Jugoslaviji.³²¹ Nadalje, u dosjeu Rudolfa Erića, koji je bio predratni emigrant baš kao i Došen, s vezama u FBI-ju³²², nalazi se podatak kako je Josip Vladimir Bosiljević³²³, poznati emigrant organizirao delegaciju u sastavu: Božidar Abjanić, Stiv Skertić, Ivan Miljak, Tefko Saračević, Erić Rudolf, Ante Pivac i još neki, koja bi trebala otići u State Department i ukazati na opasnost intervencije SSSR-a u Jugoslaviji, koju pojačavaju kontakti nekih hrvatskih predstavnika sa Sovjetima. I ovim sastankom Amerkancima se trebalo ukazati kako bi što prije barem u nekim segmentima trebali zauzeti drukčije stajalište po pitanju hrvatskog položaja u Jugoslaviji, budući da bi inzistiranje na dotadašnjoj politici dovelo do ugrožavanja američkih interesa na Balkanu, i još je još važnije na Jadranu! Spomenuti Miljak, potpredsjednik Hrvatskog domobrana za SAD, podnio je memorandum u ime Heferovog HOP-a, pisan u istome duhu.³²⁴

³¹⁸ SSUP SFRJ. Beograd. Bez oznake. 30.12.1970. Dosje Branka Pešelja. HDA

³¹⁹ Džinić je poznavao niz američkih senatora i kongresmena. Pismo Ibrahima Džinića Branimiru Jeliću. 16. Ožujak 1963. Registrator 10. Osobni fond Milana Blažekovića. HDA

³²⁰ U Došenovom dosjeu stoji kako je dobro povezan s policijom, a ima i osobne veze u CIA-i. Službena zabilješka. Dosje Ante Došena. Ibid.

³²¹ Iz razgovora s Brankom Pešeljem 3.12.1970. godine. Ibid.

³²² Bez oznake. Dosje Rudolfa Erića.

³²³ On je bio predsjednik Društva za useljavanje hrvatskih emigranata u SAD, a navodi se kako ima veze u FBI-ju i CIA-i. Ibid.

³²⁴ Bez oznake. Dosje Rudolfa Erića. Ibid.

Na temelju materijala iz Jelićevog dosjea potrebno se pozabaviti s još jednim bitnim pitanjem – navodnom Jelićevom suradnjom s nekim hrvatskim komunistima u zemlji. Dokumenti koji bi ukazivali na neki oblik suradnje s visokopozicioniranim članovima SK nisu pronađeni, što bi bilo i nerealno očekivati. U dva izvještaja nastala na temelju Sindičićevih svjedočenja spomenut je Većeslav Holjevac i sumnja da je Jelić stupio s njime u kontakt preko stanovitog Ante Jelovića. U prvom izvještaju Sindičić ga je naveo kao jednog od Jelićevih kontakata, dodavši kako je Jelović od Holjevca u ime Matice iseljenika primio čestiktu za Novu godinu te se time hvalio.³²⁵ Otprilike godinu dana kasnije jedan izvještaj sastavljen na temelju Sindičićeva svjedočenja govori sljedeće: „U svojoj neprijateljskoj aktivnosti prema našoj zemlji Jelić dr. Branko pronalazi razne mogućnosti. Tako je 2.v ove godine poveo diskusiju sa „Mišom“ o načinima, formama i mogućnostima kako bi uspostavio direktan trajan kontakt sa jugoslavenskom policijom UDB-om bilo to u zemlji ili inostranstvu, kao i sa većim brojem hrvatskih komunista u zemlji. Cilj ovih kontakata posebno sa UDB-om po riječima Jelića bio bi da dobije informacije o tome za što je sve UDB-a zainteresirana, dobio bi uvid kako UDB-a konkretno djeluje, a preko tih kontakata davao bi UDB-i lažne podatke. Neke konkretne zaključke Jelić nije po ovom pitanju iznio osim konstatacije da bi lica koja bi uspostavila kontakt bila inteligentna i sposobna, da se znaju snaći u svakoj prilici, a da nisu kompromitirana kao aktivni „borci za hrvatsku stvar“. „Mišo“ zaključuje da je Jelić došao pored ostalog na ovu ideju u vezi slučaja Jelović Anta rodom iz Muća, koji je po dolasku izjavio Jeliću da ga je UDB-a vrbovala, konkretno neki Marinković, sa zadatkom da utvrdi i prikupi dokaze da li Holjevac ima kakve kontakte sa Jelić dr. Brankom. Prema riječima Jelovića Marinković je u UDB-i zadžen za slučaj Holjevca. Jelić sada daje razne netačne podatke Jeloviću po ovom i kao po drugim pitanjima, a to rade dogovorno, s tim da ih Jelović preda Marinkoviću. „Mišo“ je lično u više navrata prisustvovao razgovoru Jelića i Jelovića kada su raspravljali o ovim pitanjima“.³²⁶ Ivan Jelić je 1979. godine kazao jednom od svojih najbližih suradnika, a ujedno i SDS-ovom doušniku, Krunoslavu Pratesu, kako je Mimara doveo u vezu Branka Jelića i Holjevca.³²⁷ Suradnik „Branko“ prenio je tvrdnju Velimira Svježića, bliskog suradnika Branka i Ivana Jelića, kako su na jednom sastanku (nije precizirano kada i gdje) bili on, Branko Jelić, Ljudevit Jonke i Holjevac.³²⁸ Iako se do kraja ne može isključiti kako je Jelić s Holjevcem ostvario neku vrstu kontakta, bilo direktno bilo preko posrednika, ipak je izglednije kako se radilo o još jednoj Jelićevoj obavještajnoj (zbog

³²⁵ SDS RSUP SRH. Centar Rijeka. Informacija 768. 5. travanj 1968. Dosje Branka Jelića. Ibid.

³²⁶ Ibid. 23. svibanj 1969. Ibid.

³²⁷ RSUP SRH SDS. Centar Osijek. Informacija broj 158. 3. rujan 1979. Dosje Ivana Jelića. HDA

³²⁸ RSUP SRH SDS. Centar Zagreb. Informacija 230. 16. studeni 1972. Ibid.

želje da pribavlja što kvalitetnije informacije iz zemlje) i propagandnoj akciji. Da mu je kontakt s jednom takvom osobom kakva je bio Holjevac služio u propagandne svrhe, proizlazi ne samo iz pisanja *Hrvatske Države*, već i njegovih nastupa po Sjevernoj Americi. SDS-ovi suradnici izvjestili su kako je Jelić na skupovima u Clevelandu i Torontu među ostalim kazao da je bio u kontaktu s tada već pokojnim Holjevcem. U jednom izvještaju zabilježeno je ovo: „Prenose se glasine da je dr Branko Jelić preko telefona upoznao svoje prijatelje u Clevelandu o svojevremenom susretu sa pok. Vjenceslavom Holjevcem i dogovoru o zajedničkom djelovanju za oslobođenje Hrvatske“.³²⁹ Drugi pak o ovoj temi kaže sljedeće: „Prisutne je upoznao (Jelić op. au.) kako je svojevremeno, skupa sa pok. Vjenceslavom Holjevcem, poslao memorandum američkoj vladi za nezavisnost Hrvatske“.³³⁰ U Torontu je, govoreći o potrebi suradnje i sa Zapadom i s Istokom, Jelić kazao: „Međutim, treba razgovarati i sa komunistima u Hrvatskoj, koji su veoma važan faktor, faktor koji vredi mnogo više od cele hrvatske emigracije. On je npr. razgovarao sa pok. V. Holjevcem. VH mu rekao da je komunista, da je on sa Titom, ali da nikada nije mogao ni zamisliti da će SFRJ za Hrvate biti ista kao i predratna kraljevina. Holjevac je, veli Jelić, ovo govorio sa suzama na očima“.³³¹ Na koncu ovog DSIP-ovog izvješća stajalo je sljedeće: „Casanova (očito suradnik, agent ili djelatnik DSIP-a u Kanadi op. au.) nam također kaže da su u pripremama ovog skupa i Jelićevog govora, jelićevci u Torontu uporno proturali glasine da se Jelić navodno sastao sa nekim „vrlo visoko stojećim komunistima iz Hrvatske“ i da će imati nešto veoma važno da kaže s tim u vezi“. Ovo valja povezati sa Savkinim svjedočenjem iz prethodnog poglavlja kako je DSIP širio glasine Jelićevih pristaša iz Sjeverne Amerike o njegovim vezama s visokopozicioniranim hrvatskim komunistima.

Sindičićev drugi izvještaj o Jeloviću također baca nešto više svjetla na dio Savkinih sjećanja vezanih uz ovu temu. Naime, kako stoji u prethodnom poglavlju, Dolančeva je komisija među ostalim ustanovila da se u Jelićevoj blizini nalaze tri jugoslavenska agenta, što je Jeliću poznato, no on ih i dalje drži u kraj sebe i koristi za dezinformiranje. Ova informacija odgovara Sindičićevom opis Jelićevih namjera da uspostavi kontakt s Udbom, dozna kako ona djeluje i dostavlja joj dezinformacije.

Ovdje je prikladno spomenuti još jednu Jelićevu akciju, kako bi se ilustrirao jedan vid njegovog djelovanja i doveo u vezu s navodima o suradnji s nekim hrvatskim komunistima i

³²⁹ Ibid. Centar Split. Informacija broj 410. 19. studeni 1970. Dosje Branimira Jelića. Ibid.

³³⁰ Ibid. Informacija broj 345. 23. prosinac 1970. Ibid.

³³¹ DSIP. Broj 168/70. Toronto. 1. prosinac 1970. Ibid.

postojanju Legalističkog bloka. Suradnik SDS-a uspio je pribaviti informacije o jednom skupu u Njemačkoj, održanom 1965. godine, na kojem se okupio velik broj političkih emigranata iz niza emigrantskih organizacija. U izvještaju je stajalo i ovo: „Pored predstavnika emigrantskih grupacija, Ivica (osoba s kojom je suradnik razgovarao op. au.) je izjavio da je prisustvovalo i 6 studenata iz Zagreba, koji su u Njemačku na sastanak došli ilegalno. On je dalje izjavio da je unapred bilo uređeno sa njemačkim vlastima kako ovim studentima njemačke vlasti nebi pravile smetnju za vrijeme njihovog kraćeg boravka u Münchenu. Ti studenti su za vrijeme održavanja sastanka imali na licima maske radi svake sigurnosti da ih se nebi prepoznalo. Sastanak je otvorio Jelić Branko, koji je u svom izlaganju pored ostalog rekao: „Eto nakon 20 godina našeg života i rada u tuđini napokon smo uspostavili dobre veze i sa domovinom.“ Branko je dalje rekao da sastanak ima za cilj da odredi i uskladi program budućeg rada i djelovanja emigracije. Ovom prilikom su na sastanku kako je Ivica izjavio izvori govorili i studenti iz domovine. Oni su navodno rekli da se sada mnogo radi u Hrvatskoj a naročito u Zagrebu na raspirivanju mržnje prema srbo-komunistima. Rezultat toga je u tome istaknuli su oni, što se već sada mogu čuti javna izvikivanja u Zagrebu i drugim mjestima da Srbima nije mjesto u Hrvatskoj, već neka se sele u Srbiju. Govoreći o ovom Rukavina Ivica je bio veoma zadovoljan i isticao dalje kako će taj sastanak uroditi plodom više nego bilo koji drugi što su do sada održali. Govorio je kako je sala u kojoj je održan sastanak bila dobro osigurana, da su Njemci znali za taj sastanak i da su se divili kompaktnosti i jedinstvenosti učesnika na istom. Naročito su bili impresionirani ilegalnim dolaskom predstavnika iz Zagreba, koji se nisu bojali da će ih otkriti komunističke vlasti. Njemci su kako Ivica kaže čestitali tim studentima na tako smijelom podvigu. Nakon kraćeg zadržavanja u Münchenu studenti su se opet povratili ilegalno u Zagreb istako je Ivica.

Operativac napominje da je izvor djelomično provjeren ali da se njegova informacija može uzeti kao tačna. Pošto je izvor došao privremeno u zemlju i vraća se nazad u Z. Njemačku treba voditi računa da nedođe do kompromitacije istog“.³³²

Iz izvještaja je vidljivo kako je sudionik skupa bio impresioniran dolaskom ljudi iz domovine i kako je držao da su i ostali time bili zadivljeni. Naravno, ovakvim je potezom Jelić dobivao na važnosti i to u trenutcima kada se intenzivno razgovaralo o okupljanju hrvatske emigracije. Na kraju izvještaja ustvrđeno je kako se informacija ipak ne može smatrati točnom. Ubrzo je to potvrdio i suradnik „Gabro“, koji je u svom izvještaju iz sredine 1966. godine napisao

³³² SDS RSUP SRH. Centar Gospić. 13. siječanj 1966. Ibid.

sljedeće: „Dana 17. IV o. g. održana je „proslava“ dana NDH u Karlsruheu. Tu su uglavnom bili članovi NDH – Jelićevci. Na tom skupu bio sam i ja. Jelić kao i obično angažirao je grupu od 12 do 13 lica, emigranata koji su tobože došli na proslavu kao predstavnici iz domovine. Među njima sam bio i ja. Mogu reći da je Jelić sa ovakvim načinom maskiranja „predstavnik“ imao dosta veliku popularnost kod većeg dijela emigracije, jer su oni zaista bili uvjerenja da se radi o ljudima, koji su došli iz zemlje ne znajući da je to Jelić namjestio emigrante. Međutim na ovom skupu prisutni su bili razočarani i Jelić je doživio fijasko. Naime, on je u svom govoru najavio „predstavnik“ iz domovine koji tobože treba reći o stanju u zemlji, jer se tu nalazi kao predstavnik, pa ima informacije iz prve ruke. Nakon toga pojavio se na govornici neki Vidić koji se inače predstavlja pod imenom „Živko“, a tako ga zovu svi emigranti sa kojima sarađuje. Taj Vidić je u svome govoru bio nespretn, tako da je rekao kako je primio obavještenje iz zemlje o stanju, a tu riječ su prisutni uočili i po tome zaključili da on nije došao iz zemlje, već da je tu informaciju primio od treće osobe, što znači da se ne radi o predstavniku, već emigrantu ili pasošaru koji živi u Njemačkoj. Među prisutnima se govorilo da Jelić sve ovo namješta i blefira, tako da je ovog puta slabo prošao sa „predstavnicima“ iz domovine“.³³³ Iako je na opisanome skupu Jelić doživio neuspjeh, i ovaj izvještaj potvrđuje kako je Jelić „domovinskim predstavnicima“ namjeravao povećati svoj ugled i utjecaj među emigrantima, dok se zapravo radilo o emigrantima.

Kako je ovo poglavlje većinom bilo posvećeno Jelićevim kontaktima sa Sovjetima, na njegovome kraju potrebno je to pitanje staviti u kontekst ostalih Jelićevih akcija i nastojanja, o kojima je SDS primao informacije. Iako je Jelićevo okretanje na Istok izazvalo niz reakcija u emigraciji, ali i u Jugoslaviji (to je vidljivo iz nekih dijelova poglavlja o kontaktima političkih emigranata s osobama i institucijama u domovini), materijal iz Jelićevog dosjea ne sugerira kako su njegovi kontakti sa Sovjetima izazvali iznimno pojačan interes SDS-a za taj fenomen. Doduše, ta tematika prevladava u materijalima iz 1970. godine. No, kako je već rečeno, SDS nije uspio pribaviti više detalja o Jelićevoj akciji, ali kako pokazuje materijal iz 1971. godine, nije ulagao daljnje i dodatne napore da dođe do potrebnih informacije. Iako je spomenut izvještaj iz 1972. godine, u kojem se suradnika „Roberta II“ instruirao da od Jelića i Tomulića pokuša više doznati o njihovim vezama sa Sovjetima, indikativno je kako najvažniji SDS-ov suradnik koji se nalazi u neposrednoj Jelićevoj blizini – Vinko Sindičić, tijekom 1971. godine nastoji ponajviše doznati o pojedinim članovima Hrvatskog revolucionarnog bratstva koji su

³³³ Ibid. Centar Bjelovar. 17. lipanj 1966. Ibid. U opasci na kraju izvještaja stoji: „Suradnik je provjeren i izvještaju se može vjerovati“.

održavali kontakte s Jelićem. Prvenstveno se to odnosi na Josipa Senića, zapovjednika europskog stožera HRB-a od sredine 60-ih. Iako su Jelićevi kontakti sa Sovjetima SDS-u i dalje bili predmet interesa, svog glavnog suradnika potaknuli su da pribavlja informacije za koje je Služba smatrala da su bitnije. Kao argument za takvu interpretaciju jest i činjenica da 1972. godine nije preminuo samo Jelić od posljedica atentata koji je na njega izvršen prethodne godine, već i to da je Senić ubijen u ožujku 1972. godine. Sindičić je osumnjičen za to ubojstvo i pritvoren, no zbog svojih veza u njemačkoj kontraobavještajnoj službi je pušten. Osim toga, iste je godine ubijen još jedan visoki dužnosnik HRB-a zajedno sa svojom suprugom i pokćerkom – Stjepan Ševo. Ševu je Sindičić osobno poznao i postoje osnovane sumnje kako je upravo on izvršio likvidaciju.³³⁴ Nadalje, kada se promatra interes SDS-a za Jelićeve akcije iz druge polovice 60-ih, poput sudjelovanja u naporima za ujedinjenje emigracije, želji da ostvari što veći utjecaj među radnicima na privremenom radu, snaženju i korištenju svojih veza u njemačkoj političkoj i obavještajnoj strukturi ili planova za stvaranje vojne formacije koja bi se zvala Hrvatska legija, gotovo da se ne može zamjetiti pojačan interes za Jelićeve kontakte sa Sovjetima.

4.6. Zaključni osvrt na djelovanje Branimira Jelića

Djelovanje Branimira Jelića u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih godina u značajnoj mjeri pokazuje sličnost s Luburićevim nastojanjima u ranijem periodu. Naime, ono što dominantno obilježava rad ove dvojice političkih emigranata jest snažna želja za traženjem novih političkih pravaca i akcija. Luburićevi kontakti s pojedinim emigrantskim organizacijama Bugara i Makedonaca, s američkim vojnim krugovima u Španjolskoj, s nekim arapskim zemljama ili pak pokušaji da oko sebe okupi što širi broj emigranata itekako je usporediv s Jelićevim akcijama na ujedinjavanju emigracije pri čemu bi on imao vodeću ulogu, širenjem utjecaja među radnicima na privremenom radu ili planovima za stvaranje Hrvatske legije. Obojica su imali dobre veze u političkim i nekim drugim strukturama zemalja imigracije, s time da su one Jelićeve ipak bile značajnije. Isto tako, obojica su bili infiltrirani jugoslavenskim agentima i obojica su ubijeni u atentatima, što sugerira da ih je jugoslavenska vlast držala potencijalno opasnim. Osim što se nisu uspjeli othrvati infiltraciji (doduše, to gotovo nijednom važnijem političkom emigrantu nije uspjelo), svaki od njih imao je i niz slabosti. Luburićeva je svakako bila hipoteka iz vremena NDH, koja ga je strahovito opterećivala u političkom radu u emigraciji. Što se tiče Jelića, on nije imao tako jedinstveno

³³⁴ Vukušić, 2002., 288, 292-298

izraženu slabost, no njegova strastvena želja za prvenstvom, visoko mišljenje o vlastitoj osobi, koje je često bilo bez pokrića, pa čak i megalomanija zasigurno su imali dukobog utjecaja na Jelićev politički rad.³³⁵ Ono što je za Luburića bila ideja o hrvatskom miru, to je za Jelića bilo okretanje na Istok, pa će tome aspektu njegove politike biti pridodana najveća pozornost.

Iako je taj njegov čin u emigraciji doživljen kao revolucionaran, kao kopernikanski obrat, baš kao i u Luburićevom slučaju, i Jelić je do stava formuliranog tijekom 1970. i 1971. godine došao evolutivnim putem. Ideja da bi zapravo Sovjeti, a ne Zapad mogli biti ključni u rušenju Jugoslavije kod Jelića se javlja prilikom invazije snaga Varšavskog pakta (osim Rumunjske) na heretični Dubčekov režim u Čehoslovačkoj. Kako je Jugoslavija također još od 1948. godine ispala iz kruga pravovjernih komunističkih zemalja, mogućnost da ju SSSR pokuša vratiti u svoje okrilje nije bila nemoguća. No, položaj Jugoslavije bio je bitno drugačiji od čehoslovačkog i zbog dogovaranja i sukobljavanja Zapada i Sovjeta oko utjecaja na jugoslavenskom prostoru od konferencije u Jalti nadalje, zahtijevao je dogovor oba bloka u slučaju narušavanja trenutnog statusa quo. Kako je vidljivo iz niza izvora, Jelić je toga itekako bio svjestan, pa je razumijevanje za svoju akciju nastojao priskribiti i na Zapadu, što pokazuju dokumenti iz nekoliko dosjea, ali i podaci koje donosi Batović. Jelić nastoji animirati Amerikance na suradnju, opisujući trenutni položaj Hrvata bezizlaznim, poradi čega će na koncu biti prisiljeni prihvatiti tobožnje sovjetske ponude. To su mnogi analitičari Jelićevog novog političkog pravca zaboravljali. Interesi Zapada i Moskve pretpostavljali su neku vrstu podjele Jugoslavije i nije bilo nerealno očekivati da ona postane teritorijalna, što zbog aspiracija nekih jugoslavenskih susjeda (poput Bugarske i Albanije), što zbog činjenice da su se slični scenariji odigrali u Koreji i Vijetnamu. Zbog prvospomenutog faktora, ali i činjenice da je nekadašnja Kraljevina Jugoslavija imala relativno loše odnose s Albanijom (čiji se kralj Zogu I. proglasio kraljem Albanaca, dakle i onih koji su živjeli u Jugoslaviji te Bugarskom) Jelićev sljedeći potez jest uspostavljanje kontakata s te dvije komunističke države i nastojanje da se pokuša uspostaviti suradnja, do čega, sudeći prema dostupnim izvorima, ipak nije došlo.

Iako izvori podastiru različite informacije o tome kako je došlo do prvog kontakta Jelića i Sovjeta, važno je ustanoviti da su oni zaista postojali i da nisu bili svedeni na običnu obavještajnu aktivnost, već razgovore na visokom diplomatskom stupnju. Možda se može činiti neuvjerljivim ocjena da sovjetske vlasti pridaju tako veliku pozornost jednom

³³⁵ Osim što takvi zaključci proizlaze iz svjedočenja osoba koje su poznavale Jelića te nekih iznesenih izvora, o tome je svjedočila i Jelićeva nećakinja Ivana jugoslavenskom konzulatu u Münchenu. Zabilješka. 29. lipanj 1966. Dosje Branimira Jelića. HDA

političkom emigrantu iz države s kojom imaju diplomatske odnose, no valja se sjetiti kako niz izvora govori o Jelićevom utjecaju u njemačkom političkom životu i poznanstvu s najvišim njemačkim dužnosnicima. Osim toga, Sovjeti su prilikom početnih kontakata imali jednim znatnim dijelom krivu predodžbu o Jelićevom utjecaju na hrvatske radnike na privremenom radu, koji su prilikom povratka u zemlju mogli biti važan faktor prilikom neke krizne situacije. Jelić je mogao mnogo profitirati iz samih kontakata sa Sovjetima, bez da postigne neki važniji sporazum o suradnji. Sudeći prema izvorima (posebno prema Jelićevom dosjeu, budući da je vidljivo kako SDS nakon što je uspio doznati glavne obrise Jelićevih kontakata tijekom 1970. godine, iduće godine preusmjerava glavninu svoje pozornosti na neke druge Jelićeve akcije, koje je smatrao opasnijim po Jugoslaviju), takav se scenarij upravo i odigrao. Jelić je svoje veze sa Sovjetima prikazivao bitno ozbiljnijima no što jesu, a u prilog takvoj ocjeni ide i činjenica kako je njegov stil rada ponekad obilježavala teatralnost i manipulacija onima kojima se obraćao (npr. situacija s maskiranim „domovinskim predstavnicima“). Time se želio prikazati kao vodeći hrvatski političar, koji ima vrijedne i važne veze kod jedne svjetske sile i koji zaslužuje stati na čelo hrvatske političke emigracije. Radijus svoje političke moći nastojao je proširiti obraćajući se i radnicima na privremenom radu. Ovakvi kontakti, zatim napisi u *Hrvatskoj Državi* o mogućnosti stvaranja samostalne hrvatske države s komunističkim poretom i izjave o Jelićevoj suradnji s određenim komunističkim krugovima u Hrvatskoj imali su privući i dio hrvatskih komunista na njegovu stranu. Druga strana u ovoj kombinaciji, Sovjeti, također su imali političke koristi samo od kontakata i/ili glasina koje su se o njima pronosile. Naime, bio je to još jedan oblik pritiska na Tita, s ciljem da ga se potakne na obračun s reformskim i anticentralističkim tendencijama u zemlji. Odsлана poruka glasila je da u slučaju daljnjeg odmicanja od istočnog bloka, Sovjeti imaju plan za sprečavanje tog procesa. Jelić je mogao biti dio toga plana. Naravno, Sovjetima je bilo mnogo prikladnije da u Jugoslaviji ponovno do izražaja dođu centralističke, dogmatske i filsovjetske snage. To bi na prvi pogled održalo krhki status quo sa Zapadom, ali bi na unutrašnjopolitičkom planu Jugoslaviju odgurnulo natrag ka Istoku. Mnogo opasnija i neizglednija situacija bila je ona u kojoj bi došlo do vojne intervencije sovjetskih trupa i/ili podjele Jugoslavije koja bi uslijedila. U tome slučaj Jelić je mogao biti jedan od sovjetskih aduta na jugoslavenskome prostoru. Dakle, Jelić nije Sovjetima bio interesantan isključivo u propagandne svrhe. Valja se sjetiti načina na koji je Ante Pavelić s Ustaškim pokretom došao na vlast u Hrvatskoj. On je bio tek svojevrsna treća opcija, budući da je mađarski regent Horthy odbio na hrvatskome prostoru u potpunosti uskrsnuti stare granice Ugarskoga Kraljevstva i pošto je Vladko Maček odbio preuzeti vlast. Nadalje, potrebno se prisjetiti i

laviranja Jozefa Pilsudskog, čovjeka koji je uspio nakon Prvog svjetskog rata obnoviti poljsku državu, među zaraćenim silama te ga usporediti s Jelićevim nastojanjem da pozivanjem na jaltanski sporazum, pozivanjem na dogovor Zapada i Istoka, pozivanjem na stvaranje trajnijeg i sigurnijeg rješenja na području Jugoslavije, pozivanjem na stvaranje blokovski neutralne hrvatske države stvori ili pridonesu stvaranju iste.

Dakle, situacija u kojoj bi došlo do preoblikovanja jugoslavenkog prostora nije bila nemoguća. No, pretpostavljala je tektonske poremećaje između interesa dva hladnoratovska bloka na tome području, kao i niz drugih nepredvidivih okolnosti (međunacionalni i ideološki sukobi u Jugoslaviji npr.). Niz političkih emigranata tvrdio je isto – takva je situacija gotovo nemoguća. Slijedila je tvrdnja da čak i ako bi došlo do transformacije trenutne situacija u Jugoslavije, to bi gotovo sigurno išlo na štetu hrvatskih interesa. Kao najvažniji argumenti isticala se ruska dominacija unutar Sovjetskog Saveza i dominacija potonjeg u Istočnome bloku odnosno pretpostavka kako Sovjeti ne bi išli na rušenje Jugoslavije, već bi, jednom kada bi potonja bila u njihovome čvrstome zagrljaj, prepustili gotovo apsolutnu vlast Srbiji. Tako bi Hrvati imali dva gospodara – Srbe i Sovjete. Dočim se oslobođanje Hrvata iz beogradskog ropstva činilo jako teškim pothvatom, izbavljenje iz srpsko-sovjetskog kazamata bilo bi nemoguć pothvat. Osim toga, *Nova je Hrvatska* i ovdje isticala jednu od glavnih postavki svoje politike, kako je Zapad zbog svoje demokratske orijentacije prirodni saveznik Hrvata, pa iako trenutno podržava Jugoslaviju, jednom će morati priznati demokratsko pravo Hrvata na samoopredjeljenje. Traženje pomoći na Istoku dio je Jelićevih kritičara vidio kao ponavljanje Pavelićeve pogreške paktiranja s totalitarnim režimima. Svi totalitarni režimi propadaju, a Hrvati se ne smiju ponovno naći na krivoj strani.

U ovome kontekstu važne su i kritike koje su tvrdile kako je Jelić samo instrument u rukama sovjetskih i nekih jugoslavenkih obavještajnih službi, koje ga koriste kako bi srušile hrvatsko rukovodstvo. Kao što je Jelić razmišljao o traženju pomoći na Istoku i prije obznanjivanja novog političkog pravca u *Hrvatskoj Državi* tijekom 1970. i 1971. godine, tako je nastojao stvoriti neki oblik suradnje ili barem prešutnog razumijevanja s dijelom hrvatskih komunista mnogo ranije prije nego li će se u *Hrvatskoj Državi* pojaviti napisi od Legalističkom bloku i vezama HNO-a i nekih članova CK SKH. Nemoguće je u potpunosti isključiti mogućnost da su spomenute obavještajne službe imale nekog utjecaja na Jelića da tako postupi, no mnogo je izglednije kako se radilo o Jelićevom autohtonom potezu. Naime, niz je političkih emigranata na razne načine nastojao potaknuti barem dio hrvatskih komunista da se snažnije zauzimaju za ono što su oni držali hrvatskim interesima, da jačaju hrvatski položaj u Jugoslaviji s krajnjim

ciljem stvaranja samostalne hrvatske države. Uopćeno bi se moglo govoriti o svojevrsnoj politici mrkve i batine. Salvu pohvala, ohrabivanja i nuđenja suradnje slijedila je bujica kritika. Slično je nastupao i Jelić, s time da je njegova razina kritike bila daleko viša. Luburić je smatrao da je najbolji put k privlačenju hrvatskih komunista ideji potrebe stvaranja samostalne hrvatske države ukazivanje na velikosrpski karakter srbijanskih komunista. Valjalo ih je dovesti pred jednostavan izbor – sudjelovati u stvaranju samostalne hrvatske države gdje će im biti omogućena sloboda djelovanja i gdje će, prema Luburićevu mišljenju, moći istinski raditi na korist hrvatskog naroda ili pak Velika Srbija gdje će svi koji ne budu potpuno pokorni beogradski sluge izgubiti glavu. U tom smislu ide i Tomulićevo objašnjenje Jelićevog poteza s Legalističkim blokom – dovesti hrvatske komuniste u takav položaj u odnosu na Beograd da im je suradnja sa ostalim hrvatskim političkim opcijama na stvaranju samostalne hrvatske države jedini izlaz da očuvaju barem dio vlasti, a moguće i gole živote. Prema dostupnim izvorima, čini se kako je Dolančeva komisija koja je istraživala tzv. špijunsku aferu došla do niza točnih zaključaka. Izvještaj komisije koji Savka prenosi u svojim memoarima ne prikazuje Jelića kao naivnog „hrvatskog magarca iz Berlina“ kako ga je okrstila *Nova Hrvatska*, već kao proračunatu osobu, koja ulazi u znatan rizik tolerirajući djelovanje suradnika jugoslavenskih službi u svojoj okolini s ciljem kontraobavještajnog djelovanja. Nadalje, osim nastojanja nekih centralnih službi, poput DSIP-a, da ocrni hrvatsko rukovodstvo zbog neslaganja s njegovom politikom i možda izazove njegov pad, razloge za stvaranje „špijunske afere“ zaista treba tražiti i u nekordinaciji raznih obavještajnih službi, kako je to spomenuta komisija također zaključila. Najbolji dokaz za to jesu citati iz Jelićeva dosje gdje se to otvoreno priznaje. Zaključak koji se na temelju ovdje obrađenih izvora i literature o ovome nameće jest sljedeći: Jelić je pokrenuo svoje diplomatsko-obavještajno-kontraobavještajno-propagandne akcije prema Sovjetima i hrvatskim komunistima da pribavi potporu na Istoku za stvaranje samostalne hrvatske države ili barem da u propagandnom smislu postigne uspjeh, da na neki način postavi hrvatsko pitanje na dnevni red u svjetskoj javnosti i potakne Zapad da počne drukčije rezonirati o ovome pitanju; odnosno da potakne hrvatske komuniste na snažnije zauzimanje za hrvatske interese. Neki njegovi potezi na tome putu bili su iskorišteni od određenih krugova za diskreditaciju hrvatskog komunističkog rukovodstva. Pri tom je važno istaknuti kako je ipak izglednije da Jelićevi potezi nisu bili instruirani djelovanjem jugoslavenskih i sovjetskih obavještajnih i drugih službi.

Nema sumnje kako je potrebno konzultirati još niz izvora da bi se u potpunosti rasvijetlila ova situacija. Dio ovoga rada koji se bavi djelovanjem Hrvatskog narodnog odbora tek je korak na

tome putu. Ono što ga takvim kvalificira jest konzultacija dva vrlo bitna izvora – Velimira Tomulića te Jelićevog dosjea hrvatskog republičkog SDS-a. S obzirom na opseg Jelićeve akcije, izvori o njoj raspršeni su od Beograda, Bonna i Berlina do Moskve i Washingtona. Neki od njih još uvijek nisu dostupni, a pitanje je koliko je njih očuvano. Neki zaključci, postavke i teze koji su ovdje izneseni zasigurno će nakon obrade novih izvora biti dopunjeni i/ili u određenoj mjeri izmijenjeni. No, vrlo će teško promijeniti glavne obrise ovoga fenomena koji su ovdje iscrtani. Iako je Jelić bio mnogo manje taktičan u svome nastupu prema hrvatskim komunistima od Luburića, Kušana ili nekih drugih intelektualaca, ipak im se obraćao, ipak je računao na dio SKH, pogotovo mlade članove, da bi s njima mogao doći do nekih zajedničkih zaključaka. Jelić je paralelno pratio i zbivanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji te svijetu, na temelju kojih je formulirao svoju politiku s početka 70-ih godina. Nema sumnje kako su izgledi za potpun uspjeh njegovih planova bili astronomski maleni, kako se čitav niz čimbenika morao posložiti u jedinstvenom poretku i kako je i sam Jelić i njegova organizacija patio od kroničnih mana i nedostataka, koji su njegovo djelovanje ozbiljno otežavali. Ipak, Jelić se usudio razmišljati izvan okvira koji su postavljeni koncem Drugog svjetskog rata i time pridonio diverzifikaciji političke misli hrvatskih emigranata. Jelićeve djelomične ciljeve, ali i postignuća mogu se velikim dijelom usporediti s ocjenom Službe državne bezbednosti BiH o „ljevičarskim izletima“ organizacije Hrvatski državotvorni pokret iz 80-ih godina, odnosno traženja pomoći za stvaranje samostalne hrvatske države u komunističkim zemljama: „Raspoloživa saznanja ukazuju da je ovakva orijentacija HDP-a u osnovi imala taktičke ciljeve koji su se ogledali, s jedne strane, u pokušaju ucjenjivanja Zapada, kako bi im se vratile neke ranije pozicije i stvorio širi prostor za antijugoslovensku propagandno-subverzivnu i posebno diverzantsko-terorističku aktivnost, a s druge strane, da postane što primamljiviji za naše građane u zemlji i inostranstvu (radnici na privremenom radu ! op. au.), kako bi ostvario svoje programske pretenzije da postane masovan i jak oslobodilački pokret. Ovu konstataciju potvrđuje i angažovanje i postignuti rezultati HDP-a na realizaciji ove platforme“.³³⁶

³³⁶ RSUP SRBiH. *Hrvatski državotvorni pokret*. Sarajevo, lipanj 1989. 22

5. Bugojno kao odgovor na Karađorđevo: interpretacije akcije Feniks 72 kao odgovora na slom hrvatskog reformnog pokreta

U dosadašnjim retcima bilo je moguće uočiti pokušaje političkih emigranata da u slomu hrvatskog reformnog pokreta pronađu i neke pozitivne posljedice. Ipak, misli političkih emigranata u daleko većoj mjeri bile su tamnih tonova. Mješali su se osjećaji razočaranja, kako reakcijom snaga u domovini tako i same emigracije, zatim žalosti, pa čak i očaja, ali i bijesa, mržnje i želje za protuudarcem, ponekad i osvetom, što je rezultiralo bujanjem revolucionarnih težnji kod jednog dijela političke emigracije. Upravo su ti emigranti, ali i oni koji su smatrali da politički emigranti ne mogu mnogo učiniti na dizanju ustanka u Hrvatskoj, ali su takav scenarij podržavali, gledali u akciji Feniks 72 (mnogo poznatija postala je pod imenom Bugojanska akcija), koju su izveli pripadnici Hrvatskog revolucionarnog bratstva u proljeće 1972. godine, odgovor Hrvata na slom reformnog pokreta. Neki su očekivali kako će se iz gerilskih borbi razviti dugo priželjkivana revolucija. Represija koja je zahvatila velik dio hrvatskog naroda nakon Karađorđeva, odnosno interpretacije koje su o tome procesu i događajima imali politički emigranti, govorila je takvim nadanjima u prilog, kao i osjećaj zajedništva koji je nastupio, razbijanjem i posljednjih iluzija o mogućnostima produktivnog i perspektivnog života Hrvata u Jugoslaviji.

Prije svega, potrebno je više kazati o organizaciji koja je akciju izvela te o samoj akciji. Godine 1961. u Sydneyju četvorica mladića, Jure Marić (rođen 1931. godine u Kruševu kraj Stoca u Hercegovini), Geza Pašti (rođen 1936. godine u Čepinu kraj Osijeka), Ilija Tolić (rođen 1930. godine u Ljupljanici kraj Dervente) i Josip Oblak (rođen 1937. godine u Španovici kraj Daruvara), nezadovoljni radom HOP-a, čiji su bili članovi, odlučuju osnovati organizaciju koja će se učinkovitije boriti za stvaranje samostalne hrvatske države i osnivaju Hrvatsko revolucionarno bratstvo. Geza Pašti bio je prvi čelni čovjek HRB-a, odnosno glavni tajnik. On je i sastavio većinu temeljnih dokumenata, a najvažniji su bili Temeljna načela, Stegovni pravilnik i Prisega. Bila je to ilegalna, tajna revolucionarna organizacija. Idući važan dokument nosio je naziv Sloboda ili smrt, a radilo se o priručniku za „konspirativno i diverzantsko-gerilsko djelovanje“, koji je tiskan koncem 1962. godine. Jedna od temeljnih misli je bila sljedeća: „Samo hrvatska revolucija može slomiti hrvatsku ropsku sudbinu. Prvenstveno, to je revolucija duha, a ne oružja“. Istaknuto je kako Amerika održava i pomaže Jugoslaviju i zbog toga ju neće ići rušiti. Pokretanje revolucije ne očekuje se od starije generacije, bilo one ustaška ili partizanska, već od mlađih naraštaja. HRB na Tolićev zahtjev

već 1963. godine ubacuje devet svojih članova u Jugoslaviju. Podijelili su se u trojke, a samo je jedna uspjela izvršiti diverziju na željezničkoj prugi kraj Delnica. Svi su uhićeni i osuđeni na zatvorske kazne od 14 do 6 godina zatvora. Pašti stiže u Europu iste godine radi planiranja i provođenja daljnjih akcija, i tada Udba počinje s provođenjem široke istragu. Kako je već rečeno, sredinom 1965. godine Pašti i Marijan Šimundić susreli su se s Luburićem i ponudili mu suradnju, potom o istome razgovarali i s Jelićem u Italiji. Pašti je nestao u Nici krajem srpnja iste godine, a prema jednom izvoru iz Udbe otet je i doveden u Jugoslaviju. Ponuđeno mu je da se vrati u emigraciju i radi za Udbu, što on odbija, pa je nakon mučenja i ispitivanja ubijen. Nakon toga Josip Senić postaje zapovjednik europskog stožera. On je nastojao preustrojiti organizaciju, ali i „nastaviti s pripremama skupina koje bi upadale u Jugoslaviju i izvodile diverzije, ali i napade na jugoslavenska diplomatska, trgovačka i druga predstavništva i njihove zastupnike u inozemstvu“. U to vrijeme Udbi polazi za rukom prodrijeti u redove HRB-a, pa je jedna grupa koja je u Jugoslaviju upala 1967. godine izdana i uhićena.

Godine 1968. na inicijativu stožera HRB-a za državu Victoriju (Australija) započela je priprema operacije Planinske lisice, koja će postati poznata pod nazivom Bugojanska akcija ili Akcija Fenix 72, dok su ju Udba i KOS prozvali Akcija Raduša 72. Pripreme su očekivano napredovale, no zaustavljene su 1971. godine budući da pokretači nisu željeli politički naškoditi „narodnom pokretu pod nazivom Hrvatsko proljeće“. Vođe akcije bili su braća Ambroz i Adolf Andrić te Pavo Vegar, koji su stigli iz Australije još u drugoj polovici 1969. godine i smjestili se u Nici kod Petra Andrića. Kako je vidljivo iz vremena nastanka ideje za operaciju te odluke da se ona zaustavi 1971. godine, trebaju se odbaciti špekulacije kako je akcija planirana da bi kompromitirala reformni dio hrvatskog komunističkog vodstva, odnosno da je izvedena 1972. godine da bi se otežao položaj osobama koje su suđene nakon sloma reformnog pokreta. Nekoliko dana nakon Karađorđeva donesena je odluka da se nastavi s operacijom, koja je planirana za početak ljeta, iako se još nije znao sastav skupine, plan i cilj akcije. Noćne kondicijske pripreme odvijale su se u okolini Salzburga, dok su se vježbe gađanja vršile u streljani u jednom slazburškom predgrađu. U kampu su bile 24 osobe. Razmatrana su dva plana – organizirati gradsku gerilu u velikim hrvatskim gradovima ili pokušati podignuti narodni ustanak. Prva se opcija činila boljom, no pojavio se strah da će Beograd akciju lako ocrniti uspoređujući ju s tada raširenim djelovanjem raznih pokreta, koji su se percipirali kao teroristički (Palestinci, IRA, ETA itd.). S druge strane, vođe akcije bili su svjesni da je podizanje narodnog ustanka gotovo nemoguće, ali su se ipak odlučili za tu

opciju. Marko Mudronja, jedan od tih koji nije otišao, svjedočio je kako su oni smatrali da je narod nakon Karađorđeva spreman na ustanak. Donesena je odluka da područje dizanja ustanka bude u trokutu Sinj-Imotski-Livno-Tomislavgrad-Kupres-Bugojno-Prozor-Posušje-Široki Brijeg, odakle je jedna grupa trebala djelovati prema Dalmaciji, druga srednoj Bosni, a treća Hercegovini. Paralelno su pripremane još najmanje dvije grupe koje su trebale biti ubačene ovisno o uspješnosti ove akcije. Jedna od grupa trebala je operirati u sjevernoj, a druga u južnoj Hrvatskoj u trojkama. No, zbog neuspjeha prve akcije i niza drugih okolnosti pripreme su prekinute. Razmatrala se i mogućnost upada preko Jadrana, no ona je odbačena. Na temelju dokumentacije jugoslavenskih obavještajnih službi, može se zaključiti kako su vođe skupine Fenix uspjeli izbjeći direktan nadzor Udbe, iako je ona znala da se priprema velika akcija. Od 24 osobe u kampu, njih 19 je krenulo u izvođenje operacije, i to su sljedeći: Adolf Andrić, Ambroz Andrić, Nikola Antunac, Petar Bakula, Filip Bešlić, Vidak Buntić, Vili Eršeg, Ilija Glavaš, Đuro Horvat, Vejsil Keškić, Vinko Knez, Viktor Kancijanić, Ilija Lovrić, Stipe Ljubas, Vlatko Miletić, Ludvig Pavlović, Ivan Prlić, Pavo Vegar, Mirko Vlasnović. Prema elaboratu SSUP-a, devetorica su bili emigranti, a desetorica nositelji jugoslavenske putovnice. Samo je jedan od njih bio Musliman. Svi su emigrirali između 1956. i 1965. godine. Osam je članova bilo je nepoznato jugoslavenskim službama, 17 članova završilo je diverzantske tečajeve, a Vegar je završio dvogodišnju školu za komandose u australskoj vojsci. Bilo je planirano da još najmanje devet članova bude ubačeno kao dio ove grupe, no zbog raznoraznih razloga, među ostalim i djelovanja jugoslavenske tajne službe, do toga nije došlo.

Pitanje je li Udba znala za namjeru HRB-a da ubaci do tada najveći broj svojih pripadnika u Jugoslaviju te detalje tih planova tek je dotaknuo u prethodnome odlomku. Potrebno mu je posvetiti više pozornosti, a jedan od razloga su i polemike političkih emigranata, prilikom kojih su neki tvrdili da su jugoslavenske tajne službe na razne načine bile upletene u spomenutu akciju. Autor monografije o HRB-u koristio je dokumente proizašle iz djelovanja Udbe, KOS-a, milicije, Teritorijalne obrane i SKJ o HRB-u i akciji Raduša. Udba je o akciji Feniks 72 dobivala informacije i od njena dva suradnika „iz šireg kruga Skupine Feniks 72“. U jednom dokumentu stoji kako je SDS (Služba državne sigurnosti, kolokvijalno i dalje nazivana Udba) Hrvatske i BiH posjedovala informacije kako grupa braće Andrić priprema ubacivanje u zemlju za ljeto 1972. godine poradi organiziranja gerile. Poradi toga osnovana je međurepublička Udbina grupa zvana Venera, koja je uključivala rad niz državnih institucija, a koje su imale raditi na suzbijanju spomenute grupe. Unatoč tome, dogodilo se sljedeće:

„Služba je tim saznanjima (o ubacivanju grupe braće Andrić op. au.) posvetila punu pažnju i shodno tome poduzela mjere i uložila ogroman napor u cilju onemogućavanja planova i namjera HRB-a. Usprkos tome, ostaje činjenica da je grupa braće Andrić izvršila veći dio završnih priprema i završnu obuku u Austriji, prešla državnu granicu, boravila dva dana u pograničnom području, trećeg dana otela kamion i prebacila se oko 500 km u unutrašnjost državne teritorije – a da Služba za to nije znala“. Zaključeno je kako su glavni uzrok tome nedovoljno dobro pozicionirani suradnici. Služba konstatira da „u grupaciji HRB-a u Victoriji (Australija), međutim, SDS, nije imala nikakvih pozicija“.

Elaborat SSUP-a iz 1973. godine o akciji Raduša sadrži velik broj podataka koji se poklapaju s podacima iz arhiva HRB-a i svjedočenjima sudionika. Grupa je 20. lipnja 1972. godine ilegalno prešla austrijsko-jugoslavensku granicu. „Skupina je planirala da se stacionira na području Vran-planine, gdje bi stvorila svoje baze, razvila gerilu i izvodila diverzantsko-terorističke akcije. Računali su da će ih „narod prihvatiti kao osloboditelje, da će u postrojbama JNA doći do međusobnog likvidiranja oficira i prelaska postrojba JNA na njihovu stranu, a da jedino preostaje ozbiljnija borba s policijom, Udbom, kao i nekim oficirima JNA i funkcionarima vlasti i Partije, koji jedini i drže poredak u Jugoslaviji“. Računali su i s atmosferom stvorenom djelovanjem pokreta u SR Hrvatskoj i ranijim vezama u zemlji.“ Nakon preslaska granice zarobili su kamion podzeća Autoprijevoz iz Dravograda i stigli u Gračanicu, odnosno Humac kraj Uskoplja u srednoj Bosni. Prve vijesti o otmici dobivene su od vozača kamiona Franca Nabernika, koji se javio telefonom iz Popovače svome poduzeću 24. lipnja u 8 i 40. SDS SSUP-a u 14 sati i 15 minuta obavještava sve republičke i pokrajinske službe, tražeći da se poduzmu odgovarajuće radnje. Idući dan ujutro, uz pomoć Nabernika, locirano je mjesto gdje je skupina napustila kamion. Grupa se ulogorila kraj Gornjih Lužana, rodnog mjesta člana skupine Ilije Glavaša. Od njegovih rođaka i jednog čovjeka iz susjednog sela dobili su hranu, kao i konja za prijenos opreme. Nakon toga su krenuli prema planini Raduši i oko 10 sati ujutro 25. lipnja sreli grupu lovaca. Uvjeravali su ih da im pomognu, ali bez uspjeha, pa im nakon tri sata vratili oružje, ali bez municije. Lovci su ih odmah prijavili tamošnjoj miliciji.

Prema podacima iz elaborata koji je izradila Prva uprava Glavnog štaba JNA , tijekom 25. i 26. lipnja u područje Bugojna stiglo je oko 350 vojnika i starješina 7. armije, od čega 150 vojnih policajaca, zatim 300 pripadnika milicije i SUP-a, s time da je dio bio mobiliziran, teritorijalne jedinice bile su u jakosti 3 400 ljudi, a mobilizacija je završena 26. lipnja. Jedna od grupa spomentih snaga došla je u kontakt s gerilcima oko 9 sati i 30 minuta 26. lipnja. U

okršaju je poginuo kapetan I. klase Miloš Popović, komandir čete Vojne policije, zatim policajac Branko Blečić, ranjen je jedan vodnik-stažist i jedan vojnik, dok su nestali vodič i djelatnik SUP-a. Na drugoj strani stradao je Adolf Andrić, tri su gerilca pobjegla i sutradan uhićena. U spomenutom elaboratu Popovića se pohvaljuje za hrabrost, ali i konstatira da je taktički pogriješio, prerano otkrio poziciju svoje grupe i izgubio kontrolu nad njom. Kritika je upućen i zato što je grupa nakon sukoba izgubila kontakt s gerilcima. Tako se konstatira i sljedeće: „Naši gubici u ovoj akciji utjecali su negativno na odlučnost i aktivnost jednog dijela naših jedinica, a kod pojedinaca izazvali strah, pa i primjetno izbjegavanje izravnih sukoba s diverzantima.“ Gerilci su zarobili vodiča Vojne policije i nastojali od njega saznati više o protivničkim snagama. Pokopali su Andrića, uzeli Popovićevo oružje i krenuli u pravcu Vran-planine. Vodič je bio na silu mobiliziran, a autoru knjige svjedočio je o „neorganiziranom bijegu“ pripadnika Vojne policije nakon Popovićeve pogibije. Idući su dan zarobljeni feniksovci Ivan Prlić, Nikola Antunac i Vinko Knez. Svi su uhvaćeni živi, mučeni i ubijeni, što pokazuju dokumenti i svjedočenja. Ostatak gerilske grupe kreće se prema šumi Bukovac kraj Rumboka, gdje su se željeli odmoriti, opskrbiti i krenuti dalje prema Vran-planini.

Pošto je elitna jedinica Vojne policije doživjela neuspjeh, željela se spriječiti potencijalna daljnja blamaža i unošenje nemira, pa se nastavlja s daljnjom mobilizacijom Narodne obrane, kako se u početku nazivala Teritorijalna obrana, i pričuvne, ratne milicije. Jedinice regularne vojske i policije željelo se poštediti nove sramote i žrtava, a sukob prikazati kao rat naroda i ustaša. Gubici kod rezervista trebali su narod okrenuti protiv gerilaca. Paralelno traje uhićivanje rođaka i niza „sumnjivaca“ u ovome području koji se zlostavljaju i muče. Po dolasku u šumu Bukovac gerilci su otkriveni i počele su ih opkoljavati snage JNA i rezervisti, jačine oko 1000 ljudi. To se počelo zbivati oko 10 sati 27. lipnja, a sukob je počeo oko 16 sati istoga dana. Već spomenuti elaborat otriva kako su se gerilci dobro držali, gađali na sigurno i da nisu bili iznenađeni napadom. Jugoslavenske snage opet su pokazale nesinkroniziranost, pa ni opkoljavanje nije izvršeno ravnomjerno. Bilo je nesporazuma u zapovijedanju i rukovođenju akcijom, uz niz drugih propusta i slabosti. Gerilci su se dobro utvrdili u jednoj vrtači, a jedan od njih je zarobljen. Jugoslavenske postrojbe imale su 8 mrtvih i 6 ranjenih, a s dolaskom mraka odustalo se od daljnjeg napada, dok se se gerilci bez gubitaka izvukli iz okruženja tijekom noći. Zarobljeni feniksovac bio je Vili Eršeg, koji je ubrzo likvidiran. Zbog činjenice da su na njih u ovome sukobu bili slani mobilizirani ljudi, među kojima je Ilija Lovrić, inače iz toga kraja, vidio i svoje susjede, za koje je držao da su dobroćudni i domoljubni Hrvati, donosi se odluka o prekidu akcije i započinjanju izvlačenja u inozemstvo.

Na Dašniku dolazi do novog sukoba, ali bez žrtava, no tada se feniksovci dijele u dvije grupe, koje su se kretale paralelno u razmaku nekoliko kilometara, jedna prema Blidinju, a druga prema Rakitnu, s ciljem povlačenja prema Dalmaciji. Tri člana se nisu uspjela priključiti grupi prije razdvajanja, pa su se samostalno nastojali povući iz područja Rame. Jedan od njih, Vejsil Keškić, zarobljen je 29. lipnja u Rumbocima, ispitivan i teško mučen u Sarajevu, a potom 21. Prosinca 1972. godine osuđen na smrt. Drugi, Đuro Horvat, teško je ranjen kraj Jablaničkog jezera. Zaliječen je pa mučen, a osuđen je kao i Keškić i kao i on strijeljan 17. Ožujka 1973. godine. Viktor Kancijanić ubijen je u sukobu kraj Ramskog jezera 2. srpnja. Jednu od grupa napustio je Ilija Lovrić i krenuo prema Duvanjskom polju. Prilikom okršaja s TO i milicijom ranjen kraj ceste Tomislavgrad-Posušje 1. srpnja. Nakon ispitivanja i mučenja je likvidiran. Grupa u kojoj je bio Ambroz Andrić nije ulazila u okršaje sve do 21. srpnja na području SR Hrvatske. Dobili su pomoć i prenočište od obitelji Ivana Topića, koji je bio u kumskim vezama s čovjekom iz ove grupe – Vidakom Buntićem. Taj i nekoliko sličnih slučajeva pokazuje kako su gerilci naišli na pozitivan prijam kod stanovništva koje im je pomagalo. Vukušić piše da je na desetke pomagača uhićeno, zlostavljano te osuđeno na razne kazne. Druga grupa u kojoj je bio Ilija Glavaš, iz BiH željela je između Aržana i Sinja ući u Hrvatsku, doći do obale i nestati među turistima. Navečer 6. srpnja sukobili su se između Posušja i Vinice s jedinicama TO. Gubitaka nisu imali, dok je TO imala 2 mrtva i 2 ranjena. Ta je grupa došla na večeru uoči mlade mise jednog svećenika, gdje su također dobili hrane i vode te dobili novaca. Ljudi koji su prisustvovali toj večeri također su maltretirani. I u ovome periodu u jugoslavenskim jedinicama zbiva se niz propusta i pogrešaka. Mile Odak, pripadnik TO Ljubuški, koji je zapravo određen da bude kuhar, ali je grunut na prvu crt, stradao je u prijateljskoj vatri kraj Vitine, s time da tamo feniksovaca uopće nije bilo, već je pucnjava bila posljedica psihoze i straha. U TO se zbio niz incidenata, samoranjavanja, napuštanje položaja, ispaljivanja metaka bez razloga, neposluha prema nadređenima i dezerterstva.

Glavaševa grupa ne uspijeva preći Cetinu, pa ju napuštaju Vlatko Miletić i Ludvig Pavlović i vraćaju se u BiH s područja zaleđa Sinja. Dana 13. srpnja naišli su na zasjedu kraj sela Tribič u općini Livno, pri čemu je Miletić ubijen, a Pavlović zarobljen. Potonji je 21. prosinca 1972. godine osuđen na smrt, ali mu je kazna preinačena u 20 godina zatvora, iz kojega izlazi 1. ožujka 1991. godine i odmah se uključuje u obranu od velikosrpske agresije. Poginuo je već 18. rujna iste godine kraj Posušja. Četveročlana Glavaševa grupa nastavlja podnožjem Kamešnice, želeći prijeći Cetinu. To joj je pošlo za rukom na peručkoj brani, kada je Petar Bakula ranjen u nogu, dok u izvještaju o sukobu stoji kako je zasjeda propala zbog

„kukavičluka“. Grupa potom iz sela Majića 17. srpnja kreće prema Svilaji. U idućim danima kreću se Svilajom, s time da u iduća tri dana nije bilo nikakvih informacija o njima, već su prikupljene naknadno. U zaseok Leskuri, selo Gornje Ogorje, stižu 24. srpnja kada jugoslavenske jedinice dobivaju vijest o njihovome položaju. Vrlo brzo pristižu jedinice Vojne policije, specijalne postrojbe RSUP-a i TO koje su oko 12 sati istog dana bez upozorenja počeli pucati prema skrovištu gerilaca i ispućali nekoliko tisuća metaka. Tom su prilikom svi ubijeni osim spomenutog Bakule. On je također mučen i ispitivan, a potom likvidiran.

Druga grupa od četiri čovjeka koju je vodio Ambroz Andrić od sredine srpnja skrivala se u Velikom Ograđeniku, uz pomoć Lovre Solde i Luce Buntić. Potom su Luca Buntić i još tridesetak rođaka feniksovaca uhićeni, pa Andrić odlučuje da se napusti taj prostor. Ušli su u Hrvatsku, došli na područje Imotskoga i krenuli dalje prema Zagvozdu, kraj kojega su prošli oko 22 sata 20. srpnja. Opaženi su 21. srpnja navečer u mjestu Trnbusi kraj Blata na Cetini. Dolazi do sukoba s lokalnom milicijom, pri čemu su ubijeni Vegar i Andrić, a Buntić i Vlasnović su pobjegli. Čini se da su Andrić i Vegar ubijeni nakon što su ranjeni i ostali bez streljiva. Buntić je kod sela Stapin Dub-Grabovac 25. srpnja upao u zasjedu (prije toga mu je jedna djevojka dala hrane i vina), zarobljen je, mučen i konačno likvidiran. Treba kazati da prilikom zarobljavanja nije bio naoružan. Vlasnović je uhićen u Gornjem Zemuniku kod Zadra, uspjevši doći do svoje obiteljske kuće. On je bio jedan od četvorice feniksovaca kojima je suđeno, nakon čega su strijeljani. Ukupno je osam feniksovaca poginulo u borbama, jedanaest zarobljeno, ali je suđeno samo četvorici, jer je ostatak likvidiran. Udba nije pokrenula samo veliku potragu za svima koji su pomagali feniksovcima, već je ona proširena i na inozemstvu. Pri tome su neke osobe čak likvidirane.

Vukušić je rekonstruirao i poteze, reakcije i dojmove vrha jugoslavenskog režima tijekom trajanja borbi s feniksovcima. Tito je 26. lipnja naredio Stani Dolancu, tada sekretaru Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ te ministru policije Luki Banoviću da osobno odu u Bugojno i sastave izvještaj. Idući dan Tito se iz Slovenije prebacuje na Brijune, budući da mu je gost etiopski car Haile Selasije, čiji je let dan prije preusmjeren s beogradskoga aerodroma, gdje je trebao sletjeti, u Ljubljano. Prije toga je njegov let preusmjeren da ne sleti u Beograd već u Ljubljano. Prve službene vijesti negirale su bilo kakav sukob, već je u novinama pisalo da se radi o vojnim vježbama. Tek 2. srpnja moglo saznati da je u zemlju upala „ustaško-fašistička grupa terorista“ koja je razbijena i većim dijelom uništena, pa se traga za njenim ostacima. Iduća vijest poslana je u javnost 24. srpnja, dakle kada su na slobodi preostala samo

još dva feniksovca (Buntić i Vlasnović). Stajalo je kako je „likvidirano“ 17 od 19 terorista. Izvršni biro Predsjedništva SKJ održao je sjednicu 5. srpnja 1972. godine na kojoj se nepredviđeno raspravljalo i o upadu gerilaca. Dolanc je među ostalim govorio kako novinari imaju više informacija od njih, kako bi se „stvari“ mogle proširiti po zemlji, spominjući tri požara za koje je siguran da su podmetnuti. „Potpuno je jasno da je to podmetnuto. Akcije idu u cijeloj zemlji sada oko ove bande. Nama je poginulo 9 ljudi, 10 imamo ranjenih, i to praktički u dva dana. Drugovi su radi osobne hrabrosti poginuli. Međutim, pitanje je imamo li mi sposobnih jedinica, mobilnih itd. koje će se uhvatiti u koštac s ovim? Mi to nemamo. Drugo, činjenica je da se ova banda mjesec dana spremala u neposrednoj blizini naše granice, a da mi o tome ništa ne znamo. Činjenica je da mi imamo obavještajnu službu na vrlo niskoj razini, da ne kažem što drugo.“ Marko Vrhunec, tada šef Titova kabineta, svjedočio je kako u ovome periodu vladala velika uznemirenost u jugoslavenskom državnom vrhu. Iz razne dokumentacije vidljivo je kako su vlasti provele niz zaštitnih i drugih mjera nakon akcije. Australske, austrijske, njemačke i švedske vlasti našle su se na udaru žestoke kritike Beograda poradi ove akcije, jer su optužene da su pomagale, odnosno tolerirale rad terorista. Vukušić zaključni sud o akciji Feniks 72 je sljedeći: „Citirani službeni dokumenti najviših tijela političke i državne vlasti SFRJ otkrivaju, što je važno napomenuti, da je Akcija Fenix 72 – nasuprot mišljenjima njenih kritičara u hrvatskim i inozemnim krugovima – očevidno iz temelja uzdrmla jugoslavensku režimsku vrhušku u Beogradu i uputila povijesnu poruku u tom vremenu: da se Hrvati nikada neće odreći borbe za uspostavu svoje samostalne i neovisne države“.³³⁷

Republikanci su u interpretaciji Bugojanske akcije kao rekacije na udar u Karađorđevu i represiju koja je uslijedila prednjačili u emigraciji. Kao i većina ostalih organizacija i pojedinaca, na primitak prvih vijesti o borbama reagirali su sa zadržkom, ustanovljujući kako je informacija malo te da su neke od njih kontradiktorne. Dapače, prva interpretacija bila je kako je Udba iskoristila domoljubne, ali naivne mladiće i zarobila ih, nakon čega su pobijeni u okolini Bugojna u navodnim borbama. Time se željela poslati poruka političkoj emigraciji kako planiranje i provođenje diverzantskih i gerilskih akcija neće dati pozitivne rezultate. Uz iskaze divljenja i poštovanja prema žrtvi koji su ovi mladići podnijeli, uz naivnost prigovoreno im je što nisu bili ideološki izgrađeni.³³⁸ Već je poznato kako je Republikanska

³³⁷ Vukušić, 2010., 25-29, 32, 39-41, 44-47, 54-55, 153, 155-160, 163-176, 183, 185, 187-189, 195, 197, 201, 203-204, 209-210, 211-216, 223-225, 229-233, 237-247, 253-254, 258-259, 262-263, 265-267, 274, 277, 279-284, 286-299, 301-315, 324, 341-351

³³⁸ „Što je istina?“ *Republika Hrvatska*. Br. 90., kolovoz 1972. 62-65

stranka držala kako je jedan od njenih glavnih ciljeva ideološka i politička izgradnja revolucionaraca. Zbog toga se i na primjeru sudbine ovih mladića željelo ukazati na važnost tog aspekta.

No ubrzo dolazi do mijenjanja stava, a kao razlog navedena su navodna saznanja kako Udba nije navodila akciju te da gerila još uvijek nije uništena. Odnosno, gerilci iz emigracije uspješno su posijali revolucionarno sjeme. Ova je akcija pokazala Jugoslaviji, ali i hrvatskim emigrantima važnost malih, neovisnih revolucionarnih skupina. To što su gerilci izgnuli ne umanjuje uspješnost akcije. U tu se svrhu koristi usporedba s Kristovom smrću te uskrsnućem koje je nedugo nakon toga uslijedilo. Uz neke prigovore (gerilci su se trebali podijeliti u manje skupine, pripremiti teren, više djelovati na propagandističkom planu, povezati se s domaćom oporobom), u zaključku stoji: „Mi vjerujemo da će Hrvatsku osloboditi jedino politika Bugojna“. Uloga političkih emigranata u toj politici ostaje ista – ideološko izgrađivanje boraca i stvaranje strateških i taktičkih planova koje će ti borci u domovini provoditi.³³⁹ Uz korištenje akcije za promociju vlastitih ideja i namjera, republikanci koriste Bugojansku akciju („politika Bugojna“) kao simbol otpora Hrvata onome što se već nekoliko mjeseci događalo, odnosno onome što im se od 1945. godine događa.

Predsjednik stranke Korsky stavit će u kontekst reformna gibanja, njihov slom i Bugojansku akciju, kao i povući njemu omiljene paralele s predratnim periodom: „Silom je, dakle, uništen hrvatski nacionalizam u domovini, koji se mimo i pokraj službenog jugoslavenskog reformizma partijskog vodstva u Zagrebu stvarno razvija u narodu. Narod je vjerovao u riječi tog vodstva, isto onako kao što je 1935. vjerovao, da je dr. Maček doista za hrvatsku državu, a ne samo za autonomiju. Razočaranje, koje je zavladao u širokim narodnim slojevima mora dovesti do pojačanja revolucionarnih djelatnosti“.³⁴⁰ Kako ovaj citat, tako i sam naslov članka govori o shvaćanju Bugojanske akcije kao odgovora na slom reformnog pokreta i represiju.

U *Našem putu* pojedinim se emigrantskim grupama (prvenstveno HOP-u i HSS-u) prigovorilo što su osudile akciju, budući da je ona naštetila Jugoslaviji više od svih memoranduma koje je emigracija za svoga postojanja napisala, prvenstveno na propagandnome planu: „U času kad je Tito želio pokazati svijetu da je nezadovoljstvo u Hrvatskoj djelo samo nekih intelektualaca

³³⁹ Katalinić, Kazimir. „Da li je Bugojno prekretnica?“ Ibid. Br. 91., listopad 1972. 2-6

³⁴⁰ Korsky, Ivo. „Političke posljedice Titova državnog udara“. Ibid. Br. 92., prosinac 1972-siječanj 1973. 28

i buržuja, te da je Jugoslavija stabilnija nego ikad prije, akcija Bugojno mu je došla kao šaka na oko“.³⁴¹

Hrvatska borba je u početku nastupila slično kao i *Republika Hrvatska*³⁴², no vrlo brzo počinju tvrdnje kako je nemoguće da se 19 gerilaca toliko dugo odupiralo nadmoćnijim snagama, što znači da su imali široku potporu lokalnog stanovništva. Takva konstrukcija bila je temelj za pretpostavku kako revolucionarna gibanja tek počinju.³⁴³ Jedan članak govori u prilog ocjeni iz prvoga odlomka o plejadi negativnih osjećaja u emigraciji nakon Karađorđeva. U njemu stoji kako su emigrantske novine pune izvještaja o uhićenjima, otkazima, represiji, a „u emigraciji djelomično vlada razočaranje i izvjesna klonulost i dezorijentiranost“.³⁴⁴ Uzrok oba stanja je isti – nepostojanje ilegalne linije koja bi se nadopunjavala s onom legalnom, reformističkom te stupila na scenu nakon kraha potonje. Legalna, reformistička linija bili su u republikanskoj vizuri studenti, Matica hrvatska i donekle hrvatski reformni komunisti, a ilegalce se žarko željelo vidjeti u bugojanskim gerilcima.

U *Borbi* su osudili i članak iz *Hrvatskog glasa* o braći Andrić, za koje se tvrdilo da su Srbi i Udbini agenti, a koji je izazvao prilično raširenu polemiku u emigraciji. Tako su dodatno potencirane rasprave, pa i sukobi oko stava prema diverzantskim i revolucionarnim akcijama. Mišljenje je *Borbe* bilo da negativan stav ovih organizacija potječe iz uvrijeđenosti i ljubomore lidera starije emigracije, koji nisu ništa znali o pripremama. Za njih je Bugojanska akcija, u stilu napisa iz *Republike Hrvatske*, bila „najhrabriji podvig poslije rata“. Objašnjenje za to, a u kontekstu reformnog pokreta je sljedeće: „Da je bilanca takozvanog Hrvatskog Proljeća, to jest počevši od štrajka studenata, pa sve do gerile u Bosni, donijela samo taj rezultat, da se je hrvatski narod definitivno razočarao u Titu i jugoslavenskoj političkoj ideologiji, ta bilanca je apsolutno pozitivna. Ako već toj pozitivnoj bilanci dodamo, da je hrvatska mladost, kroz svoje Hrvatsko Proljeće, dotukla jugoslavenstvo hrvatskih komunista i pretežno nacionalizirala hrvatske komuniste, te kroz švedsko-hrvatski slučaj (ubojstvo veleposlanika Rolovića i otmica švedskog putničkog zrakoplova s ciljem izbavljenja Barešića i Brajkovića, koji su atentat izvršili op. au.) i gerilu u Bosni, prisilila svjetsku štampu da hrvatski slučaj postave na prvu stranicu svjetskih događaja i problema – onda je ta bilanca

³⁴¹ Lynx „Slučaj Bugojno“. *Naš put*. Br. 128., veljača 1973. 1-2

³⁴² „Borbe u Hrvatskoj“. *Hrvatska borba*. Br. 9., srpanj 1972. 1

³⁴³ Mak. „(Samo)obmane beogradskih fašista“. *Ibid.* Br. 11., rujan 1972. 4

³⁴⁴ „Posljedice jedne zablude“. *Ibid.* Br. 13., studeni 1972. 1

daleko više nego pozitivna“.³⁴⁵ Dakle, Proljeće započinje tek studentskim štrajkom i završava Bugojanskom akcijom, koja predstavlja novi, radikalniji stav hrvatske borbe i nastojanja, koji je izazvan udarom u Karađordevu i represijom koja je uslijedila. Nije na odmet primjetiti kako se u ovaj kontekst stavlja i Rolovićevo ubojstvo te otmica švedskog aviona stavlja u srboborbu u Bosni. Nastavak je to trenda pojedinih emigrantskih novina i časopisa koji su neke događaje u domovini (recimo karinski incident itd.) povezivali s ubojstvima emigranata od strane jugoslavenskih tajnih službi ili međusobnim obračunima Srba i Hrvata u emigraciji (slučaj Mije Lijića).

U gotovo istome tonu pisao je i Vjekoslav Vrančić, unatoč tome što je HOP (R) bio protiv ovakvih akcija, zbog stava kako se njima neće mnogo postići, dok je cijena koja se plaća – ljudski životi – prevelika. Posljednji događaji u domovini (pri čemu misli na slom reformnog pokreta), pa Bugojno i otmica zrakoplova, stavlja Hrvate u središte svjetske pozornosti, a u pisanju svjetski se mediji sve više odmiču od nazivanja Hrvata ustašama i fašistima.³⁴⁶ U *Hrvatskome narodu* nije se mnogo pisalo o Bugojanskoj akciji, osim donošenja informacija, najvjerojatnije zbog spomenutog razloga, ali i orijentiranosti na ujedinjenje političke emigracije. Ipak, još je jedan istup bio vrlo sličan Vrančićevom, u kojem stoji kako je Proljeće imalo mnogo više učinaka osim razbijanja iluzije o jugoslavenskome okviru kao optimalnome za Hrvate. Ono je išlo mnogo dalje i dublje: „Upravo revolucionarnim zahvatom pretežno je hrvatiziralo naše komuniste, politički ujedinilo i revolucionariziralo absolutnu većinu hrvatskog izbjeglištva, udarilo temelje sveobuhvatnoj hrvatskoj nacionalnoj revoluciji, putem nacionalnih heroja Bugojna, Švedske i t. d. demonstriralo skrajnju oslobodilačku odlučnost hrvatskog naroda“.³⁴⁷

Hrvatski narodni otpor ili bolje rečeno ona grupa iz te organizacije koja je izdavala časopis *Obrana* na prilično jedinstven način tumačila je Bugojansku akciju. Prilikom prenošenja prvih komentara iz jugoslavenskog tiska, ustvrđeno je da se opet „oživljava avet fašizma“ da bi se „diskreditiralo hrvatske partizane“. Prenose se vijesti jugoslavenskih i stranih medija o velikim pokretima vojske, sastancima itd. Navodno se borbe vode u Bosanskoj Posavini, kod Brčkog te kod Zvornika. U Hrvatskoj su minirane neke željezničke pruge i pokidane telefonske veze.³⁴⁸ Osim vijesti o širokim borbama koje se nisu vodile, a koje su plod glasina i potenciranja izazvanog željom i nadom kako je hrvatska revolucija konačno počela, vrlo je

³⁴⁵ „Braća Andrić i „akcija Bugojno“. Ibid. Br. 17.-18., ožujak-travanj 1973. 10-11

³⁴⁶ V. V. „Za obranu od jugo-terorizma“. *Hrvatski narod*. Br. 85., listopad 1972. 1

³⁴⁷ Jurić, Ilija. „Poviestno značenje Hrvatskog proljeća“. Ibid. Br. 90., ožujak 1973. 1

³⁴⁸ „Gerila u Hrvatskoj“. *Obrana*. Br. 163., kolovoz 1972. 1

zanimljivo kako se gerilce naziva hrvatskim partizanima. Jedan od razloga za takvu kvalifikaciju pripadnika HRB-a najvjerojatnije je namjera da se pobiju atributi fašizma i ustaštva koji su im pripisani. Drugi je razlog bio taj što je *Obrana* bez kritike prenijela u nekoliko navrata vijesti koji je u javnost pustio SKHUI, a koje su govorile kako je u Jugoslaviji u blizini Bihaća, 5. srpnja 1972. godine formirana prva gerilska brigada HSV-e (Hrvatska socijalistička gerilska vojska), kojom zapovijeda major-potpukovnik Ante Zorić, bivši partizan. U proglasu je stajalo da su u brigadi 63 vojnika, raspoređena u pet jedinica, a opremljeni su oružjem i materijalom Teritorijalne obrane. Zadatak im je nanošenje što većih gubitaka neprijatelju i stvaranje uvjeta za općenarodni ustanak. Do sada su ubili 16 pripadnika jugoslavenske vojske i policije, uništili 8 policijskih stanica, pet skladišta municije itd.³⁴⁹

Navodi se da strana štampa prenosi izvještaje SHKUI-ja o nastavku gerilske borbe u Hrvatskoj. Tako se izvještava da je 1. Brigada Andrija Hebrang Hrvatske socijalističke gerilske vojske uništila podzemni aerodrom kod Ključa, ubijeno je 20 vojnika i uništeno dosta opreme. Lokalno stanovništvo raspačava proglase hrvatskim vojnicima u JNA, u kojima ih se poziva na diverzije i slično. Kaže se da su se u emigraciji pojavili agenti provokatori, koji u tzv. ustaškom podzemlju skupljaju ljude i oružje za ubacivanje u domovinu, što ne bi bilo dobro, jer ako bi se našlo strano oružje u Jugoslaviji, režim bi imao argumente za diskreditaciju. HSV je dobro opremljena i ima zaliha za 8-9 mjeseci. Upozorava se da se nikakvo novačenje ne vrši u emigraciji, ali se poziva na pomoć. Na Dan ustanka 27. srpnja bit će u Zapadnom Berlinu priređen prijem za strane goste i tiskovna konferencija, na kojoj će biti objašnjena važnost „ovog Dana za našu nacionalnu zajednicu“. Dodaje se da je SKHUI stalno u kontaktu „sa stranim krugovima“. Drugi izvještaj govori da je brigada imala 36 mrtvih, no popunila se lokalnim stanovništvom te sada broji 49 boraca, a operacije vrši na području Bihać-Ključ-Kupres. Izvršen je prepad s 22. na 23. srpnja na tvornicu municije u Ličnom Osiku kraj Gospića. Pet dana kasnije napadnut je privremeni logor jugoslavenske vojske kod Ključa, koji je gotovo u potpunosti uništen. Na spomenutoj konferenciji izlagale su se akcije HSV-e, a dani su intervjui brojnim novinskim agencijama. U njihovome radu ometa ih Beograd te ekstremna emigracija. Grupu oko *Nove Hrvatske* nazivaju neoustašama, jer su napisali da je ustanak djelo fašističkih grupica, a to je upravo ono što i Beograd tvrdi, želeći diskreditirati hrvatsku borbu za oslobođenje. „SHKUI i dalje smatra obvezatnim i legalnim upute i odredbe Rukovodstva (misli se na svrgnuto hrvatsko rukovodstvo)“, te ne priznaje sadašnje rukovodstvo. Izglasane su i dodatne odredbe Statutu SKH, a prihvaćena je i

³⁴⁹ „Formirana brigada Andrije Hebrang (vijest objavio SKH u inozemstvu)“. Ibid. Br. 163., kolovoz 1972. 12

Preambula Statutu. „Savez komunista Hrvatske rukovodi se u svojoj politici principima internacionalne solidarnosti, kao zaloga ispravnosti uspjeha unutrašnje i vanjske politike i socijalističkih odnosa uopće. U tom smislu se polazi od činjenice klasne zajednice socijalističkih zemalja na čelu sa SSSR-om, kao vojnim i gospodarskim garantom Socijalizma u postojećim svjetskim uvjetima.“ Preambulu je kao predsjedavajući potpisao Tomo Sedlo i kao sekretar Velimir Tomulić.³⁵⁰

Kako je vrijeme pokazalo, sve ove vijesti nisu imale nikakve veze s realnošću. No ono što je važnije jest propitivanje motivacije za njihovo prenošenje. Osim želje da ustanak konačno počne, valja se sjetiti kako je još Luburić govorio i pisao o potrebi formiranja hrvatske komunističke ili socijalističke stranke, koja bi bila privlačan mamac za sve hrvatske komuniste koji su se razočarali Jugoslavijom. Postojanje takve stranke pokazalo bi svijetu kako su Hrvati svih političkih boja protiv Jugoslavije. Vijest kako upravo bivši vojnici JNA, koji su svoju jedinicu prozvali po istaknutom hrvatskom komunistu, koji je, prema interpretaciji dijela emigracije stradao isključivo zbog svog hrvatstva, bila je nešto slično. Dapače, još efektivnije, zbog njihovog navodnog borbenog djelovanja. Još je jedan razlog već spomenut, a to je nastojanje da se prekine s trendom povezivanja hrvatskih nastojanja za stvaranje samostalne države s nacizmom i fašizmom, odnosno ustaštvom. Komunistički i/ili socijalistički predznak gerile trebao je itekako biti važan argument u pobijanju takvih stavova. Osim toga, ne treba zaboraviti na popularnost revolucionarnih, najčešće ljevičarskih pokreta u svijetu.

Tako Enver Mehmedagić govori o tome kako svijet sada percipira hrvatsku borbu ne više kao ustašku, odnosno fašističku, već smatra da se radi o „nacional-komunističkoj i socijalističkoj gerili“. Tome je dosta pridonijela pojava SHKUI-ja, koji je promijenio ime u Komunističku partiju Hrvatske (Lenjinistička). Svjetska ljevičarska štampa počinje shvaćati da je socijalizam u Jugoslaviji „samo fasada neo-kapitalističkog ustrojstva države“. Jedan autor kaže da ti hrvatski komunisti kritiziraju ostatak emigracije, koja se nada pomoći Zapada u rušenju Jugoslavije, a s druge strane pozivaju Moskvu da prestane podržavati Beograd. Kaže da je HKP (L) donedavno uživala „aktivnu moralnu pomoć jedne velesila ili njenih saveznika i sada ju je obzirom na novu političku situaciju u svijetu izgubila“. Imala je i pomoć jedne komunističke partije iz zapadne Europe i sada tim izjavama vrši pritisak na Sovjete. Mehmedagić se ipak ograđuje, pišući ako su ovo samo pretpostavke. HKP (L) nastoji stvoriti

³⁵⁰ „Izvještaj strane štampe“. Ibid. Br. 164., rujan 1972. 9

Ujedinjeni front Hrvatske, što bi u emigraciji značilo okupljanje svih političkih grupa, a autor to smatra pogreškom. Smatra da bi se maksimalno trebala okrenuti domovini.³⁵¹ Vukušić je u monografiji o HRB-u također dotaknuo spomenutih proglašenja SKHUI-ja. On ih drži nastojanjima da se akcija kompromitira, a u skladu sa svojim tumačenjima uloge Sedle i Tomulića u hrvatskoj emigraciji, koja je opisana u poglavlju o Hrvatskom narodnom odboru.³⁵²

I *Obrana* je nastojala prikazati pojavu gerile kao reakciju na slom reformnog pokreta. Opetovano se podcrtavalo kako jugoslavenska štampa potpuno krivo prikazuje situaciju, pišući da su gerilci „na nišanu naoružanog naroda“. Beogradski „naci-fašisti“ žele prikazati da su gerilci bili ubačeni izvana, no akcija je započela „unutar države Jugoslavije kao reakcija naroda na teror beogradske naci-fašističke vlasti“. ³⁵³ I iz ovih se navoda vidi kako se baš Beograd nastoji prikazati fašističkim i nacističkim, dok su potpuno isčeznule neke fraze koje su dominirale u emigrantskom tisku 50-ih i dobar dio 60-ih godina, poput srbokomunista, komunističkih zvijeri itd.

Druga otporaška grupa, ona iz Australije s Roverom na čelu nije slijedila *Obranu* u naglašavanju tobožnjeg ljevičarskog karaktera gerile u Bosni. Pozdravljao se početak revolucije i ponavljala mantra kako je oslobođenje Hrvatske moguće jedino oružjem. Poveznicu s Proljećem i njegovim ugasnućem bilo je nemoguće izbjeći. Rover prilikom osvrta na akciju piše: „Ovo hrvatsko duhovno jedinstvo koje je došlo posebno do izražaja nakon prosinačkih događaja u domovini treba sada oblikovati u veliko organizacijono jedinstvo naroda“. On je u tim trenucima jedan od glavnih promotora stvaranja zajedničkog emigrantskog predstvaništva, pa u tu svrhu stavlja u isti kontekst reformni pokret, njegov slom i Bugojansku akciju: „Prosinački događaji u Hrvatskoj, štrajkovi radnika i studenata, suđenje hrvatskim sveučilištarcima, isključivanje iz komunističke partije brojnih Hrvata, intervencija vojske i konačna pojava gerilskih okršaja u Hrvatskoj govore jasno da su prilike u svijetu zrele za hrvatsku ko-ordinaciju i za oblikovanje hrvatskog bloka na svim linijama našeg oslobodilačkog života.“³⁵⁴

Hrvatski narodni odbor imao je nekoliko pitanja i problema o kojima se morao očitovati i koje je morao riješiti tijekom 1972. godine, pa mu je zauzimanje stava o Bugojanskoj akciji palo u

³⁵¹ Mehmedagić, Enver. Ibid. „Ekskurzija u lijevo“. Ibid. Br. 165., listopad 1972. 1-2

³⁵² Navedi stranicu

³⁵³ „Na nišanu naoružanog naroda“. Ibid. Br. 164., rujan 1972. 6

³⁵⁴ Rover. Srećko. „Veliki hrvatski blok“. *Pregled*. Kolovoz 1972. 3

drugi plan. Unatoč samoohrabrivanjima i nategnutim interpretacijama, prosovjetska politika doživjela je slom. Jelićeva politička zvijezda s njezinim revolucionarnim sjajem koji je privukao pozornost i potporu jednog dijela mlađih emigranata ubrzano je blijedila. Od posljedica drugog Udbinog atentata i Jelićev je život izblijedio i ugasio se. Trebalo je birati novo vodstvo, trebalo je mijenjati politički pravac i trebalo se postaviti prema novim inicijativama u emigraciji i/ili onima koje su nakon Karađorđeva dobile na važnosti, poput one za stvaranje zajedničkog emigrantskog predstavništva.

U *Hrvatskoj Državi* se i prije vijesti o pojavi gerile u Bosni pored informacija o progonima, represiji, isključivanjima iz partije, uhićenima i suđenjima pisalo o navodnim diverzijama npr. u splitskom brodogradilištu, na željeznici Split-Knin, kod Delnica (detaljno se opisuju posljedice i šteta), u Zagrebu su navodno izgorjeli neki objekti i vagoni itd. S druge strane, pojavljivale su se vijesti da su četničke organizacije počele javno djelovati, a ponegdje surađuju s Udbom.³⁵⁵ Dakle, stvarao se dojam kako sukob između Srba i Hrvata samo što nije počeo. Stoga je vijest o pojavi gerilskoga odreda došla kao naručena i bilo je jasno kako će biti predimenzionirana i takva iskorištena kao potvrda predviđanja i sugeriranja *Hrvatske Države*. Može se kazati kako je i *Hrvatska Država* slijedila trend – pojava gerilskog otpora javila se kao reakcija na represiju koja je uslijedila nakon Karađorđeva.

Tako je i bilo. U prvi se člancima o ovoj temi opširno piše o navodnim uspjesima gerilaca (izveden je napad na branu kod Jablanice, te jedan most, ali i vojnu tvornicu „Soko“, koja je privremeno izvan pogona), ali i pasivnome otporu naroda koji se odbija podvrgnuti mobilizaciji i boriti se protiv gerilaca. Posebno je tragična činjenica kako su poginuli na jednoj i drugoj strani bili Hrvati, jer su Srbi namjerno slali Hrvate u borbu protiv gerilaca. Vrhunac je navodna izjava jednog mladića koji ove događaje uspoređuje s travnjom 1941. godine.³⁵⁶ Vidljivo je kako u ovim izvještajima nema spomena ideologije niti političkih opcija – radi se o početku otvorenog sukoba između Srba i Hrvata. Naglašavanjem kako Srbi gone Hrvate iz jedinica Teritorijalne obrane da se bore protiv ustanika valjalo je dodatno raspiriti ogorčenje na Srbe i potaknuti Hrvate iz jedinica TO, JNA i ostalih vojnih službi da se priključe ustanku.

Ipak, *Hrvatska Država* na koncu ove priče čini zanimljiv, ali kada se uzme u obzir kontekst, očekivan potez. Naime, prihvaća se sumnja nekih stranih, zapadnih medija kako su gerilci bili

³⁵⁵ Plavi. „Val terora u Hrvatskoj“. *Hrvatska Država*. Br. 205., travanj-svibanj 1972. 6

³⁵⁶ Izvjestilac. „Obavijesti iz područja operacija“. Ibid. Br. 207., srpanj 1972. 3. Izvjestitelj. „Izvještaj iz Mostara“. Ibid. Br. 209., listopad 1972. 3

vođeni jugoslavenskim tajnim službama te da je HRB stvoreno zbog kompromitacije hrvatskog komunističkog rukovodstva, na čelu sa Savkom i Tripalom. Zaslugu za djelovanje gerilaca nije preuzeo nitko osim misterioznog Saveza hrvatskih komunista u inozemstvu, u čije ime je istupio Velimir Tomulić.³⁵⁷ Posljednja vijest nije bila nikakva novost, no kako je list u daljnjem tekstu prenio ostatak optužbi na Tomulićev račun te ga nije uzeo u obranu, jasno je da se na taj način željelo pokazati da Tomulić više nema nikakve veze s Hrvatskim narodnim odborom. Vjerojatno je poruka bila i dublja – HNO prekida svoju prosovjetsku politiku.

Na kraju dijela o Hrvatskom narodnom odgovoru valja kazati da je u jednom izvještaju Službi državne sigurnosti o razgovoru Branka Jelića i Bauera nedugo prije nego li će Jelić preminuti, stajalo kako se spomenuti dvojac ponovno razišao. Jelić je kazao Baueru da je izgubio godine surađujući s njime i takvima kao što je on. Nakon iskustva Karađorđeva želi surađivati samo s onima koji su spremni na akcije, uključujući one oružane. Kazao je da će neki emigranti izvršiti niz diverzija na jadranskoj obali. Objasnio je kako devize od turizma najvećim dijelom idu u Beograd, pa za Hrvate neće biti mnogo štete, dok će se naštetiti Beogradu.³⁵⁸ Ovo je još jedan iskaz širenja radikalizma i revolucionarnog duha u emigraciji nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta.

Baš kao što je to bio slučaj s korištenjem reformnog pokreta i njegovog sloma u svrhu ujedinjavanja političke emigracije, u *Danici* je postojao dualizam i u pogledu interpretacija Bugojanske akcije. S obzirom na proglase fantomske HOV-e (Hrvatska oslobodilačka vojska) koji su objavljivani u *Danici*, organizacije koja je što izravno što neizravno polagala svoje pravo na autorstvo ili pak na baštinu Bugojanske akcije, može se lako pretpostaviti kako je akcija burno pozdravljena i prihvaćena u prvi tren bez kritičkog promišljanja. I prije pojave vijesti o gerili u *Danici* se moglo čitati o dvije akcije stanovite Armije hrvatske socijalističke gerile, koja je navodno ubacila zapaljivu bombu u jugoslavenski turistički ured u Stockholmu i izazvala eksploziju u zgradi jugoslavenskog generalnog konzulata u Münchenu.³⁵⁹ Ove su se

³⁵⁷ „Što se uistinu događa u Jugoslaviji?“ Ibid. 3

³⁵⁸ SDS RSUP SRH. Centar Split. Izvadak iz informacije 160. 11. travanj 1972. Dosje Branka Jelića. HDA

³⁵⁹ „Hrvatska gerila u akciji!“ *Danica*. Br. 17., 26. travanj 1972. 1. „Eksplozija u zgradi jugoslavenskog generalnog konzulata u Muenchenu“. Ibid. Br. 27., 5. srpanj 1972. 1. Jedan izvještaj Udbe otkriva što je o ovome kompleksu pitanja mislio Ante Ciliga: „Tokom juna o. g. Dr Ciliga iz Rima posjetio je Švedsku. U Malmö je govorio na jednom skupu, gdje se otvoreno suprotstavio terorističkim akcijama i slanju diverzanata u zemlju ili tim putem uništavanja naših predstavništava. On se založio za ujedinjenje emigracije, neovisno od dosadašnje pripadnosti. Istakao je da bi za vođu trebalo istaći Ivana Jelića predsjednika HNO, a za idola u zemlji Miku Tripala. Otvoreno je izjavio da je on duboko uvjeren da u Australiji ili drugim prekomorskim zemljama nema nikakve hrvatske vojske, da su tek takve glasine samo zavaravanje i utopija, koja uspavljuje hrvatske borce u Evropi i zemlji. On tvrdi da nema oslobođenja Hrvatske, dok se to pitanje ne pokrene iz same zemlje, a

vijesti pojavile kada se već znalo za gerilske borbe u Bosni i kada Karlo Ilinić (neki su u emigraciji smatrali da baš on stoji iza proglasa HOV-e) pišući o tome naslovljava svoj članak „Oslobođenje Hrvatske revolucijom, a ne evolucijom“³⁶⁰, pa se o ovim akcijama govori kao o uspjesima „hrvatske gerile“. Prenesene su informacije koje je donio njemački tisak s konferencije za novinare organizirane od strane SKHUI-a, a kasnije i vijesti o navodnim borbama brigade Andrija Hebrang i njenim postignućima.³⁶¹ Time se želi povezati te akcije, stvoriti dojam kako iz svega stoji dobro organizirana snaga, koja je u stanju koordinirati napade u inozemstvu i zemlji i mobilizirati narod, barem da materijalno pomaže gerilski pokret u njegovim počecima. U prilog ovoj tezi ide izjava franjevca Ljube Čuvala kako *Danica* tako piše da bi se prestrašilo neprijatelja.³⁶² U uvjetima iznimno revolucionarnog raspoloženja, osjećaja zajedništva svih Hrvata i želje za njihovim zajedničkim nastupom i slogom, shvaćanja kako je potrebno nešto bitno mijenjati omogućava da se na stranicama novine koju izdaju franjevci reklamira i pozdravlja organizacija koja u sebi ima pridjev „socijalistička“ i bez kritike prenosi vijesti Saveza hrvatskih komunista u inozemstvu! Naravno, bilo je za očekivati da će toliko žara i želja za izbijanjem revolucije dovesti do vijesti o uspjesima gerile i širenju borbi koji se nikada nisu zbili.³⁶³

Usamljeni glas koji se uspio probiti kroz ovu revolucionarnu vrevu bio je onaj Nevistićev. On se vrlo oprezno izrazio o ustanku. Upozorio je da ukoliko je istina da Tomulić i Sedlo stoje iza gerilskog pokreta kako oni tvrde, to je onda „pogubno“ za hrvatski narod, budući da oni djeluju po nalogu „prosovjetskih i rankovićevskih snaga unutar UDBE“, želeći izazvati sovjetsku intervenciju.³⁶⁴ SKHUI, kao što je dobro poznato, nije stajao iza Bugojanske akcije, već HRB. Što se tiče namjere izazivanja sovjetske intervencije, na stranicama *Socijalističke Hrvatske* nije bilo nikakvog spomena takvih namjera, a kamo li vijesti o poduzetim akcijama. No, s obzirom na ideološku i političku orijentaciju grupe, ne znači da ih nije bilo. I Ilinić je vrlo brzo morao priznati kako je *Danica* djelomično pogriješila, ustvrdivši kako je Tomulić lažno preuzeo zasluge za akciju, a i uredništvo kako ne postoji niti pukovnik Zorić niti

emigracija treba u datom momentu pomoći, ali se prethodno ujediniti i organizirati“. SDS RSUP. Centar Split. 16. srpanj 1973. Dosje Ante Cilige.

³⁶⁰ Ilinić, Karlo. „Oslobođenje Hrvatske evolucijom, a ne revolucijom“. *Danica*. Br. 24., 14. lipanj 1972. 4

³⁶¹ „Hrvatski gerilci javljaju o uspjesima“. *Danica*. Br. 30., 26. srpanj 1972. 1. „Uspjeh hrvatske gerile“. Ibid. Br. 32., 9. kolovoz 1972. 1, 6

³⁶² Rojnica, knjiga druga, 1994., 380

³⁶³ „Posljednji događaji u Hrvatskoj“. *Danica*. Br. 31., 2. kolovoz 1972. 1. „Hrvatskom narodu u domovini i emigraciji“. Ibid. Br. 32., 9. kolovoz 1972. 1 „Najnovije vijesti o stanju u Domovini“. Ibid. Br. 33., 16. kolovoz 1972., 1, 6. „Hrvatska gerila u akciji“. Ibid. Br. 27., 5. srpanj 1973. 1-2, 5

³⁶⁴ Nevistić, Franjo. „Režimsko-srpska propagandna protuofenziva“. Ibid. Br. 33., 16. kolovoz 1972. 2

socijalistička gerila. No Ilinić, ne želeći da revolucionarni duh ispari, ipak zaključuje kako je najbitnije da je ustanak u Hrvatskoj počeo i da se ne smije ugasiti.³⁶⁵

Od HOP-ovskih glasila najviše je pažnje Bugojanskoj akciji posvetila *Hrvatska Gruda*. I dok su pojedine emigrantske novne i časopisi pokušavali pobijati teze kako jugoslavenskih medija, ali i dijela stranih, da gerilci nisu niti ustaše niti fašisti, već mladići odgojeni u socijalističkoj Jugoslaviji, *Gruda* je vijesti o izbijanju borbi popratila upravo suprotnom atribucijom: „Ustaški revolucionarni odredi počeli su s gverilskim oslobodilačkim ratom“. Kao područje sukoba nije navedena samo srednja Bosna, nego i Gorski kotar te Dalmacija, a vlasti su „jako uznemirene pojavom sve većeg broja naoružanih boraca, pripadnika glasovite ustaške organizacije“.³⁶⁶ Navedene su i neke druge lokacije, uglavnom one o kojima je bilo riječi na SKHUI-jevoj konferenciji za novinare.³⁶⁷ Nadalje, sastavljen je i pregled „izdaja i krvarenja hrvatskog naroda“, gdje je i represija od Karadorđeva nadalje pronašla svoje mjesto. „Hrvatska oslobodilačka revolucija“ odgovor je na to, pri čemu se upućuje poziv u redove HOP-a, pod „Poglavnikovu zastavu“.³⁶⁸ Štoviše, pojavljuje se informacija kako neki borci u zemlji nose ustaške uniforme. Lijepe i letke, u kojima je uglavnom sadržaj Ustaških načela i javljaju da obnavljaju NDH.³⁶⁹ Akcija je prikazana kao još jedna u nizu gerilskih borbi koje su započele 1945. godine, u kojima su sudjelovali Boban, Luburić i drugi ustaški zapovjednici.³⁷⁰ Iako HOP, pa niti *Gruda* nisu direktno polagali pravo na autorstvo akcije, kako je to učinio SKHUI, korištenje ustaškoga imena, kojega je većina političkih emigranata smatrala kontraproduktivnim u trenutnoj borbi za samostalnu državu, navodilo je na takvu pomisao. Ako ništa drugo, iako gerilci nisu morali biti organizacijski povezani s HOP-om korištenjem atributa „ustaški“ predstavljalo ih se kao HOP-ove istomišljenike.

Dok je npr. *Obrana* pozdravila činjenicu navodnog postojanja socijalističke gerile, a neki listovi, poput *Danice* bez komentara prenijeli istu vijest, u *Grudi* je Tomulićeva izjava snažno napadnuta, uz sljedeću tvrdnju: „Nikada u povijesti nijedan komunist nije se borio za slobodu svoga naroda“.³⁷¹ Kako je vrijeme odmicalo, *Gruda* je zauzimala sve rezerviraniji stav prema

³⁶⁵ Ilinić, Karlo. „Počelo je“. Ibid. Br. 35., 30. kolovoz 1972. 1-3. „Potreba globalne hrvatske politike“. Ibid. Br. 2., 10. siječanj 1973. 6

³⁶⁶ „Hrvatska oslobodilačka borba oživljuje“. *Hrvatska gruda*. Br. 127., 1972. 1

³⁶⁷ „Iz domovinske oslobodilačke borbe“. Ibid. Br. 128., 1972. 1

³⁶⁸ Uredništvo. „Za hrvatsku oslobodilačku revoluciju“. Ibid. 3-4

³⁶⁹ „Iz domovinske oslobodilačke borbe“. Ibid. Br. 128., 1972. 1

³⁷⁰ „Je li ugušena gerila u Hrvatskoj?“. Ibid. Br. 129., 1972. 1

³⁷¹ Ibid. 2

akciji.³⁷² Glavni je razlog zasigurno bio taj što akcija propala, pa ju se sada nastojalo iskoristiti za potvrdu dotadašnje HOP-ove politike, odnosno zagovaranje politike čekanja većeg sukoba koji bi rezultirao i uništenjem Jugoslavije. Druga je opcija bila provođenje široke i dobro organizirane akcije, na čemu je HOP zapravo prestao raditi od konca 40-ih godina.

NDH je donijela dva čisto informativna³⁷³, članka dok je u trećem predstavljena zanimljiva teorija kako je Bugojanska akcija trebala je biti paravan Srbima da očiste trokut Livno-Bugojno-Mostar, kako bi spojili teritorije s pravoslavnim pučanstvom u zapadnoj i istočnoj Bosni.³⁷⁴ *Spremnost* je posvetila jedan članak pobijanju optužbi kako gerilci nisu bili nikakvi fašisti, a drugi odavanju počasti poginulima.³⁷⁵ Stožerno glasilo HOP-a – *Hrvatska* – povezala je studentski pokret i Bugojansku akciju, tvrdeći kako takvi događaji zadržavaju hrvatsko pitanje na europskoj i svjetskoj političkoj sceni. Ipak, cijena posljednje akcije bila je previsoka, a kritika je indirektno upućena i organiziranju akcije, budući da je uspoređena s onom Kavranovom, koja je bila „uvučena u zamku“.³⁷⁶

Australski je *Osvit* također prenosio informacije iz jugoslavenskih i stranih medija, koje je prenosila većina emigrantskih novina, uključujući i vijest o brigadi Andrija Hebrang.³⁷⁷ Isto tako, nakratko se ukuljčio u polemiku oko braće Andrić, donijevši svjedočanstvo jednog čovjeka kojih ih je navodno poznao i koji je tvrdio kako su oni bili Hrvati, dobri i poštteni rodoljubi.³⁷⁸ S obzirom da je *Osvit* u početku zauzeo vrlo pozitivan stav prema akciji, ovakvo pozicioniranje u potonjoj raspravi ne čudi. Vrlo brzo je mišljenje o Bugojanskoj akciji poprimilo realističnije tonove. Nakon prosinačkih događaja postaje jasno da je oružani oblik djelovanja jedini mogući, smatrali su u *Osvitu*, također dovodeći Bugojansku akciju sa svime što je Karađorđevo simboliziralo, iako je upitno je li najpriladniji u sadašnjoj situaciji.³⁷⁹ Na ovome mjestu prikladno je iznijeti zaključnu ocjenu reformnog pokreta i njegovog sloma:

³⁷² HIS. „Rodoljublje je kremen, i kojeg vrcaju iskre slobode“. Ibid. Br. 130., 1972. 4-6. Prozorac. „Gerila u Hrvatskoj nije ugušena“. Ibid. Br. 132., 1972. 11. Biošić, Josip. „Tko su organizatori H. R. B. prema tome i vođe „akcie Bugojno?“ Ibid. Br. 134., 1973. 10-12

³⁷³ „Borbeni sukobi u Hrvatskoj Bosni“. *Nezavisna Država Hrvatska*. Br. 143., srpanj 1972. 1. „Gerilski sukobi u domovini“. Ibid. br. 144., kolovoz 1972. 1-2

³⁷⁴ Glavarević, Ivan. „Gerilska akcija“. Ibid. Br. 149.-150., siječanj-veljača 1973. 1

³⁷⁵ „Pobuna u Bugojnu“. *Spremnost*. Br. 156., srpanj 1972. 1. „Pali za Hrvatsku“. Ibid. Br. 157., kolovoz 1972. 1

³⁷⁶ „Daljnji podaci o gerili u Bosni“. *Hrvatska*. Br. 463., srpanj 1972. 5. Šimunović, M. „Stari i svježi grobovi“. Ibid. Br. 466., listopad 1972. 5

³⁷⁷ „Kako je u Hrvatskoj?“ *Osvit*. Br. 40., 26. srpanj 1972. 1. „Ponovni napad na Hrvate“. Ibid. Br. 38., 12. srpanj 1972. 1. „Kako je u Hrvatskoj?“ Ibid. Br. 42., 9. kolovoz 1972. 1, 3. „Situacija siva u Hrvatskoj“. Ibid. Br. 44., 23. kolovoz 1972. 1, 3

³⁷⁸ „Istina o braći Andrićima“. Ibid. Br. 69., 14. veljače 1973. 1

³⁷⁹ „Odjek hrvatske borbe u svijetu“. Ibid. Br. 39., 19. srpanj 1972. 1

„Sve smo pokušali da bi stvar riješili diplomatskim mirnim putem, ali nije nam uspjelo. Ostaje nam, dakle, samo rat. I ratovat ćemo“.³⁸⁰ Bugojanska akcija bila je kandidat za prvu iskru tog sukoba. Da je uspostavljena direktna veza između reformnih zbivanja, njihovoga sloma i Bugojanske akcije, svjedoči i naslov članka – „Predigra današnjim događajima u domovini“, pri čemu se pod „današnjim događajima“ podrazumijeva upravo spomenuta akcija. Članak koji nosi naziv „Pregled događaja od 1971. do danas“, koji doduše počinje opisom Desete sjednice iz početka 1970. godine, završava upravo Bugojanskom akcijom.³⁸¹

Slobodna je riječ posvetila tek dva članka ovim događajima. Ono što je vrijedno izdvojiti jest poziv hrvatskoj političkoj emigraciji da svijetu dokazuje kako su gerilci razočarani mladi rodoljubi, a ne fašisti.³⁸²

Hrvatskim glasom, odnosno HSS-om otvara se niz organizacija i grupa koje su zauzele vrlo negativan stav prema akciji, ne dovodeći ju u vezu sa slomom hrvatskog reformnog pokreta. Upravo je *Hrvatski glas* donio već spomenuti članak o braći Andrić, koji je izazvao niz polemika.³⁸³ HSS je smatrao kako iza organizacije akcije stoji Beograd, koji na taj način nastoji ocrniti i diskreditirati hrvatsku političku emigraciju. I HSS je iskoristio ovaj događaj za promociju svoje politike. Napao je mlađe emigrante, koji su mu upućivali kritike zbog navodne zastarjelosti i nazadnosti, ističući kako Hrvatsku mogu osloboditi samo Hrvati koji su u domovini, dok im emigracija može samo asistirati, ali ne upadanjem u Udbaške zamke.³⁸⁴ Dakle, inzistira se na politici čekanja i pripremanja diplomatskog terena na Zapadu za priznanje buduće hrvatske države, koja će prvenstveno nastati djelovanjem domovinskih snaga. Kao zanimljivost valja dodati kako se u *Hrvatskome glasu* dosta pozornosti pridalo navodnoj povezanosti sovjetskog plana Polarka (osvajanje Jugoslavije i Austrije), koji je na Zapad prenio odbjegli čehoslovački general Šejna (o tome su pisali i neki drugi emigrantski listovi, koji nisu pridavali mnogo važnosti i autentičnosti tome planu, ističući nekoliko teških nelogičnosti). Prema tome planu, Bugojanska akcija potaknuta je od Sovjeta, koji bi „upad fašista“ iskoristili za intervenciju i pomoć bratskoj socijalističkoj zemlji, po čehoslovačkom scenariju.³⁸⁵ Pojavila se još jedna interpretacija, prema kojoj je Šejnin istup imao za cilj zaplašiti Zapad da bi svaka akcija oslobođanja Hrvatske imala za posljedicu sovjetsku

³⁸⁰ Tolj, Miro. „Predigra današnjim događajima u domovini“. Ibid. Br. 51., 11. listopada 1972. 5

³⁸¹ „Pregled događaja od 1971. do danas“. Ibid. Br. 66., 24. veljače 1973. 6-7

³⁸² „Još o „ustaškoj“ gerili i Bugojnu“. *Slobodna riječ*. Br. 182., srpanj 1972. 1-2

³⁸³ Do broja *Hrvatskog glasa* u kojem se članak pojavljuje autor nije mogao doći, no može ga se pročitati u npr. „Slučaj Bugojno“. *Hrvatska*. Br. 468., prosinac 1972. 7. Valja još vidjeti članke „Povodom članka „Tko su braća Andrić?“ *Hrvatski glas*. Br. 7., 14. veljače 1973. 4. „Naš odgovor.“ Ibid. 4

³⁸⁴ Mg. „Na čemu komunisti temelje svoje laži?“ Ibid. Br. 35., 13. rujan 1972. 3

³⁸⁵ „Šejna: „Dvije muhe jednim udarcem.“ Ibid. Br. 11., 20. ožujak 1974. 1, 3

intervenciju u Austriji i Jugoslaviji. Prema toj konstrukciji, Šejna je prije nego li je pobjegao na Zapad, boravio u Jugoslaviji, čija je obavještajna služba prva došla u posjed vojnih planova Varšavskog pakta, pa su ih jugoslavenske vlasti iskoristile za onemogućavanje oslobodilačkih akcija hrvatske političke emigracije.³⁸⁶ Ulaziti u pravu narav plana Polarka i Šejnin bijeg na Zapad na ovome mjestu nije potrebno niti je moguće. Vukušić piše da su svi ozbiljni analitičari ovaj plan proglasili nezbiljnim.³⁸⁷ Ono što je potrebno primjetiti jest činjenica da je HSS i na ovaj način želio prikazati bugojanske gerilce kao pijune u rukama sila koje ništa dobrog ne mogu donijeti Hrvatima.

Šejninu priču prihvatio je i Petričević.³⁸⁸ Naime, u *Hrvatskoj reviji* je i prije Šejninog istupa postojalo uvjerenje kako je Bugojanska akcija dijete Udbe i sovjetskih tajnih službi. Petričević je prihvatio i Sedlin i Tomulićev istup kako se radi o hrvatskoj socijalističkoj gerili. Držao je kako je tzv. ustanak bio potreban Beogradu da bi opravdao akcije protiv Hrvata od prosinca 1971. godine nadalje. Ustanak je organiziran da bi propao, tako da se Hrvate uvjeri kako je Jugoslaviju nemoguće srušiti. Nadalje, ustanike je bilo potrebno prikazati kao sovjetske saveznike, čime se Hrvate nastoji prikazati kao oruđe u rukama Moskve, kako bi se izazvale negativne reakcije na Zapadu. U zaključku je stajalo kako revolucija može biti samo jedno od sredstava u borbi, i ona mora biti podređena „političkom cilju, programu i vodstvu“. Dodatna je tragedija što su na obje strane izginuli Hrvati.³⁸⁹ Petričević je smatrao i fantomsku HOV-u koja se oglašavala na *Daničinim* stranicama također sovjetskom podvalom, pišući kako je to srljanje u „ponor i u najveću političku pustolovinu“.³⁹⁰

Nova je *Hrvatska* nastupila vrlo slično. I tu je upozoreno kako nije slučajno da je akcija započela u vrijeme suđenja u Hrvatskoj, jer režimu dobro dolazi svaki povod za zaoštavanje represije nad Hrvatima. Osim toga, poručivalo se da prilike u Hrvatskoj nisu zrele za oružani sukob.³⁹¹ Kušan je kao i Petričević upozoravao, samo neodređenije: „Hrvatska emigracija danas stoji pred izborom u kojoj se i opet nameću patentirani revolucionari, maskirani agenti i profesionalni demagozi. Svi ovi nude spasonosna rješenja do kojih će doći preko noći – samo ako se prihvate njihovi recepti. Danas upravo najrevolucionarniji Hrvati prilaze odjednom

³⁸⁶ Gordan, M. „Šta se krije uistinu iza izjava generala Šejne?“. Ibid. Br. 12., 27. ožujak 1974. 1, 3

³⁸⁷ Vukušić, 2010., 363

³⁸⁸ Petričević, Jure. „Ustanak u Bosni“ – sovjetska akcija u sastavu planova za okupaciju Austrije i Jugoslavije“. *Hrvatska revija*. Svezak 2., lipanj 1974. 248-254

³⁸⁹ „Ustanak“ u Bosni“. Ibid. Svezak 2.-3., rujan 1972. 360-363. Petričević, Jure. „Sovjetski i Udbini agenti organizatori „ustanka“ u Bosni“. Ibid. Svezak 1., ožujak 1973. 138-139

³⁹⁰ Petričević, Jure. „Sovjetski „Hrvatski narodni pokret“ i „Hrvatska oslobodilačka vojska“. Ibid. svezak 2., lipanj 1973. 270

³⁹¹ „Ustanak ili provokacija u Bosni“. *Nova Hrvatska*. Br. 7., srpanj 1972. 4

prosovjetskoj liniji, spremni prihvatiti ne toliko sovjetsku teoriju koliko sovjetsku pušku – što je još mnogo opasnije“.³⁹² O ovoj temi Kušan je u monografiji u *Novoj Hrvatskoj* zapisao: „To je eto ta samoubojstvena politika naših kamikaza, koji se, za razliku od onih pravih, ne žrtvuju sami, nego u potpunoj sigurnosti, sa svojih južnoameričkih i sjevernoameričkih dolarskih pašnjaka, u ime „povijesnih kriterija“, priželjkuju što očajnije stanje u zemlji, stanje koje će narod, a ne njih, dovesti na barikade i gurnuti u kaos revolucije. To je ta fatalistička politika pod motom – „ili sve ili ništa“ – koja uvijek svršava sa ništa“. I Kušan je zamjetio proces koji se odvijao u emigraciji, a koji je i tema ovoga poglavlja, pri čemu je ponudio vlastitu interpretaciju: „Nasilan prekid „Hrvatskog proljeća“ krajem 1971. i policijski obračuni s liberalnom i nacionalnom strujom u Hrvatskoj tijekom 1972. dali su dodatni poticaj onima u emigraciji, koji su vjerovali da se hrvatski nacionalni ciljevi mogu također dosegnuti samo nasilnim metodama. Umjereni i djelotvorniji dio emigracije našao se tada u nezahvalnu položaju, jer su „najveći Hrvati“ i „revolucionarci“, svojom licitacijom u rodoljublju, zaveli isprva nemali broj priprostog i naivnog svijeta“.³⁹³

U zaključku valja istaknuti dvije stvari. Prva je činjenica kako je politička emigracija raspolagala sa zaista ograničenim, kontradiktornim i neprovjerenim informacijama o ovoj akciji. Taj je element bio olakotna okolnost u drugoj važnoj odlici stavova političkih emigranata o Bugojanskoj akciji, a to je kako su ju nastojali uklopiti u svoja dotadašnja razmišljanja. Neki bili prisiljeni, nakon proteka određenog vremena i saznanja kako su neke informacije vezane uz akciju bile netočne (prvenstveno one koja je govorila kako borbe u Jugoslaviji vodi brigada Andrija Hebrang), priznati da su donekle pogriješili. Nečije je pak stavove bilo moguće opovrgnuti tek nakon detaljnog istraživanja pozadine i tijeka akcije. Iako se Vukušićeva ocjena kako je Bugojanska akcija „očevidno iz temelja uzdrmala jugoslavensku režimsku vrhušku u Beogradu“ pretjerana (točnije bi bilo kazati kako je ona otkrila niz slabosti jugoslavenskog obavještajnog, policijskog i vojnog sistema, kao i spremnost dijela stanovništva da na razne načine sudjeluje u rušenju Jugoslavije), autor je uvidom u razne izvore pobio niz ocjena koje su se mogle pročitati i u emigrantskim novinama i časopisima, poput one da je akciju zamislila i kontrolirala Udba, odnosno da je bila dio sovjetskog plana Polarka. Ono što je posebno važno u kontekstu teme ovoga rada jest i to da je vodstvo HRB-ovske grupe koje je rukovalo operacijom osluškivalo stanje u zemlji. Akcija je zaustavljena 1971. godine zbog želje da se politički ne naškodi reformnoj struji u

³⁹² Kušan, Jakša. „Pismo urednika“. Ibid. Br. 8.-9., kolovoz-rujan 1972.

³⁹³ Kušan, 2000., 258-259, 263

zemlji, a ponovno aktivirana iduće godine, s pretpostavkom kako je dio stanovništva revoltiran postupcima koji su uslijedili od početka prosinca 1971. godine.

6. Slom hrvatskog reformnog pokreta kao integrativni faktor hrvatske političke emigracije

Najveći dio hrvatske političke emigracije nije se samo ograničio na prenošenje informacija o slomu hrvatskog reformnog pokreta i događajima koji su uslijedili, nego je i predlagao stavove koje je potrebno zauzeti prema situaciji u domovini i akcije koje je valjalo poduzeti. Bez obzira jesu li ti prijedlozi bili gotovo identični dotadašnjoj politici pojedinih grupa u emigraciji, poput ortodoksnog HOP-a i HSS-a ili se radilo o djelomično ili potpuno novim koncepcijama, vrlo je važna činjenica da politička emigracija ima snažan dojam kako u ovim novim okolnostima ona ima kako mogućnost tako i obvezu da preuzme primat u borbi za hrvatske interese. Pri tome nije bilo bitno je li neka emigrantska grupa priznavala određenim snagama u domovini, pogotovo reformno orijentiranim hrvatskim komunistima zastupanje određenih hrvatskih interesa – iz desetaka, pa možda i stotina članaka u emigrantskim publikacijama izvire misao kako je na političkoj emigraciji da preuzme većinu tereta borbe za samostalnu hrvatsku državu. Kako je već opisano, dio političke emigracije započeo je s drugim pokušajem ujedinjenja u drugoj polovici 60-ih godina, nakon rascjepa u HOP-u. Taj je proces završen sredinom 70-ih godina osnivanjem drugog HNV-a, a jedan od najvažnijih motiva u postizanju toga cilja bio je čitav niz zaključaka koji je taj dio političke emigracije izvukao iz sloma hrvatskog reformnog pokreta. Iz dosadašnjih istupa niza emigranata nakon sloma Proljeća evidentno je kako su emigranti smatrali da ogromna većina hrvatskoga naroda zdušno želi samostalnu državu te da je Tito udarom u Karađorđevu ujedno dijelu Hrvata strgao jugoslavensku mrenu s očiju. Stoga je nestala i posljednja prepreka za zajednički nastup Hrvata. Kako je domovina pokazala za vrijeme reformnoga pokreta, sada je na emigraciji bio red da pokaže zajedništvo. Mnogima je bilo jasno da se starim načinom djelovanja ništa ne postiže. Niz je emigranata izrekao kritike na svoj i račun cijele emigracije poradi nepripremljenosti na tip situacije kakav je nastupio nakon Karađorđeva. Mnogi su imali osjećaj kako je pet minuta do ponoći da se nešto promijeni i učini. Pri stvaranju HNV-a trebalo je premostiti stare ponore, od koji su se neki počeli kopati još u prijeratnom razdoblju. Osim prelaska preko teških riječi i sukoba iz prošlosti bilo je potrebno pronaći konsenzus za niz pitanja i problema koji su trebali biti riješeni u budućnosti, što je bio iznimno težak

proces. Osim dogovora u ideološkim i političkim pitanja, hrpa tehničkih prepreka za ujedinjavanje i efikasno funkcioniranje (financije su bile svakako najvažnije) čekale su na rješavanje. Emigranti su se politikom bavili svoje slobodno vrijeme, što je zahtijevalo velike osobne žrtve, a često i financijske. Udbini agenti i doušnici često su sijali razdor među političkim emigrantima, a one koje su smatrali najopasnijima i ubijali. Ovo su samo neka od gorućih pitanja, prilično uopćena, koje je valjalo riješiti na putu ujedinjavanja političke emigracije. Politička je emigracija stanje od prosinca 1971. izjednačavala sa stanje koje je nastupilo 1945. godine. Tada bila u stvaranju, najveći dio bio je po izbjegličkim logorima ili u bijegu. Emigranti su prvenstveno brinuli kako osigurati najvažnija egzistencijalna pitanja ili kako izbjeći uhićenje i izručenje Jugoslaviji (Kavranova akcija jedan je od izuzetaka). Iako se u njihovoj vizuri u mnogo čemu kazaljaka na satu u domovini vratila, u emigraciji je stanje bilo bitno drugačije nego li u drugoj polovici 40-ih. Politička emigracija sada smatra kako ima niz mogućnosti da djeluje u cilju stvaranja samostalne hrvatske države (doduše, ideje kako do toga cilja doći nisu bile iste), a kao najveću prepreku na tome putu vidjela je svoju razjedinjenost. Naravno, postojalo je nekoliko mišljenja kako tu razjedinjenost prevladati, kako će daljnji odlomci pokazati, no izuzetno je važno registrirati taj nepodijeljen osjećaj. Velik je dio emigracije smatrao da je ovo njen Rod i da mora učiniti sve kako bi uspješno skočila.³⁹⁴ Da se nije bilo reformnoga pokreta i njegova sloma, pitanje je bi li došlo do nastanka drugog HNV-a.

Dobro je poznato kako je Vjekoslav Vrančić bio jedan od najposvećenijih realizaciji ideje o ujedinjenju hrvatske političke emigracije. Stoga nije nimalo čudno da u *Hrvatskome narodu* već u veljači 1972. godine, jedan autor navodi kako opisuje represiju u zemlji jer će to „poslužiti slogi i zajedničkom nastupu izseljeničtva na dobrobit naše Domovine“.³⁹⁵ Nekoliko mjeseci kasnije, članstvo i javnost primaju obavijest kako je središnjica HOP (R)-a primila povodom proslave 10. travnja poziv nekih hrvatskih organizacija u Europi za uspostavu suradnje. Poziv su poslali, među ostalima, Ujedinjeni Hrvati Njemačke (još jedan dokaz da je HOP (R) bio prilično decentralizirana organizacija) te Otpor. U njemu je stajalo kako su protekli događaji pokazali da je borba za hrvatsko oslobođenje „došla u odlučnu fazu“, što znači „da je došlo vrijeme složnog nastupa Hrvata u Domovini i inozemstvu“. U poruci se pozivalo sve hrvatske organizacije da pošalju svoje izaslanike na saborovanje, koje bi trebalo stvoriti Središnje vijeće za uspostavu države Hrvatske.³⁹⁶ Karlo Ilinić, inače čest stanovnik

³⁹⁴ „Hic Rodus, hic salta!“

³⁹⁵ Osap. „Vremenski redoslijed događanja u Hrvatskoj“. *Hrvatski narod*. Br. 77., veljača 1972. 5

³⁹⁶ „Hrvatska iznad svega. Poziv hrvatskoj emigraciji“. Ibid. Br. 81., lipanj 1972. 2

Danićinih stranica, vjerojatno zbog naglašavanja potrebe suradnje, u *Hrvatskom narodu* piše o važnosti emigrantskih političara kroz 20. stoljeća (Trumbić, Šubašić) u kreiranju stanja u domovini. „Opasnost da Hrvatska nestane, mora nas zbiti u složne redove“, upozorava na kraju Ilinić.³⁹⁷ Pod dojmom događaja u domovini oživljavaju neke stare inicijative, koje su svi odavno smatrali propalima. Ibrahim beg Džinić, nekadašnji predsjednik prvog HNV-a i Stjepan Dubičanac, jedan od dužnosnika, razaslali su mnogim hrvatskim političkim emigrantima pisma u kojima ih optužuju za nerad i neslogu. Ujedno su predložili sazivanje drugog hrvatskog kongresa u Washingtonu, no iz pisma nije bilo jasno tko bi sve trebao doći.³⁹⁸ Iako je potez bio površan, a okupljanje oko starog HNV-a u novim uvjetima nerealno, pismo svakako treba registrirati, kao još jedan dokaz duha koji je tada zahvatio emigraciju. Brojevi *Hrvatskog naroda*, ali i niza drugih publikacija u idućim mjesecima i godinama ispunjeni su vijestima o stvaranju i radu kontinentalnih vijeća i konačnom stvaranju HNV-a, a onda i njegovome proširenju 1975. godine pristupanjem tzv. triju publikacija. Kako je jedna od njih bila i *Nova Hrvatska*, možda nije slučajno baš iz nje pretiskano pismo koje je navodno bilo apel iz domovine, s ciljem daljnjega proširenja HNV-a. Glavna poruka pisma bila je ova: „Razjedinjena hrvatska emigracija ne odgovara općenacionalnim težnjama i potrebama Hrvata u zemlji i ne koristi hrvatskoj nacionalnoj borbi. U uvjetima diktature u zemlji Hrvati su u ostvarenju svojih težnja upućeni na svoju emigraciju i tako dugo dok se ne ostvari općehrvatsko predstavništvo domovina i emigracija ostaju i dalje odvojeni“.³⁹⁹ U listu *Uzdanica* poziv na ujedinjenje, doduše, cijelog hrvatskog naroda, pojavljuje se i još prije Karađorđeva: „U sadašnjem odlučnom vremenu političke krize Jugoslavije, hrvatskom se narodu nameće sudbonosno pitanje političkog jedinstva“.⁴⁰⁰ Budući da je Stjepan Hefer preminuo 1973. godine, Vrančić je pokušao izvršiti ujedinjenje HOP-a, upravo ističući potrebu ujedinjenja cjelokupne emigracije („Sjedinjenje dvaju krila HOP-a nuždan je i koristan zahtjev hrvatske političke stvarnosti“), što mu ipak nije pošlo za rukom.⁴⁰¹

Promatrajući publikacije četiriju organizacija koje su osnovale HNV 1974. godine, *Hrvatski je narod* daleko prednjačio s člancima ove tematike i referencama na slom reformnog pokreta. Ipak, ne može se poreći trud nekih čelnih ljudi Hrvatskog narodnog otpora, Hrvatskog narodnog odbora i Hrvatske republikanske stranke uloženi u stvaranju HNV-a. No, valja se

³⁹⁷ Ilinić, Karlo. „Revolucionirajmo našu politiku“. Ibid. 5

³⁹⁸ „Za jedinstven nastup Hrvata“. Ibid. 3

³⁹⁹ „Najnovije vesti iz domovine. Apel za jedinstvom u pismu iz domovine“. Ibid. Br. 100., siječanj-veljača 1974. 5

⁴⁰⁰ Jurić, Ilija. „Hrvatske političke polarizacije“. *Uzdanica*. Br. 4.-5., 1971. 2

⁴⁰¹ Odbor za reorganizaciju Hrvatskog oslobodilačkog pokreta. „Izjava“. *Hrvatski narod*. Br. 97., listopad 1973.

sjetiti da je primjerice Otpor od kasnih 60-ih prolazio kroz teško razdoblje, puno previranja među članstvom i podjelu u nekoliko sukobljenih grupa, na što je potrošeno dosta tinte – kako na sukobe, tako i inicijative pomirenja. Osim toga, Luburić je često govorio kako se on zalaže za jedinstvo političke emigracije (druga je stvar što ga većina u emigraciji nije prihvaćala), pa bi odstupanje od jedne od glavnih postavki tvorca Otpora bilo političko samoubojstvo. Pozivi za jedinstvo u *Obrani* bili su nešto rijedi, a referenci na slom reformnog pokreta u kontekstu gotovo da i nije bilo. Tek se u prilikom kalkulacija kada bi HNV mogao biti osnovan, priželjkuje i pita „ne bi li bio odgovarajući datum početkom prosinca, kao odgovor na divljanja započeta iz Karađorđeva pred dvije godine“.⁴⁰² Ipak, u *Obrani* se izostanak na neki način nadoknađivano povratkom snažnoj promiciji ideje o pomirenju i suradnji s komunistima nakon Karađorđeva, koja je jednim znatnim dijelom sa stranice *Obrane* isčeznula odnosno doživjela metamorfozu nakon Luburićeve smrti. Osim toga, Otpor je zajedno s još nekim organizacijama potpisivao proglase i pozive koji su bili objavljeni u raznim časopisima i novinama, u kojima se pozivalo na ujedinjenje emigracije, a u kojima su se ponekad koristile reference na Proljeće.

Ne smije se zaboraviti Rovera i njegov *Pregled*, u kome već u ožujku 1972. godine stoji kako su se brojna hrvatska društva i organizacije u Australiji složila o potrebi zajedničkog nastupa, „suočeni bez predrasuda o teškom stanju svojeg naroda u domovini i brojnim potrebama odbrane naših zajedničkih interesa u emigraciji“. Tom je prigodom osnovan i Kordinacijski odbor, donesena načela i nacrt pravilnika.⁴⁰³ Nešto kasnije Rover piše: „Ovo hrvatsko duhovno jedinstvo koje je došlo posebno do izražaja nakon prosinačkih događaja u domovini treba sada oblikovati u veliko organizacijono jedinstvo naroda. Nitko danas više ne treba pitati je li netko član Otpora ili HOP-a. Otpor će se staviti na raspolaganje za suradnju u hrvatskom bloku kada on nastane, jer se sada radi „o biti, ili ne biti“ hrvatskog naroda. Prosinački događaji u Hrvatskoj, štrajkovi radnika i studenata, suđenje hrvatskim sveučilištarcima, isključivanje iz komunističke partije brojnih Hrvata, intervencija vojske i konačna pojava gerilskih okršaja u Hrvatskoj govore jasno da su prilike u svijetu zrele za hrvatsku ko-ordinaciju i za oblikovanje hrvatskog bloka na svi linijama našeg oslobodilačkog života“, zaključuje Rover.⁴⁰⁴

⁴⁰² „Održava godišnja skupština vijeća“. *Obrana*. Br. 175.-176., rujan-listopad 1973. 3

⁴⁰³ „Zajednička sudbina – zajednički nastup“. *Pregled*. Ožujak 1972. 27

⁴⁰⁴ Rover, Srećko. „Veliki hrvatski blok“. Ibid. Kolovoz 1972. 3

Što se tiče republikanaca, uz akciju za ujedinjenje emigracije, oni su mnogo truda uložili na pisanje o važnosti političkog izgrađivanja revolucionarnih boraca, stvaranje revolucionarnih ćelija (trojki), pa odreda i konačno izbijanje revolucije. U tome su smislu mnogo pažnje posvetili Bugojanskoj akciji. U *Našem putu* Mato Šaravanja piše: „Hrvatska emigracija doživljava danas svoj preporod, koji je potaknut novim radikalnim mjerama Beograda u Hrvatskoj, gdje su najbrutalnijom silom zaustavljeni svi pokušaji vrlo skromnog preporoda kod kuće. Preporod, međutim, nema one političke dimenzije, koje su potrebne da se postignu puni rezultati, jer je nastala situacija zatekla ogromnu ljudsku snagu Hrvata neorganiziranu, nošenu samo sviješću pripadanja hrvatskoj naciji“. Ako ovaj preoprod usahne, krivnja neće biti na neprijatelju, kao što je to slučaj u domovini, nego na neodgovornosti i nemaru emigracije. Takav propust, takav grijeh hrvatska emigracija si ne može dopustiti.“⁴⁰⁵ Šime Letina u *Hrvatskoj borbi* nastupa gotovo isto: „Ni ovaj puta nismo bili dovoljno budni i domovinski događaji nas zatekoše nespremnima. Još jedan povijesni trenutak prijeđe preko nas, a da nismo bili svjesni od kolikog je značaja“.⁴⁰⁶ Jedan aspekt shvaćanja dijela političke emigracije kako se nešto bitno mora mijenjati ogleda se i u jednom natpisu u *Borbi* koji govori o početku jednog novog razdoblja u hrvatskoj emigraciji, kada „ustaše“ i „seljaci“ neće više igrati glavnu ulogu.⁴⁰⁷

Od listova koji nisu pripadali četirima osnivačima HNV-a *Danica* je najviše pisala o potrebi ujedinjavanja emigracije. Ipak, situacija je bila nešto složenija, budući da je uredništvo podržavalo ujedinjavanje koje je polako napredovalo osnivanjem kontinentalnih vijeća u režiji uglavnom četiri spomenute organizacije, no neki, poput Frane Nevistića, željeli su dublju suradnju i povezivanje s onima za koje su smatrali da ne baštine naslijeđe NDH i idealiziraju taj period (iako su mnogi iz te grupe, poput Nevistića, imali takvu prošlost). Nevistić za takve ustvrđuje da drže kako će baš netko od njih kao osloboditelj stići na Markov trg.⁴⁰⁸ Hrvati su premalen narod, nalaze se u previše teškoj situaciji, da bi si mogli dopustiti luksuz tolikog individualizma. „Bolji i mnogobrojniji dio hrvatskih komunista, i usprkos totalitarnom, dogmatskom i isključivom shvaćanju dijalektičkog i historijskog materijalizma, bili su na putu, da stvore zajedništvo s vlastitim hrvatskim narodom. A emigracija?“ Zarobljena je u starim kalupima. HSS odbija suradnju s „totalitarcima“, a nekadašnji Pavelićevi ministri

⁴⁰⁵ Šaravanja, Mato. „Emigracija danas“. *Naš put*. Br. 116., veljača 1972. 1

⁴⁰⁶ Letina, Šime. „Borbom do konačne pobjede i slobode“. *Hrvatska borba*. Br. 4., veljača 1972. 8

⁴⁰⁷ Mak. „Konac jednog razdoblja“. Ibid. Br. 9., srpanj 1972. 4

⁴⁰⁸ Takav stav o HOP-u stvorio je i Vlado Glavaš, što ga je nagnalo da istupi iz organizacije Hrvatski domobran i da se kasnije pridruži Hrvatskom narodnom otporu. Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

„nepotrebno žele ovim mladim snagama pozajmiti izgled totalitaraca“. Dok se u zemlji događaju dramatične stvari, emigracija, koja je „bezglava, pocijepana, razasuta, tek blijedo protestira“. „Zar sadašnja krza u Domovini nije u stanju prosvijetliti duhove? Sad je opet čas emigracije!“⁴⁰⁹

Jedan pak drugi autor piše poprilično općenito, no članak je dobra ilustracija takvih tekstova koji su se često pojavljivali u nizu emigrantskih glasila, pozivajući na slogu. Zagovara što intenzivnije povezivanje s domovinom, jer tada emigrantska nastojanja poprimaju „relevantan značaj“. Zbog položaja naroda u domovini, emigranti trebaju biti „istinski ambasadori i interpretatori težnji Domovine“. Svako sukobljavanje u emigraciji onemogućava je u vršenju tih zadataka. Prevladavanje partikularnih interesa pojedinih emigrantskih grupa dovodi ih do distanciranja od naroda. Predugo izbjivanje iz Hrvatske u emigrantima stvara međusobno nepovjerenje te se svako hoće dokazati najvećim Hrvatom, što vodi u sukobe i svađe. Krajnje je vrijeme da se emigracija ujedini u „jednu homogenu i kompaktnu silu“.⁴¹⁰ Kao i u nekim drugim glasilima, emigrantima se podastirao primjer navodnog jedinstva svih Hrvata za vrijeme reformnoga pokreta, ali i njegovog sloma. Idealizirani prikaz Proljeća trebao je služiti političkim emigrantima kao primjer. Nikola Kirigin piše: „Krvava i zločinačka okupacija Hrvatske te sadašnje patnje hrvatskog naroda imat će za posljedicu (nadajmo se), da će hrvatski revolucionarci odgovoriti akcijom, a hrvatski politički emigranti suradnjom.“ „I Hrvati u Domovini zadnjih godina pružiše primjer ostvarivanja suradnje“, jer ih je „neprijatelj zločinac ujedinio“. „Eto i zarobljeni Hrvati nam pokazaše, kako u opasnosti treba zajedno i složno raditi za spas naroda i Domovine.“⁴¹¹

Da je Karađorđevo intenziviralo ujedinjavanje političke emigracije ne samo na idejnome polju, već i na konkretne i vidljive načine, svjedoči sastanak u Clevelandu u veljači 1972. godine, na kome se okupilo preko stotinu uglednih Hrvata, među kojima su bili Abjanić, Mladen Zorkin, Bonifačić, Ibrahim beg Džinić, Nikola Kirigin, Miro Gal, Stanko Vujica itd. Posebno valja istaknuti prisutnost Zorkina, prvoga imena HSS-a u Kanadi te Bonifačića, budućeg predsjednika ortodoksnog HOP-a. Na sastanku se raspravljalo o nedavnim događajima u Hrvatskoj, a navedeno je da je zacrtan i program „budućeg rada“.⁴¹² Božidar Abjanić je u ime Sjevernoameričkog vijeća za nezavisnu Hrvatsku izrazio žaljenje što nije došlo do stvaranja centralnoga tijela hrvatske političke emigracije, no izražava nadu kako će do toga ipak doći.

⁴⁰⁹ Nevistić, Frano. „A hrvatska emigracija?“ *Danica*. Br. 4., 26. siječanj 1972. 2

⁴¹⁰ Lakar, Josip. „Emigracija: korak naprijed ili vrtnja u krug?“ *Ibid.* Br. 6., 9. veljače 1972. 3-4

⁴¹¹ Kirigin, Nikola. „Zajedno u samoobrani“. *Ibid.* Br. 14., 5. travanj 1972. 1

⁴¹² „Obavijest“. *Ibid.* Br. 8., 23. veljače 1972. 2

Što se tiče ove tematike, naveo je da je studentski štrajk zadobio „opće-narodno obilježje“ i snažno odjeknuo među svim Hrvatima. Događaji koji su uslijedili nakon Karađorđeva potiču Hrvate u emigraciji na brzo i efikasno djelovanje, „putem jednog središnjeg i dobro organiziranog središnjeg tijela“. U Chicagu je osnovan Fond za oslobođenje Hrvatske koji je prikupljao novčana sredstva.⁴¹³ U opis proslave 10. travnja među Hrvatima toga grada i okolice među ostalim stoji: „Velikosrpsko pašovanje u Hrvatskoj kao da nam je pomoglo, da se oslobodimo svih predrasuda i razilaženja u zajedničkom radu za Hrvatsku, pa smo postali više nego ikada jedinstveni. Jedamput smo morali postati svijesni da je prošlo vrijeme stvaranja Hrvatske romantičnom politikom, a došlo nešto novo i konkretno, pokrenuto u Domovini, a prihvaćeno u emigraciji. Svi oni, koji nisu spremni ići tim putem, treba ih odstraniti, raskrinkati kao izdajice“.⁴¹⁴ Kao i u slučaju *Obrane*, Kirigin piše da bi najprikladnije bilo da na drugu obljetnicu Karađorđeva „zagrmi složni glas hrvatske emigracije protiv jugoslavenske tiranije“, odnosno da se stvori središnje emigrantsko tijelo.⁴¹⁵

Poziv svim hrvatskim organizacijama i pojedincima da sudjeluju u stvaranju Središnjeg vijeća za uspostavu Države Hrvatske uputili su i Ujedinjeni Hrvati Njemačke, republikanci iz Europe te vitez Ibrahim Pjanić i Mijo Kamenjašević u ime Hrvatskog narodnog otpora: „Događaji u Hrvatskoj koncem prošle godine pokazali su nedvojbeno, da je borba hrvatskog naroda u Domovini za njegovo oslobođenje ispod srbijanskog ropstva i ostvaranje hrvatske državnosti došla u odlučnu fazu. Kao iseljeni dio hrvatskog naroda, potpisane hrvatske organizacije u Evropi smatraju, da je došlo vrijeme složnog nastupa Hrvata u Domovini i inozemstvu, da zajedničkim silama i upotrebom svih raspoloživih sredstava ostvare čin oslobođenja i proglašenja Države Hrvatske“. Zanimljivo je da se kao jedna od zadaća toga tijela navodi potreba da se zaniječe „pravo SK Hrvatske, da kao manjinska organizacija u bilo kojem pogledu obavezuje i zastupa hrvatski narod“.⁴¹⁶

Svjedočenje Vlade Glavaša također ukazuje da je nastanak HNV-a imao svoje temelje u organiziranju postkarađorđevskih akcija nekih hrvatskih političkih emigranta. Naime, nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta hrvatska politička emigracija organizirala je prosvjede diljem svijeta. Što se tiče Sjeverne Amerike, najveći su prosvjedi bili u Torontu, zatim Chicagu, Clevelandu, New Yorku i Los Angelesu. Mlađi naraštaj emigranata bio je posebno aktivan, kao i mlađi svećenici, poput Ante Čuvala i Leona Galića. Prilikom prosvjednih akcija

⁴¹³ „Pozor Chicago i okolica“. Ibid. 2

⁴¹⁴ „U slozi je naša moć“. Ibid. Br. 19., 10. svibanj 1972. 1

⁴¹⁵ Kirigin, Nikola. „Svjetski sastanak hrvatske emigracije“. Ibid. Br. 41., 10. listopad 1973. 1

⁴¹⁶ „Poziv hrvatskoj emigraciji“. Ibid. Br. 24., 14. lipanj 1972. 2-3

dolazi se do zaključka kako prosvjedi nisu dovoljni, ali da tu aktiviranu masu emigranata treba povezati i raditi na ujedinjenju. Sada je akcija za stvaranje središnjeg emigrantskog tijela trebala ići odozdo, za razliku od prijašnjih pokušaja odozgo, odnosno dogovaranja i pregovaranja pojedinih emigrantskih čelnika. Tako je u nekoliko američkih gradova osnovana Ujedinjena fronta, koja je okupljala podružnice pojedinih emigrantskih organizacija u nekome gradu, ali i sve one koji su željeli raditi na spomenutom cilju, ali nisu pripadali nijednoj organizaciji. Glavaš je bio na čelu Ujedinjene fronte u Chicagu. Ustanovljen je fond u koji se slijevala članarina, skupljao se novac za pomoć „domovinskih akcija“, zatim zatvorenike u Hravtskoj i druge akcije u inozemstvu. Ovaj je projekt bio prihvaćen od velike većine emigranata, pa je tako za otprilike tri ili četiri mjeseca fronta u Chicagu skupila između 50 i 60 000 dolara. Među ostalim, taj se novac slao i kao pomoć obiteljima osuđenih, poput Tuđmana, Veselice itd. Iako je bilo pokušaja stvaranja ujedinjenih fronti i u drugim sredinama, poput Australije, one su u stvarnosti zaživjele samo u Sjevernoj Americi. Ipak, ideja jedinstva naišla je na vrlo dobar prijem među svim hrvatskih emigrantskim kolonijama. Ujedinjene fronte Chicaga, Clevelanda i Los Angelesa zajedno s Ujedinjenim američkim Hrvatima bili su osnovica za održavanje u uvodu spomenutog Hrvatskog sabora u Chicagu, na temelju čijih je zaključaka stvoreno HNV.⁴¹⁷

Što se tiče ortodoksnog HOP-a i HSS-a koji su polagali isključivo pravo na predstavljanje hrvatskoga naroda situacija je bila drugačija. U publikacijama ortodoksnog HOP-a nisu se mogli pronaći članci koji su koristili iskustvom sloma Proljeća u svrhu ujedinjavanja emigracije. Dok se *Hrvatska* i *NDH* uopće nisu niti osvrnule na taj proces, *Spremnost* nije osudila nastanak HNV-a, iako je prigovoreno samome imenu. Naime, smatrali su kako bi se tijelo trebalo zvati odbor, a ne vijeće, upravo zato što nije okupilo sve emigrante.⁴¹⁸ S druge strane, *Hrvatska* se *gruda* založila se za čvršću suradnju HOP-a i HSS-a, što je bio prilično neuobičajen i rijedak poziv.⁴¹⁹ U *Grudi* je objavljen i prijedlog Hrvatskog odbora za Venezuelu, koji je jedan od ključnih dokumenata u povijesti Hrvatskog narodnog vijeća, pogotovo što se tiče organizacije samoga tijela. U ovome kontekstu važan je sljedeći dio: „Pad Rankovića, Deklaracija o hrvatskom jeziku i nacionalno osvješćivanje grupe vodećih hrvatskih komunista, dovelo je do Hrvatskog proljeća i Masovnog pokreta kao nove mogućnosti u borbi za državnost. Međutim porazno je zabilježiti da su ovi događaji zatekli hrvatsku emigraciju potpuno nepripravnu. Usled „prosinačkih događaja“ nameće se

⁴¹⁷ Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

⁴¹⁸ Mušić, Ilija. „Hrvatsko narodnog vijeće“. *Spremnost*. Br. 181., listopad 1974. 4-5

⁴¹⁹ Uredništvo. „Za zajedničko predstavništvo“. *Hrvatska gruda*. Br. 147., ožujak 1974. 1-3

neminovno potreba nastavka borbe u kojoj iseljena Hrvatska mora prednjačiti svojim aktivnim udjelom. U tom smislu smatramo da je najbitnije usredotočiti napore svih Hrvata osnutkom Hrvatskog narodnog predstavništva izvan domovine“.⁴²⁰

U *Hrvatskome glasu* situacija je bila donekle slična onoj u *Danici*. Ovdje su pojedini autori, poput Bogdana Radice upućivali općenite pozive za ujedinjenje, dok je vodstvo HSS-a smatralo da se ujedinjenje može izvršiti na način da se oni „nekompromitirani“ priključe stranci. Za još jednu demonstraciju shvaćanja emigranata kako je težište hrvatske borbe prebačeno na emigraciju, valja navesti i Radićino mišljenje: „Legitimitet hrvatskog naroda i njegove sudbine moraju na sebe preuzeti slobodni Hrvati. Oni jedini imaju pravo da govore u ime zarobljenog hrvatskog naroda“.⁴²¹ U jednom nepotpisanome članku stoji kako „sa svih strana iseljene Hrvatske dolaze vijesti, koje potvrđuju, da možda nikad prije nisu iseljeni rodoljubni Hrvati bili tako jednodušni kao što su sada“.⁴²² U prilog dijelu koji govori o haesesovačkom viđenju ujedinjenja političke emigracije ide sljedeća izjava: „Tko je spreman priključiti se putu Stjepana Radića, mi smo spremni svakoga na suradnju primiti“.⁴²³ Sa svjetskoga kongresa HSS-a odaslana je ponovno slična poruka: „Govori se mnogo o slozi, o potrebi sloge; mi smo također za slogu, ali ne za svakakvu, ne onu s pavelićevcima. Hrvatskom narodu više vrijedi Hrvatska Seljačka Stranka, nastala i ostala u domovini, nego sve organizacije koje slave 10-ti travanj“.⁴²⁴

HOP i HSS nisu bile jednine značajnije snage u emigraciji koje se nisu pridružile HNV-u, odnosno odrekle mu legitimitet da predstavlja hrvatsku političku emigraciju odnosno hrvatski narod u cjelini. Ante Ciliga se nadao kako će se svrgnuto hrvatsko rukovodstvo vratiti na vlast, pa je potonji s time na umu gledao na ujedinjenje hrvatske političke emigracije i akcije HNV-a. Drži da je većina emigranata odahnula kada je Tito uklonio Savku i Tripala, budući da su oni bili odgurnuti u stranu, u ropotarnicu povijesti, jer su hrvatski komunisti „pošli na demokratsku široku i općehrvatsku suradnju sa Hrvatima-nekomunistima“. Tako se u Krnjevićevoj *Hrvatskoj riječi* može naći članak „Dolazi naše vrijeme“. Sve emigrantske grupe složne su u napadu na svrgnuto hrvatsko rukovodstvo, ali su nesložne tko bi ga trebao zamijeniti, jer svi pretendiraju na to, pa zbog toga ne mogu složno djelovati. Hrvatsko proljeće je „danas ne samo živo nego i jače, oštrije i strastvenije nego je bilo u vrijeme svog

⁴²⁰ „Poziv svim Hrvatima izvan Domovine“. Ibid. 4

⁴²¹ Radica, Bogdan. „Titov smrtni skok“. *Hrvatski glas*. Br. 2., 12. siječanj 1972. 3

⁴²² „Hrvatska mora biti slobodna“. Ibid. 3

⁴²³ „I mi smo za slogu“. Ibid. Br. 12., 29. ožujak 1972. 1

⁴²⁴ Salihović, Ferid. „Svjetski Kongres Hrvatske Seljačke Stranke“. Ibid. Br. 22., 30. svibanj 1973. 1

javnog i legalnog postojanja“. No, kada se staro vodstvo vrati na vlast, ono neće moći imati stari oblik, već će morati adaptirati i demokratske predstavnike Hrvata nekomunista.⁴²⁵ Identična je ocjena plasirana i u *Ognjištu*.⁴²⁶

Iako su grupe oko *Hrvatske revije*, *Nove Hrvatske* te intelektualci oko *Studie Croatice* i iz Hrvatskog-latinoameričkog kulturnog instituta često polemizirale s budućim osnivačima HNV, a onda i zazirale od ulaska u HNV, na koncu su to ipak učinile.⁴²⁷ U zajedničkoj Izjavi triju publikacija koju je Anti Došenu uputio Nikolić među ostalim je stajalo: „Hrvatska narodna svijest postigla je danas zaista najvišu točku svoga razvoja. Čak su i najistaknutiji članovi u Savezu Komunisti Hrvatske okrenuli leđa Jugoslavenskoj državnoj misli i u obliku njezina marksističkog ostvarenja. Samo par tužnih i trećerazrednih renegata iz spomenutog kruga služi još uvijek hegemoniji Beograda“. ⁴²⁸ Unatoč početnome zazoru i u *Hrvatskoj* su se *reviji* mogli pročitati pozivi na jedinstvo među emigrantima. Radica je pisao o tragičnoj podvojenosti emigracije u teškim trenucima, u kojima je potrebno zajedništvo. Držao je da bi milijuni Hrvata u svojim kolonijama trebali organizirati izbore i izabrati svoje predstavnike. Tako bi bilo stvoreno opće-hrvatsko narodno predstavništvo i zajednički nazivnik bi trebao biti samo jedan – država Hrvatska.⁴²⁹ Argumentacija je bila ista kao i kod većine: „Slobodni su Hrvati danas, bilo u Europi, bilo u USA, bilo u Kanadi, bilo u Australiji, bilo u Novoj Zelandiji, u Južnoj Africi, u Latinskoj Americi, jedini legitimni glas zarobljene Hrvatske“. Njihov glavni zadatak je ukazivati na nepravde koje se čine hrvatskom narodu i to da Jugoslavija ne može opstati.⁴³⁰ Petričević se protivio ulasku *Hrvatske revije* u HNV i na koncu se poradi toga razišao s Nikolićem.⁴³¹ Niz političkih emigranata smatrao je neprikladnim za suradnju i štetnim za hrvatska nstojanja. On se još od Hrvatskog kongresa 1962. godine zalagao za stvaranje hrvatskog koordinacijskog i informacijskog centra u New Yorku, kao vida hrvatskog emigrantskog predstavništva.⁴³² Stoga je i on nakon Karađorđeva ocijenio da hrvatska emigracija predstavlja značajnu političku, gospodarsku i kulturnu snagu.

⁴²⁵ Ciliga, Ante. „Kad stara emigracija pretendira zapovjedati domovini“. *Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije*. Br. 70., rujan 1973. 1-2, 28. Ciliga, Ante. „Prah i pepeo“. Ibid. Br. 68., travanj 1973. 11-12

⁴²⁶ „Izjava Središnjice Hrvatskog Radničkog Centra“. *Ognjište*. Br. 10., travanj-svibanj 1974. 3

⁴²⁷ Nikolić u svome izlaganju na drugom *Revijinom* simpoziju 1971. godine čak poziva na okupljanje nezavisnih hrvatskih intelektualaca mimo, pa ako je potrebno i protiv „promašenih političara“. Hrvatski razgovori o slobodi, 1997., 34

⁴²⁸ Rojnica, knjiga druga, 1994., 385

⁴²⁹ Radica, Bogdan. „Od jugoslavenskih utopija do hrvatskih alternativa“. *Hrvatska revija*. Svezak 2., lipanj 1973. 222-224

⁴³⁰ Radica, Bogdan. „Zlokobni prosinac 1971“. Ibid. Svezak 1., ožujak 1972. 15

⁴³¹ Pismo Jure Petričevića Miloslaviću. 18. prosinac 1978. Kutija 5. Osobni fond Jure Petričević. HDA. Pismo Jure Petričevića Vinku Nikoliću. 22. siječanj 1975. Kutija 6. Ibid. Pismo Jure Petričevića Vinku Nikoliću. 23. studeni 1975. Ibid.

⁴³² Pismo Jure Petričevića Stjepanu Bilandžiću. 7. siječanj 1973. Ibid.

„Dok je narod u domovini, osobito u današnjim prilikama, pod tuđom vlašću prisiljen na šutnju i političku pasivnost, emigracija, pojačana novim snagama može otvoreno nastupati, čime njezin rad u približavanju državne krize u Jugoslaviji svome vrhuncu dobiva sve veće značenje“, piše Petričević u već dobro poznatom izričaju za postkarađorđevski period.⁴³³

Slobodna je riječ pozdravila inicijativu ujedinjenja emigracije, pa čak i stvaranje HNV-a, no iskazano je duboko nezadovoljstvo što su neki ljudi s hipotekom NDH ušli u njega. Izneseno je mišljenje da bi ta lista, prezentirana na slobodnim izborima u domovini bila odbačena. Povučena je i vrlo zanimljiva i provokativna paralela. Napisano je kako je vodstvo NDH pobjeglo te ostavilo narod i vojsku na milost i nemoilost neprijatelju, dok su ljudi iz „hrvatskog proljeća“ ostali u zemlji dijeliti dobro i zlo s narodom. Zato je postavlja pitanje zašto se njih prešućuje? Zašto se prešućuje sve što se dogodilo nakon 1945. godine? Hrvate mogu zastupati oni koji imaju čvrstu legitimaciju za to, a potonja grupa, pri čemu se misli na HNV to nema.⁴³⁴ Vrlo slično nastupio je i Markus u *Novoj Hrvatskoj*.

Na kraju pozornost zaslužuje i pretendent na mjesto HNV-a, a to je bila Ujedinjena fronta Hrvatske, koja je za cilj imala okupiti lijeve, liberalne i sve ostale snage u hrvatskoj emigraciji koje su s takvim opcijama željele surađivati. No, Fronta u stvarnosti nikada nije niti zaživjela. Ipak, u jednom od prvih proglaša ustvrđeno je da je nakon Karađorđeva nastupilo takvo stanje, da su političke i ideološke razlike među Hrvatima pale u drugi plan te se radi o „biti ili ne biti“, stoga je neophodno sazivanje „sveopćeg hrvatskog kongresa“. ⁴³⁵ Dakle, Fronta koristi jedan od argumenata koji je koristio i dobar dio političke emigracije. Uskoro je Fronta pretenziosno obznanila kako je okupila sve snage lijevice i desnice, bez ekstremista, pa je izvan nje ostalo samo „nekoliko izrazito fašističkih organizacija“. ⁴³⁶

U emigraciji su se pojavila dva kratkotrajna lista, *Hrvatska fronta* i *Hrvatski tjednik*, koji su također bili izrazi želje hrvatskih političkih emigranata za ujedinjenjem pod dojmom situacije u domovini. Tek je jedan broj provospomenutog lista izašao u Njemačkoj. U uvodnome članku kao motivacija za pokretanje časopisa istaknuto je upravo ono što je izneseno u prvoj rečenici. I ovdje se iskustva spomenutog pokreta koriste kao argumentacija za ujedinjenje političkih emigranata: „Ako smo u jeku „Hrvatskog proljeća“ koje je tako tragično ocvjetalo, čemu opet doprinese slaba i nejedinstvena emigracija (naravno samo objektivno) bili spremni

⁴³³ Petričević, Jure. „Suradnja u hrvatskoj emigraciji i „hrvatsko narodno predstavništvo“. *Hrvatska revija*. Svezak 2., lipanj 1974. 225

⁴³⁴ Buško, V. „Povodom osnivanja Hrv. narodnog vijeća“. *Slobodna riječ*. Br. 201., ožujak 1974. 1

⁴³⁵ „Proglas Ujedinjene fronte Hrvatske“. *Socijalistička Hrvatska*. Br. 3., listopad 1972. 1

⁴³⁶ „Prve odluke fronte“. Ibid. Br. 3.-4., ožujak-travanj 1973. 3

svi skupa pružiti ruke pomirnice i hrvatskim komunistima čijom smo zaslugom izgubili i bitke i zadnju državu, kako to da danas ne možemo sami sebi dati ruke pomirnice i to mi koji imademo svi na srcu samo jednu stvar, a to je slobodnu nam domovinu Hrvatsku“.⁴³⁷ List je propagirao vrlo revolucionaran i beskompromisan nastup, zagovarajući prikupljanje oružja i pripremu za revolucionarnih akcija. Stanje u domovini izjednačavano je s 1945. godinom, budući da je Hrvatska ponovno postala „kompletni koncentracioni logor, danas kad ni Hrvat komunist ništa ne znači“.⁴³⁸ „Danas opet, po tko zna koji put smo na još jednom Križnom putu. Velikosrbi pomognuti hrvatskim izdajicama haraju opet našom napaćenom zemljom.“⁴³⁹

Hrvatski je tjednik još jedna manifestacija reakcije na Karađorđevo, što je vidljivo i iz imena časopisa, odnosno želje da se u emigraciji nastavio ono ili dio onoga što je u domovini ugašeno. Izašla su tek tri broja, a jako se malo znade o ljudima koji su časopis pokrenuli, no jasno je da se radilo o mlađim osobama. Jedan od autora kazao je za sebe da pripada „krugovaškoj generaciji“, referirajući se na časopis *Krugovi*.⁴⁴⁰ Stanoviti M. Štefulić pojavljuje se kao urednik te deklarira kao pripadnik „mlađe generacije“.⁴⁴¹ Tjednik se tiskao u Kanadi.⁴⁴² I ovaj časopis ponajviše obilježavaju dvije karakteristike, dva snažna osjećaja i nastojanja koji se ispoljavaju u dijelu političke emigracije nakon Karađorđeva – revolucionarno raspoloženje i želja za jedinstvom⁴⁴³. Uredništvo je zbog potpunog cilja nastojalo sačiniti simbiozu vrlo različitih, ali i nekih na smrt sukobljenih i zavađenih hrvatskih političkih opcija. Stoga se donose Ustaška načela koja se nazvaju hrvatskim državotvornim načelima, dio Radićeve biografije te letak Augusta Cesarca, „velikog hrvatskog komuniste“, *Đački pokret* iz 1912. godine.⁴⁴⁴ Ovakvi nastupi bili su mogući samo pod snažnim utjecajem saznanja kako su dotadašnji politički pravci i akcije nedostatni u novoj situaciji, situaciji u kojoj se hrvatski narod, prema njihovome uvjerenju, nalazi na pragu propasti. Što se tiče revolucionarnog raspoloženja, objavljeno je nekoliko poziva na ustanak te rasprava o teoriji gerilskoga ratovanja.⁴⁴⁵ U časopisu nema naznaka priklanjanja nekoj ideologiji. Ne postoji kritika Zapada, koja je zahvatila jedan dio mlađih emigranata. Revolucionarne poruke nisu

⁴³⁷ „U susret novom i jedinom potrebnom“. *Hrvatska fronta*. Br. 1., 1972. 1

⁴³⁸ Ibid.

⁴³⁹ „Hrvatski sine i hrvatska kćeri!!!“ Ibid. 6

⁴⁴⁰ V. G. „Pripadam generaciji, koju nazivaju krugovaškom“. *Hrvatski tjednik*. 8. travanj 1972. 1-2

⁴⁴¹ Br. 1., 19. travanj 1972. 1

⁴⁴² Pisma uredništvu. Ibid. 10

⁴⁴³ H. K. V. „Sjedinjenje, zajednički rad za domovinu, kao zajedničku majku svih nas“. Ibid. 5

⁴⁴⁴ „Hrvatska državotvorna načela“. Ibid. Korice. U. H. N. S. R. „Moj politički životopis“. Ibid. 10-11; „Naša konačna riječ“. Br. 2., 5. svibanj 1972. 1

⁴⁴⁵ P. S. „Što sve utječe na pojavu i oblik gerile“. Ibid. 8. travanj 1972. 2-4. Z. D. „Komentar“. Ibid. Br. 1., 19. travanj 1972. 12. „Hrvati na ustanak“. Ibid. Br. 2., 5. svibanj 1972. Korice. R. H. „Mi se više ne povlačimo“. Ibid. 5-6. Hrvatska rodoljubna emigracija. „Glas hrvatske emigracije“. Ibid. 14

prožete veličanje Che Guevarre i ne sadrže Mao Zedongove misli iz razdoblja kineske komunističke revolucije. U prvi plan se stavljaju mlade snage, no pri tome nema kritike onih starijih.

List je ponudio i svoj osvrt na događanja u proteklih nekoliko godina. Hrvatski su komunisti krenuli linijom manjeg otpora u borbu protiv beogradskog centralizma, što anonimni autor naziva mačkovštinom. Kao što je Mačekova Banovina počela rušiti prvu Jugoslaviju, tako je ograničena autonomija pojedinih republika počela narušavati centralizam komunističke Jugoslavije. Moskva je stajala na strani Beograda, pa se krenulo u pokušaj likvidacije hrvatskih komunista, za što je upotrebljen Miloš Žanko. Nitko mu se nije smio suprotstaviti, te se u studenom 1969. godine smatralo da je situacija zrela za taj potez. Žanko je trebao postati hrvatski Husak, za što je Tito je dao zeleno svjetlo. No, dvije su stvari spasile hrvatsko rukovodstvo od rušenja s vlasti – Sovjeti su otvorili konzulat u Zagrebu, a Bugari su zatražili od Jugoslavije da prizna kako su Makedonci dio bugarske nacije. Sovjeti su to učinili da bi pridobili hrvatske komuniste, a kada bi došli u Zagreb, smjenili bi ih i postavili svoje ljude, koji bi sve dugovali Sovjetima. Moskva je podržavala čas Beograd, čas Zagreb, da produbi sukob.⁴⁴⁶ Što se tiče hrvatskog komunističkog vodstva, list ih je osudio, ne praveći nikakve razlike između onih koji su prisiljeni na ostavke i onih koji su ostali na vlasti. S druge strane, mlade snage iz SKH pozivalo se da zajedno s ostalim hrvatskim elementima formiraju Hrvatski narodni front.⁴⁴⁷

Na kraju je prikladno kazati da je i jugoslavenskim tajnim službama bilo je jasno kako su inicijative za ujedinjenje jednim dijelom izazvane događajima u zemlji od kasnih 60-ih nadalje te da su intenzivirane nakon 1971., pa se tako zaključuje sljedeće: „Intenziviranje te aktivnosti (nastojanja za ujedinjenje. op. au.) došlo je kao rezultat procene da joj (političkoj emigraciji op. au.) jačanje nacionalizma, liberalizma i drugih antisocijalističkih tendencija u SFRJ daje šansu za skoro ostvarenje osnovnog cilja: povratak u zemlju i osvajanje vlasti. Ta aktivnost pojačana je posle 1971. godine“.⁴⁴⁸

Ako su ranih 60-ih neki emigranti pokušali iskoristiti novu situaciju u emigraciji, shvaćajući da veliki sukob Zapada i Istoka neće tako skoro ili možda uopće neće doći, onda je mnogo širi

⁴⁴⁶ „Ograničene autonomije pojedinih republika dovele su Jugoslavij u čor-sokak!“ Ibid. Br. 1., 19. travanj 1972. 9

⁴⁴⁷ P. U. H. N. O. „Hrvatskom narodu“. Ibid. 8. travanj 1972. 12

⁴⁴⁸ *Hrvatsko narodno vijeće*, 1982., fali str. Tomislav Krolo, posljednji čelnik Hrvatskog narodnog odbora, u svojoj autobiografiji zapisao je sljedeće: „Nakon Hrvatskog proljeća 1971. godine u hrvatskoj političkoj emigraciji započeo je proces konsolidacije i objedinjavanja kroz zajednički politički program“. Krolo, 2009., 53

krug ranih 70-ih shvatio kako je pet do dvanaest da se nešto u emigraciji promijeni. Sa slomom Proljeća, emigrantski politički spektar postao je konačno cjelovit. Iako su od kasnih šezdesetih postojali pojedinci koji su bili lijevo orijentirani te neki koji su prihvaćali određene tekovine socijalizma, kao Luburić, tek ranih sedamdesetih u emigraciju stižu ljudi s nekim lijevim uvjerenjima. Treba odmah kazati da je ta nova grupacija bila iznimno heterogena. Bilo je tu zagovaratelja sovjetskog tipa komunizma, zatim onih koji su i dalje smatrali da su Savka i Tripalo istinski predstavnici hrvatskog naroda, podržavajući izgradnju tzv. socijalizma s ljudskim likom, do onih koji su ideologiju ipak stavljali u drugi plan, a percipirani su ljevičarima, jer su se inspirirali ljevčarskim gerilskim pokretima, poput onoga Mao Zedonga ili Fidela Castra i Ernesta Che Guevare. Iako će to u kasnijim godinama dovesti do snažnih polarizacija u emigraciji, u ovim trenucima mnogima se činilo kako je Hrvatima svih političkih boja postalo jasno da bez obzira bili onih komunisti, liberali ili desničari, Srbi ih smatraju neprijateljima. Takva je konstatacija nadograđena na jednu koja je nastala mnogo ranije, a ona je tvrdila kako su svi Srbi, bili oni komunisti ili četnici odnosno monarhisti, zagovaratelji Velike Srbije i neprijatelji Hrvata. Dakle, konačno su nestale ideološke razlike i neprijateljstvo je ponovno svedeno na razinu nacija, a ne ideoloških, političkih i klasnih grupa.

7. Kontakti hrvatskih političkih emigranata s pojedincima i institucijama u Jugoslaviji u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih

U skladu s uvodnim objašnjenjem kako je nastala potreba za ovim poglavljem, tako se za početak moraju navesti neke od najpoznatijih optužbi ljudima u Hrvatskoj za suradnju s „neprijateljskom, ekstremnom, terorističkom, fašističkom emigracijom“. Kao što se može pretpostaviti, optužbe nisu krenule sa slomom reformnog pokreta; njih je bilo i prije njegovog početka, ali i za njegovog postojanja. Naravno, najpoznatija je ona kombinacija u kojoj su bili Sovjeti, Jelić i hrvatsko rukovodstvo. Bakarić je primjerice političku emigraciju držao jednim od krivaca za nastanak Deklaracije o jeziku.⁴⁴⁹ Jakov Blažević je na poznatome mitingu u Srbu nakon izbacivanja Đodana i Veselice iz partije kazao kako su bili „povezani s ekstremnom ustaškom emigracijom“.⁴⁵⁰ Tito je pak u Karađorđevu naglasio da su studentski

⁴⁴⁹ Nikolić, Vinko. „Od Bašćanske ploče do zagrebačke Deklaracije (1976-1992)“. *Hrvatska revija*. 1.-2., kolovoz 1997. 25

⁴⁵⁰ Drača, Dubravka. *Hrvatski feniks: Marko Veselica*. Marko Veselica. Zagreb, 1992. 70. Sadkovich, James J. *Tuđman : prva politička biografija*. Večernji posebni proizvodi. Zagreb, 2010. 181

štrajk potaknuli „određeni inozemni krugovi“.⁴⁵¹ Niz pojedinaca bio je optužen za veze s političkim emigrantima, koje ili nisu postojale ili su bile bezazlene ili se pak radilo o čitanju emigrantske štampe. Tako je Ivan Zvonimir Čičak uhićen 1966. godine pod sumnjom za vezu s emigracijom, jer je jedan član pjevačkog zbora želio preko njega poslati pismo stanovitom političkom emigrantu, no Čičak uopće nije sudjelovao u toj kombinaciji.⁴⁵² Iste je godine i Bruni Bušiću održano suđenje na kojem je, među ostalima, osuđen na deset mjeseci zatvora i dvije godine uvjetno, zbog čitanja emigrantske štampe i nastojanjima da se stvori protujugoslavenska organizacija.⁴⁵³

Što se tiče optužbi za suradnju s emigracijom nakon Karađorđeva, od kojih su mnoge završile i osudama, najprije valja konzultirati dokument naslova *Izveštaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove*. Izveštaj je usvojen na 28. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, 8. svibnja 1972. godine, a bio je rezultat rada komisije koja se trebala baviti naslovnim pitanjem. U dokumentu je posebnu pozornost dobila i politička emigracija. Kao uvod u temu i ilustracija na koje je mjesto politička emigracija stavljena partijskim dekretom može poslužiti sljedeći zaključak: „Krajnji cilj kojem je težio hrvatski nacionalizam svojom agresivnom eskalacijom bio je separatizam. On je u savezništvu s neprijateljskom političkom emigracijom dovodio u opasnost nacionalni interes hrvatskog naroda, njegovu slobodu i nezavisnost, nudeći Hrvatskoj pod parolom „nezavisne Hrvatske“ satelitski status, a hrvatski teritorij raznim osvajačkim apetitima“. Opaske ovoga dokumenta idu u prilog jednoj od glavnih tezi rada, kako je politička emigracija razvila iznimno živo zanimanje za stanje u domovini u periodu 1966.-1972., te kako su gibanja u zemlji donekle utjecala na metamorfozu stavova, barem privremeno, niza političkih emigranata. Tako se u *Izveštaju* konstatira da emigracija pozorno već nekoliko godina prati novonastalo stanje i poradi porasta nacionalizma dolazi do zaključka kako je „došao trenutak za intenzivniju akciju u zemlji“. Jedan dio emigranata mijenja taktiku, zamjenjuje argumentaciju za rušenje Jugoslavije, pri čemu se priznaju neki poslijeratni pomaci, nudi suradnju hrvatskim komunistima, pa se čak pojavljuju i natpisi o spremnosti prihvatanja i komunističke Hrvatske – jedino je važno da je samostalna. Dio se emigracije zalaže za povezivanje s raznim opozicijskim snagama u zemlji i priznaje da je na njima glavni teret borbe, dok je na emigraciji da pomaže koliko može. Zaključuju da opozicijske snage

⁴⁵¹ Goldstein Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Novi liber, Europapress holding. Zagreb, 2008. 549

⁴⁵² Ponoš, Tihomir. *Na rubu revolucije: studenti '71*. Profil International. Zagreb, 2007. 71

⁴⁵³ Mijatović, Anđelko. *Bruno Bušić - prilog istraživanju života i djelovanja: (1939.-1978.): u prigodi 30. obljetnice mučkoga ubojstva*. Školska knjiga. Zagreb, 2009. 82-83

postoje i unutar SKH, pa valja biti promišljen u nastupima i ne im otežavati djelovanje. Ti su emigranti posebno zadovoljni časopisima Matice hrvatske, pa su i organizirali prodaju njenih izdanja u inozemstvu. „Došli su do zaključka da ta štampa vrši snažniji politički utjecaj na naše radnike nego sve emigrantske publikacije. Poznata je ocjena jednog istaknutijeg emigranta da domovinska štampa sve više preuzima onu ulogu koju je ranije imao emigrantski tisak, te da je naprosto postalo suvišno emigrantski tisak slati u zemlju.“⁴⁵⁴ Iz ovih redaka vidljivo je koje je emigrantske grupacije jugoslavenska vlast smatrala najopasnijima. Posljednji citat direktno se odnosi na ništa drugo doli Kušanov članak iz *Nove Hrvatske* „Jesmo li potrebni?“. Ovdje nema samo insinuacija na umjerene emigrantske krugove koji su spomenuti na početku, već se upozorava i na one koji su spremni prihvatiti i komunističku, samostalnu hrvatsku državu odnosi se u prvom redu na Otpor, koji će tu politiku ipak mnogo snažnije zastupati tijekom 70-ih, no valja se sjetiti da su i republikanci imali takvih ekskursa u razdobljima kada se računalo s mogućnošću sovjetske invazije na Jugoslaviju.⁴⁵⁵

Vraćajući se na umjerene emigrante, *Izveštaj* tvrdi kako Hrvatska akademija Amerike i grupa oko *Hrvatske revije* propagira stvaranje šire unutrašnje i vanjske opozicije, nastojeći stupiti u kontakt s intelektualcima u zemlji. „U tome djelomično i uspijevaju.“ Na jednom od *Revijinih* simpozija sudjeluje i Tvrko Zane (Branimir Donat). U zemlji se javlja tendencija da se jednako tretiraju književna djela domaćih i emigrantskih pisaca, jer se sve to želi smatrati kulturnom baštinom hrvatskoga naroda. „Dolazi do šire razmjene tih publikacija i intenzivne prepiske između pojedinih istaknutijih funkcionara Matice hrvatske, a ujedno glavnih propagatora masovnog pokreta, i određenih emigrantskih krugova.“ U tome kontekstu spominju se godišnje nagrade *Hrvatske revije*, koje su dodijeljene Tuđmanu i Šegedinu (koji ih nisu primili). Nadalje, zadnjih nekoliko godina neki članovi HAA prilikom boravka u Jugoslaviji kontaktiraju s istaknutim članovima Matice, skupljaju informacije i dogovaraju buduću suradnju. Tu se posebno ističe Matu Meštrovića. U dokumentu se spominju i Jelić i njegova „intriga“, „najvjerovatnije i u sprezi sa nekim stranim obavještajnim službama“. U intrigu se ubraja i stvaranje SKHUI-ja, koji po autorima ovog teksta preuzima sve teze reformnog pokreta. Ta je grupa shvatila da postoje razmimilaženja u vrhu CK SKH i „nije bio

⁴⁵⁴ Šošić, Hrvoje. *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971. godine*. Školske novine. Zagreb, 1997. 7, 9, 153, 233

⁴⁵⁵ Neki od vodećih otporaša, poput Nikole Štedula, Stjepana Bilandžića i Vlade Glavaša svjedoče kako su takve poruke u sebi sadržavale daleko više propagandnih namjera (kritika komunističke Jugoslavije s ljevice) nego što su bile odraz stvarnih želja odnosno političkih planova. Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb. Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb. Razgovor autora sa Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

rijedak slučaj da su davali podršku frakcijskoj grupi u SKH koja je podnijela ostavke na 23. Sjednici CK SKH⁴⁵⁶. Detektira se i jedan vrlo zanimljiv i indikativan fenomen za ovu temu, kojem će biti posvećeno i nešto više pozornosti, a radi se o osnivanju Društva prijatelja Matice hrvatske u emigraciji, gdje ih je, prema dokumentu, do kraja 1971. godine osnovano preko trideset. Izvještaj se dotiče i radnji koje su poduzele neke od spomenutih grupa nakon sloma pokreta. Nakon Karađorđeva u redovima političke emigracije nastaje „pravi šok“. Zbog toga se javlja „oštra reakcija“. Već 29. siječanja 1972. godine na sjednici Akademije iznosi se ideja da njeni članovi moraju raditi na okupljanju svih političkih emigranata u SAD-u i Kanadi oko jednog tijela. Razvija se velika aktivnost i zagovara borba za oslobođenje. Nakon 21. sjednice organizira se niz demonstracija, na kojima se napada i vrijeđa Tita, Jugoslaviju itd., a izražava potpora Savki i Tripalu. Skupljaju se sredstva, među ostalim i za gerilske akcije. Nakon Karađorđeva u inozemstvo je emigriralo oko 20-ak pripadnika „masovnog pokreta“. Neki su se odmah povezali sa starijim emigrantima, koji od njih žele doći do podataka o istaknutijim osobama u pokretu.⁴⁵⁷

Ovdje se mogu iznesti i stavovi o ovoj tematike nekih osoba koji su bili članovi CK, koji je dao nalog za sastavljanje *Izvještaja*. Jure Bilić tvrdi da s pojavom Deklaracije počinju jačati aktivnosti emigracije. Najviše se ističu *Nova Hrvatska* i *Hrvatska revija*, a i njemu su za oko zapeli dolasci Mate Meštrovića. Godine 1971. primio je Meštrovićevo pismo u kojem ovaj uljudno objašnjava da podupire nastojanja za reformom federacije. Bilić kaže da ga je Meštrović mislio „obraditi“ (Bilićevi navodnici op. au.). Te grupe odbacuju veze s ustaštvom, terorističkim akcijama i nastoje uspostaviti veze s istomišljenicima u domovini. Za suradnju su s inteligencijom i nacionalno svjesnim komunistima te odobravaju evolutivni put u samostalnu hrvatsku državu. Tako dolazi i do usklađivanja njihovih stavova s razmišljanjima ljudi iz Matice.⁴⁵⁸ Milka Planinc ovako zaključuje o ovoj temi: „Toleriranjem, propuštanjem takvih izjava, istupa, buđenjem ili, kako su to neki nazivali, oslobađanjem hrvatskog naroda, stvarano je stanje u kojem je rekacionarni, proustaški dio hrvatske političke emigracije širio prostor svoga djelovanja i utjecaja na istomišljenike u zemlji. Od tada posebno jača aktivnost proustaškog dijela emigracije agresivnog prema Jugoslaviji, posebno prema socijalizmu“.⁴⁵⁹ Kao zanimljivost za kraj ovoga odlomka treba navesti kako je Desanka Pešić, koja je napisala

⁴⁵⁶ Šošić, 1997., 154-155

⁴⁵⁷ Šošić, 1997., 155-156

⁴⁵⁸ Bilić, Jure. *'71, koja je to godina?* Centar za informacije i publicitet. Zagreb, 1990. 148-149, 152

⁴⁵⁹ Planinc, Milka. *Čisti računi Željezne lady: sjećanja*. Profil multimedija. Zagreb, 2011. 153

knjigu o Simi Markoviću, u *NIN-u* napisala da postoji mišljenje kako je Ante Ciliga „zapravo duhovni otac maspoka“.⁴⁶⁰

Potrebno se konkretnije pozabaviti optužbama na račun nekih istaknutijih sudionika pokreta, koje su uključivale i političku emigraciju. Studentsko je vodstvo u svojoj optužnici također moglo i to pročitati, no optužba je bila toliko prozirna i neuvjerljiva, da je odbačena. Budiša je optužen da je bio u vezi s čak četiri emigrantske organizacije. Studentski je pokret okarakteriziran kao oruđe u rukama vrha Matice hrvatske. I nazvan njenim udarnim odredom. „Taj je udarni odred, stoji u optužnici, trebao dovesti na vlast ekstremnu emigraciju.“⁴⁶¹

Trojka Tuđman, Bušić i Šćukanec također je osuđena, među ostalim, zbog veza s političkim emigrantima. Dio Bušićeve optužnice govorio je da se povezao s Antom Smith-Pavelićem i Nikolićem te im dostavljao informacije radi organiziranja neprijateljske djelatnosti.⁴⁶²

Tuđmanu je stavljen na teret kontakt s Meštrovićem, Jarebom, Kadićem i Mirthom, te nekim drugima. Pri pretresu stana našli su mu primjerke *Hrvatske revije*. U famoznom Komitetu pedesetorice našli su se i Tuđman i Bušić, a to je tijelo, koje uopće nije postojalo, navodno trebalo osvojiti vlasti i uz pomoć hrvatske političke emigracije, gdje se spominje čak i Jurja Krnjevića.⁴⁶³ Niz emigranata što u tisku što na radiju, nastojao se ograditi od ovakvih poveznica, prvenstveno zbog želje da se optuženima što više olakša položaj. Održavanje nekih kontakata nije se moglo u potpunosti negirati, pa su se pokušali pronaći načini da ih se prikaže benignima. Najsustavniji odgovor dala je i najčešće prozivana *Hrvatska revija*. Nikolić je pokušao dati drugačiji dojam o naravi kontakata Krešimira Mikolčića i Drage Stipca, koji su se zbili prilikom održavanja *Revijinog* simpozija u Luzernu, ali i Mladena Bošnjaka, koji je nastupio pod pseudonimom Franjo Lopašić. Potonji je dobio i najvišu kaznu, tri godine strogog zatvora. Iznimno je važno navesti kako je stanoviti suradnik „Rade“ obavijestio sredinom 1971. godine zagrebački centar SDS-a kako mu je Drago Stipac govorio o svojem sudjelovanju na simpoziju. Među ostalim kazao je da je ondje boravio s Krešom Miholčićem i Mihovilom Fuksom te da je pročitao referat naslova „O problemima u Bosni“.

⁴⁶⁴ Štoviše, suradnik „Jusufi“ je već početkom travnja 1970. godine u razgovoru s Petričevićem uspio doznati pojedinosti zakazanog Revijinog simpozija. U izvještaju je navedeno i sljedeće: „Saradnik „Jusufi“ boravio je u Švicarskoj 5., 6. i 7.4.1970 godine, gdje se je sastao sa Petričević Jurom. S Petričevićem se je sastao u dva navrata i to 6. i 7.4.1970

⁴⁶⁰ Mogorović, Zovko, 2011., 273

⁴⁶¹ Ponoš, 2007., 201-202

⁴⁶² Mijatović, 2009., 131

⁴⁶³ Sadkovich, 2010., 190. Dabčević-Kučar, 1997., 799

⁴⁶⁴ SDS RSUP SRH. Centar Zagreb. Informacija 217. 19. srpanj 1971. Dosje Branka Jelića. HDA

godine i ovaj mu je posvetio dosta vremena. Razgovor je vođen o sljedećim temama: Na osnovu saznanja koja je „Jusufi“ imao od Hazler Drage i Abičić Dragutina da bi se u Švicarskoj trebao održati sastanak nekih vođa hrvatske emigracije nastojao je da na tu temu dođe do konkretnijih podataka. Hazler je predvidio i vrijeme održavanja takvog sastanka – 6.4.1970 godine. Na osnovu ponašanja Petričevića, kao i njegovog susreta sa „Jusufijem“ tog istog dana sa sigurnošću se može tvrditi da takav sastanak u to vrijeme u Bruggu nije održan. O tom sastanku Petričević je govorio, ali je njegovu sadržinu interpretirao na drugi način. On nagovješćuje održavanje jednog sastanka vođa hrvatske emigracije koji bi se trebao održati koncem aprila ili u maju mjesecu. Mjesto sastanka bio bi Luzern u Švicarskoj. Na taj sastanak trebali bi doći predstavnici iz Engleske, i spomenuo je Jakšu Kušana; iz Francuske, čija imena nije spominjao; predstavnici iz SR Njemačke, među kojima je spoment dr. Jelić iz Berlina; prof. Vinko Nikolić iz Španije; predstavnici iz Amerike ili Kanade, to je bio manje konkretan jer je rekao „preko mora“ i četiri osobe iz zemlje. Imena predstavnika iz zemlje nije spominjao. Prema Petričeviću ovaj sastanak nema tendenciju stvaranja jedne jake stranke sa jedinstvenim stavovima i gledištima, jer da za to još nisu sazreli svi uvjeti, pošto postoje različita mišljenja i gledišta između različitih grupacija i stranaka u emigraciji. Sastanak bi trebao biti uglavnom takove prirode da se stvori jedna baza za saradnju i razumijevanje među hrvatskim emigrantima, jer postoje različita mišljenja i stavovi u političkim gledištima. Prema njegovom, potrebno je da se na ovom skupu nađe jedan jedinstveni jezik, jer je sadašnje vrijeme, za egzistenciju Jugoslavije vrlo kritično“.⁴⁶⁵ Petričević je „Jusufiju“ uputio i pozivnicu za sudjelovanje na simpoziju.⁴⁶⁶

Još detaljniji uvid u tijek i sadržaj simpozija SDS je dobio preko izvrsno ugrađenog suradnika „Branka“, koji već 12. srpnja, samo tri dana nakon završetka simpozija izvještava sljedeće: „Od 4. do 9. srpnja 1971 godine u Luzernu – Švicarska, u hotelu Kolping, Friedenstrasse 8, održan je simpozij „Hrvatske revije“ pod naslovom „Hrvatski razgovori o slobodi“. Prema unaprijed utvrđenom programu, prije početka samog simpozija održana je svečanost u Bruggu povodom 25-godišnjice izlaska emigrantskog časopisa „Hrvatska revija“. Tim povodom odbor u sastavu: Petričević Jure, Nikolić Vinko, Kadić Ante i „Branko“, dodijelio je nagrade „Hrvatske revije“ licima iz zemlje i to: Petru Šegedinu i Franji Tuđmanu. Nagrada se sastoji od novčanog iznosa po 300 dolara, povelje i zlatnika sa znakom „Deklaracije o naziv i

⁴⁶⁵ Ibid. Informacija 214. 17. travanj 1970. Ibid.

⁴⁶⁶ Bez oznake. Dosje Milivoja Mostovca. Ibid.

položaju hrvatskog književnog jezika“, a na drugoj strani lik Marulića kao početak hrvatske pismenosti“.⁴⁶⁷

Nažalost, kako zbog raznih rigoroznih pravila dosje Vinka Nikolića nije dan na uvid, autor potonji nije mogao detaljnije istražiti do koje su mjere jugoslavenske vlasti bile upoznate s djelovanjem ljudi oko *Revije*, *Revijim* simpozijima te sudjelovanjem ljudi iz domovine na njima, no i fragmenti iz dosjea Branka Jelića (koji s ovim akcija nije bio povezan) pokazuju kako su jugoslavenske obavještajne službe uspjele doći do niza ključnih informacija vezanih uz ove događaje.

Nadalje, Nikolić je opovrgavao neke optužbe koje su bile uperene protiv Tuđmana, Šegedina i Branimira Donata (pseudonim u *Izveštaju* spomenutog Tvrtka Zane). Najgore je prošao pjesnik Mirko Vidović. On je zemlju napustio 1965. godine, smjestivši se u Francuskoj, a u *Reviji* je surađivao od 1967. godine. *Hrvatska revija* mu tri godine kasnije objavljuje zbirku pjesma *Hram nade*. Sudjelovao je na oba *Revijina* simpozija kao predavač, a s drugog je otputovao u selo Bile kod Livna da posjeti teško bolesnu majku. No tada je uhićen i osuđen na šest i pol godina strogog zatvora.⁴⁶⁸ Ne samo da se političku emigraciju optuživalo da je surađivala s pojedinim snagama u domovini s ciljem, kako su optužnice ukratko govorile - rušenja postojećeg društveno-političkog poretka s ciljem izdavanja Hrvatske iz SFRJ – već su neki istupi išli toliko daleko da su političku emigraciju držali mjestom rođenja nekih ideja koje su posijane u zemlji, a njihovi plodovi bili su nacionalizam, šovinizam, kontrarevolucija i separatizam. Okružni javni tužilac Splita upozorava na značenje prvog *Revijinog* simpozija 1968. godine za reformni pokret. O tome je u *Vjesniku* stajalo sljedeće: „Idejna inspiracija „masovnom pokretu“ dolazila je izvana, a ne iznutra. Tu posebnu pažnju privlači frapantna sličnost gledišta političke emigracije sa stavovima koji su iznošeni na nekim skupovima u zemlji prije 21. Sjednice Predsjedništva SKJ. Na simpoziju „Hrvatska i Mediteran“ održanom listopada prošle godine u Splitu iznijeti su doslovce identični stavovi i ocjene koje su nešto ranije u svojim člancima zastupali takvi politički emigranti kao što su Radica, Krnjević i neki drugi. Simpozij u Splitu organizirala je jedna komisija CK SK Hrvatske. Ideje učesnika simpozija koji je prošle godine održan u Zadru bile su u tolikoj mjeri slične onome što je prethodno rečeno na jednom skupu političke emigracije u Švicarskoj da je, prema riječima

⁴⁶⁷ RSUP SRH SDS. Informacija broj 208. 12. Srpanj 1971. Dosje Milana Blažekovića. Ibid.

⁴⁶⁸ *Hrvatski razgovori o slobodi*, 1997., 408-417, 419. Vidović, Mirko. *Sakrivena strana mjeseca: zapisi o Titovim tamnicama*. Knjižnica Hrvatske revije. München, Barcelona, 1978. 360. U potonjoj knjizi Vidović opisuje svoje tamnovanje.

tužilaca nemoguće u stvari zaključiti što je bilo iznijeto u Švicarskoj, a što u Zadru.“⁴⁶⁹ Mujadžević dolazi do istog zaključka analizirajući Bakarićeve sumnje i njegove namjere da zabrani rad Matice hrvatske i prije Karađorđeva: „Vidio je paralele između tih tvrdnji (o prevelikom iseljavanju Hrvata, gospodarskom iskorištavanju Hrvatske itd. op. au.) i tvrdnji hrvatskog emigrantskog tiska te je smatrao da ih (Maticu hrvatsku op. au.) time treba „kompromitirati“.“ Ovo je još jedan od primjera kako se i prije slamanja hrvatskog reformnog pokreta neistomišljenike vlasti ili bolje rečeno dijela vlasti željelo diskreditirati kontaktima s hrvatskim političkim emigrantima.⁴⁷⁰

U tekstu u kojem je Nikolić pokušao oslabiti optužbe jugoslavenskih vlasti, simbolično nazvanom „*Hrvatska revija* na optuženičkoj klupi“, prenesen je i dio zaključka sa spomenute 28. sjednice CK SKH koji kaže: „Rukovodeće kontrarevolucionarno jezgro u Matici hrvatskoj u Zagrebu bilo je u direktnim kontaktima s političkom emigracijom okupljenom oko „Hrvatske akademije Amerike“, „Američko-hrvatskog akademskog kluba“, „Ujedinjenih Hrvata Amerike“ i s grupom političkih emigranata oko „Hrvatske revije“. Grupacija oko „Hrvatske akademije Amerike“ i grupacija oko „Hrvatske revije“ već nekoliko godina istupaju s pretenzijom formiranja jednog šireg političkog programa „vanjske i unutrašnje“ opozicije.“⁴⁷¹ Mirth u svojoj autobiografiji piše da se nakon Karađorđeva razne ljude optuživalo za posve bezazlene kontakte. U nekoliko optužnica spominjalo se njegovo ime, a neki su kontakti bili i izmišljeni.⁴⁷² I Bogdan Radica imao je potrebu sam istupiti i odgovoriti na ove optužbe, nastupajući oštrije nego Nikolić, sa znatnom dozom revolta. Navodeći najspominjanija imena iz jugoslavenskih optužnica, poput Ante Kadića, Vinka Nikolića, Mate Meštrovića, Stanka Vujice, Jere Jareba, Jure Petričevića, Karla Mirtha, Jure Prpića, Dominika Mandića, Drage Šporera, Tihomila Rađe, Jakše Kušana, Franje Nevistića, ali i svojega, kaže da su njihova nastojanja i prijedlozi „ne samo utjecali na hrvatsku inteligenciju, nego čak i zabrinuli predstavnike sadašnjeg velikosrpskog okupatorskog režima kod kuće“. „Ta priznanja zatirača hrvatske slobode kod kuće u odnosu na njihove žrtve, koje su po svojem vlastitom nahođenju došle do sličnih ideja, do kojih smo i mi došli, jer ih je namećala stvarnost našeg vremena, za nas su svakako najdragocjenije i najzaslužnije priznanje. Iako između nekih od njih i nas postoje neslaganja u pitanjima njihove ideologije i naših vjerovanja, mi smo ipak bili uvjereni da oni govore u ime ponovno obješene Hrvatske.“ Na

⁴⁶⁹ *Hrvatski razgovori o slobodi*, 1997., 418

⁴⁷⁰ Mujadžević, 2011., 269

⁴⁷¹ *Hrvatski razgovori o slobodi*, 1997., 434

⁴⁷² Mirth, 2003., 386

koncu je napisao da im je čak bilo žao što nisu mogli sjediti na optuženičkim klupama zajedno sa matičarima i studentima, dodajući kako je pokušavao kao američki građanin prisustvovati nekim suđenjima u društvu američkih intelektualaca i odvjetnika, što mu nije pošlo za rukom.⁴⁷³

Nema sumnje kako je niz političkih emigranata, pogotovo onih smještenih u Europi održavao niz veza s ljudima u domovini, od članova obitelji do bivših suradnika i prijatelja. Tako Udba bilježi da je Hamid Hromalić, koji je za vrijeme NDH bio na čelu Prve hrvatske štedionice te u diplomatskoj službi, a u emigraciji potpredsjednik, a potom počasni predsjednik Hrvatskog narodnog odbora održava znatan broj kontakata s ljudima u zemlji. Jedan od njih je i sudionik NOP-a i umirovljeni časnik Muharem Đendo, koji ga je koncem srpnja 1971. godine posjetio, pri čemu su razgovarali o prilikama u zemlji. U dosjeu čelnika Odbora, Branka Jelića, stoji kako ima aktivne veze u zemlji.⁴⁷⁴ Prethodni izvor otkriva kako jedno od prvih otporaških imena iz druge polovice 60-ih godina, Enver Mehmedagić, održava veze s rodbinom u zemlji.⁴⁷⁵ Iz dosjea Ante Cilige vidljivo je kako je i on povremeno održavao veze s rodbinom u Istri.⁴⁷⁶ U dosjeu Milana Blažekovića, istaknutog emigranta u Buenos Airesu, stoji kako „redovito piše majci i to pretežno pisma neprijateljskog sadržaja“, te da je u „kontaktu i s nekim licima iz Zagreba“.⁴⁷⁷ Bivši visoki časnik vojske Kraljevine Jugoslavije, a potom i NDH, Ivan Babić, dopisivao se s roditeljima koji žive u Sv. Ivanu Žabnom, a slao im je i različite pakete i novac.⁴⁷⁸ Ivo Rojnica je čak, prema podacima iz dosjea, godine 1958. stupio u kontakt s nadbiskupom Franićem, koji bi se trebao zauzeti kod vlasti za dobivanje dozvole za podizanje sjemeništa ili samostana, dok bi sve troškove snosio Rojnica.⁴⁷⁹ Godine 1964. sastao se tri puta u Trstu s jednom osobom koja potječe iz njegovog rodnog mjesta Ciste Velike, a živi u Umagu.⁴⁸⁰ Rojnica je namjeravao organizirati i susret s majkom u Trstu, no vlasti su to doznale i oduzele joj putovnicu. Suradnik „Aco“ bio je blizak s Rojničinom bratom Antom, koji ga je molio za pomoć u nabavi putovnice, što bi Ivo dobro platio. Suradnik je predložio da se Rojničinoj majci dade putovnica, jer bi ona tada mogla vršiti utjecaj na Ivu da se pasivizira u djelatnosti protiv SFRJ. Vlasti su očito imale druge planove,

⁴⁷³ Radica Bogdan. „Jedno zasluženno priznanje“. *Hrvatska revija*. Svezak 4., prosinac 1972. 570-572

⁴⁷⁴ Upitnik o jugoslovenskom emigrantu. 28. svibanj 1964. Split. Dosje Branka Jelića. HDA

⁴⁷⁵ *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977. godine*, 2000., 112, 192

⁴⁷⁶ Operativni dnevnik 1964.-1966. Pula. Krivična prijava. 6. ožujak 1956. Pula. Zahtjev za kontrolu pošte. 11. siječanj 1965. Pula. Dosje Ante Cilige.

⁴⁷⁷ SUP DB. Uprava Osijek. Specijalne informacije. 25. Ožujak 1963. Dosje Milana Blažekovića. HDA

⁴⁷⁸ Narodni odbor kotara Križevci. Odjel za unutrašnje poslove DB. Bez oznake. 17. Ožujak 1962. Dosje Ivana Babića. Ibid.

⁴⁷⁹ Podaci. Dosje Ivana Rojnice. Ibid.

⁴⁸⁰ Bez oznake. Split, 25. lipanj 1964. Ibid.

pa na koncu izvještaja stoji: „Operativac je mišljenja da bi ovu kombinaciju trebalo prihvatiti i ići na kidnapovanje ili likvidaciju Ivana u Italiji“.⁴⁸¹

Ne samo da su informacije iz domovine stizale u emigraciju, gdje se naprosto žedalo za njima, što će pokazati i ovo poglavlje, već su pojedinci u domovini bili dobro obavješteni o raznim zbivanjima u emigraciji. Tomislav Mičić sjeća se kako su slušajući Hrvatski radio iz Madrida, koji je vodio Pavle Tijan, doznali da je Pavelić preminuo.⁴⁸² Jakša Kušan svjedoči kako je čitao listove *Hrvatsku Državu* i *Danicu* ranih pedesetih godina dok je još boravio u zemlji.⁴⁸³ Vladimir Rajković, član HSS-a od 1940. godine, koji je cijelo vrijeme ostao u zemlji, svjedoči da su tajni članovi u zemlji bili obaviješteni o potezima HSS-a u emigraciji. Takve su informacije stizale preko osobnih kontakata.⁴⁸⁴ Još jedan HSS-ovac, Antun Babić, koji je emigrirao u Australiju, svjedoči da je u razgovorima s Krnjevićem doznao i o kontaktima s ljudima u domovini, koji su se odvijali i preko ljudi koji su poslovno putovali u i iz Jugoslavije te usput prenosili poruke.⁴⁸⁵ U razgovoru s Krnjevićem 1969. godine, suradnik „Rade“ saznaje kako ga o stanju u domovinu obavještavaju Pezelj i Bariša Smoljan, a koji dostavljaju i adrese pojedinih osoba, kojima onda on šalje stranačke okružnice i list *Hrvatski glas*.⁴⁸⁶ Sa sve lakšim putovanjima iz Jugoslavije i u nju, što je dobrim dijelom bilo povezano s otvaranjem granica poradi odlaska sve većeg broja radnika na privremeni rad u inozemstvo, takvi kontakti postaju sve obilniji, a intezivirat će se s liberalizacijskim procesima. Tako je Branko Salaj, politički emigrant sa švedskim državljanstvom, otputovao u Jugoslaviju 1965. godine na ljetovanje pri čemu nije imao nikakvih problema. Tek će iduća Salajeva putovanja zapeti Udbi za oko.⁴⁸⁷ Kao što je to vidljivo na Bušićevom primjeru, emigranti su ubacivali svoje tiskovine i razne propagandne materijale u zemlju, što je olakšano spomenutim rastom radnika na privremenom radu, koji su postali odličan medij za to. Kolika se pažnja u nekim emigrantskim krugovima posvećivala takvim propagandnim akcijama može se vidjeti u nizu pisama Vjekoslava Luburića i njegovih suradnika.⁴⁸⁸ Nadalje, i u Jelićevu dosjeu bilježi se kako „organizuje i održava emigrantske kanale: radi ubacivanja propagandnog materijala u zemlju“.⁴⁸⁹ Kolika se pak pozornost posvećivala radnicima na privremenom radu svjedoče npr. naponi članova republikanske stranke, doduše iz nešto kasnijeg perioda, koji su čak

⁴⁸¹ DB Split. Bez oznake. 7. prosinac 1964. Ibid.

⁴⁸² Razgovori autora s Tomislavom Mičićem. svibanj 2013. Zagreb

⁴⁸³ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

⁴⁸⁴ Okrugli stol HSS u Belgiji. Izlaganje Vladimira Rajkovića. 13. studeni 2014. Zagreb.

⁴⁸⁵ Razgovor autora s Antunom Babićem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

⁴⁸⁶ SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 31. 5. rujan 1969. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA

⁴⁸⁷ Razgovor autora s Brankom Salajem, 30. listopad 2014. Zagreb

⁴⁸⁸ *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014., na raznim mjestima.

⁴⁸⁹ Upitnik o jugoslovenskom emigrantu. 28. svibanj 1964. Split. Dosje Branka Jelića. HDA

snimali „domovinske kasete HRS-a“, na kojima su se nalazila predavanja, rasprave i upute za promidžbeni rad.⁴⁹⁰ Još jedan primjer infiltriranja emigrantske literature u zemlju jest Čičkovo svjedočenje kako je nakon tajnog sastanka s Radicom u Firenzi sa sobom ponio dvije torbe primjeraka *Hrvatske revije*.⁴⁹¹ Kušan svjedoči kako je uredništvo *Nove Hrvatske* slalo velik broj materijala u domovinu, pa i ciljano na adrese najvišim partijskim i policijskim dužnosnicima. Smatra da su Udbu u jednom trenutku čak uvjerali da list ne izlazi radi emigracije, nego da je to paravan za ilegalnu djelatnost u domovini. Njegov je brat Zlatko u početku snosio glavni teret komunikacije, pa je bio i zatvaran. Baš kao i u Krnjevićevom slučaju, i uredništvo *Nove Hrvatske* koristilo je osobe koje su u i iz Jugoslavije putovale iz raznih razloga kao tekliče. Kao nijedna druga novina, *Nova je Hrvatska* davala mnogo prostora domovinskim suradnicima, pa Kušan smatra da se u nijednom važnijem probelmu nije udaljila „od domovinske stvarnosti“. Baš kao što je rečeno na početku odlomka i Kušan piše da su se suradnici najčešće regrutirali iz najbližeg obiteljskog kruga. Svrha tih veza nije bilo puko prenošenje vijesti iz domovine, nego je uredništvo tako dobivalo i ideje o čemu treba pisati, koje probleme naglašavati i potencirati, za što se zalagati, iznositi što narod u domovini muči, ali donekle i pisati ono što narod želi.⁴⁹²

Vraćajući se na sve intenzivnije veze između emigracije i domovine od sredine 60-ih, o tome je već Mate Meštrović govorio na prvom *Revijinom* simpoziju 1968. godine. Pored važnosti radnika na privremenom radu, zamjetio je i dolazak sve većeg broja turista na hrvatsku obalu, koji su također mogli biti sredstvo komunikacije. Otvoreno je u svome referatu kazao kako se ubacivanje raznog promidžbenog materijala u zemlju sve teže sprečava. Prilikom posjeta Jugoslaviji začudilo ga je koliko književnika, intelektualaca i znanstvenika u Hrvatskoj čita *Hrvatsku reviju*. Stoga je i kazao: „Dakle, dijalog se već vodi, možda ne na organiziran način, ali na zaista masovnoj bazi između stotina tisuća Hrvata, koji žive u domovini, i onih drugih, koji su se naselili po svijetu“. Istaknuo je potrebu da se Matičina izdanja što više šire i čitaju među hrvatskim emigrantima. Spomenuo je kako su postojali pokušaji da kontakti nekih emigranata i ljudi iz zemlje dobiju službenu formu, no propali su zbog protivljenja vlasti. Meštrović je bio uvjeren kako je zbog takvih nastojanja Većeslav Holjevac smijenjen s čelnog mjesta Matice iseljenika. U zaključku je izrekao sljedeće: „Vraćajući se na dijalog, jedan od ciljeva dijaloga s domovinom trebao bi biti djelotvorno zastupanje zdravih i realnih političkih koncepcija i podupiranje onih snaga u samoj domovini, koje rade na očvršćavanju hrvatske

⁴⁹⁰ Vukušić, 2002., 47

⁴⁹¹ Ponoš, 2007., 146

⁴⁹² Kušan, 2000., 76, 202-210, 222-223, 226

nacionalne svijesti, jačanju privrede i političkih pozicija. U razgovoru s književnicima i drugim javnim radnicima u domovini osjetio sam, da su to u nacionalnom smislu svjesno izgrađeni ljudi. A, naravno, izgrađena nacionalna svijest je preduvjet za političko osamostaljenje“.⁴⁹³

Iako su sve veće i važnije emigrantske organizacije održavale veze s pojedincima u domovini, fokus ovoga poglavlja bit će usmjeren na krug intelektualaca oko *Hrvatske revije* i *Nove Hrvatske* te Hrvatske akademije Amerike. Glavni razlog za to jesu nešto prije iznesene optužbe, koje su upravo te elemente u emigraciji prozvale za suradnju s nekim snagama u domovini. Jedan od najistaknutijih, ali i prvih sugovornika iz zemlje, ako se promatra period od 1966. do 1972. godine bio je Zlatko Tomičić. Neke od tih veza datiraju i iz ranijeg razdoblja. Tomičić je bio blizak prijatelj pokojnog brata Mate Meštrovića – Tvrtka, koji ih je i upoznao 1959. godine u Zagrebu. Tim je kontaktima Meštrović posvetio nešto više prostora u svojoj autobiografiji. Ponovno su se sreli nedugo prije Tvrtkove smrti 1961. godine. Tomičić mu je tada rekao da bi neko vrijeme želio provesti u inozemstvu, pa su mu Meštrović i Radica isposlovali stipendiju kod antikomunističkih, ali lijevo orijentiranih veza u Parizu od 600 franaka na mjesec. Početkom ožujka 1962. godine Tomičić se našao u Firenci i zamolio ga za malu novčanu pomoć, no zbog obiteljskih razloga nije odmah nastavio za Pariz, već se vratio u zemlju, nakon čega više nije dobio dozvolu za korištenje spomenute stipendije. Ponovno su intenzivnije počeli komunicirati kad mu je Tomičić javio da je napisao knjigu *Put k Meštroviću*, koju u cijelosti nije mogao izdati, već su mu *Panorama* i *Književnik* izdali ulomke. Meštrović je platio troškove da ju izda knjižnica *Hrvatske revije*.⁴⁹⁴ Tomičić u svojoj pak biografiji svjedoči da mu je Meštrović pisao redovito do 1960. do 1970. godine. Među ostalim, spominje kako mu je nudio da napravi novu verziju spomenute knjige, koju će on objaviti u Americi. Kako je Tomičić sporo radio na modifikaciji, Meštrović je dao Nikoliću rukopis koji mu je Tomičić poslao da ga objavi i sve se odigralo bez njegovog znanja. Tomičić je to zamjerio Meštroviću i Nikoliću, tvrdeći kako nisu mislili na posljedice za njega.⁴⁹⁵

Prema Meštroviću, u pismima su najčešće komentirali događaje u domovini, s time da je Tomičić bio oprezan u pisanju. Tomičić nešto hrabriji istup čini u pismu od 7. studenog 1966. godine, koje je poslao iz Beča, a u kojem zaključuje da Tuđman, Šibl i Holjevac nešto pripremaju, te da misli da trenutno o njima ovisi budućnost Hrvatske. Meštrović je Bakariću

⁴⁹³ *Hrvatska danas i sutra*, 1969., 155-159

⁴⁹⁴ Meštrović, 2003., 195-196

⁴⁹⁵ Pavković, Mladen. *Razgovori sa Zlatkom Tomičićem*. Meditor. Zagreb, 1995. 247-248

napisao pismo povodom zabrane 6. broja *HKL-a*, a Tomičić je uskoro napisao Meštroviću kako vjeruje da je to pismo pripomoglo da časopis ne bude u potpunosti ugašen. Na Tomičićevom suđenju, Meštrović je određen kao figura koja je određivala ideološku podlogu *HKL-a*, te slala novac, no on tvrdi da je Tomičić zapravo jedva preživljavao, pa mu je ponekad znao poslati pomoć. Kao inkriminacija korišten je i izdavač iz jednog pisma u kojem Meštrović savjetuje Tomičiću da posjeti neke ljude iz CK, te s njima pokuša ostvariti neku suradnju u okviru trenutnih mogućnosti.⁴⁹⁶

Tomičić ovoj temi također posvećuje dosta prostora u svojim sjećanjima. Ostajući kod optužbi na njegov račun, u *NIN-u* je pisalo „da je Mate Meštrović bio glavni dirigent *HKL-a*“, na što Tomičić odvrća kako je to bila „glupost, lupetanje“. Također, pisalo je da je „dobivao direktive od Meštrović Mate o političkoj platformi i taktici koju treba provoditi „Hrvatski književni list“ radi efikasnog ostvarivanja jedinstvene „vanjske i unutrašnje opozicije“, odnosno „opće hrvatskog fronta“. Jedan od naslova u tisku koji govori o njegovom suđenju glasio je ovako: „DIREKTIVE I NOVAC OD EKSTREMNE POLITIČKE EMIGRACIJE“. Tomičićevo nabrojanje kontakata s nizom političkih emigranata ujedno je još jedan dokaz za iznimno pozitivnu recepciju *HKL-a* u emigraciji: „Nas je moralno podržavala cijela naša politička emigracija od Bogdana Radice, Mate Meštrovića do Jure Petričevića i Maksa Luburića. I sve do braće Andrić! Bio je uz nas i Mirko Vidović i Georg Jure Prpić, Vinko Nikolić, čikaški fratri iz Hercegovine, Dominik Mandić, Stjepan Hrizin Sakač, Hrvati iz Švedske, Njemačke, SAD-a, Kanade, Australije, Francuske itd. Pojava našeg lista bila je za iseljenu Hrvatsku obećanje nove zore. Nisam to ni ja tada mogao znati iako sam primao predivna pisma. Slavili su nas, a meni su pjevali slavopojke“. Od ljudi s kojima se sastao spominje Nikolića, Jelića, Trogranića, Vidovića, Rađu, Radicu, Petričevića, Cecelju i Vinka Grubišića. Prema pismima koja je razmjenjivao s emigrantima te ostalim informacijama iz optužnice, Tomičić je zaključio kako su jugoslavenske obavještajne službe uglavnom znale za njegove sastanke i kontakte s emigrantima dok su se oni odvijali.⁴⁹⁷

Da je Tomičić bio u pravu, svjedoče neki materijali Službe državne sigurnosti. U jednom dokumentu stoji sljedeće: „Kroz dosadašnju obradu grupe „TIN“ utvrdili smo okolnost da u raznim vidovima dolazi do sprege sa političkom emigracijom kao na pr. Vinkom Nikolić, Jurom Petričević, Radjom Tihomir, Kordić fra Lucijanom, Trogranić Franjom, Jelić dr Brankom, Ceceljom, Čović Mirkom i Radica Bogdanom. Ova lica ih uredno podržavaju i

⁴⁹⁶ Meštrović, 2003., 196, 198, 207

⁴⁹⁷ Pavković, 1995., 127, 132-133, 141, 147, 160

pomažu. Utvrđeno je da je HKL dostavio pismeni zahtjev poznatom emigrantu Cecelji u kojem se od njega i Caritasa traži materijalna pomoć⁴⁹⁸. Slične se informacije dobivaju iz još jednog dokumenta: „Do sada je utvrđeno da Tomičić Zlatko podržava kontakt i s emigrantom Peranić Miljenkom, koji živi u Parizu. Dana. 7.2.1968. Tomičić je uputio Peraniću svoje pjesme „Krist Hrvatima“, „Hrvatska, ljubavi moja“ i „Molitva bog Hrvata“. Tomičić se također dopisuje i sa Steinfeld Draganom, emigrantom iz Rima, kojem je također poslao svoj pjesmu „Krist Hrvatima“, vjerojatno radi objavljivanja u emigrantskoj štampi. Ranije je Tomičić bio u pismenom kontaktu s polit. emigrantom Nikolić Vinkom, Meštrović Matom i Jelić dr. Brankom. U zemlji također ima brojne veze među licima koja se deklariraju kao hrvatski nacionalisti i šovinisti. Osim s braćom Velić i Mršić Jozom, on je u kontaktu i sa Bušić Brunom i dr. Primjećen je i poseban interes Holjevca za Tomičića i društvo „Tin“⁴⁹⁹. Suradnik „Branko“ izvijestio je o razgovoru s Lucijanom Kordićem u Švicarskoj. Potonji mu je govorio o predstojećem sastanku s Tomičićem, na kojem bi ovaj preuzeo i određenu sumu novca. Kordić je dodao da je Tomičić prošle godine boravio u Italiji i „kod emigracije podigao veliku sumu para i da je to baza iz koje on izdaje svoje „Hrvatske književne novine“. Naime, da mu je i Ante Pavelić-Schmit puno pomogao u tome i dao veću količinu novaca. Lanjske godine Tomičić se sreo s Pavelić-Schmit Antom i nekim emigrantima u Italiji i oni smatraju da je Tomičić ličnost koju treba pomoći“⁵⁰⁰.

Pored Meštrovića, i Kušan se u svojoj knjizi sjećanja osvrnuo na kontakte s Tomičićem. Prilikom susreta s Meštrovićem, Radicom i Nikolićem 1965. godine u Rimu, Tomičić mu se javio pismom. Napisao je kako drži da je *Nova Hrvatska* kvalitetan časopis te da on također namjerava pokrenuti jedan i da će za to pridobiti Tripala, koji mu je sklon. Kušan ga je pozvao u London, gdje je ovaj trebao upoznati i Krnjevića, no Tomičić nije uspio dobiti produženje francuske stipendije. Tomičić mu je napisao i da je on zadovoljniji emigracijom i njenim pisanjem više nego što bi to Kušan pomislio. „Vi imate pravo biti sami sobom nezadovoljni, no za nas je svaka vaša riječ dragocjena. Neobično mnogo politički dobivam čitajući što vi vani pišete.“ U drugom mu je pismu rekao: „Mnogo štošta ocjenjujete jasnije nego li mi u domovini“. Na Badnjak 1969. godine Tomičić se javio Kušanu iz Lyona gdje je bio kod Vidovića. Poslao mu je ranije zabranjeni 19. broj *HKL-a* i zamolio da se tiska.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ SDS RSUP SRH. Centar Zagreb. Iz informacije broj 864. 18. listopada 1968. Dosje Branko Jelić. HDA

⁴⁹⁹ Ibid. Informacija broj 529. 5. kolovoz 1968. Ibid.

⁵⁰⁰ DB Zagreb. Bez oznake. 2. srpanj 1968. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA. Opasku kako je Pavelić dao veću količinu novca Tomičiću treba uzeti s rezervom.

⁵⁰¹ Kušan, 2000., 227-228

Niz informacija koje su Meštrović, Kušan i Tomičić izrekli u svojim sjećanjima pronalaze potvrde u ostavštini Vinka Nikolića. Recimo, i Meštrović i Tomičić pišu Nikoliću u vezi izdavanja knjige *Put k Meštrović*, a u pismima se zaista mogu detektirati određena neslaganja, o kojima je pisao Tomičić.⁵⁰² O slanju pomoći Tomičiću svjedoči jedno Radićino pismo Nikoliću, u kojem Radica kaže da mu je Tomičić javio da mu je Nikolić poslao sto dolara, dodajući da mu je i on poslao „dosta novaca“.⁵⁰³ Suradnja se nije svodila na puko slanje pomoći, jer se *HKL* i prodavao u inozemstvu, pa je tako Ante Miletić iz Hamiltona imenovan za zastupnika *HKL-a* u Sjevernoj i Južnoj Americi.⁵⁰⁴ Tomičić je Nikoliću poslao poznati Avšičev članak iz posljednjeg broja *HKL-a*, kojega je pak cijelog poslao Kušanu da ga pretiska.⁵⁰⁵ Radici i Nikoliću slao je neke pjesme i ostale tekstove, kao što je on čitao *Hrvatsku reviju* i djela koja je Knjižnica *Hrvatske revije* izdavala. Nadalje, izvještavao je Nikolića o novostima u hrvatskoj književnosti.⁵⁰⁶ Nakon što je pročitao knjigu *Pred vratima domovine*, savjetovao je Nikoliću da knjigu pošalje i Tripalu i Holjevcu, pišući mu da su ju već mnogi Zagrebu pročitali.⁵⁰⁷ Većina pisama svodila se na neke oblike razmjene različitih informacija, dok političkih analiza stanja u zemlji ili emigraciji gotovo da i nije bilo. Jedna značajna iznimka Tomičićeva je ocjena zbornika sa simpozija „Hrvatska danas i sutra“ za

⁵⁰² Pismo Mate Meštrovića Vinku Nikoliću. 13. lipanj 1965. Pismo Zlatka Tomičića Vinku Nikoliću 26. travnja 1965. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵⁰³ Pismo Bogdana Radice Vinku Nikoliću. 5. studeni 1966. Ibid.

⁵⁰⁴ Pismo Zlatka Tomičića Vinku Nikoliću 24. prosinac 1969. Ibid. U popisu Hrvata iz BiH koje su nadzirale jugoslavenske obavještajne službe nalazi se i Zvonimir Baotić, za kojega stoji kako je održavao veze s nekim članovima Matice hrvatske u zemlji i prodavao *HKL*. Bio je član Hrvatskog narodnog odbora i živio u Frankfurtu. Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH. 132. Nadalje, iste su službe ubrajale Baotića i u sudionike reformnog pokreta, budući da se nalazi na listi „bivših pripadnika tzv. masovnog pokreta“, koji su se kandidirali za Prvi sabor Hrvatskog narodnog vijeća. *Hrvatsko narodno vijeće*, 1982., 25. Prvospomenuti izvor dovodi Tomičića u vezu i s Asafom Durakovićem, još jednim emigrantom koji je izbjegao iz zemlje nakon Karađorđeva, ali je prije toga „legalno putovao zemlje zapade Europe gdje je kontaktirao s nekim Hrvatima koji su radili za AOS“. Duraković je rođen 1938. godine u Stocu, bio je fakultetski obrazovan i zaposlen na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu. I on je sudjelovao na poznatoj kanonizaciji Nikole Tavelića. U Kanadi je osnovao Hrvatski islamski centar i napisao brošuru *Mjesto muslimana u hrvatskoj narodnoj zajednici. Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977. godine*, 2000., 614-615. Nikoliću se kao povjerenik *HKL-a* za Cleveland javio stanoviti Pero Pejar. Pripovijedao je kako je bio na Tavelićevoj kanonizaciji u Rimu u društvu Bušića i Miletića, zamolivši ga da mu dostavi hrvatskih znački koje je on donio iz Rima, a za kojima vlada velika zainteresiranost u Hrvatskoj. Pismo Pere Pejara Vinku Nikoliću. 20. kolovoz 1970. Ostavština Vinka Nikolića. NSK. Prema rekonstrukciji dosjea Brune Bušića koju je izvršio Bože Vukušić, Pejar je bio Udbin doušnik. Vukušić, Bože. *Likvidacija Brune Bušića: opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*. Udruga Hrvatski križni put. Zagreb, 2012. Fali str.

⁵⁰⁵ Pismo Zlatka Tomičića Vinku Nikoliću. 24. prosinac 1969. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵⁰⁶ Pismo Bogdana Radice Vinku Nikoliću 14. siječanj 1967. Pismo Zlatka Tomičića Vinku Nikoliću 5. studenog 1956. Ibid.

⁵⁰⁷ Pismo Zlatka Tomičića Vinku Nikoliću 29. listopada 1966. Pismo Zlatka Tomičića Vinku Nikoliću 8. studenog 1966. Ibid.

kojega kaže, „pa to je izvanredno“. Bakarić je rekao da „nacionalisti“ (Tomičićevi navodnici op. au.) nemaju programa, „a tu je potpuni program. Čestitam!“.⁵⁰⁸

Bruno Bušić⁵⁰⁹, vjerojatno najpoznatiji suradnik *HKL-a*, također je primjer osobe iz zemlje koji je, baš kao i Tomićić odlazio u inozemstvo u drugoj polovici 60-ih, ali i početkom 70-ih te ostvario niz kontakata s političkim emigrantima. Bušić prvi put odlazi u inozemstvo 1966. godine, i to ilegalno, nakon odsluženja zatvorske kazne. Tuđman ga je, kao njegov nadređeni u Institutu nastojao nagovoriti da se vrati u zemlju, dok je za pomoć u tome zamolio među ostalima i političkog emigranta Branka Salaja, koji se nešto ranije sastao s njim i Holjevcem u Zagrebu. Prije negoli će se vratiti, Bušić se na obilježavanju Bleiburške tragedije susreo s Brankom Jelićem i svećenikom Vilimom Ceceljom.⁵¹⁰ Prema Bušićevim riječima Kušanu, prilikom tog boravka u inozemstvu Bušić se sastao i s Luburićem.⁵¹¹ Početkom 1970. godine ponovno napušta zemlju i odlazi u Pariz, budući da mu je jedan francuski književnik uz Šegedinov zagovor osigurao stipendiju na dva mjeseca. Jedan Udbin suradnik saznao je da su Bušić i Vice Vukojević za uskršne blagdane otišli fra Branku Mariću u Španjolsku, a tom su prilikom posjetili su i Nikolića, dok je Bušić stupio i u kontakt s Ivom Rojnicom. Bušić u to vrijeme održava pismeni kontakt s Tomićićem (za kojega pokušava ishoditi novčanu pomoć iz SAD-a) te Tuđmanom. Spomenuti je dvojac, Bušić i Vukojević, nazočio kanonizaciji sv. Nikole Tavelića, o čemu je Udba također imala informacije. Bušić se u Rimu susreo s Jelićem, koji ga je zagrlilo i srdačno pozdravio. Sreo je još neke političke emigrante, a među njima i Radicu. O većini ovih događaja pisao je Dragutinu Šćukancu, no radilo se uglavnom o opisivanju spomenutih događaja, dok su neke dublje analize ili političke poruke bile izostavljene. Sredinom kolovoza 1970. godine Bušić boravi kod Ante Topića Mimare u Salzburgu. U pismu Šćukancu, govoreći o velikome broju Hrvata u Njemačkoj piše: „Činjenica je da se velikosrpski imperijalizam nije nikad nalazio u gorem geopolitičkom

⁵⁰⁸ Pismo Zlatka Tomićića Vinku Nikoliću 13. veljače 1970. Ibid.

⁵⁰⁹ Bušić je rođen 6. listopada 1939. godine u selu Vinjani Donji kraj Imotskog, u zaseoku Bušića Draga. Osnovnu školu polazi u rodnome selu, a nižu gimnaziju u Imotskom. Kao učenik osmog razreda gimnazije izbačen je iz škole koncem 1957. godine zbog „organiziranja nacionalističke organizacije među učenicima“. Ubrzo je postao član Tajne organizacije hrvatske inteligencije, Tiho, koju su činili gimnazijalci iz Širokog Brijega (tada Lištica) i Imotskog. (O organizaciji vidi više u knjizi Marić, Radoslav. *Moja polnočka*. Kamen Publishing. New York, 2006). Diplomirao je ekonomiju 1964. godine te se ubrzo zaposlio na Institutu za historiju radničkog pokreta, kome je na čelu bio Franjo Tuđman. Cijelo je vrijeme pod nadzorom vlasti, biva uhićivan, pretučen, osuđivan i maltretiran. Pored *HKL-a*, pisao je i u popularnom *Hrvatskom tjedniku*. Nakon izdržavanja zatvorske kazne na koju je osuđen nakon sloma reformnog pokreta, primao je prijetnje ubojstvom te je brutalno pretučen na Stradunu. Odlazi u emigraciju, u kojoj je postao jedna od točki okupljanja političkih emigranata. Takvoj ocjeni u prilog možda najviše ide to što ga je u Parizu 16. listopada 1978. godine smaknula jugoslavenska tajna policija. Mijatović, 2009., na raznim mjestima

⁵¹⁰ Mijatović, 2009., 82-89

⁵¹¹ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb

položaju. A da hrvatski narod nikad nije istodobno tako propadao“. Dodao je da svi imaju neku ispriku za neaktivnost. U rujnu boravi u Švedskoj kod Društva prijatelja Matice hrvatske. Zbog nedostatka sredstava i prestanka stipendije krajem 1970. godine Bušić namjerava otići u Hrvatsku, no stiže mu ponuda „zagovaratelja prosovjetskog socijalizma“ Velimira Tomulića da surađuje u časopisu *Croatia* koji je pokrenuo u Berlinu. Bušić je napisao Marijanu Gabelici da ne zna ništa o tim ljudima, dodajući da se u načelu slaže sa suradnjom, ali da se želi informirati u direktnom kontaktu, nakon čega mu se više nitko nije javio. Suradnik „Marko“ krajem prosinca javio je da je Bušić posjetio Zapadni Berlin i dobio obavijest o skorom pokretanju časopisa *Croatie* koji će se štampati u 200 000 primjeraka. „Taj časopis bi se već prema postignutoj suglasnosti sa SSRNH prodavao i u zemlji, ali da piše na liniji X-og plenma CK SKH.“ Dobivao bi i pomoć iz zemlje. Uto Bušić dobiva informaciju od Vlatka Pavletića da Matica pokreće novi tjednik u kome može honorarno surađivati. Uspjelo mu je dobiti stipendiju za još četiri mjeseca, a 29. prosinca 1970. godine stiže u goste Kušanu u London. Početkom iduće godine upoznaje Josipa Senića, jednog od ključnih ljudi Hrvatskog revolucionarnog bratstva, a ujedno još jednu žrtvu jugoslavenske tajne policije. Ona je i za ovaj sastanak znala. Bušić se u Hrvatsku vratio u travnju 1971. godine, a u emigraciju će ponovno otići koncem 1974. godine.⁵¹²

Mijatovićevu rekonstrukciju Bušićevih putovanja u inozemstvo, kontakata s političkim emigrantima i slanja informacija u domovinu, kao i u Tomičićevom slučaju, dobro nadopunjuju pisma koja je Bušić slao Nikoliću. Prvi puta mu se javio 1966. godine iz Beča. Opisao je težak položaj u kojem se nalazio, posebno prijetnju daljnjeg tamnovanja, poradi čega je i napustio zemlju. Molio je Nikolića pomoć u pribavljanju postdiplomske stipendije u Parizu. Pisao mu je i o svojim istraživanjima, posebno o studiji o žrtvama rata u Jugoslaviji. Dodao je i da je „Tuđman u velikoj nemilosti“.⁵¹³ Prilikom drugog odlaska u inozemstvo ponovno se javio Nikoliću, iznova mu opisujući svoj težak položaj, od stalnih anonimnih prijetnji, pritiska vlasti i praćenja, do neodrživog materijalnog statusa. Budući da je Tomičić, ali i neke osobe u emigraciji, razmišljao o ponovnom pokretanju *HKL-a*, Bušić je Nikoliću kazao da nema iluzija kako je to moguće, a izrazito je bio kivan na CK SKH. Dok je prema Savki, Tripalu i još nekima gajio animozitet, za druge iz hrvatskog komunističkog vrha je na temelju nekih informacija gajio nadu da bi mogli snažnije zastupati hrvatske interese. Tako opisuje namjeru Matice hrvatske da pokrene novi časopis, za kojega je Šegedin rekao da će

⁵¹² Mijatović, 2009., 101-117

⁵¹³ Pismo Brune Bušića Vinku Nikoliću. 30. studeni 1966. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

biti oštrij od *HKL-a*, na što je Dragutin Haramija navodno odgovorio: „Samo budite“. Bušić je izrazio spremnost i za suradnju u *Reviji*. Nadao se kako će mu stići dokumenti o nekim Udbinim zločinima iz 1965. godine, a spomenuo je kako je u Arhivu Gradskog komiteta Zagreba gledao zapisnike sa sjednica u razdoblju 1945.-1966., pa je nešto od toga namjeravao i objaviti.⁵¹⁴ Bušić je nastavio komunicirati s Nikolićem do kraja svojega boravka u inozemstvu. Najviše ga je izvještavao o Tomičićevim nastojanjima za ponovnim pokretanjem *HKL-a*. Zatim, ispričavao se što ništa nije stigao napisati za *Reviju*, ali i o svojim teškim materijalnim prilikama. Pisao mu je i o boravku kod Kušana u Londonu: „Nismo se mogli složiti ni na jednom jednim pitanju, a njegov Gvido Saganić me je nazvao ekstremistom“.⁵¹⁵ Bušić je na Tavelićevoj kanonizaciji upoznao među ostalima i Dominika Mandića, pa mu se javio pismom, tražeći da mu pošalje neka svoja djela.⁵¹⁶ O nizu tema koje je pretresao s Nikolićem, Bušić je otvarao i u pismima koje je razmjenjivao s Meštrovićem. Među ostalim, zahvalio mu je na novčanoj pomoći koju su mu poslali on i Radica. Nije se slagao s nekim Tomičićevim potezima, među kojima je bio i plan puta u SAD i Kanadi. Smatrao je da naprosto izaziva vlasti, pa jednom prilikom piše „kao da silom hoće u zatvor, a morao bi znati da on ipak nije Đilas i da iz toga neće izvući nekakav veliki politički kapital“.⁵¹⁷

Uz Bušića se može spomenuti i Ivan Cerovac, koji je bio Bušićev prijatelj i koji će baš kao i Bušić otići u emigraciju i politički djelovati. Cerovac je za vrijeme studija u Beču upoznao Vlatka Pavletića, koji ga je nagovorio da se vrati u zemlju s objašnjenjem kako Hrvatska treba mlade obrazovane ljude. Nakon što nije mogao pronaći posao u struci, Cerovac na Pavletićev nagovor postaje osoba za kontakt između hrvatskih iseljenika i Matice hrvatske. Zauzeo je poziciju voditelja Nakladnog zavoda Matice te tajnika Komisije Matice hrvatske za veze s Hrvatima u svijetu. Kao predstavnik Matice bio je i član komisije Socijalističkog saveza SRH za brigu o radnicima na privremenom radu u inozemstvu. Prema Cerovčevom svjedočenju, Matica je nastojala uspostaviti veze s iseljenicima, no nailazila je na prepreke i zabrane, pa je Pavletić upozorio Cerovca kako njegov angažman neće biti bez opasnosti. Stanje je bilo takvo da je Nakladni zavod Matice svoja izdanja morao izvoziti preko „Mladinske knjige“ u Ljubljani ili „Jugoslavenske knjige“ u Beogradu. Cerovac je bio također sudjelovao na Tavelićevoj kanonizaciji u Rimu i na poznatim godišnjim sajmovima knjige u Frankfurtu. Još

⁵¹⁴ Pismo Brune Bušića Vinku Nikoliću. 6. veljače 1970. Ibid.

⁵¹⁵ Pismo Brune Bušića Vinku Nikoliću. 12. ožujak 1970. 19. ožujak 1970. 30. travanj 1970. 8. srpanj 1970. 18. kolovoz 1970. 12. veljače 1971. Ibid. Ovakvu Bušićevu ocjenu potvrđuje i Kušanov zaključak o njihovim razgovorima. Razgovori Jakše Kušana s autorom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

⁵¹⁶ Pismo Brune Bušića Dominiku Mandiću. 3. kolovoz 1970. Ostavština Dominika Mandića.

⁵¹⁷ Pismo Brune Bušića Mati Meštroviću. 6. veljače 1970. 19. ožujak 1970. 22. travanj 1970. 10. studeni 1970. Osobni arhiv Mate Meštrovića.

za vrijeme studija u Austriji imao je priliku čitati emigrantsku štampu te je upoznao neke političke emigrante, ali ne na njegovu inicijativu. Pratio je Šimu Đodana na nizu inozemnih putovanjima (Zürich, Beč, Salzburg, München, Frankfurt, Milano, Pariz). Cerovac svjedoči kako mu nije poznato da su osobe iz Matice održavale veze s nekim političkim emigrantima, pri čemu treba dodati da se on ipak nije nalazio u samome Matičinom vrhu. Osim toga, bilo je opasno širiti priče o takvim kontaktima, za koje drugi izvori ukazuju da su postojali. O tome kako su neke teme bile zabranjene, ilustrira i Cerovčev odgovor na pitanje je li tko iz Matičinih krugova razmišljao o potrebi stvaranja samostalne hrvatske države kao krajnjeg produkta reformskih zbivanja. Potonji objašnjava kako je u tome pravcu „mislila većina nas angažiranih oko MH ali i studenata, Crkve itd. Ali nije bilo pametno o tome govoriti – to se smatralo nepristojnim. Znali smo naime da nam je Udba za vratom“. Ovo Cerovčevo svjedočenje važno je budući da su neki politički emigranti bili upoznati s ovakvim stavovima spomenutih krugova, što je imalo velikog utjecaja na formiranje njihovih stavova o pojedinim sastavnicama hrvatskog reformnog pokreta. Na niz optužbi nakon Karađorđeva koje su govorile kako je politička emigracija surađivala s „nacionalistima“ u zemlji, dapače, ponudila idejnu platformu masovnome pokretu, Cerovac odgovara: „Nije bilo nikog u emigraciji koji bi bio u stanju onoj jakoj skupini intelektualaca oko MH dati neke nove bolje ideje. Ideja smo imali mi sami na pretek“. Nakon uhićenja vodećih matičara, Udba je vršila pritisak na Cerovca da svjedoči protiv Đodana, tvrdeći kako se na svojim putovanjima sastajao s političkim emigrantima, pri čemu su mu u zamjenu za svjedočenje nudene brojne povlastice. Cerovac je sve ponude odbio, a nakon saznanja da se i protiv njega sprema postupak, napustio je zemlju početkom 1972. godine.⁵¹⁸

Ime Franje Tuđmana zasigurno je jedno od najčešće spominjanih u ovome poglavlju. Događaj s kojim valja započeti sustavniju rekonstrukciju njegovih kontakata s političkim emigrantima jest, nema sumnje, njegov posjet SAD-u u drugoj polovici 1966. godine. Mirth u svojim sjećanjima piše kako se tom prilikom Tuđman susreo Jarebom, Kadićem te s Meštrovićem i njime. Na potonjem susretu Tuđman je ocijenio kako je pad Rankovića jednako značajan kao i prekid Staljina s Titom. Potom je govorio kako sada tvrtke iz Hrvatske mogu slobodnije poslovati s inozemstvom. „Mato je na to rekao da je to protivno Marksovom naučavanju, na što je Tuđman samo odmahnuo rukom“, bilježi Mirth. Tuđman je očito znao za niz osoba i institucija u emigraciji, pa je tako nagovarao sugovornike da se učlane u Hrvatsku bratsku zajednicu, preuzmu ju i daju hrvatski smjer (valja se sjetiti da je u to vrijeme Zajednica

⁵¹⁸ E-mail Ivana Cerovca autoru, 27. rujan 2013.

izrazito projugoslavenski nastrojena, barem njeno vodstvo, pa ju nazivaju i sedmom jugoslavenskom republikom). Bila je to naime i Mandićeva zamisao. Nadalje, Tuđman im je, očito misleći na intelektualce iz HAA, sugerirao neka posjećuju zemlju, uz prethodnu provjeru hoće li pri tome imati kakvih problema. Zatim, predložio im je stvaranje veza s Maticom iseljenika. Kada se vratio u Jugoslaviju, Tuđman je Mirthu poslao pismo zahvale za susret i što je primio primjerak *Croatia Pressa*, novine koju je Mirth izdavao. Tuđman je pak njemu poslao neke svoje radove, a primao je Akademijin *Journal of Croatian Studies*. Prikladno je spomenuti da je Mirth održavao veze i sa povjesničarom Jaroslavom Šidakom.⁵¹⁹ No, potrebno se još zadržati na impresijama koje su neki politički emigranti stekli ovom prilikom o Tuđmanu. One su se širile i bile važan temelj na kojem se gradila slika o dijelu hrvatskih komunista, pogotovo onih iz Matice. Tuđman je mogao biti primjer evolucije koja se odvija i koja će se nastaviti odvijati u pravcu hrvatske države kod stanovitog broja hrvatskih komunista. Dojmovi o ljudima poput Tuđmana bili su jedan od glavnih sastojaka od kojih se kreirao stav primjerice *Hrvatske revije* i tekstovi osoba koji su u njoj objavljivani mogu se ispravno shvatiti tek uzimanjem u obzir ovakvih dodira. Isto tako, tekstovi političkih emigranata koji nisu održavali takve kontakte bili su kronično zakinuti za jedno takvo iskustvo, što se u njima i odražava. Stavljaajući ponovno spomenuti sastanak u fokus, Meštrović piše Nikoliću sljedeće: „Tuđman je veliki komunist, pravi marksista, no govori o nacionalnom pitanju kao neki pravi „ustaša“ (Meštrovićevi navodnici op. au.)“.⁵²⁰ Kušan pak u pismu Nikoliću prepričava sadržaj pisma Tefka Saračevića⁵²¹ iz Clevelanda, u kojem potonji piše da se sastao s Tuđmanom, koji je „teški i k tome vrlo visoki partijac (čini mi se blizu CK). Razgovori su bili interesantni. Komunikacije su od vremena do vremena bile prilično zategnute – ali ipak su se nekako misli izmjenjivale. Izgleda da su ti naši komunci danas veći Hrvati nego ustaše. Nacionalna nota je izbijala iz njega sa vrlo velikom jasnoćom. Jedna je stvar interesantna: izgleda da (po njegovom sudu) Jugoslavije ide prema konfederaciji“. Kada je Saračević Tuđmanu pokazao *Novu Hrvatsku*, ovaj mu je rekao ako mu ne treba da bi on uzeo primjerak. Tuđman je i njemu kazao kako želi da članovi Američko – hrvatskog akademskog kluba (organizacija slična HAA) održavaju dublje veze s domovinom, te da javni radnici iz Hrvatske dođu na njihove seminare.⁵²² Tuđman je i nakon ovoga posjeta SAD-u nastavio održavati kontakte s pojedinim političkim emigrantima. Spomenuto je kako je među ostalima za pomoć u nagovaranju Bušića da se vrati u zemlju kontaktirao i Salaja.

⁵¹⁹ Mirth, 2003., 341-349, 385

⁵²⁰ Pismo Mate Meštrovića Vinku Nikoliću. 1. studeni 1966. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵²¹ Tefko Saračević bio je član prvog uredništva Nove Hrvatske. Kušan, 2000., 34

⁵²² Pismo Jakše Kušana Vinku Nikoliću. 16. rujan 1966. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

Meštrović je u jednome pismu Mandiću prenio Tuđmanovu molbu da mu pošalje jednu svoju knjigu.⁵²³ Stanoviti Z. John Caldarevic iz Toronta pribavio je Mandiću Tuđmanove *Velike ideje*, a ujedno zamolio da nastoji da ta knjiga dođe do što više Hrvata u emigraciji.⁵²⁴

Na koncu je potrebno iznesti jedan primjer koji pokazuje kako su za neke Tuđmanove kontakte s emigracijom znale jugoslavenske tajne službe i prije nego li će biti uhićen. Informacija iz 1969. godine kaže kako je „jedna od važnijih njihovih veza (misli se na umjerene intelektualce u emigraciji op. au.) u zemlji je Tuđman dr. Franjo, penzioner, bivši direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Kontakt s navedenim (Meštrović, Radica, Mirt i dr.) uspostavio je za vrijeme svog boravka u jednom seminaru u Clevelandu – SAD – 1967. godine, i od tada održava intenzivne kontakte s Meštrovićem (lične i pismene), Radicom, Kadićem, Prpić Georgom, Mirth Karlom, Ringer Vilkom (Rieger Vilko op. au.), Gal Miroslavom, Vujica dr. Stankom i drugima u SAD, te Pavelić – Smith Antom u Francuskoj. Iz kontakta Radice Bogdana 1967.g. sa Pavelić Antom – Smit, vidi se da se Tuđman sastajao s navedenima u SAD i da mu je Meštrović Mate pokazao „Proglas hrvatskim komunistima“ Jakše Kušana, a da je ovaj izjavio da mu se sviđa.⁵²⁵ Izvještaj s kraja 1970. godine govori o boravku poslovnog čovjeka Mirka Lamera⁵²⁶ u Zagrebu, u kojem među ostalim stoji: „Za Lamer dr Mirka osnovano se sumnja da dolazi u zemlju radi prikupljanja informacija o političkim i drugim zbivanjima u nas u korist neke strane službe – najvjerojatnije američke. Iako se ove njegove zadnje dvije posjete mogu okarakterizirati kao poslovne, u čemu se Lamer pojavljuje kao posrednik u pregovorima, ipak smo utvrdili nekoliko njegovih kontakata sa nekim licima koja nemaju nikakve veze sa ovim poslovima. Tako je utvrđen njegov susret sa Tuđman Franjom (PPR) i to prilikom prvog i drugog Lamerovog boravka u Zagrebu, zatim sa Gaži Ivicom iz Agrarnog instituta u Zagrebu, Veselica Markom, docentom na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, Zmaić inž. Josipom, za

⁵²³ Pismo Mate Meštrovića Dominiku Mandiću. 12. siječanj 1968. Mapa 4. Kutija 8. Ostavština Dominika Mandića.

⁵²⁴ Pismo Z. Johna Caldarevica Dominiku Mandiću. 24. rujan 1969. Mapa 5. Ibid.

⁵²⁵ Izvod iz informacije SDS SRH za republičko rukovodstvo, br. 9/69 od 9.X. 1969.g. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA

⁵²⁶ Mirko Lamer rođen je 1907. godine u Krapini, a preminuo 1979. u Švicarskoj. Postigao je doktorat iz ekonomije, pa je predavao u Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu. Prilikom uspostave Banovine Hrvatske postaje predstojnikom odjela za industriju, obrt i trgovinu. U NDH kratko radi u Ministarstvu trgovine i obrta, jer već početkom 1942. godine emigrira u Švicarsku. Nakon rata smjestio se u SAD-u, gdje je naprije zaposlen u Institutu za istraživanja prehrane na Sveučilištu Stanford, a potom u Organizaciji za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda, gdje je postao i šef odjela. *Tko je tko u NDH*, 1997., 228. U dosjeu Branka Pešlja stoji kako je Lamer kazao jednom SDS-ovom suradniku da je za vrijeme NDH boravio u Švicarskoj i tamo stupio u kontakt s britanskom obavještajnom službom, kojoj je davao podatke o njemačkim i talijanskim trupama u NDH, podatke o ljudima iz aparata NDH itd. Po završetku rata vezu je prekinuo, a tada je odbio raditi za SAD. Veza inf. vr. 109 od 10.3.1968. godine. Dosje Branka Pešlja. HDA

koga je Lamer pričao saradniku „Radi“ da se Zmaić ističe kao veliki Hrvat i da mu je ovom prilikom u detalje govorio o političkim zbivanjima u našoj zemlji – prvenstveno o zahtjevima Hrvatske u odnosu na Federaciju i slično. Interesantno je napomenuti da ranije nismo zapazili susret Lamera sa Tuđmanom na javnim mjestima, odnosno lokalima, što je ovog puta utvrđeno. Naime, Tuđman, Veselica Marko, Gaži Ivica i Lamer našli su se 16. 11. 1970. na ručku u „Gradskom podrumu“ kojeg je priredio Gaži Ivica, naglašavajući prethodno u razgovoru s Lamerom koja će sve lica biti prisutna ručku. Tajnim pretresom Lamerovih stvari u hotelu „Esplanade“ došli smo do spiska njegovih veza i niza adresa pojedinih lica iz zemlje i inozemstva. Pored ostalih, kod njega su pronađene adrese Smita Pavelić dr Ante, dr Franje Trogančića, Ciliga dr Ante, Tuđman Franje, Primuž Vjekoslava, Poselj (Pešelj op. au.) dr Branka, Meštrović prof Mate, Krnjević dr Juraja, Kadić Ante, Kulundžić Zvonimira, Gaži Franje, dr Šime Đodana, Bićanić prof Sonje i mnogih drugih.⁵²⁷ Branko Pešelj⁵²⁸ bio je Mačekov najvjerniji i najbliži suradnik u emigraciji te je i nakon Mačekove smrti nastavio zastupati njegovu politiku potrebe očuvanja preuređene Jugoslavije, koju je HSS pod Krnjevićevim vodstvom napustio. Njemu će poći za rukom dobiti ulaznu vizu za Jugoslaviju, nakon što je obavio seriju razgovora u jugoslavenskom veleposlanstvu u Washingtonu, prvenstveno o HSS-u.⁵²⁹ Koncem srpnja 1971. godine u pratnji generalnog konzula SAD-a u

⁵²⁷ Obrada „Britanske ob. službe“. 17. prosinac 1970. Zagreb. Dosje Ante Cilige.

⁵²⁸ Prema podacima iz njegova dosjea, Branko Pešelj rođen je u Zagrebu 5. veljače 1908., gdje je završio Pravni fakultet. Zadnju godinu studija proveo je u Beču, Parizu i Londonu, usavršavajući znanje stranih jezika. Od 1935. do 1938. vodio je s Mačekom odvjetničku kancelariju kao njegov koncipijent, a zatim otvara vlastitu kancelariju, također u Zagrebu. Bavio se uglavnom intervencijama i pribavljanjem državljanstva stranim državljanima. Posao je bio vrlo unosan, pogotovo je iskorištavao Mačkeovo ime i političku liniju HSS-a. Tada se još nije aktivnije bavio politikom, što su mu mnogi HSS-ovci zamjerali. Za postojanja Kraljevine Jugoslavije bio je uhićen pet puta. U ratu je ostao vjeran Mačeku, pa je uhićivan dva puta. Prvi puta je 1942. godine proveo šest mjeseci u Lepoglavi. Potom je u domobranstvu služio u Zagrebu i Sarajevu, dok je u kolovoz 1944. ponovno uhićen i pušten tek koncem travnja 1945. godine. Po izlasku određen je za Mačekovu pratnju te je 6. svibnja s Mačekom pobjegao u Austriju, pa u Pariz, gdje postaje osobni Mačekov tajnik. Nakon rata konfiscirana mu je sva imovina. Suradivao je u svim listovima jugoslavenskih emigranata. U Parizu postaje član Mačekove obitelji, pa vodi njegovu privatnu i službenu korespondenciju. U Mačekovo ime povezao se s istaknutijim političarima u Francuskoj, na putovanjima ga je pratio kao tajnik, pa je s njime preselio u SAD. S Mačekom je prisustvovao na Hrvatskom saboru u Zürichu i raznim skupštinama po SAD-u i Kanadi. Sudjelovao je na svim pregovorima Mačeka sa srpskim emigrantima i emigrantima iz istočne Europe. S Mačekom i Krnjevićem radio je na povezivanje emigranata iz Jugoslavije radi efikasnije borbe protiv režima. Kako je Maček bio sve stariji i bolesniji, Pešelj je održavao te veze, kao i s nekim američkim višim obavještajnim službenikom, a o tome Mačeka tek obavještavao. Podaci. Zagreb. 17. lipanj 1961. Dosje Branka Pešelja. HDA. Kao zanimljivost može se navesti Lamerovo mišljenje kako je Pešelj sudjelovao u sastavljanju znamenitog Nixonovog govora kojega je pročitao u Zagrebu, tvrdeći kako Pešelj ima veze s Bijelom kućom. SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 1. 11. siječanj 1971. Ibid.

⁵²⁹ Ibid. Bez oznake. 28. Srpanj 1971. Dosje Branka Pešelja. Ibid. SUP Zagreb UDB. Bez oznake. 23. srpanj 1971. Ibid.

Zagrebu, pored Zagreba, posjetio je Dubrovnik i Zadar.⁵³⁰ U Zagrebu se sastao s Tuđmanom, s kojim je bio u pismenoj vezi još od 1967. godine.⁵³¹

Prema suradniku „Branku“, u Hrvatskom narodnom odboru su nakon smrti Branka Jelića razmišljali i o tome da ga naslijedi netko od intelektualaca iz domovine, a u obzir su došli Tomićić, Đodan, Mato Novačić⁵³² i Tuđman. Istaknuto je kako se smatra da je Tomićić najpogodniji, pa je tako i organizirano prikupljanje novca za angažiranje odvjetnika, dok je za Tuđmana stajalo sljedeće: „Tuđman je već navodno dao svoj pristanak da emigrira, o čemu je bilo govora prije njegovog lišavanja slobode. U prvo vrijeme odbijao je takvu mogućnost, da bi kasnije dao svoj pristanak da na ovakav način ode iz zemlje, ocjenjujući, pred samo lišavanje slobode, da razvoj političkih prilika u nas kreće, za njega, nepoželjnim pravcem“.⁵³³

Do sada su kao referentne točke uzeti ljudi iz zemlje koji su održavali kontakte s pojedinim političkim emigrantima. Stoga valja promijeniti kut gledanja i u tu ulogu staviti neke političke emigrante, odnosno njihove organizacije. Kao prvi primjer odlično može poslužiti često prozivana Hrvatska akademija Amerike, koja je u spomenutim optužbama bila označena kao jedan od glavnih partnera „unutrašnjeg neprijatelja“. Možda najbolji i najkoncizniji uvid u namjere ove institucije iz kuta jednog SDS-ovog doušnika nudi izvješće suradnika „Foruma“ (Dalibora Brozovića), koji je sredinom 1969. godine bio u pismenim i osobnim kontaktima s članovima HAA. U izvješću među ostalim stoji: „Na preporuku Franje Tuđmana pismeno je stupio u kontakt najprije s Matom Meštrovićem. O njegovom boravku Mate Meštrović je obavijestio Bogdana Radicu i kroz tri mjeseca je s ovom dvojicom korespondirao.

Do ličnog susreta, što ga je organizirao Bogdan Radica, došlo je 4.IV. 1969. godine u New Yorku. „Forum“ je bio gost Bogdana Radice i ostao kod njega puna tri dana. Do ovog sastanka Meštrović i Radica, a nešto kasnije i Karlo Mirth snabdijevali su saradnika sa svom mogućom emigrantskom štampom kako bi što bolje upoznao strujanja i gibanja u emigraciji i došao „spreman i potkovan na sastanak“. U svojim pismima Mate Meštrović, Bogdan Radica i Karlo Mirth praktički su upoznali saradnika sa svojim stavovima i mišljenjima. Sva ta pisma (zacrnjeno) je donio i dao na uvid kao dokumentaciju, koja može, pored ostalih materijala, dobro poslužiti za stanovitu analizu djelovanja „Hrvatske akademije“.

⁵³⁰ Ibid. 29. srpanj 1971. Ibid.

⁵³¹ DB Zagreb. Bez oznake. 8 studeni 1971. Ibid. Bez oznake. 23. Srpanj 1971. Ibid.

⁵³² Vidi bilješku 636

⁵³³ RSUP SRH SDS. Centar Zagreb. Informacija 129. 29. lipanj 1972. Dosje Ivana Jelića. HDA

Prema riječima Radice svrha sastanka jeste, da bi im saradnik dao stvarnu sliku stanja u domovini, svoje mišljenje o ulozi, djelatnosti i mjestu emigracije; da porazgovaraju o perspektivi njihovih akcija odnosno da im on iznese svoje mišljenje kako bi trebalo da djeluje intelektualna i karijerno dobro plasirana emigracija u SAD i svijetu, koja nije angažirana u ustaškim i klerikalnim ekstremnim emigrantskim organizacijama. Nakon tih uvodnih riječi Bogdana Radice razvio se razgovor koji je protekao u obostranom informiranju, debatiranju, polemiziranju s osnovnom niti da se pronađu najbolja rješenja što je za budućnost hrvatskih nacionalnih interesa najprihvatljivije“. U nastavku suradnik je prenio negativan stav svojih sugovornika „prema ustaškoj eksremnoj organizaciji uz obrazloženje da je sve to iskompromitirano kako svojim postupcima za vrijeme rata, tako i terorističkim akcijama poslije rata“. Suradnik je završio tekst s Radičinim mišljenjem i uverenjem „da je sadašnja generacija hrvatskih intelektualaca (komunista i ostalih) pozvana da postavi na najbolje osnove pitanje slobode, nezavisnosti i oslobođenja Hrvatske, samo u tome moraju biti oprezni da im se ne dogodi ono što se je zbilo za Banovine Hrvatske, koja je žrtvovala i hrvatske nacionaliste i hrvatske marksiste da bi zadovoljila Beograd. Zbog toga je potrebno da svi ovdje u zemlji moraju imati dobru vezu sa današnjim vlastima u Zagrebu da se očuvaju, jer Titova smrt može lako dovesti na površinu velikosrpske elemente koji mogu preći k totalnoj, pa i fizičkoj likvidaciji postojećih grupacija“.⁵³⁴ Jedan od dokaza na koje je načine CK SKH

⁵³⁴ SDS za SR Hrvatsku. Iz informacije broj 220 od 27.VI.1969. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA. Isti suradnik je za ljude iz HAA ustvrdio da su „u dobroj mjeri i pojedinačno i institucionalno vezani za AOS“ (američka obavještajna služba op au.). Oni „svoja istraživanja modernizirajući ih prilagođuju potrebama te službe, a s druge strane s njima se zgodno pokrivaju“. PREDMET: mišljenje (zacrnjeno) „Forum“ o svom daljnjem plasmanu kod AOS i osvrt operativca na to. Zagreb. 4. rujan 1970. Ibid.

Iako je interes zapadnih obavještajnih službi da na razne načine surađuju s političkim emigrantima svih europskih naroda iza željezne zavjese, pa tako i hrvatskih, informacije o suradnji i radu pojedinih emigranata za neku zapadnu službu ipak treba uzimati s rezervom. Tako suradnik „Forum“ u izvještaju o sastanku s Meštrovićem u Zadru 1970. godine navodi kako mu je potonji kazao da je Radica obnovio prijateljstvo s Kissingerom i kako neprestano razgovaraju o Jugoslaviji, Istočnoj Europi i Europi općenito. RSUP SRH SDS. Centar Split. Informacija broj 315. 1970. Ibid. Međutim, Meštrović je autoru ovoga rada svjedočio: „To nisam nikada kazao jer to nije istina. Eventualno ga je negdje nekom prilikom upoznao. Možda je Brozović želio svojim pretpostavljenima naglasiti važnost i veze koje Radica ima u SAD. Preko svoje supruge Radica je imao dobra poznanstva sa utjecajnim Židovima uglavnom velikih antikomunista, na primjer časopis "The New Leader," itd.“ Osvrćući se općenito na dokumentaciju koja je nastala djelovanjem jugoslavenskih tajnih službi prema političkim emigrantima, a gdje se i on sam mnogo puta spominje, Meštrović kaže: „Dakle, po mojoj procjeni Udbini agenti su svakojaka izvješća slali svojim šefovima, koji nisu bili točni, ali sa određenom namjerom. U izvješćima UDB-e ima svakojakih podataka koji su se koristili u unutarnjim razračunavanjima u partiji i tajnim službama“. E-mail korespondencija autora s Matom Meštrovićem. 2014.-2015.

Uvidom u niz dosjea političkih emigranata može se zaključiti kako su neki od njih u različitim obujmima surađivali sa zapadnim službama, no ono nije bilo motivirano pukim služenjem „imperijalističkom Zapadu“, kako se često može dobiti dojam pri čitanju te dokumentacije, već se nastojalo iskoristiti u radu protiv Jugoslavije. Iako su zapadne vlade i hrvatska politička emigracija u zadanoj geopolitičkoj situaciji imali različite stratejske interese (očuvanje Jugoslavije naspram njenog razbijanja i stvaranja samostalne hrvatske države), međusobnom su suradnjom mogli ostvarivati neke zajedničke taktičke zadatke, poput pribavljanja informacija, otkrivanja doušnika, osoba koje planiraju oružane akcije itd. Osim toga, niz hrvatskih političkih emigranata

preko SDS-a djelovao prema nekim emigrantima iz ove grupe jest i pismo suradnika „Foruma“ Radici i Meštroviću u kojem je osudio Meštrovićevo pisanje oko slučaja Žanko Naime, „Forum“ je tvrdio kako je to otežalo položaj hrvatskog republičkog vodstva, pa je ono bilo prinuđeno snažnije istupiti i protiv emigracije.⁵³⁵ Još jedan primjer kako je CK preko Službe nastojao djelovati na emigrante jesu instrukcije „Forumu“ povodom predstojećeg sastanka s Pavelićem nakon Desete sjednice, za koju se pretpostavlja da će biti osnovno pitanje, jer je to u centru pažnje AOS-a (Američka obavještajna služba), za koji Pavelić radi. Ne samo da se preko „Foruma“ željena interpretacija stanja u SFRJ, a to je kako je Deseta sjednica događaj koji jača Jugoslaviju, želi plasirati AOS-u, već i akademičarima u SAD-u.⁵³⁶

Sljedeća promatrana osoba napustila je Jugoslaviju i prije izbijanja Drugog svjetskog rata, u međuratnom periodu oduševljavala se jugoslavenstvom, ali od njega digla ruke.⁵³⁷ Naime, radi se o spomenutom Dominiku Mandiću. Kao što je Tomićiću stavljano na teret komuniciranje s njim, tako je i splitski odvjetnik i povjesničar Ivan Mužić među ostalim optužen da je Mandiću, „deklariranom neprijatelju i provokatoru Jugoslavije slao razne materijale čim bi ih ovaj zatrebao“.⁵³⁸ Kao prvo, Mandić je održavao niz kontakata s ljudima u Hrvatskoj i BiH koji su bili potpuno osobne naravi (rođaci, prijatelji, poznanici, ljudi kojima je pružao duhovnu utjehu i molio za njih itd.), kao što je održavao kontakte s crkvenim velikodostojnicima, poput nadbiskupa Frane Franića ili biskupa Petra Čule, odnosno pripadnicima franjevačkog reda kome je i sam pripadao. S potonjima je razmjenjivao različite novosti te raspravljao o crkvenim pitanjima. Nešto zanimljiviji za ovu temu Mandićevi su kontakti s nizom povjesničara u Jugoslaviji, od Jaroslava Šidaka, Vinka Foretića, Bartola Zmajića, Stjepana Gunjače, Zvonimira Kulundžića⁵³⁹ i Ivana Kampuša, do Pavla Anđelića iz Sarajeva ili Đorđa Radojičića iz Novog Sada. Ovo su tek neki od svećenika, povjesničara i arhivista kojima je Mandić pisao. Tako je npr. biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu poslao

nastojao je djelovati na razne dijelove zapadnih vlasti i društva, pa tako i ograničenom suradnjom s obavještajnim službama, na mijenjanju percepcije prema Jugoslaviji.

⁵³⁵ RSUP SRH SDS. Centar Split. Informacija broj 89 od 11.III.1970. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA.

⁵³⁶ Predmet: „Forum“, instruktivni sastanak – službena zabilješka. Zagreb. 13. veljače 1970. Ibid.

⁵³⁷ Banac, Ivo. „Meštrović i Mandić: prispodoba o odumiranju jugoslavenstva“. U: *Dr. fra Dominik Mandić: (1889.-1973.): zbornik radova sa Znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar - Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*. Priredio Robert Jolić. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Franjevačka knjižnica, Hrvatski institut za povijest. Mostar, Zagreb, 2014.

⁵³⁸ „Neprijatelj komunističke Jugoslavije“. Pisma 1972. Kutija 9. Ostavština Dominika Mandića.

⁵³⁹ O Kulundžiću je među pregledanim materijalom SDS-a pronađen sljedeći podatak: „Utvrđeno je, da Trogrančić kontaktira sa Kulundžić Zvonimirom, književnikom iz Zagreba, koji mu pribavlja odgovarajuću literaturu, a Trogrančić za uzvrat opskrbljuje Kulundžića sa emigrantskom štampom. Trogrančić također kontaktira i sa Lamer Mirkom, koji mu se predstavio kao „Hrvat iz hrvatske Bosne“. SDS RSUP SRH. Izvadak iz informacije broj 60. 24. veljače 1971. Dosje Branko Jelić. HDA. Nadalje, ustanovljeno je kako Kulundžić posebnu pozornost posvećuje plasmanu svojih izdanja u SAD-u i Kanadi, u čemu mu pomažu Marijan Gabelica iz New Yorka i Božidar Vidov iz Toronta. Bez oznake. 18. kolovoz. 1970. Dosje Branka Pešelj. Ibid.

neka svoja djela, tražeći da mu i oni pošalju neke knjige koje su mu trebale za istraživanja. Isto je nastupio i prema knjižnici JAZU i Hrvatskom književnom društvu sv. Ćirila i Metoda.⁵⁴⁰ Predsjednika JAZU-a, Grgu Novaka, uz još neke intelektualce iz Hrvatske i Jugoslavije susreo je na Međunarodnom povjesničarskom kongresu u Veneciji. Nevistiću je ovako sažeo dojmove: „Hrvati su bili prijazni i povjerljivi, a Srbi malo zategnuti, poimence zbog mog zadnjeg djela „Etnička povijest BiH“.⁵⁴¹

Mandić se najčešće prvi javljao ljudima u zemlji, i svi su mu oni odgovarali, dok je s nekima razvio nešto opširiju prepisku. Ona se u potpunosti odnosila ili samo na traženje i nuđenje različitih historiografskih tekstova, arhivskih materijala i ostalih podataka odnosno na raspravu o nekom historiografskom pitanju ako je osoba u Jugoslaviji pokazivala želju za time. Šidakovi su odgovori ljubazni, ali hladni i suzdržani, dok je Savić Marković Štedimlja⁵⁴² mnogo otvoreniji, pa piše i o teškoćama s kojima se susreće pri namjeri da objavi neke svoje tekstove. Dobiva se dojam kako je Mandić jedva čekao da nađe nekoga s kime bi mogao otvorenije razgovarati i o političkim prilikama, pa pokušava inicirati takve razgovore, što mu uglavnom ne uspijeva, ponovno zbog zadrški sugovornika. Primjerice, Štedimlji povodom pojave Deklaracije o jeziku piše: „Muževna i potrebna riječ u današnjim prilikama. Istina i opća duboka narodna svijest pobijedit će zapreke“.⁵⁴³ Onima koji su bili spremniji otvorenije razgovarati s veseljem je jasnije iznosio svoje stavove i očekivanja. Tako je Bušiću jednom prilikom napisao sljedeće: „Pozdravite sve u Zagrebu. Kažite im, da s mnogo zanimanja i ljubavi pratim borbu Hrvata za ravnopravnost i slobodni život u državi, u kojoj će oni sami odlučivati o svojim potrebama i narodnom razvoju.“ Tom mu je prilikom poslao i 25 dolara.⁵⁴⁴

Mandić je i sebe vidio kao jednog od mnogobrojnih elemenata u procesu koji će dovesti do stvaranja samostalne hrvatske države. Njegovo oruđe nije bila samo molitva i karitativna djelatnost, nego i znanstvena produkcija. Svojim najznačajnijim djelom držao je rad *Hrvati i Srbi, dva stara i različita naroda*, čiji je i sam naslov, kao i sadržaj jasno trebao ukazivati na

⁵⁴⁰ Frane Franić. Mapa 2. Kutija 10. Ostavština Dominika Mandića. Petar Čule. Mapa 1. Kutija 10. Ibid. Hercegovina. Mapa 3. Kutija 10. Ibid. Hrvatska, pojedinci. Mapa 3. Kutija 10. Ibid. Pisma 1968. Kutija 8. Ibid.

⁵⁴¹ Pismo Dominika Mandića Franji Nevistiću. 27. lipanj 1968. Franjo Nevistić. Mapa 2. Kutija 12. Ibid.

⁵⁴² Savić Marković Štedimlja rođen 1905. godine u Podgorici. Od 1930. godine živi u Zagrebu, a u vrijeme NDH djeluje kao novinar i predstavnik Crnogorskog nacionalnog komiteta Sekule Drljevića. Još prije propasti NDH zarobljen je u Austriji od Sovjeta i proveo 10 godina u Sibiru. Deportiran je 1955. godine u Jugoslaviju, a pušten tek 1959. Umro je 1971. godine. Blažeković, 1996., 501-502

⁵⁴³ Povjesničari Hrvatska. Mapa 1. Kutija 13. Ibid. Sava Štedmilija. Mapa 2. Kutija 14. Ostavština Dominika Mandića.

⁵⁴⁴ Pismo Dominika Mandića Bruni Bušiću. 31. ožujak 1971. Hrvatska pojedinci. Mapa 3. Kutija 10. Ibid.

niz razloga koji priječe skladan i miran razvoj ova dva naroda u zajedničkoj državi. To potvrđuje i jedno njegovo pismo Dušanu Žanku: „Da pomognem rodoljube u Hrvatskoj u njihovoj borbi za samostalnu državu Hrvatsku, na svoj 80.god. rođendan počeo sam pisati novu znanstvenu raspravu: „Hrvati i Srbi, dva stara, različita naroda“.⁵⁴⁵ Mandić je osim toga posvećivao i veliku pozornost dokazivanju kako su Bosna i Hercegovina hrvatske zemlje.

U njegovim nastojanjima učvršćivale su ga i reakcije na njegove radove koje je primao iz raznih izvora. Mirko Šamija⁵⁴⁶ mu prenosi dio sadržaja jednog pisma koje je iz domovine zaprimio Branko Jelić, a koji govori o vrlo dobrom prijemu Mandićevih knjiga u raznim krugovima u Hrvatskoj. Uz to mu poručuje i da se „i Hrvati na visokim položajima slažu s Tvojim knjigama“.⁵⁴⁷ Ivan Cerovac mu je iz uredništva *Nove Hrvatske* 1972. godine pisao kako je dugo bio oduševljen njegovim knjigama te da se u Matici hrvatskoj raspravljalo o izdavanju njegovih sabranih djela. Podsjetio ga je da su o tome nakratko razgovarali na Tavelićevoj kanonizaciji.⁵⁴⁸ Govoreći o namjerama Matice da izdaje djela nekih političkih emigranata, nije na odmet navesti da je i Ernest Bauer tvrdio kako je Matica s austrijskom nakladničkom kućom Herold dogovorila dozvolu za prijevod i izdavanje kao Matičine publikacije njegove knjige *Sjaj i tragika Hrvata*. Do tiskanja ipak u konačnici nije došlo.⁵⁴⁹ Sin Vladka Mačeka, Andrej, sjeća se kako je Matica bila zainteresirana i za objavljivanje memoara njegova oca, do čega također nije došlo.⁵⁵⁰ Štoviše, Mačekova udovica Pepica boravila je u Novom Vinodolskom i Zagrebu te sklopila ugovor s Maticom o objavljivanju spomenutih memoara.⁵⁵¹ Vraćajući se Mandiću, u pismu Hrvatsko-latinoameričkom kulturnom institutu prenosi i jednu Tomičićevu misao: „Sve što Vi objavite prava je hrana tisućama i tisućama Hrvata, koji žele znati istinu o hrvatskoj povijesti“.⁵⁵² Dopisujući se s tada jednim od vodećih inicijatora za ujedinjenje hrvatske političke emigracije, Vjekoslavom Vrančićem, Mandić mu piše kako se njegovo djelo *Hrvati i Srbi* širi u domovini te da ga

⁵⁴⁵ Pismo Dominika Mandića Dušanu Žanku. 21. siječanj 1969. Dušan Žanko. Mapa 3. Kutija 14. Ibid.

⁵⁴⁶ Mirko Šamija rođen je 1912. godine u Lovreču. Od 1950. godine član je Hrvatskog narodnog odbora, a od 1956. godine živi u Clevelandu. Sudjelovao je u brojnim hrvatskim akcijama, pa tako i na Svehrvatskom kongresu 1962. i u Torontu 1974. Godine, dakle na osnivanju prvog i drugog Hrvatskog narodnog vijeća. Umro je 1988. godine. Blažeković, 1996., 493

⁵⁴⁷ Pismo Mirka Šamije Dominiku Mandiću. 24. ožujak 1968. Pisma 1968. Kutija 8. Ostavština Dominika Mandića.

⁵⁴⁸ Pismo Ivana Cerovca Dominiku Mandiću. 1972. Pisma 1972. Kutija 9. Ibid.

⁵⁴⁹ *Hrvatski razgovori o slobodi*, 1997., 243-244

⁵⁵⁰ Maček, Vladko. *Memoari*. Dom i svijet. Zagreb, 2003. Predgovor

⁵⁵¹ SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 32. 6. listopada 1971. Dosje Branka Pešelja. HDA

⁵⁵² Pismo Dominika Mandića Institutu u Buenos Airesu. Južna Amerika. Mapa 1. Kutija 10. Ostavština Dominika Mandića.

poslao i Titu, Savki, Tripalu, Šiblu, Matici, Tomičiću i još nekima.⁵⁵³ O tome je Nikoliću napisao sljedeće: „Smatram, da bi za hrvatsku stvar bilo veoma korisno kada bi glavni nosioci vlasti u Hrvatskoj i Jugoslaviji primili moje djelo prije njihova sastanka na Brionima sredinom lipnja o.g.“⁵⁵⁴ Tomičić je izvijestio Mandića da je Jozo Šentija, direktor Radio Zagreba, „Tripalov intimus“ i član CK, tražio neke Mandićeve knjige i nekim se tezama „oduševio“.⁵⁵⁵ Tomičić je očito bio jedan od glavnih kanala kojim su se propagirale Mandićeve teze, što i sam Tomičić potvrđuje: „Nadam se da ste pratili *HKL* iz broja u broj i zapazili u kojoj sam mjeri nastojao praktički popularizirati Vaše ideje – u cijelom nizu tekstova, a to su i ovdje mnogi zapazili iz neprijateljskog tabora, pa u tom smislu i davali osude, iako nitko nije u stanju znanstveno osporiti nijednu jedinu tvrdnju iz Vaših povijesnih djela, a ima ih još koji Vaše ideje nastoje popularizirati“.⁵⁵⁶

Mandićevo djelovanje mnogo govori o tome kako je on zamišljao put u stvaranje samostalne hrvatske države. Može se zaključiti da je i njegov stav bio blizak nizu intelektualaca koji su držali kako se taj daleki i težak cilj može postići postepeno. To, među ostalim, potvrđuje i njegovo pismo Nevistiću u kojem tvrdi kako se jedino unutarnjom evolucijom nešto može postići, prvenstveno zbog nepovoljnih vanjskopolitičkih prilika.⁵⁵⁷ Slanje knjiga najvišim hrvatskim republičkim dužnosnicima govori kako je gajio nadu da bi i članovi partije mogli postati graditelji toga puta. Evo što o ovim pitanjima Mandić piše Tomičiću: „Moje je mišljenje, da bi bilo u interesu budućnosti Hrvata, da oni u duši i privatno budu dobri Hrvati i katolici, dotično muslimani, ali da u javnom životu surađuju i živo učestvuju i na prosvjetnom i na upravnom i na gospodarskom polju. Izbjegavanje Hrvata od suradnje samo otvara vrata stranim, da u Hrvatskoj gospodare i provode nehrvatsku politiku. To povlačenje osobito će biti štetno u časovima većih promjena u državi“.⁵⁵⁸ Iako indirektno, Mandić i djelovanje kroz partiju u cilju ostvarivanja hrvatskih interesa drži potpuno legitimnim, dapače, poželjnim. U prilog iznesenim tezama ide i rečenica koju je napisao Bariši Smoljanu, šaljući mu neke svoje knjige: „Gledajte, da to dođe do znanja i hrv. komunista, koji ljube svoj hrvatski narod“.⁵⁵⁹ Mandić je, na temelju raznih informacija bio uvjeren kako samostalna hrvatska država nije daleko. Dušanu Žanku nakon pojave Deklaracije o jeziku pisao je sljedeće: „Svi jedno misle i osjećaju, i inteligencija, i činovništvo, i radnici, i seljaci. To ne će moći ostati bez svojih

⁵⁵³ Pismo Dominika Mandića Vjekoslavu Vrančiću. 25. rujan 1971. Ibid.

⁵⁵⁴ Pismo Dominika Mandića Vinku Nikoliću. 12. svibanj 1971. Vinko Nikolić. Mapa 3. Kutija 12. Ibid.

⁵⁵⁵ Pismo Zlatka Tomičića Dominiku Mandiću. 16. studeni 1966. Hrvatska pojedinci. Mapa 3. Kutija 10. Ibid.

⁵⁵⁶ Pismo Zlatka Tomičića Dominiku Madniću. 29. siječanj 1970. Ibid.

⁵⁵⁷ Pismo Dominika Mandića Franji Nevistiću. 14. prosinac 1966. Franjo Nevistić. Mapa 2. Kutija 12. Ibid.

⁵⁵⁸ Pismo Dominika Mandića Zlatku Tomičiću. 10. listopad 1965. Hrvatska pojedinci. Mapa 3. Kutija 10. Ibid.

⁵⁵⁹ Pismo Dominika Mandića Bariši Smoljanu. 5. lipanj 1968. Ibid.

dubokih posljedica.“⁵⁶⁰ Evo što je o tome napisao Nikoliću: „Oni, koji dolaze iz Hrvatske, donose vijesti, da je u zemlji oživio hrvatski duh i želja za samostalnom državom hrvatskom kao nigda prije. S raspadom države opoćenito se računa“.⁵⁶¹

Mandića je posebno brinuo trend snažnog iseljavanja Hrvata, pogotovo iz nerazvijenih i pasivnih krajeva. U oslabljivanju tog trenda također je računao na neke hrvatske komuniste: „Hrvatski komunisti imaju sve učiniti, da se podižu zapušteni hrvatski krajevi i narodu omogućiti rad i život u Domovini“.⁵⁶² Evo kako je Tomičić uzavrele 1971. godine vidio situaciju: „Ovdje se užurbano radi na stvaranju hrvatske državnosti, što čini se nitko ne će moći spriječiti. Samo hrvatski komunisti žele stvoriti tu novu državu kao državu totalitarnog tipa u kojoj bi oni imali status feudalaca, pa to opet već sada stvara nove otpore“.⁵⁶³ Komunikacija s Tomičićem bila je jedna od intezivnijih, i vrlo bitna za ovu temu. Ne samo radi izmjene knjiga i ostalih materijala, slobodnije komunikacije već i zbog Madnićeva nastojanja da snažnije pomogne Tomičiću da ponovno pokrene *HKL*. Naime, Tomičić je došao na ideju, kako niti jedna tiskara pod pritiskom nije željela tiskati *HKL*, da kupi tiskarske strojeve i sam tiska časopis. Jasno, za to su bila potrebna velika sredstva i za njihovo pribavljanje molio je Mandićevu pomoć. Budući da se prema jednoj procjeni radilo o sumi od 2000 dolara, Mandić se najprije obratio na Zakladu Petra Dicce, koji je iza sebe ostavio znatna sredstva i bio poznat po pomaganju Hrvatima u emigraciji, gdje se i sam prisilno našao. Primjerice, Petar i njegova supruga Marija dali su 200 000 dolara od prodaje svoje kuće u Madridu Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji kao zakladu za školovanje franjevac. No, do izdvajanja novca za Tomičićeve tiskarske strojeve nije došlo, a kao razlog navedene su neke proceduralne prepreke. Mandić je voditelju zaklade Marku Azinoviću pisao da mu je već neugodno stalno nekoga moliti novac za pomaganje neke hrvatske akcije odnosno izbjeglica, no „ovu stvar smatram veoma važnom u današnjim prilikama u Hrvatskoj“, naglasio je.⁵⁶⁴ Kako je ovaj pokušaj propao, Mandić se obratio na hrvatskog industrijalca Ivu Rojnicu, koji je financirao niz projekata političkih emigranata. Rojnica je također odbio pomoći, a kao razlog naveo je uvjerenje kako će vlast doskočiti bilo kojoj Tomičićevoj akciji, a on će vjerojatno završiti u zatvoru. Ovako zaključuje: „Ja se slažem da mi moramo surađivati s

⁵⁶⁰ Pismo Dominika Mandića Dušanu Žanku. 23. srpanj 1967. Dušan Žanko. Mapa 3. Kutija 14. Ibid.

⁵⁶¹ Pismo Dominika Mandića Vinku Nikoliću. 1. travanj 1969. Vinko Nikolić. Mapa 3. Kutija 12. Ibid.

⁵⁶² Pismo Dominika Mandića Zlatku Tomičiću. 9. srpanj 1970. Hrvatska pojedinci. Mapa 3. Kutija 10. Ibid.

⁵⁶³ Pismo Zlatka Tomičića Dominiku Mandiću. 5. veljače 1971. Ibid.

⁵⁶⁴ Petar Dicca. Mapa 2. Kutija 10. Ibid.

našima u Domovini i pomagati ih moralno i materijalno, ali pri tome moramo imati na umu činjenicu da li postoji bar maleni postotak uspjeha“.⁵⁶⁵

Na koncu dijela o Mandiću, treba spomenuti njegove kontakte s Ivanom Mužićem, koji su potonjem stavljeni na teret. Prema pismima u Mandićevoj ostavštini, komunikacija s Mužićem nije pokazivala nikakvo odstupanje od Mandićeve korespodencije s nekim od hrvatskih povjesničara s kojima je ušao u neku dublju historiografsku raspravu i razmjenjivao knjige. U kontakt su stupili 1968. godine, a Mužića je dosta toga zanimalo o međuratnoj povijesti Katoličke crkve u Jugoslaviji, a shodno tome i Mandićeva sjećanja na to razdoblje. Ti su mu podaci prema pismima bili potrebni za rad koji je planirao napisati. Razgovarali su posebno o odnosima pravoslanih i katolika te pokušaju sklapanja konkordata Jugoslavije i Katoličke crkve. Razmjene mišljenja o političkim prilikama, kakve se mogu naći u korespodenciji s Bušićem i Tomićem, nije bilo.⁵⁶⁶

Kao idućeg emigranta koji je održavao niz kontakata s ljudima iz zemlje treba svakako istaknuti Vinka Nikolića. Neki njegovi kontakti već su spomenuti, kao i činjenica da je *Hrvatska revija* održala dva simpozija na kojima su nastupili i izlagači iz zemlje. Za početak treba kazati kako je *Hrvatska revija* imala manje-više redovitu rubriku u kojoj su se objavljivala pisma iz domovine. U njoj su se iznosile novosti iz zemlje, ali i sugestije kako što efikasnije djelovati u pravcu hrvatske samostalnosti. Tu posebno mjesto zauzima stav prema dijelu hrvatskih komunista. Jedno pismo govori o sve težem položaju Hrvata u Jugoslaviji, očekujući kriznu situaciju, ali i sljedeći scenarij: „Nas ni najmanje ne zanima, tko će prvi povesti, može to biti i kakav partizanski general Hrvat, glavno je osloboditi zemlju, a onda će njom upravljati oni, koje slobodno izabere naš narod“.⁵⁶⁷ Jedno pismo ocjenjuje Savku kao razumnu ženu, a za Tuđmana ustanovljuje da je „otvorio oči“.⁵⁶⁸ Bilo je tu i drugačijih mišljenja, pa jedan autor drži da je Deseta sjednica bila „kazališna predstava“ i da se tu radilo o borbi za personalne položaje.⁵⁶⁹ Posebno su bili česti pozivi na jedinstvo, a jedan kaže ovo: „Zašto ne osnujete zajednički općehrvatski fond za oslobođenje Hrvatske? U Hrvatskoj više nitko ne ustašuje. I sami hrvatski komunisti samo smišljaju, kako se osloboditi ropstva iz

⁵⁶⁵ Pismo Ive Rojnice Dominiku Mandiću. 10. lipanj 1970. Franjo Nevistić. Mapa 2. Kutija 12. Ibid.

⁵⁶⁶ Pisma 1968. Kutija 8. Hrvatska pojedinci. Mapa 3. Kutija 10. Povjesničari Hrvatska. Mapa 1. Kutija 13. Ibid.

⁵⁶⁷ „Pisma iz domovine“. *Hrvatska revija*. Svezak 4., prosinac 1968. 552. Jedan izvještaj iz Jelićeva dosjea govori o tome kako je Jelić na desetotravanjskom skupu 1968. godine u Münchenu na završetku svoga govora kazao: „Vidjeti ćemo tko će sjediti na Markovom trgu u Zagrebu“. Na to je reagirao Ante Vukić i „izjavio da o tome ne treba govoriti, a da neka sjedi na Markovom trgu i jugoslavenski general Gošnjak ako je zaslužan za novu Hrvatsku“. SDS RSUP SRH. Centar Karlovac. 12. lipanj 1968. Dosje Branka Jelića. HDA

⁵⁶⁸ „Pisma iz domovine“. *Hrvatska revija*. Svezak 1., ožujak 1970. 200-201

⁵⁶⁹ „Pisma iz domovine“. Ibid. Svezak 2., lipanj 1970. 348

Jugoslavije“.⁵⁷⁰ Povodom Taveličeve kanonizacije, o kojoj se pisalo i kao o velikome susretu domovine i emigracije, desetak hrvatskih intelektualaca dalo je izjavu u kojoj se govori o potrebi jedinstva svih Hrvata, a u kojem se i apelira na hrvatske komuniste da se snažnije zauzmu za hrvatske interese.⁵⁷¹ Ono što treba zaključiti jest to da je *Hrvatska revija* nastojala pokazati da je u kontaktu s ljudima u domovini i da itekako uzima obzir njihove stavove, budući da će većina u domovini imati odlučujući riječ o njenoj budućnosti. U prilog tome govori i Nikolićevo pismo Vlatku Pavletiću iz 1971. godine, koje je prema potonjem otprilike ovako glasil: „Pogledi svih nas uprti su u vas jer jedino vi u domovini Hrvatskoj možete definitivno dobiti ili izgubiti ovu bitku“.⁵⁷² Stav niza intelektualaca ne samo oko *Hrvatske revije* i netom u Francusku pridošlog Mirka Vidovića bio je u suštini isti. Potonji se predstavio Nikoliću kao član Pokreta nezavisnih intelektualaca, u kome je bio i Mihajlo Mihajlov. Taj pokret, prema Vidoviću nije bio politički niti jugoslavenski, a imao je jedan cilj – slobodu. No postizanje toga cilja rezultiralo bi smrću Jugoslavije, jer „sloboda i Jugoslavija, mislim, nemaju ništa zajedničkoga“. „Jugoslavija može postojati samo u uvjetima tiranije.“⁵⁷³

Dva svakako najzanimljivija pisma u ovome kontekstu, a koja se nalaze u Nikolićevoj ostavštini jesu ona koja su mu uputili Većeslav Holjevac i Avdo Humo, jedan od najistaknutijih bosanskohercegovačkih komunista. U prvom se slučaju radilo o običnoj razglednici, kojom se želi sve najbolje u novoj 1970. godini, a u kojoj se nalazila Holjevčeva posjetnica, na kojoj se pak zahvalio Nikoliću za neku poslanu knjigu.⁵⁷⁴ Govoreći o Holjevcu, Ivo Rojnica u svojim uspomename navodi kako je jedan njegov prijatelj posjetio je Holjevca u Zagrebu i na stolu vidio Rojničinu knjigu⁵⁷⁵. Na upit o istoj rekao je da treba „čuti oba zvona“, te da su i jedni i drugi (ustaše i komunisti) griješili, boreći se za tuđe interese. S jednim drugim prijateljem dogovorio je da kontaktira Holjevca i predloži mu da se nađu u nekoj zapadnoeuropskoj zemlji. Holjevac je jako pozitivno reagirao, a nekoliko mjeseci je potrošeno na pripreme za susret, da ne budu slučajno otkriveni. Kada su se konačno dogovorili za mjesto i vrijeme susreta, Holjevac se nije pojavio, a Rojnica je idući dan doznao da je umro. Dodao je da je javna tajna kako je Holjevac otrovan.⁵⁷⁶ Meštrović je pak izvijestio Nikolića kako mu je Holjevac pisao o želji da Matica pribavi memoare njegova oca, dodao je

⁵⁷⁰ „Pisma iz domovine“. Ibid. Svezak 1.-2., ožujak 1969. 161

⁵⁷¹ Radica, Bogdan. „Tri nezaboravna dana u Vječnome gradu“. Ibid. Svezak 3., rujan 1970. 355-360. „Grupa nezavisnih hrvatskih javnih radnika o suvremenim problemima svog naroda“. Ibid. 423-425

⁵⁷² Đodan, Šime. *Borba za Hrvatsku*. Školske novine. Zagreb, 1998. 621

⁵⁷³ Pismo Mirka Vidovića Vinku Nikoliću. 12. prosinac 1966. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵⁷⁴ Pismo Većeslava Holjevca Vinku Nikoliću. Ibid.

⁵⁷⁵ Radi se o prvome dijelu Rojničinih sjećanja, koja obrađuju razdoblje od 1938. do 1945. godine.

⁵⁷⁶ Rojnica, knjiga druga, 1994., 298-299. Autor rada nije pronašao dokaze koji bi potkrepljivali ovo Rojničino sjećanje.

da je primio i Tripalovo pismo, iako nije kazao o čemu se radilo.⁵⁷⁷ Meštrović je prenio Nikoliću i molbu Matice hrvatske da joj se šalju po dva primjerka *Revije*.⁵⁷⁸

U Huminom slučaju radilo se o pismu u kojem je naveo da *Reviju* prati već duže vrijeme i da ju dobiva od kolega sa Sveučilišta, u Sarajevu ili Zagrebu. Odlučio je poslati jedan prilog, jasno, uz očuvanje anonimnosti, a ovo je pismo poslao dok je bio na kratkom boravku u inozemstvu. Na kraju je kazao Nikoliću da mu prepušta pravopisne i gramatičke ispravke, jer „u domovini nijesmo naučili hrvatski jezik, nego neku lošu „saveznu“ mješavinu“, piše Humo.⁵⁷⁹ Nikolić je razvio opširnu prepisku s Lavom Znidarčićem, koji je od 1964. godine pod pseudonimima pisao priloge za *Reviju*.⁵⁸⁰ Od sredine 60-ih do konca 1971. godine razmijenili su 202 pisma. I u tome kontaktu izmjenjivane su različite informacije i materijali. Nikolić i Znidarčiću su se također sastali u Rimu prilikom Tavelićeve kanonizacije (prije ovoga događaja Znidarčić je pisao kako će se osobno potruditi da u Rim dođe što više Hrvata, od Subotice, preko BiH, do Kotora). Iako je i on morao konstatirati kako se mnoge stvari u Hrvatskoj mijenjaju (u jednome pismu spominje da su studenti na Starčevićev grob položili vijenac s natpisom „Ocu domovine – hrvatski studenti i radnici“, a da je policija došla pola sata kasnije, čini se namjerno, i da vijenac nitko nije skidao što je „ipak znak vremena“), nije gajio pretjerani optimizam i time je bio bliži Bušićevim procjenama situacija nego li Tomićevim ili nekim drugim. Osim toga, baš kao i Bušić, nedvojbeno je stajao na protujugoslavenskim pozicijama, zagovarajući potrebu stvaranja samostalne hrvatske države. Važno je napomenuti kako je Znidarčić tvrdio kako se nitko u zemlji ne slaže s Jelićevim istupima prema Sovjetima, iako je držao da način na koji je *Revija* vodila polemiku s Jelićem nije dobar i produktivan.⁵⁸¹ Od zanimljivosti valja izdvojiti pismo u kojem Znidarčić informira Nikolića kako je jedan mladi inženjer na Stepinčev grob prilikom obljetnice smrti položio vijenac s trobojnicom i crvenom trakom na kojoj je pisalo „Branitelju Hrvatske – „Hrvatska revija“ 1951. – 1971.“⁵⁸²

⁵⁷⁷ Pismo Mate Meštrovića Vinku Nikoliću. 28. ožujak 1967. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵⁷⁸ Pismo Mate Meštrovića Vinku Nikoliću. 7. rujanj 1970. Ibid.

⁵⁷⁹ Pismo Avde Hume Vinku Nikoliću. 10. lipanj 1970. Ibid.

⁵⁸⁰ Lav Znidarčić rođen je 1918. godine u Splitu, a 1942. doktorirao je pravo u Zagrebu. Do konca rata radio je u Hrvatskoj radničkoj komori. Nakon rata radi kao tajnik Rimokatoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu do rujna 1949. godine nakon čega obavlja niz poslova kao pravni referent diljem Hrvatske i BiH. Odvjetničkim poslom bavi se od 1968. do 1979. godine u Zagrebu. Bio je pripadnik orlovske i križarske organizacije te predsjednik Velikog križarskog bratstva. Blažeković, 1996., 602

⁵⁸¹ Pismo Lava Znidarčića Vinku Nikoliću. 5. listopada 1966. 1. lipanj 1969. 26. listopada 1969. 15. siječanj 1970. 7. ožujak 1971. 10. lipanj 1971. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵⁸² Ibid. 15. veljače 1971. Ibid.

Znidarčić gotovo da i nije polagao neke veće nade u reformno orijentirane hrvatske komuniste, dočim se najpozitivnije izražavao o studentima. I on je zaključio kako Savka i Tripalo brojnim posjetima po Hrvatskoj pokušavaju steći simpatije i pokazati da je narod uz njih. U tome su i uspjeli, ali nisu uspjeli tamo gdje se donose ključne odluke, na Brijunima (Znidarčić misli na poznati Brijunski plenum iz travnja 1971. godine). Potom piše: „Moje je osobno mišljenje, da komunisti – ostajući komunisti – ne mogu realno pomoći ostvarenju hrvatske slobode i nezavisnosti.“ Druga je stvar, što mogu za Hrvatsku izvući dok je „jugovini“ teško, ali oni su opterećeni „svojom ideologijom, svojom prošlošću, svojim stavom prema selu i privatnoj inicijativi“, i ne mogu „stvoriti uvjete za slobodan razvoj hrvatskog naroda“.⁵⁸³ Pišući o studentima, govori o novoj generaciji, koja nije opterećena iskustvima prošlosti, pogotovo rata, ali nema iskustva, pa se boji da bi mogla biti manipulirana od strane partije. O tome piše sljedeće: „CK je vidio da su se studentske mase okrenule protiv službene linije, pa da ne bi na Sveučilištu doživio krah, našao je svoje ljude /Veselica, Đodan i dr./ koji su uspjeli među studente ubaciti neke radikalnije nacionalne ideje, ali sve pod geslom: ništa mimo i bez partije i za socijalizam. Među studentima postoji i opozicija ovakovim idejama, ali partija dobro pazi da takovi ne dođu do izražaja“.⁵⁸⁴ Nesklad između studenata i partijskog vodstva u Znidarčićevim očima najbolje se manifestirao prilikom studenstskog štrajka. Napisao je Nikoliću kako je cijeli narod na jednoj liniji, ali vodstvo ne djeluje u tom smjeru pokušavajući nešto postići na mačkovski način.⁵⁸⁵

Znidarčić je 1970. godine stupio i u kontakt s Petričevićem, kojega će održavati sve do propasti Jugoslaviji i jasno, nakon stvaranja samostale hrvatske države. Prema svjedočenju Jakše Kušana, upravo je Znidarčić izvršio ključan utjecaj na Petričevića da Matici hrvatskoj donira svotu od čak 1 450 000 maraka. Treba kazati da Petričević nije bio pretjerano imućan, bio je tek srednje plaćeni švicarski činovnik, a ušteđevina je bila plod njegovog skromnog života.⁵⁸⁶ I njemu je Znidarčić pisao kako smatra da hrvatski komunisti bacaju prašinu u oči hrvatskome narodu, vodeći računa samo o sebi i malim partijskim interesima. Vodstvo zna da ga narod ne može niti skinuti niti postaviti, pa ga nije briga što misli i želi. I Znidarčić je pomoću Petričevića pokušao osigurati pomoć hrvatskih emigranata za jedan projekt u zemlji. Pisao mu je kako je u Zagrebu osnovana Hrvatska gospodarska banka, ocjenivši da je stvar dobra i da bi ju trebalo pomoći. Zanimalo ga je može li Petričević utjecati na to da se i u

⁵⁸³ Ibid. 2. svibanj 1971. Ibid.

⁵⁸⁴ Ibid. 12. travanj 1971. Ibid.

⁵⁸⁵ Ibid. 26. studeni 1971. Ibid.

⁵⁸⁶ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

inozemstvu pribave sredstva za banku, dodavši da bi trebalo uključiti i sredstva radnika u inozemstvu.⁵⁸⁷ Nakon sloma reformnog pokreta, izvještavao je Petričevića o uhićenima, osuđenima itd., pa mu je na Staru godinu 1971. poslao pismo u kojem je stajalo da je među uhićenima i njegova najmlađa kćerka.⁵⁸⁸

O kontaktima ljudi oko *Nove Hrvatske* s domovinom, već je bilo te će još biti riječi, no ovdje će kao referentna točna biti uzeto upravo uredništvo časopisa, a ne neka instanca u zemlji. Kušan u svojim sjećanjima prenosi jedan razgovor s Antom Kadićem iz 1967. godine. Potonji mu je prenio informaciju da mu je Krleža rekao kako je čitao *Novu Hrvatsku* i o njoj kazao sljedeće: „Ne slažem se s onim što piše (Kušan op. au.), stanje u domovini nije onakvo kakvim ga on prikazuje, ali svojim demokratskim i mirnim nastupom on zadaje našim vlastima više brige nego svi ti nedoučeni teroristi“. Koncem 1960-ih uredništvo uspostavlja i „neskrivene veze“ s Institutom za migracije i narodnosti, pa Kušan u svojoj knjizi donosi jedno pismo koje je 1968. godine poslao zaposleniku Instituta Ivanu Čizmiću u kojem govori o problematici interesa domovine za iseljenike. Institutu su slali razne knjige i časopise iz emigracije, pa je i Institut njima počeo slati razne publikacije. Primili su i pismo zahvale tajnika Želimira Kanture.⁵⁸⁹ S Mužićem Kušan počinje kontaktirati 1968. godine kada je izašla njegova knjiga *Hrvati i jugoslavenstvo*. Kušan smatra kako je i *Nova Hrvatska* odigrala određenu ulogu u hrvatskom reformnom pokretu, pa tako piše da su se sa zakuhtavanjem Proljeća i oni pitali „kako dalje i gdje je naše mjesto u tom procesu liberalizacije, koje smo toliko priželjkivali i ponešto mu sami doprinijeli“.⁵⁹⁰

Da koncem 1971. godine dolazi do promjene svjedoči i činjenica kako je već dogovoreno sudjelovanje znanstvenika iz Hrvatske na Desetoj konferenciji slavenskih studija krajem studenog u Clevelandu otkazano zbog zabrane vlasti. Putovati su trebali Jonke, Čizmić, Anđelko Runjić i Ivo Baučić.⁵⁹¹ Iz izvještaja suradnika „Rade“, vidljivo je kako je umjesto Runjića na spomenutu konferenciju trebao putovati on. Iako se putovanje nije realiziralo, prenio je kako mu je Jonke kazao kako je bio u CK SKH na konzultacijama te mu je rečeno kako bi „bila velika greška kada predstavnici Matice hrvatske ne bi išli na taj simpozij, međutim, naglašeno je i rečeno, da se Matica mora apsolutno usmjeriti na to, da radi na

⁵⁸⁷ Pismo Lava Znidarčića Juri Petričeviću. 14. veljače 1970. Kutija 10. Osobni fond Jure Petričevića. HDA

⁵⁸⁸ Ibid. 31. prosinac 1971. Ibid.

⁵⁸⁹ Kušan, 2000., 76, 82-83

⁵⁹⁰ Kušan, 2000., 229-233

⁵⁹¹ Mirth, 2003., 401

kulturnom planu i da se u tom pravcu afirmira“.⁵⁹² Neka Kušanova pisma Nikoliću dopunjuju sliku kontakata na relaciji *Nova Hrvatska* – Jugoslavija, odnosno Hrvatska. Prilikom posjeta nekoliko svećenika i franjevacu Londonu, Kušan je razgovarao s biskupom Franićem, a kao najbitniju informaciju koju je dobio istaknuo je Franićevu izjavu kako Crkvi mnogi komunisti idu na ruku, a posebno Bakarić. Kada ga je Kušan pitao kako oni izvana mogu pomoći ovima u zemlji, Franić je bio vrlo oprezan i nije predložio nikakvu inicijativu.⁵⁹³ U pismima Nikoliću Kušan je pisao o spomenutim vezama s Institutom za migracije i narodnosti (tada se zvao Zavod). U kružnom pismu pretpplatnicima *Nove Hrvatske* pozvao je na prikupljanje pomoći za *HKL* te na kupnju izdanja Matice hrvatske.⁵⁹⁴ Sredinom lipnja 1971. godine Kušan je obavijestio Nikolića kako mnogi vodeći komunisti čitaju razna izdanja iz inozemstva, posebno *Hrvatsku reviju* i da su „mnogi oduševljeni idejama koje tamo nalaze, a drugi iz takve literature dobivaju idejne poticaje, koje rijetko mogu naći kod kuće ili bar ne u jednoj stoposto otvorenoj formi“. Zbog toga Kušan smatra da je važno pisati dobre političke analize i „ukazivati na moguća i poželjna rješenja“.⁵⁹⁵

Ante Smith Pavelić, osoba s bogatom predratnom i ratnom političkom karijerom, u ovome se poglavlju ističe kao politički emigrant koji se nije zalagao za rasformiranje Jugoslavije. Među ovdje spomenutim emigrantima najviše je surađivao s Radicom i Meštrovićem. Biografski podaci u njegovome dosjeu kažu da je rođen je 28. veljače 1903. u Zagrebu. Njegov otac bio je Ante Pavelić zubar, koji je među ostalim bio predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije. Osnovnu školu, gimnaziju i Pravni fakultet završio u Zagrebu te godinu dana diplomatske škole u Beogradu. Tri je godine proveo na dužnosti u Ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu. Nakon toga je služio kao diplomat u Rimu, Milanu, Parizu i Zürichu. Bio je konzul u Bernu kada je Jugoslavija kapitulirala, pa potom odlazi u Parizu i onda u New York gdje je do kraja rata. Vratio se u Pariz gdje se bavio odvjetničkim poslom, ali i historiografskom i publicističkom djelatnošću. Iako se zalagao za očuvanje Jugoslavije, držao je kako međunarodni odnosi nisu riješeni na ispravan način. Piše različite knjige, drži kao hrvatsko-srpski odnosi nije riješeni na pravi način. „Zbog toga je djelatnost Pavelića na tom planu neprijateljska i od koristi nacional fašistima/ustašama/ i drugim neprijateljima FNRJ“, konstatira Služba. Održavao je među ostalima veze s Dragišom Cvetkovićem, Pavlom Tijanom, Pavlom Ostovićem, Antom Ciligom i HSS-ovcima u SAD-u. Nije pripadao nijednoj

⁵⁹² SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 38. 22. listopada 1971. Dosje Branka Pešelja. HDA

⁵⁹³ Pismo Jakše Kušana Vinku Nikoliću. 16. rujan 1966. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

⁵⁹⁴ Ibid. 11. studeni 1967. 7. srpanj 1968. Ibid.

⁵⁹⁵ Ibid. 7. lipanj 1971.

emigrantskoj organizaciji, no njegovao je utjecajne veze u američkim političkim krugovima, pa je Služba zaključila da s obzirom na iskustvo i znanje može poslužiti istima.⁵⁹⁶

O njegovoj političkoj orijentaciji detaljno je izvjestio suradnik „Rade“ sredinom 1969. godine, nakon osobnog sastanka njih dvojice. Pavelić želi biti politički aktivan, ali se ne želi upuštati u političke avanture. On je za legalna rješenja, a protiv je terorizma. Nije bio HSS-ovac, ali je za rata podržavao Šubašića, pa Mačeka. Pavelić drži da hrvatski komunisti brane hrvatska ekonomska i politička prava bolje nego bi to činila bilo koja druga stranka i da ih u tome treba podržati. On je „izraziti antikomunista“, ali drži kao je i komunistička stranka samo stranka i sa njom se također može surađivati. Nadalje, Pavelić smatra da će doći do dogovora SSSR-a i SAD-a i da će pri tome doći do reorganizacije srednje Europe. To znači da će u tome području doći do daljnjeg jačanja utjecaja Zapada, a polazište za novi odnos snaga bit će Jalta. Na tome politiku grade ustaše i Crkva, a njoj bi trebao suprostaviti politiku HSS-a iz vremena Radića, prema kojoj je Jugoslavija jedino rješenje za Hrvate. Kombinacije o podjeli interesnih sfera užasavaju Srbe, pa bi s njima trebalo tražiti kompromis, a ne ići u separatizam.⁵⁹⁷

Od kontakata koje je ostvario s osobama iz zemlje, pored obitelji, valja navesti Čizmića, zatim Tuđmana koji mu je zahvalio na primljenoj knjizi *Kairska afera* i nekim drugim tiskanim stvarima ili pak Dragovana Šepića, bivšeg diplomata i šefa Šubašićeva kabineta, koji je kasnije radio u Ministarstvu kulture i nauka te predavao na Fakultetu političkih nauka.⁵⁹⁸ Već je spomenuto kako je bio u kontaktu i s Mužićem. Potonjeg je Služba kontaktirala prilikom obrade biskupa Franića, pa je upitan za svoje odnose s Pavelićem kazao da je u kontakt stupio posredstvom Ljube Bobana, koji predaje na Višoj političkoj školi u Zagrebu. Pavelić je tražio da mu pošalje petnaest knjiga *Razmatranja povijesti Hrvata* koju je Mužić napisao.⁵⁹⁹ Kontakti su postajali sve češći tako da je za 1970. godinu sačinjen detaljan pregled svih pisama i pošiljaka koje su razmijenili. Iz popisa je vidljivo da se najvećim dijelom radi o

⁵⁹⁶ Kratak rezime podataka za Pavelić-Simth Antu. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA. Čini se da jugoslavenske obavještajne službe sve do smrti nisu uspjele značajnije infiltrirati Pavelića. U pregledu iz 1968. godine stoji kako još nema ugrađenih suradnika. PREDMET: PAVELIĆ-ŠMIT ANTE, rezime djelatnosti u toku 1968. Ibid. Dokument iz sredine 1969. godine govori kako je Služba preko „Foruma“ nastojala poslati svojega doušnika na mjesto Pavelićeve osobne tajnice, koje je tada bilo ispražnjeno. Iako nije poznato je li došlo do realizacije do toga plana, sudeći prema izvještajima iz narednih godina to nije bio slučaj. RSUP SRH SDS. Centar Split. Informacija br. 470 od 22.X.1969. Ibid.

⁵⁹⁷ SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 11. 6. svibanj 1969. Ibid.

⁵⁹⁸ PREDMET: PAVELIĆ-ŠMIT ANTE, rezime djelatnosti u toku 1968. Ibid. Centar SDS Zagreb. Bez oznake. 20. studeni 1967. Ibid.

⁵⁹⁹ RSUP SRH SDS. Centar Split. Informacija broj 356. 9. prosinac 1967. Ibid.

razmjeni različitih članaka iz domaćih i emigranških tiskovina, zatim ostalog publicističkog te njihovog razmišljanja i ocjena raznih povijesnih događaja.⁶⁰⁰

Međutim, Pavelić je otišao i korak, pa čak i nekoliko koraka dalje od ovih kontakata, po naravi sličnim onima kakve su ostvarivali i drugi politički emigranti s osobama u zemlji. Tako je suradniku „Forumu“ predložio da se nekolicina mlađih ljudi iz Matice, spomenuvši Tuđmana, Holjevca, Pavletića i Šegedina sastane s pripadnicima umjerene političke emigracije te da se organizira okrugli stol na kome bi se raspravljalo o trenutno aktualnim pitanjima u Hrvatskoj.⁶⁰¹ Pavelićev razrađeniji i opširniji plan „Forum“ je doznao na sastanku s Radicom. Naime, Pavelić je predložio da se u zemlji stvori neformalna politička grupa ljudi, koji su izvan političkih struktura (a u nju bi ušao i „Forum“!), koja bi se povremeno sastajala i dogovarala kako ocijeniti pojedina politička zbivanja u Jugoslaviji. Osim toga, ona bi predlagala što bi bilo poželjno da, vezano uz pojedine političke događaje u Jugoslaviji, poduzimaju određene emigrantske grupe, poput HAA. Zapravo, radilo bi se na usuglašavanju stavova između spomenute grupe iz zemlje i grupacija u emigraciji, koji bi se onda iznosili u emigrantskoj štampi. Komunikacija bi bila dvosmjerna, budući da bi, prvenstveno preko Pavelića, koji se nalazi u Europi, raspolaze znatnim sredstvima i ima jako dobre veze u zapadnim krugovima, grupi u zemlji dostavljale informacije kako na neke političke procese i događaje u Jugoslaviji gleda Zapad. Pavelić objašnjava kako se nešto „što se iz jugoslavenske perspektive u borbi hrvatskih socijalističkih snaga u SKH i izvan njega čini korisno, na Zapadu katkada nije dobro gledano, bilo zbog nerazmijevanja, bilo zbog predrasuda ili različitih ukusa u stilu političke borbe i slično“. „Ova grupa bi mogla svoje drugove u Partiji, Matici i drugdje diskretno upoznavati, upozoravati i slično, tako da se postigne bolje ocjenjivanje hrvatskog zbivanja u zapadnoj javnosti.“ Ako se stave na stranu Pavelićeve osobne ambicije, Radica tvrdi kako je „točna ta njegova misao, da hrvatski komunisti kao i ljudi iz Matice nemaju dovoljno internacionalnog iskustva i da bi mogli napraviti neki potez koji bi značio isto što oni stvarno rade, a na Zapadu bi bio primljen s više razumijevanja, simpatije i ozbiljnosti“. Za primjer je uzeo Deklaraciju o jeziku, koja „kao akcija nije izvedena na način koji bi na Zapadu pobudio simpatije, nego da joj je srećom brutalna primitivna kontraakcija naknadno osigurala simpatije zapadnog javnog mijenja, ali da te reakcije nije bilo, ocjena zapadnog javnog mijenja bila bi za Deklaraciju posve negativna. Oni bi je ocijenili kao neozbiljnu intelektualnu lakrdiju koja smanjuje otpornost Jugoslavije, a to

⁶⁰⁰ Ibid. Informacija broj 20. 20. siječanj 1971. Ibid.

⁶⁰¹ Ibid. Centar Zagreb. Informacija broj 142. 16. travanj 1970. Ibid.

je ono zašto je Zapad prvenstveno zainteresiran u odnosu na Istok“. Radica zaključuje ovako: „Drugim riječima trebalo bi tehnički osigurati da hrvatska intelektualna emigrantska elita točno razumijeva zbivanja u Jugoslaviji, a komunistička i nekomunistička elita u Hrvatskoj može pravilno predviđati reakcija zapadnog javnog mijenja, jer zapadne vlade, koje su u principu na strani Beograda, neće moći imati slobodne ruke ako javno mijenje sa više pažnje i razumijevanja bude pratilo hrvatska nastojanja“. ⁶⁰²

Iako je održavao kontakt s njime te na neke načine i surađivao, Meštrović je, prema „Forumu“, imao i neke zadržke i primjedbe prema Pavelićevom djelovanju. Meštrović mu je kazao da on i Radica imaju rezerve prema Paveliću, koji je u posljednje vrijeme obnovio stara prijateljstva s NATO časnicima, koje je upoznao i s kojima je otvoreno surađivao nakon rata. Ta i još neka prijateljstva, koja su javna i otvorena, mogla bi biti kompromitirajuća za ljude u zemlji i u emigraciji. Iako su razgovori uglavnom bezazleni, ne smije se dobiti dojam kako je hrvatska stvar zapravo američka stvar. Drži kako je Pavelić donekle „zastario“, promatra hrvatsku politiku u kategorijama klasičnog hladnog rata. Isto tako, Pavelić nije u potpunosti spreman pomagati hrvatske intelektalce u inozemstvu koji nisu društveno ugledni ili neku publikaciju „koje ne ide bar posredno pod njegovu slavu“. Zaključuje kako Pavelić nije pogodna osoba da koncentrira sve kontakte iz Hrvatske i bude veza između ljudi u zemlji i emigraciji. ⁶⁰³

Meštrović se u ovome kontekstu posebno izdvajao među hrvatskim političkim emigrantima. Održavao je niz kontakata s istaknutim osobama u zemlji; uz Salaja i Pešelja, putovao je u Jugoslaviju, a imao je i priliku susresti se s Titom. U svojim sjećanjima, Meštrović je izdvojio večeru u Zagrebu iz 1969. godine, na koju je pozvao Bušića, Tomićića i Joju Ricova. Iste godine je upoznao i Tripala u Splitu, koji je na njega ostavio „odličan dojam“. Izričito kaže kako je, pišući u emigrantskim glasilima, te američkom tisku, između 1968. i 1971. godine podupirao politiku Savke i Tripala. Također, u američkom tisku je napisao članak u kojem je Tripala proglasio mogućim Titovim nasljednikom. ⁶⁰⁴ O spomenutom boravku iz 1969. godine Meštrović je pisao prijatelju Anti Kadiću. Kazao mu je kako je o svojim dojmovima napisao nekoliko članaka na engleskom jeziku, a jedan od njih je objavljen u Foreign Reportu uglednog londonskog časopisa *The Economist*. Taj je članak poslao i nekim osobama, a među njima su se našli ugledni američki političari poput Georgea Kennana i Zbigniewa

⁶⁰² RSUP SRH SDS. Centar Split. Informacija broj 314. 1. rujan 1970. Ibid.

⁶⁰³ RSUP SRH SDS. Centar Split. Informacija broj 315. 1970. Ibid.

⁶⁰⁴ Meštrović, 2003., 181, 226.

Brzezinskog. Intervju koji je s njime vodio Joja Ricov objavljen je u *HKL-u*. U pismu spominje kako je oklijevao dati intervju, no ipak je pristao, ali je naglasak stavio na svojega oca. Dodao je i da ga je Holjevac odgovarao od intervjuja, jer se baš kao i on bojao da će naškoditi *HKL-u*, no ljudi iz časopisa su inzistirali. Napisao je da mu se pismom javio i Ivan Mužić kazavši kako je niz ljudi ocijenio njegov intervju kao „pametan i trijezan“. Kratko se osvrnuo na položaj Jugoslavije, a neizravno i na hrvatsku političku emigraciju. Zapisao je: „Razgovarajući sa jugoslavenskim službenim predstavnicima dobio sam dojam da oni smatraju da u stvari jedino vanjska konjunktura može srušiti današnju Jugoslaviju“. Potom je kazao kako jugoslavenske vlasti oružana aktivnost hrvatskih emigranata „smeta i ljuti ali to neće srušiti režim i državu“.⁶⁰⁵ Dakle, trebalo je pronaći saveznike unutar zemlje, što je dio hrvatskih političkih emigranata činio, kao i izvan zemlje. Zato Meštrović, kao i niz drugih emigranata piše u prestižnim časopisima zapadnog svijeta, zato šalje pisma i proteste zapadnim državicima u kojima ukazuje na neodrživost Jugoslavije na duži rok, kao i probleme za cijelu Europu, pa i šire koje uzrokuje njeno postojanje. Umjesto ubacivanja manjih naoržanih skupina u zemlju ili napada na jugoslavenska konzularna predstavništva i veleposlanstva, Meštrović je svrsishodnijim smatrao potaknuti glavnog urednika austrijske države radio-televizijske kuće Alfonsa Dalmu⁶⁰⁶ da ako spomenuta kuća bude pravila emisiju o Jugoslaviji, svakako intervjuira i Tripala, kao predstavnika mladih i naprednih snaga. Kao osobu preko koje se može doći do Tripala, Meštrović je naveo Šimu Đodana.⁶⁰⁷ Meštrović je očito nastojao afirmirati i po potrebi pomagati raznim elementima unutar hrvatskog reformnog pokreta. Tuđmanu je primjerice nastojao ishoditi stipendiju ili privremenu profesuru na temelju koje bi boravio u SAD-u semestar ili dva te vršio znanstvena istraživanja.⁶⁰⁸

Bogdan Radica ne samo da je održavao niz pismenih kontakata, nego je imao priliku sastati se s čitavom plejadom ljudi iz domovine. Olakotna okolnost u tome bila je činjenica kako je u obitelj njegove supruge kraj Firenze posjedovala imanje na kojem je često boravio, pa se zaista, Nikolićevim rječnikom, nalazio „pred vratima domovine“. Za početak treba kazati kako je Radica barem u dva navrata nastojao doći u zemlju. Izvještaj u njegovome dosjeu iz druge polovice 1969. godine govori o tome kako je od jugoslavenskog Sekretarijata inostranih

⁶⁰⁵ Pismo Mate Meštrovića Anti Kadiću. 19. listopada 1969. Osobni arhiv Mate Meštrovića.

⁶⁰⁶ Pravo ime bilo mu je Stjepan Tomičić. Rođen je u Otočcu 1919. godine, a preminuo u Beču 1999. U međuratnom periodu pisao je za list *Hrvatska straža*, a od 1941. do 1943. godine radio je za novinsku agenciju „Croatia“. Zemlju je napustio 1945. godine, nastavivši novinarsku karijeru u Austriji i Zapadnoj Njemačkoj.

⁶⁰⁷ Pismo Mate Meštrovića Alfonsu Dalmi. 16. rujan 1969. Osobni arhiv Mate Meštrovića.

⁶⁰⁸ Pismo Mate Meštrovića profesoru Philipu E. Moselyju. 8. prosinac 1968. Ibid.

poslova nastojao dobiti dozvolu za posjet Splitu i eventualnu mogućnost za razgovor s Bakarićem i Tripalom. Odgovoreno je da je neprijateljski radio protiv Jugoslavije, te da je nerealno kad postavlja pitanje svog posjeta i razgovora sa visokim dužnosnicima. Donosi se i informacija kako je Meštrović u ljeto iste godine u jednom razgovoru s Tripalom pitao može li Radica doći u Jugoslaviju, na što je Tripalo odgovorio da ne vidi razloga zašto Radica ne bi došao, ali Radica nije dalje htio potezati ovo pitanje jer se bojao onoga što je rečeno u SIP-u.⁶⁰⁹ I uhićeni Mirko Vidović na ispitivanju o njegovom sudjelovanju na drugom *Revijinom* simpoziju kazao je kako je Radica u ljeto 1971. godine namjeravao doći u zemlju. Navodno su ga neki odvrćali od te ideje, tvrdeći kako će biti uhićeni ili slično.⁶¹⁰ Radica tako na koncu nije otišao u Jugoslaviju za trajanja reformnog pokreta. Od ostalih stvari koje su jugoslavenskim obavještajnim službama vezano uz Radicu zapele za oko (mora se naglasiti kako su u Radičinome dosjeu određene praznine, a ostaje nejasno kako je do njihovog nastanka došlo) treba se spomenuti kontakt s Tomićićem. Prema dosjeu, Radica krajem 1968. godine stupa u kontakt s uredništvom *HKL-a*. „Smatra list sjajnim, listom koji „odiše hrvatskim humanističkim osjećajima“ i zahtjeva redovitu dostavu lista.“⁶¹¹ Veća aktivnost zapažena je i na relaciji Radica – Tuđman: „U toku 1969. godine zapaženi su intenzivni kontakti Radice s Tuđman Franjom iz Zagreba. Između ostalog, Radica se posebno angažirao na reklamiranju Tuđmanove knjige „Velike ideje i mali narodi“, dajući posebne reklamne priloge istoj u emigrantskom listu „Hrvatski glas“, upućujući istovremeno čitaoce na Tuđmanovu adresu u Zagrebu. S druge strane Radica se posebno angažirao na organiziranju Tuđmanovog ponovnog dolaska u SAD, a Tuđman koristi njegovo ime, kao garanciju prilikom slanja određenih molbi radi učestvovanja s predavanjima ili boravka na pojedinim fakultetima Zapadne Evrope ili Amerike i Kanade.“⁶¹²

Kao i neki drugi emigranti, Radica je Nikoliću pisao o svojim kontaktima s ljudima iz zemlje. Već 1966. godine govori o susretu sa Šegedinom, za kojega je ustvrdio da je Hrvat i to ne taji, ali je jako rezerviran što se tiče politike.⁶¹³ I Radica se dopisivao s Mužićem, a potomji ga je i posjetio u Italiji. Radica je iz spomenutog razgovora među ostalim zaključio da i marksistička i ona inteligencija koje to nije ide za time da ostvari konfederaciju koja bi Hrvatskoj donijela dovoljno nezvisnosti da se može dalje nastaviti razvijati. Domaći intelektualci s velikim

⁶⁰⁹ Bogdan Radica – podaci. 7. studeni 1969. Zagreb. Dosje Bogdana Radice. HDA

⁶¹⁰ Informacija 318. 23. rujan 1971. Split. Ibid.

⁶¹¹ Zagreb, 13. ožujak 1969. Ibid.

⁶¹² Predmet: Radica Bogdan, osoba sa kojom je okrivljeni Tuđman dr. Franjo održavao vezu. 19. travanj 1972. Ibid.

⁶¹³ Pismo Bogdana Radice Vinku Nikoliću. 10. studeni 1966. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

nepovjerenjem gledaju na ideje izvana, pogotovo one o revoluciji, jer mogu „upropastiti racionalan razvoj kod kuće“. Mužić je kazao da im svaka suradnja s emigracijom ukoliko nije čisto kulturna i intelektualna, smeta. Priznao je i da moraju u određenoj mjeri surađivati s vlastima te je sukladno tome kazao Radici kako će ih po povratku obavijestiti o sastanku s njime.⁶¹⁴ Nekoliko dana kasnije Radica je izvijestio Nikolića da se u Rimu sastao s biskupima Šeperom i Kokšom.⁶¹⁵ Mužić je Radici krajem sredinom 1971. godine pisao kako je stanje u Hrvatskoj loše i kako strahuju od intervencije vojske, ali i Sovjeta. Bakarića se uspoređuje s Khuenom, amandmani nisu donijeli nikakvu stvarnu promjenu, a zaustavljen je i projekt autoceste Zagreb-Split.⁶¹⁶ Nikolić je doznao i o Radičinom već spomenutom susretu s Ivanom Zvonimirom Čičkom. Radica je napisao da mu se potonji javio telefonom iz Pesara, dodavši da su mu on i supruga Nina kupili hlače i još neke stvari. Ocijenio ga je dinamičnim. Čičak mu je kazao da smatra kako je Tito uplašen demonstracijama koje su uslijedile nakon proslave Radićeva rođendana, dodavši da će to ponoviti na jesen kada će tražiti da se Đodan i Veselica rehabilitiraju. Stanje je ocijenio prilično teškim, ali je izrazio nadu da će hrvatski komunisti uspjeti izboriti maksimum ekonomske samostalnosti. Radica je na koncu dodao kako smatra pozitivnim što se Čičak izjasnio protiv Jelićeve prosovjetske politike.⁶¹⁷ Početkom listopada 1971. godine Radica je prenio Nikoliću svoje dojmove sa kongresa Societe Europeenne de Culture u Rimu, koji se održao 28. rujna, a gdje je bili i Danilo Pejović, Ivo Frangeš, Zlatko Gorjan, Ivan Ilić (Srbin, što dodaje Radica), Vilim Svečnjak, Marino Tartaglia, Vladimir Filipović, Pavao Vuk Pavlović itd. Najviše je razgovarao s Pejovićem, jer ga je poznao otprije te Frangešom. Kazao je da su bili jako srdačni i da svi oni znaju za njih i *Reviju* i jako ju cijene. Doduše, ne slažu se sa svim stavovima iznesenim u *Reviji*, ali su nahvalili Petričevića i Nikolića. Prema njima, ostale emigrantske novine i časopisi ne predstavljaju snagu koja bi imala potporu u zemlji. Strašno ih brinu Sovjeti, a veliku je štetu nanio Jelić, jer vlasti šire vijesti kako je sva emigracija složna s Jelićem. Složili su se da bi trebalo pokrenuti jedan novi list, neku vrstu *Hrvatskog tjednika* u emigraciji, pogotovo ako bi došlo do njegove obustave u zemlji. Naglasili su da su mogućnosti za ostvarivanje potpunih hrvatskih zahtjeva

⁶¹⁴ Ibid. 16. srpanj 1969. Ibid.

⁶¹⁵ Ibid. 20. srpanj 1969. Ibid.

⁶¹⁶ Ibid. 21. kolovoz 1971. Ibid.

⁶¹⁷ Ibid. 7. kolovoz 1971. Ibid.

vrlo ograničene, ali da su na najboljem putu da se ipak postepeno ostvare. Upozorili su na potrebu visokog stupnja opreza u kontaktima s političkim emigrantima.⁶¹⁸

Najvidljiviji iskaz povezivanja pojedinaca i struktura iz zemlje s emigrantima, među kojima je bilo i onih političkih, jest osnivanje društava prijatelja Matice hrvatske. Prvo je osnovano 25. ožujka 1967. godine kao Hrvatska kulturna udruga Basel, a pod imenom Kroatisher Kulturverein ogranak Matice hrvatske Basel počinje djelovati točno godina dana kasnije. Tada je utemeljiteljska skupština brojala 82 člana. Dragan Hazler bio je inicijator i suosnivač, inače magistar farmacije. O ciljevima društva Hazler bilježi sljedeće: „Osnutkom OMH-BS (Ogranak Matice hrvatske-Basel op. au.) išlo se je na stvaranje nacionalno-kulturne institucije, koja će okupljati hrvatsku inteligenciju i radništvo na kulturno-istraživački rad te zavičajno i vjersko druženje. Samo kroz te specifičnosti udruge mogli smo se osloboditi srpsko-jugoslavenske supremacije i preuzeti na sebe brigu o Hrvatima u ovom dijelu dijaspore. Za takvo usmjerenje dobivena je početkom veljače 1968. usmena preporuka od predsjednika Matice hrvatske u Zagrebu, profesora Farmaceutskog fakulteta, dr. Hrvoja Ivekovića.“ Nadalje, Hazler navodi pedesetak imena, niz njih iz domovine, koji su na neki način bili povezani s ovom udrugom, a među njima Bušića, Đodana, Gotovca, Holjevca, Jonkea, Komaricu, Šegedina, Šošića, Tomićića, Tuđmana, Vaupotića, a od političkih emigranata Mandića, Nikolića, Radicu, Salaja, Pavla Tijana. Spominje i Velimira Tomulića kome je jugoslavenski generalni konzulat zaplijenio jugoslavensku putovnicu zbog njegovog članstva u izvršnom odboru ovoga društva. Osnovana je knjižnica i čitaonica, održavaju se predavanja o hrvatskoj povijesti i kulturi, članstvo prisustvuje misama, a jednom tjedno komentiraju se događaji u domovini. Jasno, postojao je i društveno-zabavni program, pa je društvo imalo i orkestar. Već tijekom 1968. godine iz Švicarske, Njemačke i Njemačke učlanilo se oko 400 članova. Iduće godine od članova izvan Basela utemeljena su društva prijatelja Matice u gradovima Geneve, Karsau, Luzern, St. Louis i Winterthur. Ono osnovano u Zürichu sredinom 1971. godine nakon Karađorđeva preimenovano je u Hrvatsku kulturnu zajednicu koju je donekle Jugoslavija tolerirala. U istome periodu članstvo baselske udruge palo je svega na tridesetak, jer od Jugoslavije označeno kao neprijateljsko, pa se suočavalo s još većim pritiscima i opstrukcijama nego prije Karađorđeva. I ono se aktiviralo u pružanju pomoći progonjenima, baš kao i zaklada Samoodređenje. Društvo nastavlja djelovati i dalje te je začetnik mnogih akcija. Hazler je kronološki otprilike rekonstruirao nastanak i nekih drugih

⁶¹⁸ Ibid. 5. listopada 1971. Ibid. Kušan u svojim memoarima također piše da ga je Radica obavijestio o susretima s nizom predstavnika Matice te Društva književnika Hrvatske, koji su oštro kritizirali emigrantski tisak, dočim su samo za *Reviju* imali neke pozitivne komentare. Kušan, 2000., 229

ogranaka: Frankfurt na Majni (Stanislav Janović), Lidingö/Stockholm (Branko Salaj), Pariz (Neven Štimac)⁶¹⁹, Karsau/Rheinfelden (Viktor Soldo), Karlsruhe (Krunoslav Grizelj), Geneve (Josip Kirac), Niederzier (Željko Cernić), New York (Josip Badurina), Freiburg (Branko Dilberović). Kao i u slučaju baselskog ogranka, Hazler tvrdi: „Sve se to odvijalo dogovorno s MH u Zagrebu.“ Procjenjuje kako je Matica imala oko 100 000 članova i simpatizera u emigraciji krajem 1971. godine. Kroz kontakte, razmjenu knjiga i raznih materijala, susrete i sl. „Matica hrvatska je odigrala svoju najveću povijesnu ulogu u službi hrvatskom narodu.“ „Ona je postala žrtvom te uloge, ali je iz nje rastao udruženi državotvorni duh svih Hrvata ma gdje oni bili. Kroz Matičin nauk pokazali smo svijetu da je jugoslavenska satanizacija Hrvata neutemeljena.“⁶²⁰ Hazlerove zaključne riječi, iako prožete idelizmom, ipak ilustriraju koliku je važnost ova Matičina akcija imala za hrvatsku emigraciju, uključujući i dio političke. Tvrdnja o korištenju „Matičina nauka“ kao oruđa kojim se pobijala „jugoslavenska satanizacija Hrvata“ odnosi se na činjenicu kako se Matica nikako nije mogla dovesti u vezu s naslijeđem NDH, koje je često opterećivalo rad hrvatskih političkih emigranata bili oni na neki način vezani uz to nasljeđe ili ne. Politički emigranti koji su prihvatili rad kroz Matičine inozemne ogranke pokazali su političku zrelost i taktičnost, svrstavajući se uz takvu inicijativu, s kojom se možda i nisu u svemu slagali.

Pored onoga u Baselu, nešto više podataka pribavljeno je o radu ogranaka u Švedskoj te u Chicagu. Na temelju svog političkog opredjeljenja i iskustava u emigraciji⁶²¹ te kontakata s

⁶¹⁹ Bušić je pisao Meštroviću kako se sastao s Danilom Pejovićem i Šimom Đodanom u Parizu, budući da su oni prisustvovali osnivanju tamošnjeg Društva prijatelja Matice hrvatske. Dodao je da će ubrzo posjet stići i Petar Šegedin. Osobni arhiv Mate Meštrovića.

⁶²⁰ Hazler, Dragan. „Kroatischer Kulturverein ogranak Matice hrvatske Basel“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 145-153

⁶²¹ Branko Salaj za sebe tvrdi da je bio „specifična pojava“ u hrvatskoj političkoj emigraciji, što ima uporišta u stvarnosti. U početku boravka u emigraciji posebno je dobre veze održavao s HSS-om i Krnjevićem. Tvrdi kako je brzo shvatio da politička emigracije previše energije troši na prošlost, odnosno tumačenje sebi i drugima zašto su neke snage djelovale na način kako su djelovale. Mnogo je energije posvećivao kulturnom i obrazovnom radu među Hrvatima u Švedskoj, posebno mladih, ali i upoznavanju švedske javnosti s hrvatskom poviješću, kulturom i trenutnim položajem u Jugoslaviji. Nije nevažno da je bio i prijatelj švedskog premijera Palmea još iz studentskih dana, a zauzimao je važnu poziciju u švedskom Savezu poslodavaca, koji je uz sindikate imao ključnu ulogu u kreiranju ekonomske politike u zemlji. Što se tiče odnosa Zapada prema Jugoslaviji, a onda i možebitnoj potpori hrvatskoj nezavisnosti, Salaj je na početku svojega emigrantskog staža i o tome stvorio vrlo jasan dojam. Uspjelo mu je dobiti stipendiju za jedno francusko sveučilište, koje je financirala američka organizacija Free Europe, a na kojem su se školovali mladi ljudi iz europskih zemalja pod sovjetskom kontrolom. Tu se trebala obrazovati i stvoriti nova vlast ili barem dio političke elite za te zemlje, koje bi zamijenile dotadašnje komunističke režime. Bio je to dio Eisenhowerove strategije koja je predviđala prestanak politike containenta, odnosno zadržavanja komunizma i prelazak u oslobađanje zemalja koje su se našle u sovjetskoj sferi. Nakon nastave na sveučilištu, slijedila je nastava u američkoj školi, koja je bila organizirana po sekcijama. Česima i Slovcima bilo je dopušteno organizirati posebne sekcije, dok Hrvatima to nije bilo omogućeno; tek su se izborili za postojanje podsekcije unutar jugoslavenske grupe. Dok su Česi pristali na odvajanje Slovaka u posebnu grupu, što su Amerikanci prihvatili, Srbi (kojih je bilo dvadesetak, a Hrvata tek nekoliko) nisu pristali na odvajanje Hrvata, što su Amerikanci poštovali. Salaj tvrdi kako je upravo na tome

ljudima u Hrvatskoj, Branko Salaj odlučuje osnovati ogranak Društva prijatelja Matice Hrvatske. Govoreći o njegovim kontaktima s vodećim matičarima, Salaj posebno ističe Zvonimira Komaricu, koji je bio predsjednik Matičinog odbora za inozemstvo, a u razgovorima se usudio istupati slobodnije, jer je nekada bio dio jugoslavenskih obavještajnih struktura. Pored Komarice, najhrabriji u formuliranju svojih prohrvatskih stavova bio je Tuđman. Salaj je imao priliku upoznati cijelo Matičino vodstvo, pa je tako tjedan dana boravio s Đodanom u Dubrovniku. Salaj svjedoči da je taj krug ljudi želio stvaranje samostalne hrvatske države, no bilo mi je jasno kako u trenutnim uvjetima to nije moguće. S takvim dojmom o toj grupi, Salaj je bio spreman na suradnju i pridruživanje Matičinim inicijativama. Ideju o pomirdbi Hrvata shvaćao je kao suradnju demokratskih Hrvata i hrvatskih komunista, osim onih koji su počinili zločine u ratu i nakon rata. Jugoslavija je bila međunarodno priznata zemlja s čvrstim režimom i mogućnosti za njeno rušenje izvana bile su gotovo nikakve. Hrvatski su komunisti bili dio vlasti i valjalo ih je ohrabriti da počnu razmišljati u pravcu stvaranja samostalne hrvatske države i dati im osjećaj kako će oni u tome procesu odigrati najvažniju ulogu. Tako se Salaj odlučio na formiranje spomenutog ogranka i to u dogovoru s Maticom. Bila je to nova inicijativa, koja je često nailazila na nepovjerenje među Hrvatima. Društvo se donekle nalazilo u paradoksalnoj poziciji, jer je pozivanjem na suradnju s Maticom posredno priznavalo Jugoslaviju, dok su njegovi članovi zastupali potrebu stvaranja samostalne hrvatske države. Kasnije će se Salaj zbog ovakvog i sličnog djelovanja morati suočavati s optužbama da radi na stvaranju nekakve treće, demokratske Jugoslavije. Društvo je primalo pozive u jugoslavensko veleposlanstvo odnosno konzulat, no na njih nije odgovaralo. Bilo je i raznih pritisaka na članove, ponuda za doušničku djelatnost i pokušaja ubacivanja ljudi koji su radili za jugoslavenske službe. No sve su se te teškoće isplatile budući da je suradnja i pozivanje na jednu kulturnu ustanovu, koja je provodila jednu „hrvatsku politiku“, kako kaže Salaj, a kojoj se nije mogla pripisati nikakva fašistička ili zločinačka prošlost, bila velika prednost pri kontaktu s domaćim vlastima. U proljeće 1971. godine delegacija Društva na čelu sa Salajem posjetila je premijera Palmea, koji im je kazao kako neće imati problema dok surađuju s jednom kulturnom institucijom s kojom Švedska ima prijateljske odnose. Nakon razgovora, koji nije bio ugodan jer su se delegati Društva žalili na antihrvatsku kampanju Jugoslavenskog saveza povodom oružanog napada Barešića i Brajkovića na konzulat u Goteborgu, Palme je dao izjavu novinaru službene švedske agencije

primjeru shvatio koliki manevarski prostor zagovaratelji hrvatske samostalnosti imaju na Zapadu. Razgovor autora s Brankom Salajem. 30. listopada 2014. Zagreb. Vidi i: Salaj, Branko. „Društveni rad s iseljenicima – švedsko iskustvo“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998., 189-197

kako će švedska vlada razmotriti prijedloge kulturne suradnje s hrvatskim useljenicima koje su mu delegati Društva izložili. U izjavi uopće nije spomenuo Jugoslaviju, što se ne čini mnogo, ali u tadašnjem kontekstu nije bilo zanemarivo.⁶²²

Jasno, i jugoslavenske tajne službe bile su obavještene o Salajevoj djelatnosti, pa u jednom izvještaju o toj temi stoji sljedeće: „Saradnici „Joko“, „Loda“, kao i drugi, ukazuju na aktivnost Salaj inž. Mate (Branka op. au.), koji živi u Stockholmu već 17 godina, švedski je državljanin i kao takav povremeno dolazi u SFRJ. On u ime Matice hrvatske zakazuje sastanke svih Hrvata na određenom području, u cilju učlanjivanja u tzv. „Odbor Matice hrvatske“. Navedeni saradnici sreli su ga u Malmöu i Göteborgu, a poznato im je da on na isti način djeluje i u drugim gradovima Švedske. Interesantno je spomenuti da HOP organizirano bojkotira aktivnost Salaja postavljajući mu pitanja da li ga je UDB-a uputila da tako radi. Salaj u tim prilikama odmjereno odgovori da je znao da će dobiti takova pitanja i odgovore, zahvali se i upozori: „Nemojte kasnije kazati da vas nismo pozivali“.⁶²³

Vraćajući se na trenutak na odnose ogranaka Društva prijatelja Matice, zatim Matice te jugoslavenskih diplomatskih i konzularnih predstavništava, prilikom osnivanja ogranka u Parizu, pri čemu su glavnu riječ vodili Neven Šimac, Vice Vukojević i Josip Milić, bili su prisutni Danilo Pejović kao potpredsjednik Matice, Šime Đodan, a bio je pozvan i jugoslavenski veleposlanik, kojega je zamijenio generalni konzul Nedeljko Zorić. Iako je suradnik „Putnik“ izvjestio da nitko u govorima nije prekoračio „granice dozvoljenog“, veleposlanik Vejvoda je u izvješću ministru vanjskih poslova Tepavcu i Savki napisao da se nacionalizam najviše ispoljio kod Vukojevića, Đodana i donekle svećenika Šanjeka. Nakon Karađorđeva Vukojević je uhićen i dio optužnice govorio je kako je radio na organiziranju „kontrarevolucionarne grupe koja je djelovala u okviru „Matice hrvatske“, da među iseljenicima hrvatske narodnosti u inostranstvu stvore mrežu organizacija radi širenja nacionalističko-separatističke ideologije i sinkronizacije svog neprijateljskog djelovanja, protiv postojećeg društvenog i državnog uređenja u SRH s neprijateljskim radom ekstremne političke emigracije u inoezmvstvu“. Na sudsku raspravu pozvan je i konzul Zorić, koji je pak izjavio da je Vukojević iznosio ekstremne stavove, iako je potonji govorio o hrvatskoj

⁶²² Razgovor autora s Brankom Salajem. 30. listopad 2014. Zagreb.

⁶²³ Izvadak iz informacije broj 138. 15. travanj 1970. Split. Dosje Ante Cilige. HDA

državnosti do 1918. godine, čime su ekstremniji emigranti bili nezadovoljni. U konačnici je taj dio optužnice bio odbačen.⁶²⁴

Prema riječima Vlade Glavaša, prvo Društvo prijatelja Matice hrvatske stvoreno je u Vancouveru, a potom ono u Chicagu, na njegovu inicijativu. U radu društva pomagao mu je i Vice Vukojević. Tako je Glavaš već u proljeće 1968. godine započeo s distribucijom, odnosno prodajom Matičinog materijala. Uz Matičina izdanja razmjenjivala su se i pisma s njenim vodećim članovima. Glavaš tu ističe Tuđmana, za kojega kaže da je bio „plemenita duša i otvorena srca“. Komunikacija nije bila izravna nego su se pisma razmjenjivala preko nekolicine svećenika. Glavaša i ostale najviše su zanimala zbivanja oko Deklaracije o jeziku te tijek evolucije kod hrvatskih intelektualaca i komunista, koji su donedavno za njih bili ortodoksni Jugoslaveni. Tuđman im je, prema Glavašu, iskreno priznao kako pojedinac mora iskusiti stanovite događaje da bi spoznao pravu narav nečega, što se prvenstveno odnosilo na položaj Hrvatske u Jugoslaviji. Osim Tuđmana, Glavaš podcrtava i kontakte s Bušićem. Od informacija koje im je Bušić slao o zbivanjima u zemlji svakako iskaču njegovi negativni dojmovi o Savki i Tripalu te njihovim nastojanjima.⁶²⁵ U već spomenutome izvještaju suradnika „Rade“ o razgovoru s Jonkeom nakon njegovih konzultacija u CK SKH piše: „U vezi formiranja društva prijatelja „Matice hrvatske“ u New Yorku koje se održava 6.11.1971. godine od strane CK SKH mi je rečeno, da ne bi trebalo ići na osnivačku skupštinu kako ne bi ispalo da je Matica inicijator stvaranja društvu, međutim, da je ta akcija pozitivna“. U istom se dokumentu spominje kako „Vlado Gotovac kao urednik „Hrvatskog tjednika“ planira da putuje u Zapadnu Njemačku gdje bi posjetio distributere i neke čitaoce „Hrvatskog tjednika“.“⁶²⁶

Dočim su svojevrsni Matičini ogranci bili osnivani za vrijeme hrvatskog reformnog pokreta te se ugasili nakon njegova sloma, u Australiji je pak 1973. godine osnovana Matica hrvatska u Australiji. Taj događaj zapeo je i jugoslavenskim obavještajnim službama, pa se u izvještaju među ostalim i bilježi: „Osnivačka skupština „Matice Hrvatske u Australiji“ je održana 27.10.1973. godine u Sidneju. Na njoj je utvrđen zvaničan naziv organizacije, izabrano rukovodstvo i usvojena platforma njene delatnosti. Bosnić Ante je podneo referat, u kome je obavestio prisutne da oni predstavljaju skup „umerenih Hrvata Australije“ i izneo njihova gledanja na buduću aktivnost „iseljenika Hrvata“. Suština njegovog referata svodi se na to da

⁶²⁴ *Dosje 240271: Udbin dosje o Vici Vukojeviću*. Ur. Bruna Esih. Udruga Hrvatski križni put. Zagreb, 2015. 68-69, 73-74

⁶²⁵ Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

⁶²⁶ SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 38. 22. listopad 1971. Dosje Branka Pešelj. HDA

ekstremni elementi rade na štetu hrvatskog naroda i domovine; da iseljeni Hrvati moraju imati veze sa domovinom, jer su oni neotuđivi deo te zemlje; da hrvatki život nije počeo niti će se završiti da Mikom Tripalom i Savkom Dabčević, koji su kažnjeni od svoje partije kao što čine i druge partije sa neposlušnima; da iseljeni deo Hrvatske mora čuvati i boriti se za svoju kulturu, a što će raditi najužom saradnjom sa domovinom samo na kulturnom i zabavnom polju; da se isključuje politika i ekstremna delatnost, jer se u prošlosti pokazalo da donosi štetu Hrvatskoj i njenoj emigraciji. Ovaj referat je prihvaćen kao platforma organizacije. Prihvatanje ovakve platforme obrazloženo je „činjenicom“ da se „umerena grupa Hrvata“ uverila u „štetnost“ terorizma“. ⁶²⁷ Jedan izvor drukčije provenijencije također govori o istome događaju. Radi se o Antunu Babiću, koji je sudjelovao u stvaranju ove organizacije i koji je izabran za tajnika ogranka u Sydneyju. Babić svjedoči kako je organizacija osnovana bez ikakvih kontakata s ljudima u domovini, a glavna je namjera bila održati živom Matičinu tradiciju. Babića se može uzeti kao primjer još jednog vida utjecaja hrvatskog reformnog pokreta na emigraciju. Naime, Babić tvrdi kako je upravo Hrvatsko proljeće bilo jedno od glavnih faktora koji su ga potaknuli da se angažira u radu hrvatske političke emigracije. Posebno su ga se dojmili radovi o Stjepanu Radiću, a jedan od njih objavio je i Tuđman u *Hrvatskom tjedniku* naslova „Živi Radić“. Tako se Babić učlanio u HSS i postao jedno od prvih imena te organizacije na australskome kontinentu. ⁶²⁸ S ovim primjerom, ali i Hazlerovom procjenom broja članova u društvima prijatelja Matice, treba dovesti u vezu i jednu Đodanovu izjavu: „Treba reći da je 1971. godina dinamizirala hrvatsku emigraciju i proljećari su joj dali jednu moderniju dimenziju i pokazali da ovdje nije zamro hrvatski oslobodilački pokret“. ⁶²⁹

Prije obrade razdoblja nakon Karađorđeva, potrebno se vratiti na Kušanovu opasku o suradnji s Institutom za migracije i narodnosti, odnosno Salajevo svjedočenje o Matici hrvatskoj kao instituciji iz Hrvatske koja je uspostavila široku suradnju s određenim emigrantskim krugovima. Naime, spomenuti je Institut slijedio isti trend, iako u daleko manjem obujmu. No, ono što ga čini važnim i indikativnim jest činjenica da se radilo o državnoj instituciji. Autor ovoga rada razgovarao je s Boženom Vranješ-Šoljan, danas redovnom profesoricom na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja je netom nakon završetka studija zaposlena kao asistent u Institutu početkom travnja 1970. godine. U to vrijeme kao novi čelnik Instituta dolazi Nikola Žic, koji je bio kadar saveznog ministarstva vanjskih poslova.

⁶²⁷ Indikativna informacija SSUP broj 18. 29. siječanj 1974. Dosje Vjekoslava Vrančića. HDA

⁶²⁸ Razgovor autora s Antunom Babićem. 17. prosinac 2014. Zagreb.

⁶²⁹ Đodan, 1998., 621

Prije toga je obnašao dužnost konzula u više zemalja, a u Australiji je pokušao atentat na njega. Institut nije imao točno utvrđen profil rada, posjedovao je iseljeničku zbirku koja je stvorena donacijama iseljenika. Međutim, Nikola Žic bio je jedan od pristalica nove politike CK, koja je inagurirana početkom 1970. godine na Desetoj sjednici, pa je u dogovoru sa CK SKH odlučio da se Institutu dodijeli još jedna zadaća, ponovno u duhu te nove politike. Zavod je trebao postati kanal kroz koji bi se mogao čuti glas hrvatskih iseljenika, koji je do tada bio dobim dijelom zanemarivan. To se odnosilo i na dio političke emigracije, koja je do tada bila listom smatrana ustaškom. Ideja je bila da se u Institutu čitaju listovi hrvatskih političkih emigranata i da se vidi što ti ljudi zapravo žele. Zaposlenici su čitali te listovi i pisali informacije o tome za CK. Tako je hrvatski državni vrh dobivao informacije o tome kako diše hrvatska emigracija. Institut je uspostavio veze s određenim emigrantskim krugovima, uglavnom umjerenim intelektualcima. Oni su bili predmet interesa Instituta, proučavalo se što oni zamjeraju partiji i vlasti te kako bi se s njima mogao uspostaviti određeni dijalog. Bio je presedan da se na taj način tretira politička emigracija. Vranješ ističe još jedan primjer djelovanja Instituta koji je odudarao od dotadašnje prakse. Kako je Žic imao neke veze na televiziji, uspio je isposlovati da Vranješ ide na turneju s emisijom „Zvuci rodnoga kraja“, koja je govorila o iseljenicima. Valjalo je anketirati radnike na privremenome radu o raznim pitanjima, od toga kako su se snašli u zemljama imigracije, do toga što misle o promjenama u zemlji nakon Desete sjednice. U mjesec dana obišao je niz velikih europskih gradova. U to vrijeme je počeo izlaziti *Tjedni list omladine* ili *TLO*, čiji su urednici zamolili Vranješ da napiše reportažu o svojem radu i dojmovima spomenute turneje. Tekst je bio dosta otvoreno pisan, a naslov bombastičan. Stajalo je da je 750 000 Hrvata na privremenom radu u inozemstvu. Žic je zbog toga dobio protestno pismo jugoslavenskog konzula u Austriji, koji je tražio da se Šoljan kazni, jer je među ostalim napisala kako probleme hrvatskih iseljenika u većoj mjeri rješava Katolička crkva i njene misije nego li jugoslavenska diplomatsko-konzularna predstavništva. Ipak, Žic je Vranješ u ovome slučaju zaštitio. Opisani rad Instituta prekinut je nakon Karađorđeva, a zaposlenici su zapravo rastjerani.⁶³⁰

Kao zanimljivost mogu se navesti i navodni planovi za jedan drukčiji oblik suradnje osoba i organizaciju u emigraciji i zemlji. Suradnik „Rade“ prisustvovao je sastanku na kojem su pored njega i već spomenutog Lamera bili ing. Zvonimir Pavičić zvan Risto i ing. Ivo Milašinović. Razgovarali su o osnivanju Hravstke gospodarske banke. Pavičić je rekao da bi se uskoro trebali sastati s ing. Ivicom Gažijem i Holjevcem, „jer da oni mnogo računaju na

⁶³⁰ Razgovor autora s Boženom Vranješ-Šoljan. 11. ožujak 2015. Zagreb

pomoć Lamera i ostalih u inostranstvu“.⁶³¹ Osim što je smatrao kako Hrvate u emigraciji može zastupati jedino HSS, Lamer je držao kako nema smisla stvarati opoziciju protiv službene politike Jugoslavije, nego ići na jačanje hrvatske ekonomije i pomoći napore Savke, Haramije, Perišina itd. Lamer je suradniku „Radi“ govorio o Meštrovićevoj namjeri da posjeti Hrvatsku, što bi imalo i ekonomsku dimenziju, budući da Meštrović ima dobre veze s hrvatskim poslovnim ljudima u SAD-u, a neki stari emigrati pokazuju interes za investicije.⁶³²

U nekim dijelovima ovoga poglavlja, ali i rada, spomenuto je kako su neki sudionici hrvatskog reformnog pokreta u mjesecima i godinama nakona Karađorđeva napustili zemlju i otišli u emigraciju (Bruno Bušić naprije je morao odslužiti zatvorsku kaznu, pa je u emigraciju stigao krajem 1974. godine). Uredništvo *Nove Hrvatske*, časopisa koji je bio najistaknutiji u svojoj podršci akterima hrvatskog reformnog pokreta, nastojalo je stupiti u kontakt s tim novopridošlim političkim emigrantima te posredno s onima koji su ostali u zemlji, ali su razmišljali o njenome napuštanju.⁶³³ U potpori tim novopridošlim emigrantima i projektu *Nove Hrvatske* da pokuša privući što veći broj takvih osoba pridružili su se i neki drugi emigranti, okupljeni oko zaklade Samoodređenje. Razgovori o formiranju spomenute zaklade započeli su još 1966. godine, a u njima su sudjelovali Meštrović, Radica, Rojnica, Petričević, Kušan, Rađa, Saganić, Salaj, Sančević i Vinko Tuđina. Zaklada je trebala izdavati novine, dijeliti nagrade za književni, znanstveni i umjetnički rad, zatim stipendije, informirati stranu javnost o hrvatskim problemima itd. Petričević je obavještavao kako mu „danomice“ stižu prijedlozi da se i u emigraciji pokrene časopis po uzoru na *Hrvatski tjednik*, u kojem bi se pisalo ono što se u zemlji još nije smjelo ili nije željelo izreći. Zbog niza razlika i raznih nesporazuma i poteškoća, zaklada je osnovana tek u rujnu 1971. godine. U konačnici je imala deset članova: Kušan, Meštrović, Nikolić, Petričević, Radica, Rađa, Rojnica, Saganić, Salaj i Sančević. Dogovoreno da se ne pokreću nove novine, nego da se pruži pomoć nekim postojećima, poput *Nove Hrvatske* i *Hrvatske revije*. Nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta zaklada je najveći dio svojih skromnih sredstava koristila za pomoć najnovijim izbjeglicama, kao i progonjenima i njihovim obiteljima u zemlji. Zaklada je primjerice u 1974. godini primila 6399 franaka, a podijelila 4970. Zbog teškoća u komunikaciji s članovima iz Amerike te prezaposlenosti ostalih, ali i razlazu Nikolića i Petričevića, zaklada

⁶³¹ SUP Zagreb UDB. Bez oznake. 31. siječanj 1970. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA

⁶³² SUP Zagreb UDB. Izvještaj broj 19. 6. lipanj 1969. Ibid.

⁶³³ Kušan, 2000., 91, 111-113

se 1975. godine ugasila.⁶³⁴ Ovo je primjer još jednog projekta političkih emigranata koji je do Karađorđeva imao za cilj nadopunjavati nastojanja nekih aktera hrvatskog reformnog pokreta (prvenstveno Matice hrvatske), a koji je nakon Karađorđeva potpuno stavljen u službu pomaganja žrtvama represivnih procesa koji su uslijedili.

Što se tiče okupljanja proljećara ili proljetničara, kako će se uvriježiti naziv za političke emigrante koji su stigli u inozemstvo nakon Karađorđeva, Kušan je najviše nada polagao u taj projekt. Zlatko Markus (u početku je pisao pod pseudonimom Joža Brezarić) najdulje je boravio u uredništvu *Nove Hrvatske*, od početka 1972., pa sve do kraja 1974. godine. U početku je Kušan bio oduševljen Markusom, koji je imao ambiciju pisati, znao je mnogo o kulturi, dok se o toj temi u emigraciji slabo pisalo. Postupno su se udaljavali zbog osobnih i političkih razilaženja što je rezultiralo prekidom suradnje. Kušan je o Markusu zapisao da je bio „dobro informiran čovjek, s mnogo političkog naboja, koji nam je upotpunio sliku o usponu i slomu „Hrvatskog proljeća“ i otvorio u domovini mnoga poznanstva“.⁶³⁵

Ivan Cerovac u Londonu je bio tek dva mjeseca, no nakon odlaska u Njemačku zadržao je dobre veze s pojedincima iz kruga *Nove Hrvatske* i *Hrvatske revije* (posebno Nikolićem). Jedno je vrijeme objavljivao tekstove pod pseudonimom Tomislav Županac. Cerovac je postao član uredništva 1975. godine, dakle ubrzo nakon što je Markus iz njega istupio. Radica je bio jedan od emigranata koji je donekle, odnosno u prvo vrijeme nakon Karađorđeva dijelio Kušanovu entuzijastičnost novim emigrantima pa je napisao Nikoliću: „Markus je prvoklasni intelektualac, upravo briljantan, dok je Cerovac isto tako ozbiljan, naročito što se tiče pitanja emigracije“. Cerovac je bio ključna osoba u prebacivanju primjerka *Hrvatskog pravopisa* čija je cjelokupna naklada uništena u zemlji. Na temelju informacija koje mu je pružio Markus, Kušan je instruirao Cerovca što učiniti, a potom je tu kompliciranu operaciju uspješno izvršio. Preko jugoslavensko-austrijske granice pravopis je pak prenio član partije Boro Viskiće, koji je jedno vrijeme boravio u Australiji. *Nova* je *Hrvatska* tiskala pravopis u 5000 primjeraka do Božića 1972. godine, u travnju iduće godine tiskano je još 3 000 komada, a početkom 1974. godine dodane su još 2 000. Pravopis je prozvan „Londonac“ i ubrzo postao najtraženija knjiga za koju su pitali ljudi koji su dolazili iz Hrvatske. Kušan se sjeća kako su

⁶³⁴ Kutija 1. Osobni fond Jure Petričević. HDA. Suradnik „Branko“ primio je Petričevićevo pismo, pa je među ostalim prepričao i ovaj dio: „Jako mu je žao za Stipac Dragu, za kojega je rekao da je bio vrlo neoprezan, što je gotovo svim prisutnim na simpoziju „Hrvatski razgovori o slobodi“ podijelio svoju vizit kartu. Oni su poslali materijalnu pomoć jednom od ovih lica i saradnik smatra da je ta pomoć upućena upravo porodici Stipac Drage. Ukoliko ta pomoć nije upućena njemu, onda su ju poslali Bošnjak Mladenu“. RSUP SRH SDS. Centar Zagreb. Informacija broj 225. 14. studeni 1972. Dosje Ivana Jelića. Ibid.

⁶³⁵ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb.

mnogi emigranti kupovali pravopis, a da nisu imali interesa za hrvatsku gramatiku niti su ga otvarali, no u svojim su ga kućama držali na istaknutome mjestu, kao kakvu relikviju. Prodaja pravopisa bila je znatna financijska injekcija za uredništvo *Nove Hrvatske*, koje je uz neke druge financijske izvore i dugogodišnji zajam uspjelo kupiti šesterosobnu kuću za novinsku redakciju. Uskoro je i novina, koja je do tada relativno rijetko izlazila, počela izlaziti dva puta mjesečno. Iz Cerovčeva djelovanja u ranim 70-im treba još izdvojiti njegov prijedlog, koji je onda i ostvario, da se *Hrvatska revija* i *Nova Hrvatska* predstave na poznatom godišnjem sajmu knjiga u Frankfurtu. Nagovarajući Nikolića da prihvati njegovu ideju, u pismu mu je među ostalim napisao: „Mi se predstavljamo svijetu kao kulturni radnici, a ne divljaci, kao pjesnici i filozofi, a ne otmičari i atentatori“. ⁶³⁶ Uskoro će spomenuti sajam postati veliko okupljalište hrvatskih političkih emigranata, gdje će njihova promidžbena aktivnost polučivati znatne rezultate.

Franjo Mikulić bio je jedan od istaknutijih emigrantskih političara u drugoj polovici 70-ih (predsjednik Sabora HNV-a), no do trajnije suradnje s *Novom Hrvatskom* nije došlo. Ipak, u Londonu je boravio tjedan dana i na Kušana je ostavio dobar dojam. Bilo je to upoznavanje s komunistom nižega ranga, pri čemu se mogao dobiti uvid u to kako partija funkcionira u sitnim detaljima. On je igrao važniju ulogu od položaja koji je zauzimao. Iako *Nova Hrvatska* nije direktno utjecala na promjenu Mikulićevih stajališta o Jugoslaviji, njegova evolucija u pravcu potrebe osnivanja samostalne hrvatske države bila je potvrda očekivanja koju je ova grupa emigranata upravela ka hrvatskim komunistima. Kušan će i o Mikuliću, baš kao i Markusu, radikalno promijeniti stav. S Tomislavom Mičićem također nije došlo do suradnje, dok je Bruno Bušić u uredništvu *Nove Hrvatske* djelovao tijekom 1975. godine, što izlazi iz okvira ovoga rada. Dok se spomenuta četvorka aktivirala u radu Hrvatskog narodnog vijeća, to nije bio slučaj s Damirom Petrićem, s kojim je Kušan također stupio u kontakt, no ponovno je izostala šira suradnja. Vlado Pavlinić, suosnivač i urednik *Glasa koncila* stigao je u Londom krajem 1973. godine i za razliku od prije spomenutih osoba, ondje se i zadržao. Od osoba s kojima je Kušan dogovarao suradnju i dolazak u London, a koje su ipak odlučile ostati u domovini, treba izdvojiti poznatog pjevača Vicu Vukova te književnike Branimira Donata i Petra Šegedina. Od partijskih dužnosnika, uz Mikulića u emigraciju je stigao i Mato Novačić, koji je u periodu 1968.-1971. obnašao dužnost predsjednika skupštine općine Slavonska Požega. Iako je pokazivao interes i želju da nastavi s političkim radom (bio je

⁶³⁶ Kušan, 2000., 97, 103. Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb. E-mail Ivana Cerovca autoru. 27. rujan 2013. Pismo Bogdana Radice Vinku Nikoliću. 19. lipanj 1972. Ostavština Vinka Nikolića. NSK. Pismo Ivana Cerovca Vinku Nikoliću. 30. rujan 1973. Ibid.

jedan od najistaknutijih pobornika reformnog pokreta u Slavoniji) zbog osobnih nedaća do toga ipak nije došlo.⁶³⁷

Kao što je vidljivo, Kušanova je ideja zbog niza razloga propala. Iako je imala podršku njegovih najvažnijih suradnika iz uredništva (Saganić, Rađa) te spomenutih intelektualaca iz zaklade Samnoodređenje, vrlo brzo je došlo do dubinskih neslaganja između njih i nekih od novopridošlih emigranata. Nevistić je Nikoliću pisao sljedeće: „Čitao sam neka pisma, koja je Ivo (Rojnica op. au.) primio iz okolice Kušana, a kasnije sam i sam primio jedno. Iz njih se vidi jasno, da smo mi ipak dva svijeta. Mi smo i u godinama, kada se ambicije svode na uzaniji krug. Tamo je drugačije. Ali ne radi se samo o ambicijama. Oni mladi ljudi, koji su se razmilili po Europi nakon Karađorđeva, imaju pred očima drugo. Njihova je Hrvatska „Hrvatska Savke i Tripala“. Bez obzira, što smo mi izvjesne stvari namjerno previđali i glumili našu podudarnost s njima, ona njihova Hrvatska nije naša. Mi smo je bili voljni prihvatiti kao taktiku na putu do punog suvereniteta, a oni su je imali i imaju kao strateški konačni cilj. To je – mutatis mutandis – neosupilovština, jugoslavenstvo u novim prilikama. Kažu nam, da niti smo znali stvoriti ni očuvati državu. Bien, ali šta su napravili oni? Sukrivci su za pokolj jedne cijele generacije mladosti i inteligencije, četvrt stoljeća su šutjeli i podnosili „mirne savjeti“ najveće nepravde nad vlastitim narodom, a, kad su nešto pokušali u smislu boljeg, napustili su akademsku omladinu i nekomunističku inteligenciju da dođe pod udar režima, dok se oni kaju. S nama, kažu, uopće ne računaju. Izabrali su NH i Kušana, dok smo svi konačno odsječena grana hrvatskog naroda“.⁶³⁸ Iz Nevistićeve kritike izvire opravdano ideološko i političko neslaganje s nekim od novopridošlih emigranata, no važno je kazati da nitko od njih nije zagovarao federalnu ili konfederalnu Jugoslaviju, već vrlo izričito samostalnu hrvatsku državu. Nevistić ovdje očito izvrgava kritici reformni dio hrvatskog komunističkog vodstva i partije, koji je bio za očuvanje jugoslavenskoga okvira. Domete

⁶³⁷ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb. Spominjući Petrića i Mičića, potrebno je kazati kako je u emigraciju stigao još jedan od nešto istaknutijih ljudi studentskog pokreta – Ante Primorac (bio je studentski predstavnik u Savez studenata). Mičić svjedoči kako je nešto kasnije emigrirao, budući da je nakon Karađorđeva morao odslužiti zatvorsku kaznu. U Njemačkoj se povezao s jednom grupom radikalnijih emigranata iz Karlsruhea. Naime, tri pripadnika Bugojanske skupine pripadali su toj grupi. Primorac je kasnije tražio azil u Njemačkoj, no na ispitivanju je bio sumnjiv, pa mu je ponuđen odlazak u Australiju. Nakon pola godine otišao je u Kanadu, a Mičić ga je ponovno susreo na Bušićevom sprovodu. Primorac je onda ostao par mjeseci u Europi, navodno istražujući Bušićevo ubojstvo, zajedno sa Zdravkom Bušić-Logarušić i njenim suprugom Vinkom Logarušićem. Razgovori autora s Tomislavom Mičićem. Svibanj 2013. Zagreb. U Primorčevom kratkom dosjeu stoji kako je rođen 1949. godine u Mostaru. Za vrijeme studija u Zagrebu isticao se kao „pripadnik masovnog pokreta“. Krajem 1973. godine otišao je u Kanadu dok je u Njemačkoj bio povezan s ekstremnim emigrantima poput Ivana i Grge Miletića, koji su trebali biti u Andrićevoj grupi. Pribavljena je i informacija kako je „zagovarao osvetu zbog onog što je učinjeno njemu i njegovim istomišljenicima iz masovnog pokreta“. *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977. godine*, 2000., 648

⁶³⁸ Pismo Franje Nevistića Vinku Nikoliću. 16. kolovoz 1972. Ostavština Vinka Nikolića. NSK

podrške niza intelektualaca okupljenih oko *Hrvatske revije*, *Studie Croatiae*, *Nove Hrvatske* ili onih iz Hrvatske akademije Amerike hrvatskom reformnom pokretu ili preciznije rečeno reformnom dijelu hrvatskog komunističkog vodstva odlično ilustrira Nevistićeva misao o diskrepanciji između konačnog cilja reformnog pokreta. U prilog o ideološkim i političkim razlikama treba kazati da je dio proljećara pristiglih u emigraciju bio politički orijentiran prema ljevici. Petrić je pisao Nikoliću kako je njegov prvi zadatak vani zajedno s ostalima nastaviti „liniju hrvatskog roljeća“, naglašavajući - „A ta je linija lijeva.“⁶³⁹ Kušan je pisao Petričeviću kako vidi „po Markusu da su neka stanovišta prema hrvatskim komunistima čak i u Novoj Hrvatskoj bila prema njihovom mišljenju preoštra i nedovoljno široka. Oni ne tajе lijevu orijentaciju svog pokreta u zemlji i s njom žele nastaviti“.⁶⁴⁰

Markus se isprofilirao kao najistaknutiji pobornik hrvatskog reformnog pokreta. Nikoliću je napisao kako je u *Novoj Hrvatskoj* ustvrdio da Hrvatska u idućih pet godina ne može imati bilo koje drugo političko i intelektualno vodstvo osim Savke i Tripala, dodajući da ako bi sutra bili izbori „pored Savke i Tripala nitko ne bi mogao dobiti ni glasa“. Upravo su oni ostalim snagama pokreta omogućili akciju, a oni njima „podigli i učvrstili podršku naroda“. Sukladno tome, kazao je kako su sve postkaradorđevske izbjeglice Tripalovi ljudi, „bez obzira na to jesmo li vjernici ili ne“. S druge pak strane, prema njegovome mišljenju emigracija ne može ništa dobroga pridonijeti, jer je okrenuta unatrag i opterećena „kompleksima i osvetničkim htijenjima“. Govoreći o NDH, zapisao je: „Nemam dovoljno pridjeva za kvalifikaciju izdaje i gluposti koja je učinjena u tih četiri godine“. Dodao je i da mu je otac „dao glavu za tu državu“ te da mu jako smetaju oni koji propast NDH „pripisuju samo „zločestoći“ nadošlih komunista, a ne i sebičnim i tragičnim greškama ljudi koji su vodili“ tu državu. Narodu u domovini pak nije smetalo što su Savka i Tripalo komunisti, već se gledalo samo „to kolika je mjera njihove borbe za nacionalna i socijalna prava Hrvatske“. Nije se gledalo koliko „normativno traže za Hrvatsku, već koliko realno čine“. „Savka je govorila o reformi i samoupravljanju a cijeli narod je znao da iza toga stoji to da ugrabimo svojih para toliko koliko je moguće. Tripalo je govorio o klasnom i nacionalnom da bi se još jače odškrinula vrata za Hrvatsku i cijeli je narod to razumio.“ Smatra da je Savka „vražja i inteligenta žena“ i njegovo „je duboko uvjerenje da prava i oštra igra s Hrvatskom tek

⁶³⁹ Pismo Damira Petrića Vinku Nikoliću. 23. studeni 1973. Ibid. Petrić je kasnije u emigraciji nastupao kao marksist, ponekad iskazujući naklonost i maoizmu, baš kao što je to činio i Markus. Što se tiče Petrića, Cerovac smatra njegove marksističke istupe neozbiljnima. E-mail Ivana Cerovca autoru. 27. rujan 2013.

⁶⁴⁰ Pismo Jakše Kušana Juri Petričeviću. 16. siječanj 1972. Kutija 9. Osobni fond Jure Petričevića. HDA

počinje“, dok emigracija „nema snage da u ključnom trenutku podrži hrvatsko rukovodstvo“. ⁶⁴¹

Kušan je bio svjestan ne samo razlika između starijih i mladih emigranata, nego i onih između potonjih, što je još jedan pokazatelj pluralnosti reformnog pokreta. No, držao je da je potrebno prevladati razlike, ponajprije zbog toga što je smatrao kako je velika većina hrvatskog naroda bila pozitivno raspoložena prema hrvatskom reformnom pokretu. Petričeviću je početkom 1972. godine napisao kako „mnogi navaljuju da već u ovom broju NH najavim novi HT. Efekt bi zaista bio golem“. U istome pismu Kušan kaže da s novim emigrantima treba naći zajednički jezik i kako je uvjeren, „da je mnogo uputnije, iako ne baš sasvim lako, preuzeti njihov nazivnik“. Inače će doći do otvorenog raskola, upozoravao je. ⁶⁴²

Petričević je pak pisao Radici da su Kušan i Markus protiv toga da emigracija politički nastupa i da je jedina ispravna politika svrgnutog vodstva SKH i Matice, a Markus se smatra predstavnikom i tumačem te politike u emigraciji i pripravan je s *Novom Hrvatskom* surađivati samo s onim emigrantskim snagama i krugovima, koji se odriču bilo kakvog vlastitog rada, a prihvaćaju politiku vodstva SKH, koje je onemogućeno i čija je politika doživjela neuspjeh. Petričević je pak uvjeren da „Hrvati ne mogu danas, u posve novoj situaciji graditi svoju budućnost na jednoj korisnoj dobroj etapi politike jednog dijela hrvatskih komunista, koji su pokušali u okviru Jugoslavije i SKJ poboljšati stanje hrvatskog naroda, ali koja politika je doživjela potpuni slom“. U toj novoj situaciji težište političkog djelovanja ponovno je u emigraciji. ⁶⁴³ Raspravljajući s Kušanom i Nikolićem oko pokretanja novog list, istaknuo je da nije za to da se zove *Hrvatski tjednik*, jer je on „nastao u posebnim prilikama u zemlji, tamo je odigrao važnu ulogu i sada je ta epoha završena. Presađivati legitimitet HT u inozemstvo bilo bi politički pogrešno i neuputno. Njegovi pokretači i nosioci su onemogućeni i pozatvarani i uskoro će vjerojatno biti izvedeni pred sud. Osim toga jedan dio političkog programa se pokazao neostvariv: taj je program zagovarao načelno jugoslavensku federaciju ili možda konfederaciju. Nastavljati tragom toga programa nakon nasilnog zahvata Tita i srpskih generala bilo bi nerazborito.“ Istaknuo je da i pogođeni krugovi oko *Hrvatskog tjednika* moraju mijenjati program i taktiku, dodajući da bi možda

⁶⁴¹ Pismo Zlatka Markusa Vinku Nikoliću. 7. lipanj 1972. 9. studeni 1972. Ostavština Vinka Nikolića.

⁶⁴² Pismo Jakše Kušana Juri Petričeviću. 30. siječanj 1972. Kutija 9. Osobni fond Jure Petričević. Radica je članovima zaklade pisao sljedeće: „Opće je mišljenje da Hrvati svugdje u svijetu očekuju novi list, i da bi svi bili razdragani, kada bi se isti zvao HRVATSKI TJEDNIK“. Pismo Bogdana Radice članovima zaklade Samoodređenje. 15. svibanj 1972. Ibid.

⁶⁴³ Pismo Jure Petričevića Bogdanu Radici. 6. travanj 1973. Ibid.

pokretanjem *HT-a* naškodili Bušiću i Gotovcu te ih možda natjerali da se prisilino ograđuju od njegovog izlaženja u emigraciji.⁶⁴⁴

Promatrajući opisane događaje s više od trideset godina vremenskog odmaka, Kušan upozorava na jednu bitnu činjenicu. U emigraciju nisu stigli prvaci reformnog pokreta, odnosno njegovih glavnih sastavnica. Među njima nije bilo niti jednog visokopozicioniranog partijca, člana vodstva Matice hrvatske ili nekoga od studentskih prvaka.⁶⁴⁵ Način na koji su se neki od njih predstavljali emigraciji, prvenstveno Markus, pa Petrić, a kasnije i Mikulić (Bušić će u svojim nastupima prema starijim emigrantima biti daleko oprezniji, iako im je i on zamjerao niz stvari) bio je baziran na tvrdnji kako su oni tumači i predstavnici domovine te da su u velikoj prednosti u odnosu na starije emigrante, koji su prema njima izgubili dodir s domovinskom stvarnošću, odnosno neki od njih bili predstavnici poraženih snaga iz Drugog svjetskog rata. Takav nastup, uz ideološke, političke, ali i generacijske razlike između ovih aktera bio je recept za sukobe i osuđivao projekt zajedničkog nastupa najnovijih emigranata i dijela starije emigracije na propast. Jedan od mnogobrojnih prigovora koji će stariji emigranti upućivati proljećarima, a koji je važan u kontekstu ovoga rada jest pitanje kako netko može biti predstavnik nekakvog domovinskog vodstva, domovine, reformnog pokreta, kada je taj pokret bio pluralan, a pojedine njegove sastavnice oštro suprotstavljene u nekim ključnim pitanjima.

Nakon rekonstrukcije niza kontakata između nekih političkih emigranata te pojedinaca i institucija u zemlji prvi zaključak koji valja iznijeti jest to kako su insinacije, optužbe i optužnice protiv potonjih u svojoj suštini bile netočne. Prema postojećim izvorima nisu postojali nikakvi planovi za rušenje komunističkog poretka niti za izdvajanje Hrvatske iz SFRJ, u kojima bi dogovorne strane bili spominjani politički emigranti te pojedinci i ustanove koje su se našli na optuženičkoj klupi. Najkonkretniji plan suradnje većeg broja osoba u zemlji i inozemstvu sačinio je Ante Smith Pavelić, no sukladnoj njegovim političkim stavovima, nije imao za cilj razbijanje Jugoslavije, već jačanje hrvatskog položaja unutar iste i to kroz suradnju dijela umjerene političke emigracije i ljudi u zemlji te kroz poboljšanje percepcije hrvatskih reformskih nastojanja na Zapadu. Kao što će nešto kasnije biti istaknuto, taj se plan nije mnogo razlikovao od odnosa reformskih snaga u SKH prema toj istoj

⁶⁴⁴ Pismo Jure Petričevića Jakši Kušanu i Vinku Nikoliću. 21. siječanj 1972. Ibid.

⁶⁴⁵ Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013. Zagreb. Na istu činjenicu autora je upozorio i Stjepan Bilandžić. Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb. Također, prilikom sukoba unutar HNV-a u drugoj polovici 70-ih niz će emigranata, prilikom nastojanja nekih proljećara da se legitimiraju svojim sudjelovanjem u reformnome pokretu, upozoravati na isto.

umjerenoj političkoj emigraciji. Nadalje, neke su optužnice govorile kako su optuženi pojedinci dostavljali važne podatke o stanju o zemlji, koje su onda neki od potonjih dalje dostavljali obavještajnim službama nekih zapadnih zemalja. Ponovno, uvidom u znatan broj pisama koja su izmjenjena na relaciji emigracija-domovina evidentno je kako su se sugovornici iz zemlje suzdržavali od komentiranja političkih prilika i događaja. Tek su se rijetki, poput Bušića i Tomićića odvažavali na tako nešto. Slično se može zaključiti i iz izvještaja o susretima pojedinaca iz zemlje s političkim emigrantima u inozemstvu, odnosno Meštrovićevim i Salajevim svjedočenjima o njihovim susretima s raznim ljudima u zemlji. Najveći dio kontakata bio je usmjeren na upoznavanje, često kroz umjetničku i znanstvenu suradnju. Brojna pisma sadrže zahtjeve za slanjem knjiga, članaka i ostalih materijala. Pojedinci u zemlji žele čitati Mandićeva djela ili izdanja Knjižnice *Hrvatske revije*, dok se u emigraciji traže izdanja Matice hrvatske, *Hrvatski književni list*, Tuđmanove *Velike ideje i mali narodi* ili Kulundžićeva knjiga o Radiću. Jedan od najsnažnijih dokaza kako nije postojala direktna opasnost da određene snage u zemlji i emigraciji ruše Jugoslaviju ili prave planove za to jest činjenica kako su republičke vlasti na temelju djelovanja tajnih službi znale za čitav niz kontakata između pojedinaca u zemlji i političkih emigranata. Da je bilo suprotno, Bušić, Tomićić, Mužić, Tuđman i mnogi drugi bili bi već uhićeni, a neki od političkih emigranata bi sudjelovanje u takvim kombinacijama, sudeći po Udbinoj praksi, to platilo i glavom. U stubokom izmijenjenoj situaciji nakon Karađorđva, kada se trebalo obračunati s nekim političkim protivnicima (Savki, Tripalu i ostatku reformski orijentiranog hrvatskog komunističkog vrha nije se pokušavalo u kritike implementirati u kontakte s „neprijateljskom emigracijom“) ti su se kontakti tumačili na iznimno tendenciozan način (neki se čak nisu uspjeli niti dokazati) kako bi se kompromitiralo optuženike. To je vidljivo i iz činjenice kako su tek nekim pojedincima iz zemlje kontakti s političkim emigrantima mogli biti materijal za optužnicu, dok se drugima, koje se nije željelo zatvoriti ili kazniti na neki drugi način, to nije uzimalo za zlo. No, politička emigracija je u službenom partijskom tumačenju nakon Karađorđeva bila žrtveni jarac. Partiji je bilo mnogo lakše optužiti dotadašnjeg dežurnog krivca za niz teškoća u Jugoslaviji i iza idejnu inspiraciju „masovnog pokreta“, umjesto da prizna kako je njegov nastanak prvenstveno generiran situacijom u zemlji.

Bez obzira što su kontakti političkih emigranata s nekim elementima u zemlji bili daleko benigniji od onoga što su optužbe i optužnice sugerirale, u njima se očituje bojazan od stvaranja široke koalicije u zemlji i inozemstvu protiv postojećeg stanja. Bez obzira na to jesu li, pojednostavljeno rečeno, reformirani komunisti bili za federalnu ili konfederalnu

Jugoslaviju, a većina vodstva i članova Matice te studentskoga pokreta za samostalnu hrvatsku državu, zajednički nazivnik bila im je promjena položaja Hrvatske u Jugoslaviji, bilo kao konačan cilj bilo kao korak na putu u samostalnost. Da su i nositelji reformskih strujanja u Hrvatskoj bili zainteresirani povezati se s onim političkim emigrantima za koje su smatrali da mogu s njima surađivati, svjedoči Tripalov susret s Meštrovićem, izdavanje ulazne vize Branku Pešelj, upozorenje suradnika „Forum“ Meštroviću i Radici da emigranti budu umjereni u nastupima prema hrvatskom republičkom vodstvu da ih ono ne bi bilo prinuđeno napadati, ali i jasne poruke kako CK SKH svojom politikom (Deseta sjednica) jača Jugoslaviju, povoljno izražavanje o Radici, podrška CK SKH Matici da uspostavlja veze s umjerenim emigrantima te brojni kontakti vrha Matice s političkim emigrantima i osnivanje društava prijatelja Matice. S ovim primjerima na umu može se zaključiti kako se reformni dio CK SKH želio postaviti prema umjerenom političkom emigraciji na sličan način kao i prema Matici hrvatskoj ili studentskom pokretu. Iako Čičak nije stvorio pretjerano povoljne dojmove nakon susreta s Radicom, ipak ga treba spomenuti. I u toj bojazni protivnika reformnog pokreta treba prepoznati još jedan dokaz o povezanosti i suradnji jednog dijela političke emigracije s raznim akterima reformnog pokreta u zemlji.

Ovdje obrađeni kontakti bili jedan od temelja za formiranje stavova o procesima i događajima u zemlji. Ljudi koji su ih održavali mogli su jasnije ocjenjivati situaciju. To se ne odražava samo u interpretacijama zbivanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji od sredine 60-ih do početka 70-ih, nego i u pridavanju važnosti istima. Časopisi i novine u kojima su pisali, odnosno uređivali ih i izdavali emigranti koji se spominju u ovome poglavlju prednjače po broju, ali i kvaliteti priloga o spomenutoj temi. Ove se ocjene posebno odnose na dio hrvatskih komunista, od onih u Matici do onih u CK, oko kojih su se lomila koplja u emigraciji. Ne treba posebno govoriti o jazu između dojmova koje su, direktno ili indirektno emigranti o njima dobivali i stvarnih želja i ciljeva nekih hrvatskih komunista (posebno Savke, Tripala i njihovog kruga) ili pak nadanja i očekivanja (koliko god su ona bila realnija od predviđanja nekih drugih opcija u emigraciji) od realnih mogućnosti (što se recimo odnosi na hrvatske komuniste u Matici, o čemu posebno govori Salajevo svjedočenje). Vidljivo je da su ovi emigranti, zastupajući evolutivni put prema hrvatskoj samostalnoj državi, u njima gledali bitne ili čak ključne kotače koji će dovesti Hrvate do kraja toga puta. Pomagali su i podržavali i druge opcije u pokretu, za što je najbolji primjer Zlatko Tomičić i *HKL* ili pak Bruno Bušić. Jedinstvo što većeg broja Hrvata bio je imperativ, pa tako Meštrović pomaže Tomičića i Bušića, a želi pomoći u afirmaciji i Tuđmana i Tripala na Zapadu. Mandić također pomaže

spomenutome dvojcu, ali želi utjecati na Savku, Tripala i ostale vodeće reformne komuniste. Kušan poziva na pomoć *HKL-u* i Matici, ali ga hrabri i vijest da mnogi hrvatski komunisti prihvaćaju ideje koje iznose neki emigrantski časopisi.

Dio tih intelektualaca, a prvenstveno Kušan te donekle Radica, pravili su velike planove u koje su trebali biti uključene postkarađorđevske političke izbjeglice. Ponajprije se razmišljalo o ponovnome pokretanju *Hrvatskog tjednika* u emigraciji. Planovi su se ubrzo izjavovili. Jedan od razloga bio je taj što u emigraciju nisu stigla najzvučnija i najreprezentativnija imena hrvatskog reformnog pokreta, koja su se mogla na temelju svojih zalaganja i podrške određenih krugova u zemlji postaviti kao partneri starijim političkim emigrantima. Kušanu nije pošlo za rukom okupiti niti većinu onih koji su stigli u emigraciju. Mogućnost slobodnog iznošenja mišljenja u emigraciji rezultirao je time da su pojedini novi emigranti odabirali različite političke i ideološke puteve u emigraciji. Kušan je nastojao lavirati između ostalih njemu bliskim političkih emigranta i proljećara, uz mišljenje da bi ipak u formiranju zajedničkih stavova trebalo dati prevagu najnovijim emigrantima, koji su imali priliku oslušivati bilo naroda iz prve ruke, koji su bili dio pokreta. Ostali su smatrali kako je okončanjem reformnog pokreta tek završena jedna etapa u borbi za samostalnu hrvatsku državu i da se na toj slomljenoj politici, koja je u njihovim očima bila samo taktika, ne mogu zasnivati daljnja nastojanja svih držatvotvornih snaga, u domovini i emigraciji. Posebno poglavlje posvećeno je doživljaju Karađorđeva kao prekretnici, nakon čega su i istinski hrvatski ljevičari otvorili oči te zajedno s ostatkom hrvatskog političkog spektra žele samostalnu hrvatsku državu. Naravno, averzija prema novim izbjeglicama kod nekih starijih emigranta proizlazila je i iz ideloških razlika, što će u narednim godinama sve više dolaziti do izražaja. Osnivanje društava prijatelja Matice hrvatske, pružanje različite pomoći (financijske, propagandne) pojedincima poput Bušića, Tomićića itd. od strane nekih političkih emigranata, pokušaji potonjih da afirmiraju neke od istaknutijih pojedinaca iz zemlje na Zapadu kroz njihova predavanja, prevedene knjige, pojavljivanja u medijima, zatim nastojanje jugoslavenskih vlasti da iskoristi neke kontakte političkih emigranata s pojedincima u domovini za kompromitaciju i osudu potonjih, pokušaj prenošenja proljećarskog sjemena u emigraciju, usmjeravanje sredstava zaklade Samoodređenje u pomoć novopridošlim političkim emigrantima te onima kojima se sudilo u zemlji i njihovim obiteljima, kao i tiskanje „Londonca“ daljnji su događaji i procesi koji ukazuju na isprepletenost zbivanja u Hrvatskoj i određenim emigrantskim krugovima u promatranome razdoblju.

8. Zaključak

U početku zaključne riječi nužno se vratiti na uvod sveobuhvatnog rada. Vraćajući se potom natrag kroz sva poglavlja, zaključak na prvi pogled ima obilježje kontradiktornosti. Naime, na mnogo mjesta u svim dijelovima ovoga rada postoje argumenti koji govore u prilog tezi kako je hrvatska politička emigracija ili točnije rečeno njeni pojedini dijelovi bila opterećena prošlošću i često živjela u njoj. Niz mjesta ukazuje na to kako je hrvatska politička emigracija bila iznimno podijeljena, pa iako je velika većina emigranata imala zajednički cilj – samostalnu hrvatsku državu, do konsenzusa kako taj cilj ostvariti gotovo da i nije dolazilo. S druge strane, postoje i protuargumenti na ove dvije teze. Iako su gotovo svi politički emigranti deklarativno izjavljivali kako je na snagama u domovini da iznesu glavni teret borbe za stvaranje samostalne države, dijelovi ovoga rada pokazuju kako su neki to doista pokušavali provesti u djelo, povezujući se, u razdoblju hrvatskog reformnog pokreta, s onim snagama za koje su smatrali da gaje iste strategijske ili barem taktičke ciljeve. Time su dokazali kako su, u promijenjenim uvjetima, spremni na evoluciju ili čak revoluciju svojih političkih stavova. Čuvanje sjećanja na Radića, Mačeka i Banovinu Hrvatsku ili pak na Pavelića i NDH po razasutim hrvatskim kolonijama od Kanade do Novog Zelanda i Švedske do Južnoafričke Republike te tvrdo inzistiranje na tekovinama Radićeva programa iz 1921. ili tek površno modificirane ustaške ideologije, dio političkih emigranta zamijenio je suočavanjem, što u većem što u manjem obujmu, s bitno promijenjenim stanjem u svjetskoj, europskoj, jugoslavenskoj i hrvatskoj političkoj stvarnosti. No, kako ni oni emigranti u čijim su rezoniranjima dominirali elementi prošlosti nisu mogli pronaći zajednička stajališta, tako su i emigranti koji su krenuli iznalaziti nove političke putove često imali sličan problem. Krupne političke promjene u domovini, odnosno slom hrvatskog reformnog pokrea, jednim dobrim dijelom anulirale su takve razlike. Usmjerenost na domovinu, želja za promjenom dotadašnjeg načina rada i visok stupanj jedinstva zamijenili su okupiranost sitnim emigrantskim razmiricama, koje su dobrim dijelom počivale na razlikama iz prethodnih razdoblja. No, kako godine budu odmicale, emigracija će ponovno početi patiti od starih boljki. Ipak, karakteristike koje je pokazivala za, a onda i nakon prekida hrvatskog reformnog pokreta, emigracija će u još većem obujmu i na mnogo konkretnije načine iskazati prilikom uspostave samostalne Republike Hrvatske i njene političke, diplomatske i vojne borbe za međunarodno priznanje i teritorijalni integritet. Bakarić je u svojem izlaganju na Desetoj sjednici kazao kako Hrvatska ima najveću i najgoru emigraciju, koja se može usporediti s mletačkom ocjenom o hrvatskom knezu Domagoju, kojega su nazvali „pessimus dux Chroatorum“ ili

najgori knez Hrvata. Domagoj je ovu titulu zaslužio jer je porazio Mlečane. Hrvatska politička emigracija nije mogla srušiti Jugoslaviju i najveći dio emigranata bio je toga svijestan. Ako već nije tijekom trajanja ili pak sloma hrvatskog reformnog pokreta, onda je svakako prilikom procesa hrvatskog osamostaljenja zavrijedila Bakarićevu ocjenu.

Iako je dominantan faktor u propasti jugoslavenske državne zajednice bila velikosrpska ideologija akceptirana od srbijanskog partijskog i državnog vodstva, u kombinaciji s propašću komunističkog lagersa sa SSSR-om na čelu, ideja na kojoj se temeljila uspostava samostalne Republike Hrvatske, kao najboljeg rješenje za Hrvate svih političkih opcija, imala je korijene u premošćivanju dubokih, prvenstveno ideoloških, razlika iz prethodnih razdoblja. Nemoguće je utvrditi tko je i kada prvi zaključio kako bi bivši hrvatski pripadnici partizanskog pokreta i oni koji su bili na strani NDH trebali zajednički, sa svojim potomcima, raditi na stvaranju samostalne i demokratske hrvatske države. No, varijante takve zamisli u javnosti su prezentirane upravo u hrvatskoj političkoj emigraciji i to od strane dvije, u mnogim elementima potpuno različite opcije, koje su imale i drukčija polazišta za takvu novu revolucionarnu zamisao. Kušan je bio mladi student s kraćim emigrantskim stažom, koji je svoju ideju počeo promovirati na temelju iskustava u zemlji iz ranih 1950-ih i vijesti koje je nastavio dobivati nakon što je bio prisiljen otići u emigraciju. Podloga za Luburićev istup bila je daleko kompleksnija, a sastojala se od njegovih odnosa s Pavelićem i HOP-om, iskustvom dotadašnjih nastojanja političke emigracije, zatim blokovskih odnosa, njegovim iskustvom iz rata i naknadnim promišljanjima o tim događajima te svakako njegovom osobnom pozicijom, koja je bila teško opterećena činjenicom da je bio zadužen za logorski sistem u NDH i odgovoran za niz ostalih zločina. Još jedan faktor koji se pojavio kasnije jesu neki mlađi emigranti, poput Dabe-Peranića i Mehmedagića, čije je mišljenje Luburić cijenio i uzimao ga u obzir. Budući da su iznimno veliku ulogu u formiranju dvije varijante ideje o hrvatskom miru imali dob i različito iskustvo dvojice spomenutih aktera, važno je reći da je Luburićeva koncepcija privukla i velik broj mladih ljudi, koji nisu imali iskustvo Drugog svjetskog rata, kao što je niz starijih emigranata, koji su zauzimali različite funkcije u NDH, rezonirao slično kao i Kušan. Za daljnje promjene u Luburićevim i Kušanovim političkim pravcima prvenstveno su odgovorni događaji u zemlji – pad Rankovića i pojava Deklaracije o jeziku. Posebno dramatične promjene doživjelo je Luburićevo razmišljanje, koji je očekivao kako će dva spomenuta događaja izazvati teške potrebe u Jugoslaviji, koji bi mogli biti izvanredna prilika za stvaranje samostalne hrvatske države. U tome trenutku među svim Hrvatima koji bi podržavali takvu ideju, makar i u slučaju da im ona znači tek očuvanje golog života pred

velikosrpskim ambicijama, ne bi smjelo biti ideoloških podjela. Svakako bi bilo posebno zanimljivo vidjeti kako bi Luburić ocijenio i reagirao na događaje iz 1970. i 1971. godine te slom hrvatskog reformnog pokreta. Upravo je intezifikacija potonjeg navodila Kušana kako je najbolja opcija podržavanje reformnog dijela hrvatskog republičkog vodstva, bez obzira na ideološke razlike, bez obzira što se Kušan zalagao za smaostalnu hrvatsku državu (iako je bezbroj puta bio napadan da je primjerice trećejugoslaven, odnosno da radi na stvaranju nekakve demokratske Jugoslavije).

S prve teme ovoga rada prikladno jest prijeći na onu zadnju, ujedno i najopširniju. Naime, upravo je prakticiranje „hrvatskog mira“, komunikacija između ljudi koji su u Drugom svjetskom ratu bili na suprotnim stranama, bilo glavni krimen niza osoba koje su se našle na optuženičkim klupama nakon Karađorđeva. Ovo je poglavlje pokazalo kako najveći dio tih kontakata nije podliječio nikakvim kaznenim zakonima. Dobar dio njih bio je poznat obavještajnim službama, a time republičkom i saveznom rukovodstvu. Štoviše, izvori različite provenijencije sugeriraju kako je reformni dio SKH i rukovodstva zauzeo prilično drukčiji stav od dotadašnjeg, barem prema jednom dijelu političke emigracije. Bio je spreman na razmjenu misli, pa čak i pridobivanje potpore za svoje ciljeve, baš kao što je to bio slučaj s ostalim sastavnicama hrvatskog reformnog pokreta – Maticom hrvatskom i studentskim pokretom. Iako su se ciljevi najvećeg dijela političkih emigranata i reformnog dijela hrvatskog republičkog vodstva razlikovali po pitanju hrvatske samostalne države, dio je emigranata držao kako je potrebno podupirati potonjeg u nastojanju da osnaži hrvatski položaj unutar jugoslavenske federacije. Stupanj suradnje i potpore prema Matici i studentskom pokretu bio je još snažniji, zbog veće kompatibilnosti u stavovima i ciljevima. Snaženje hrvatskog položaja prema receptu republičkog vodstva moglo je biti prvi korak ka samostalnoj državi, a glavni teret stvaranja iste mogao je podnesti upravo pokret koji izrastao iz Matice ili studentskog pokreta. No, slomom Hrvatskog proljeća ponovno se inagurira radikalna politika prema svemu onome što Partija ocjenjuje kao nacionalizam, separatizam i slično. Ono što je bilo tolerirano, pa donekle i poticano, postaje kazneno djelo. *Vjesnikov* članak koji je tematizirao razvitak nacionalizma u SKH, nosio je naziv „Hrvatski mir“ na dvije i nekoliko tisuća frontova“. Autobiografije i oralni izvori, pisma i podaci jugoslavenskih obavještajnih službi govore u prilog naslovu, odnosno o brojnosti kontakata na relaciji emigracija-domovina.

Dočim su ova dva spomenuta poglavlja, uz ono o Hrvatskom narodnom odboru i revolucionarnom političkom obratu Branka Jelića primjeri svojevrsne interakcije između

političkih emigranta i zbivanja u zemlji, poglavlja o percepciji akcije Feniks 72 i stvaranja Hrvatskog narodnog vijeća u kontekstu sloma hrvatskog reformnog pokreta ilustriraju koliki je upliv na stanje u emigraciji izazvao spomenuti događaj. Da se između dijela političke emigracije i određenih faktora u zemlji nisu stvorile veze, da dio političkih emigranata nije shvatio od kakvog su značaja događaji i procesi iz druge polovice 60-ih i početka 70-ih, nastojeći sudjelovati u njima, do takve reakcije zasigurno ne bi došlo. Jedan od najmarkantnijih dokaza kako je dio emigranata pratio stanje u zemlji i uzimao ga u obzir pri svojim nastupima i akcijama jest i činjenica da su glavni akteri spomenute akcije, pripadnici HRB-a odgodili početak djelovanja, kako ne bi naškodili političkome razvoju u zemlji. Isto tako, jedan od glavnih elemenata u planiranju akcije nakon Karađorđeva bila je i pretpostavka kako je dio naroda spreman sudjelovati u gerilskim borbama, koje bi se možda mogle rasplamsati i u ustanak, što se u konačnici pokazalo pogrešnim. Treba kazati i to kako su interpretacije akcije Feniks 72 obilovale kako nizom neprovjerenih i netočnih informacija, kao što su bile zasićene željama i nadanjima pojedinih grupa i pojedinaca u emigraciji.

Daleko veći utjecaj sloma hrvatskog reformnog pokreta očitovao se u stvaranju Hrvatskog narodnog vijeća, organizacije koja je u jednom trenutku okupila najveći dio hrvatskih političkih emigranata. Zamisli o ujedinjenju političke emigracije datirale su već iz vremena neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Neke su bile i iskušane, no jedna za drugom su doživljavale neuspjeh. Trend podvajanja i mrvljenja većim je ili manjim intezitetom obilježavao hrvatsku političku emigraciju. U potonjoj se morao posložiti čitav niz elemenata u jedinstvenu kombinaciju kako bi došlo do djelomičnog ujedinjenja, no ni to nije bilo dovoljno. U pravome trenutku bio je potreban snažan katalizator, kamen koji će za sobom povući lavinu koju neće moći zaustaviti nijedan stari ili novi sukob i pojedinačni osobni interesi. Taj je katalizator bilo Karađorđevo. Munjevitom brzinom među hrvatskim kolonijama proširilo se čvrsto uvjerenje kako se ne može nastaviti s dotadašnjim načinom rada i kako je politička emigracija trebala reagirati na mnogo bolji, sustavniji i organiziraniji način. Glavna prepreka za takav scenarij prepoznata je u razjedinjenosti. Uvjerenje koje pridonosi osjećaju zajedništva, odnosno potrebe za zajedništvom, jest kako su sada i hrvatski ljevičari konačno uvidjeli kako Hrvatska nema budućnost u Jugoslaviji. Emigracija je smatrala kako su se mnogi „otrijeznili“ od jugoslavenskog opijuma, na čijoj je ambalaži pisalo „bratstvo i jedinstvo“ te kako su tek malobrojni pokorni Hrvati ostali u službi režima. Čitava je Hrvatska doživljena kao ogromna tamnica. Ogorčenje i razočaranje lako je moglo prijeći u manifestaciju fizičke sile, gerilu, ustanak i u konačnici rat za oslobođenje. Emigracija

je za takvo stanje morala biti spremna. No, kako različiti stavovi tako i objektivne otegotne okolnosti, poput velikih udaljenosti među emigrantima, nedostatka vremena, sredstava i slično, utjecali su na činjenicu da je Vijeće osnovano tek 1974. i nadopunjeno 1975. godine. U Jugoslaviji nije dolazilo do očekivanih potresa, a nakon početnog entuzijazma i ideja zajedništva sve je više kopnila, ustupajući mjesto starim i novim razlikama. Usložnjavanju situacije prodonijeli su i postkaradorđevski, mlađi emigranti, koji također nisu bili homogena skupina. No, politička će se emigracija početi dijeliti i po liniji mladi-stari. Doći će do loma unutar HNV-a i to u najgori trenutak po emigraciju – u vrijeme Titove smrti, u vrijeme događaja koji se obilato mogao iskoristi, pogotovo u nastupu prema domovini, ali i prema Zapadu.

Jedan od glavnih razloga podjele u HNV-u bilo je, uvjetno rečeno, pitanje vanjskopolitičke orijentacije. Kako su Kušan i Luburić bili pioniri ideje o suradnji svih političkih opcija u stvaranju samostalne hrvatske države, odnosno pomirenju bivših ustaša i hrvatskih partizana i njihovih potomaka, tako je Branko Jelić bio pionir po pitanju hrvatske emigrantske „vanjske politike“. Ono što je možda važnije naglastiti kada se govori o ovoj temi jest činjenica kako se nije radilo o isključivo prosovjetskoj politici, o nastojanju da se hrvatska država uspostavi isključivo uz pomoć Sovjeta. Radilo se pak o tome da je prvi put nakon završetka Drugog svjetskog rata Moskva uzeta u obzir ne kao utjelovljenje zla u dualnom crno-bijelom svijetu protiv kojega se treba boriti svim silama, već jedan od političkih faktora koji ima određene interese i na hrvatskom području, pa bi s njime, sukladno tome, trebalo razgovarati i dokučiti mogu li se interesi zagovaratelja hrvatske neovisnosti i interesi Sovjeta u nekom obujmu podudarati. Stvaranje samostalne i blokovski neutralne hrvatske države uz podjelu interesnih sfera između Zapada i Istoka, o čemu se pisalo u *Hrvatskoj Državi*, u danoj situaciji bila je prilično teško zamisliva solucija, ali ne i nemoguća, kao što pokazuju raniji primjeri dvaju Koreja i Vijetnama. Hrvatska država sa socijalističkim uređenjem i osloncem na SSSR jest nešto što SAD nikada ne bi dopustio, budući da bi Sovjeti tako izašli na Mediteran, tako da su takvi napisi najvjerojatnije imali za cilj privlačenje dijela hrvatskih komunista ideji samostalne države. Pored ovog nastojanja, još dominantnija crta nove Jelićeve politike bilo je izazivanje osjećanja zabrinutosti kod zapadnih faktora kako bi određene hrvatske snage, u nedostatku razumijevanja Zapada za zahtjeve o hrvatskoj neovisnosti koje traje od konca Drugog svjetskog rata, mogli isto tražiti pod kremaljskim zidinama, kada je Bijela kuća konstantno ostajala nijema na takva traženja i apele. Sovjeti su kontakte s Jelićem koristili na vrlo sličan način, odnosno kao jedan oblik vršenja pritiska na Tita da zaustavi reformska

gibanja u Hrvatskoj, prikazujući Jelića kao jedno od mogućih rješenja za dio jugoslavenskog prostora nakon sovjetske intervencije. Dio emigranata izvrnuo je Jelića vehementnoj kritici, strahujući da će njegovo postavljanje prema Zapadu izazvati upravo suprotnu reakciju i još više utvrditi demokratski svijet u uvjerenju kako je potrebno očuvati postojeći sustav u Jugoslaviji i njenu cjelovitost. Hrvati svoju želju za neovisnošću nisu još jednom smjeli povezati s jednom totalitarnom ideologijom i državom, kao što je bio slučaj u Drugom svjetskom ratu. Strahovanje su pojačavale uvjerenja kako bi sovjetska intervencija dovela Hrvate u dvostruko ropstvo, ono Moskve i Beograda, iz kojega bi se gotovo nemoguće oslobodili.

Jelićeve koncepcije i zamisli bili su teško ostvarivi, a šanse su se smanjivale i s nizom otegotnih okolnosti, kao što su bile neke Jelićeve osobne slabosti, zatim činjenice da mu je za bavljenje ovako kompliciranim i zahtjevim zadacima nedostajalo vremena, sredstava i iskustva ili pak toga kako mu je jugoslavenska obavještajna služba u najbližu okolinu ubacila doušnika. Ono što u vezi potonje činjenice treba kazati jest to kako su određeni centralistički krugovi u Jugoslaviji upotrijebili neke Jelićeve poteze i izjave (kako je u vezi s nekim visokopozicioniranim hrvatskim komunistima) da bi kompromitirali hrvatski republički i partijski vrh, no ne postoje jasni dokazi koji bi upućivali na to da su spomenuti krugovi potaknuli Jelića na povlačenje tih poteza, kako su mnogi protivnici Jelićeve politike tvrdili. U diplomatsko-obavještajnom odnosu i sukobu u četverokutu Washington-Moskva-Beograd-Jelić, potonji je bio nemjerljivo najslabiji faktor, čiji su planovi bili najteže ostvarivi. U konačnici je Tito povukao klasičan potez, karakterističan za njegovu vladavinu u kojoj su se izmjenjivala razdoblja popuštanja i stezanja. Moskva je bila zadovoljna jer je nestala opasnost daljnjeg reformiranja jugoslavenskog političkog sistema, odnosno daljnjeg odstupanja od pravovjernog socijalizma. Washington je također bio zadovoljan, budući da je sačuvan status quo, silnice koje su mogle rastrgati Jugoslaviju su prigušene, a značajno je smanjena i opasnost od sovjetske intervencije i izbijanja Sovjeta na Jadran. Sukladno tome, Jelićeva politika doživjela je propast, a i on je uskoro pogledao ranama atentata jugoslavenskih agenata. Još od kraja 60-ih, u hrvatskoj su se emigraciji počele pojavljivati omanje, donekle tajanstvene grupe emigranata, koji su s još uvijek potpuno neutvrđenim motivima zagovarale stvaranje samostalne hrvatske komunističke države, i pri tome računale na pomoć SSSR-a. Takve će se grupe formirati i nestajati do konca 70-ih. Plod podjela unutar HNV-a, Hrvatski državotvorni pokret, nastavit će njegovati Luburićevu koncepciju ideje o hrvatskom miru te politiku potrage za saveznicima u obla hladnoratovska bloka. Iako je u konačnici Jelićeva

Ostpolitik bila neuspješna, njegov je pokušaj traženja sugovornika s onu stranu željezne zavjese bio najkonkretniji.

Režim je hrvatsku političku emigraciju stanovnicima Jugoslavije i Hrvatske prikazivao kao okamenjene grupe reakcionarnih starih ustaša i mačekovaca, koji su se kao atavističke praživotinje skrili po najudaljenijim mračnim kutcima svijeta, čekajući da se ponovno povežu s bilo kakvim „mračnim silama“ i ponovno dođu na vlast odnosno mlađih terorista i kriminalaca, koji ili kao i ovi prvi uz pomoć „belosvetske reakcije“ nastoje doći na vlast ili im je na pameti samo ubijanje i uništavanje bez nekog posebnog cilja. Iako bi se neki politički emigranti u stanovitoj mjeri mogli poistovjetiti s nekim karakteristikama ovog opisa (što se pak odnosi na to da se o NDH nije raspravljalo s dozom kritike ili na činjenicu kako je bilo hrvatskih političkih emigranta koji su raznim nelegalnim poslovima nastojali postizati svoje ciljeve ili takvim poslovima pribavljati sredstva za ostvarenje vlastitih ciljeva), najveći broj hrvatskih političkih emigranata uopće nije odgovarao ovakvome opisu. Ovaj je pak rad ponudio dovoljno argumenata za tvrdnju kako se hrvatska povijest u periodu 1945.-1990. ne može pisati i sagledavati bez da se u obzir uzme djelovanje i rad hrvatske političke emigracije.

Izvori

Arhivski izvori

1. Fond Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnica. HDA
2. Osobni fond Milana Blažekovića. HDA
3. Osobni fond Miljenka Dabe-Peranića. HDA
4. Osobni fond Zvonimira Komarice. HDA
5. Osobni fond Jure Petričevića. HDA
6. RSUP SRH SDS. Dosje Ivana Babića. HDA
7. RSUP SRH SDS. Dosje Milana Blažekovića. HDA
8. RSUP SRH SDS. Dosje Vilima Cecelje. HDA
9. RSUP SRH SDS. Dosje Ante Cilige. HDA
10. RSUP SRH SDS. Dosje Ante Došena. HDA
11. RSUP SRH SDS. Dosje Rudolfa Erića. HDA
12. RSUP SRH SDS. Dosje Branimira Jelića. HDA
13. RSUP SRH SDS. Dosje Ivana Jelića. HDA
14. RSUP SRH SDS. Dosje Vjekoslava Luburića. HDA
15. RSUP SRH SDS. Dosje Milivoja Mostovca. HDA
16. RSUP SRH SDS. Dosje Ivana Oršanića. HDA
17. RSUP SRH SDS. Dosje Ante Smith Pavelića. HDA
18. RSUP SRH SDS. Dosje Branka Pešelja. HDA
19. RSUP SRH SDS. Bogdana Radice. HDA
20. RSUP SRH SDS. Dosje Ive Rojnice. HDA
21. RSUP SRH SDS. Dosje Vjekoslava Vrančića. HDA
22. RSUP SRH SDS. Emigracija.

Oralni izvori

1. E-mail Ivana Cerovca autoru. 27. rujan 2013.
2. E-mail korespondencija autora s Matom Meštrovićem. 2014.-2015.
3. E-mail korespondencija autora s Velimirom Tomulićem. Svibanj 2013.-siječanj 2014., ožujak-travanj 2015.

4. Razgovor autora s Antunom Babićem. 17. prosinac 2014. Zagreb
5. Razgovor autora s Boženom Vranješ-Šoljan. 11. ožujak 2015. Zagreb
6. Razgovor autora s Brankom Salajem, 30. listopad 2014. Zagreb
7. Razgovori autora s Jakšom Kušanom. Ožujak-travanj 2013, Zagreb.
8. Razgovor autora s Markom Ostojićem. Svibanj 2013. Zagreb.
9. Razgovori autora s Nikolom Štedulom. Travanj 2013. Zagreb.
10. Razgovori autora sa Stjepanom Bilandžićem. Travanj 2013. Zagreb.
11. Razgovori autora s Tomislavom Mičićem. Svibanj 2013. Zagreb.
12. Razgovor autora s Vladom Glavašem. 2. prosinac 2014. Zagreb.

Ostali izvori

1. <http://www.enciklopedija.hr>
2. Okrugli stol HSS u Belgiji. Izlaganje Vladimira Rajkovića. 13. studeni 2014.
3. *organizacija i unutrašnji odnosi*. Beograd, siječanj 1982.
4. Osobna arhiva Vinka Nikolića. Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zagreb.
5. Osobni arhiv Mate Meštrovića.
6. Ostavština Dominika Mandića.
7. Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. *Hrvatski državotvorni pokret*. Sarajevo, lipanj 1989.
8. Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove. Uprava za istraživanje, analize i informisanje. *Hrvatsko narodno vijeće. Aktivnost*,

Časopisi i novine

1. *Bilten Hrvatske demokratske i socijalne akcije*
2. *Drina*
3. *Hrvatska*
4. *Hrvatska borba*
5. *Hrvatska Država*
6. *Hrvatska fronta*
7. *Hrvatska gruda*
8. *Hrvatska revija*

9. *Hrvatski glas*
10. *Hrvatski narod*
11. *Hrvatski tjednik*
12. *Hrvatski tjednik Danica*
13. *Naš put*
14. *Nezavisna Država Hrvatska*
15. *Nova Hrvatska*
16. *Obrana*
17. *Ognjište*
18. *Pregled*
19. *Republika Hrvatska*
20. *Slobodna riječ*
21. *Socijalistička Hrvatska*
22. *Spremnost*
23. *Uzdanica*

Literatura

1. Antić, Ljubomir. „Neki pogledi jugoslavenskih vlasti na hrvatsko iseljništvo sredinom 70-ih“. *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
2. Arapović, Rudolf. *Bruno Bušić: meteorski bljesak na hrvatskomu obzorju*. HB Press. Washington, 2003.
3. Arapović, Rudolf. *DL 229503: UDB-a i njeni suradnici (prema tajnim izvještajima)*. HB Press. Washington, 2003.
4. Babić, Antun. „Djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Kanadi“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
5. Banac, Ivo. „Meštrović i Mandić: prispodoba o odumiranju jugoslavenstva“. U: *Dr. fra Dominik Mandić: (1889.-1973.): zbornik radova sa Znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar - Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*. Priredio Robert Jolić. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Franjevačka knjižnica, Hrvatski institut za povijest. Mostar, Zagreb, 2014.
6. Batović, Ante. *Liberalno nacionalni pokret u Hrvatskoj od 1966. do 1972. i svijet* : doktorski rad. Zadar, 2010.

7. Bauer, Ernest. *Život je kratak san: uspomene 1910-1985*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona, München, 1986.
8. Bilić, Jure. *'71, koja je to godina?* Centar za informacije i publicitet. Zagreb, 1990.
9. Blažeković, Milan. *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*. Školske novine, Pergamena. Zagreb, 1996.
10. Boban, Branka. „Vladko Maček u emigraciji – od izlaska iz zemlje do odlaska u Sjedinjene Američke Države“. *Radovi znanosti*, 39 (2007).
11. Bošković, Milo. *Antijugoslovenska fašistička emigracija*. Sloboda, Dnevnik. Beograd, Novi Sad, 1980.
12. Bošković, Milo. *Šesta kolona: nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Birotehnika, Dnevnik. Zagreb, Novi Sad, 1985.
13. Čiliga, Ante. *Sam kroz Evropu u ratu (1939. – 1945.)*. U: Svjedok najvećih laži dvadesetog stoljeća. Odabrao i za tisak priredio Branimir Donat. Dora Krupićeva. Zagreb, 2001.
14. Crnički, Stjepan. *Moje uspomene*. Vlastita naklada. Zagreb, 2002.
15. Čizmić, Ivan. *Povijest Hrvatske bratske zajednice: 1894-1994*. Golden marketing. Zagreb, 1994.
16. Čizmić, Ivan. „O strukturi i društveno-političkim odnosima u hrvatskom iseljeništvu u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
17. Čizmić, Ivan, Miletić, Ivan, Prpić, Jure. *From the Adriatic to Lake Erie: a history of Croatians in Greater Cleveland*. American Croatian Lodge Inc. Kardinal Stepinac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Ohio, Zagreb, 2000.
18. Čizmić, Ivan, Sopta, Marin, Šakić, Vlado. *Iseljena Hrvatska*. Golden marketing – Tehnička knjiga: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar. Zagreb, 2005.
19. Dabčević-Kučar, Savka. *'71: hrvatski snovi i stvarnost*. Interpublic. Zagreb, 1997.
20. Domankušić, Stjepan. *Politička emigracija: aktivnost političke emigracije protiv samoupravne socijalističke Jugoslavije i njenih oružanih snaga*. Vojnoizdavački zavod. Beograd, 1974.
21. *Dosje 240271: Udbin dosje o Vici Vukojeviću*. Ur. Bruna Esih. Udruga Hrvatski križni put. Zagreb, 2015.
22. *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977. godine*. Urednik Robert Tafra. Bonitas, Laus. Prozor, Split, 2000.
23. Drača, Dubravka. *Hrvatski feniks: Marko Veselica*. Marko Veselica. Zagreb, 1992.
24. Đodan, Šime. *Borba za Hrvatsku*. Školske novine. Zagreb, 1998.

25. Goldstein Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Novi liber, Europapress holding. Zagreb, 2008.
26. Hazler, Dragan. „Kroatischer Kulturverein ogranak Matice hrvatske Basel“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
27. Hinić, Petar. „Političke djelatnosti hrvatske emigracije u Njemačkoj kroz razdoblje komunističke vladavine“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
28. *Hrvatska danas i sutra. Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi, kolovoz - rujan 1968*. Knjižnica Hrvatske revije. München, 1969.
29. *Hrvatski razgovori o slobodi*. 1. domovinsko izdanje. Školske novine, Pergamena. Zagreb, 1997.
30. Hudelist, Darko. *Tuđman: biografija*. Profil International. Zagreb, 2004.
31. Ivanda Serdar, Katica. „Uzroci i tijek hrvatskog useljavanja u Kanadu“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
32. Izvršni odbor HNV-a. *Priručnik za Mjesne odbore HNV-a*. Caracas, New York, 1985.
33. Jandrić, Berislav. „Stajališta hrvatske političke emigracije o Hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu „Hrvatskoj reviji“. *Časopis za suvremenu povijest*, 35 (2003), 2.
34. Jandrić, Berislav. „Prijeponi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.-1947.“ *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (2006) 2.
35. Jandrić, Berislav. „Saveznički izbjeglički logori počeci - otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u Domovini“. U: *1945: Razdjelnica hrvatske povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2006.
36. Jandrić, Berislav. „Hrvatska politička emigracija u Njemačkoj 1946-1956“. U: *Dijalog povijesničara-istoričara*, 10/2, 2008.
37. Janović, Stanko. *Tito na Golom otoku: uspomene na robiju i emigraciju i razmatranja o Hrvatskoj i Zapadu*. Naklada Pavičić. Zagreb, 2013.
38. Jareb, Jere. *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*. Knjižnica Hrvatske revije. Buenos Aires, 1960.
39. Jareb, Jere. *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*. Mirko Šamija. Cleveland, 1982.
40. Jareb, Mario. „Hrvatska politička emigracija (1929-1990)“. U: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Urednik Ljubomir Antić. Matica hrvatska. Zagreb, 2006.
41. Jelić, Ivan. *Tragedija u Kerestincu: zagrebačko ljeto 1941*. Globus. Zagreb, 1986.

42. Jurčević, Josip. „Politička koncepcija i djelovanje Hrvatskog narodnog odbora pod vodstvom Branimira Jelića“. *Hum*, 9/2012.
43. Krizman, Bogdan. *Pavelić u bjekstvu*. Globus. Zagreb, 1986.
44. Kisić-Kolanović, Nada. *Andrija Hebrang: iluzije i otrežnjenja*. Institut za suvremenu povijest. Zagreb, 1996.
45. Krolo, Tomislav. *Hrvatski politički emigrant: 1941.-1991*. Vlastita naklada. Zagreb, 2009.
46. Kušan, Jakša. *Bitka za Novu Hrvatsku*. Rijeka: „Otokar Keršovani“, 2000.
47. Kvaternik, Eugen Dido. *Sjećanja i zapažanja: 1925.-1945.: prilozi za hrvatsku povijest*. Urednik Jere Jareb. Naklada „Starčević“. Zagreb, 1995.
48. Latković, Radovan. „Hrvatska izdavačka djelatnost u Argentini“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
49. Lorković, Hrvoje. „Samosvojni prilozi u iseljeničkoj Hrvatskoj reviji.“ U: *Budućnost iseljene Hrvatske*. Urednici Vlado Šakić, Josip Jurčević, Marin Sopta. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb, 1998.
50. Maček, Vladko. *Memoari*. Dom i svijet. Zagreb, 2003.
51. Marić, Radoslav. *Moja polnočka*. Kamen Publishing. New York, 2006.
52. Meštrović, Mate. *U vrtlogu hrvatske politike: kazivanje Peri Zlataru*. Golden marketing. Zagreb, 2003.
53. Mijatović, Anđelko. *Bruno Bušić - prilog istraživanju života i djelovanja: (1939.-1978.): u prigodi 30. obljetnice mučkoga ubojstva*. Školska knjiga. Zagreb, 2009.
54. Mirth, Karlo. *Život u emigraciji*. Matica hrvatska. Zagreb, 2003.
55. Mogorović, Branka, Zovko, Ilija Tihomir. *Posljednji hrvatski argonaut dr. Ante Ciliga: razgovori o nacionalnom i univerzalnom: prilozi za biografiju*. Matica hrvatska, Udruga „Dr. Ante Ciliga“. Pazin, Zagreb, 2011.
56. Mujadžević, Dino. *Bakarić: politička biografija*. Plejada. Zagreb, 2011.
57. Nikolić, Vinko. *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965*. 2 sveska. Knjižnica Hrvatske revije. Buenos Aires, Pariz, München, 1966.-1967.
58. Nikolić, Vinko. *Tragedija se dogodila u svibnju*. 2 sv. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona, München, 1984-1985.
59. Palaić, Đuro. *Hrvatska seljačka stranka u Kanadi*. Zajednica protjeranih Hrvata Srijema, Bačke i Banata. Zagreb, 2011.
60. Pavković, Mladen. *Razgovori sa Zlatkom Tomičićem*. Meditor. Zagreb, 1995.
61. Perinić, Ljeposlav. „Hrvati u Argentini“. *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.

62. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića: 1952.-1969.* Priredio Mile Boban Otporaš. Despot infinitus. Zagreb, 2014.
63. Planinc, Milka. *Čisti računi Željezne lady: sjećanja.* Profil multimedija. Zagreb, 2011.
64. Ponoš, Tihomir. *Na rubu revolucije: studenti '71.* Profil International. Zagreb, 2007.
65. Prpić Gamiršek, Neda. *Dr. Juraj Krnjević: tri emigracije: razgovori-pisma-prilozi.* Udruga za promicanje hrvatske političke povijesti Neda Prpić Gamiršek. Zagreb, 2004.
66. Prpić, Jure. *The Croatian immigration to America after 1945.* John Carroll University. Cleveland, 1967.
67. Prusac, Ivan. *Tragedija Kavrana i drugova: svjedočanstvo preživjelog.* Riječki nakladni zavod. Rijeka, 1996.
68. Radelić, Zdenko. *Križari – gerila u Hrvatskoj: 1945. – 1950.* Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2002.
69. Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza.* Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2008.
70. Radica, Bogdan. *Živjeti-nedoživjeti.* 2 sveska. Knjižnica Hrvatske revije. München, Barcelona, 1982.-1984.
71. Robionek, Bernd. *Croatian Political Refugees and the Western Allies: a documented history.* OEZ Berlin-Verlag. Berlin, 2010.
72. Rojnica, Ivo. *Susreti i doživljaji.* Knjiga druga. DoNeHa. Zagreb, 1994.
73. Rover, Srećko. *Svjedočanstva i sjećanja: memoari.* Protektor. Zagreb, 1995.
74. Sadkovich, James J. *Tuđman: prva politička biografija.* Večernji posebni proizvodi. Zagreb, 2010.
75. Salaj, Branko. „Društveni rad s iseljenicima – švedsko iskustvo“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
76. Salaj, Branko. „Proljeće i dijaspora“. *Hrvatska revija*, obn. teč. god. 2 (2002) 1.
77. Šakić, Vlado. „Integracijski procesi domovinske i iseljene Hrvatske“. U: *Budućnost iseljene Hrvatske*, 1998.
78. Sivirić, Ivo. *Krvave godine: odbljesci uspomena jednoga od preživjelih.* ZIRAL. Chicago, 1996.
79. Sopta, Marin. *Hrvati u Kanadi: oblikovanje hrvatske zajednice od 1945. do 1995.* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb, 2012.
80. Šošić, Hrvoje. *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971. godine.* Školske novine. Zagreb, 1997.

81. Šuljak, Dinko. *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*. Knjižnica Hrvatske revije. Barcelona, München, 1988.
82. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*. Gl. ur. Darko Stuparić. Minerva. Zagreb, 1997.
83. Tripalo, Miko. *Hrvatsko proljeće*. Globus. Zagreb, 1990.
84. Vidović, Mirko. *Sakrivena strana mjeseca: zapisi o Titovim tamnicama*. Knjižnica Hrvatske revije. München, Barcelona, 1978.
85. Vujić, Antun. „Političke osnove nekih interpretacija Hrvatskog proljeća“. U: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, 2012.
86. Vukušić, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*. 3. dopunjeno izdanje. Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva. Zagreb, 2002.
87. Vukušić, Bože. *Hrvatsko revolucionarno bratstvo: rat prije rata*. Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, Hrvatska uzdanica, Hrvatski list, Hrvatski vjesnik. Zagreb, Zadar, Melbourne, 2010.
88. Vukušić, Bože. *Likvidacija Brune Bušića: opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*. Udruga Hrvatski križni put. Zagreb, 2012.

Životopis

Wollfy Krašić rođen je 12.7.1988. godine u Rijeci. Osnovnu školu pohađao je u Mrkoplju, a potom završio Prvu riječku hrvatsku gimnaziju u Rijeci. Godine 2007. upisao je preddiplomski dvopredmetni studij arheologije i povijesti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, a 2010. godine diplomski studij moderne i suvremene povijesti, na kojem je diplomirao s temom „Djelovanje dr. Ante Ciliga u Kraljevini Jugoslaviji i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1936. do 1944.“, pod mentorstvom prof. dr. sc. Ive Banca. Poslijediplomski studij moderne i suvremene povijesti započeo je 2012. godine na istome fakultetu.

Popis radova:

1. „Djelovanje kapucinskog protualkoholnog društva „Sveta vojska“. *Historijski zbornik*. LXVII, br. 1, Zagreb 2014.
2. „Geneze i modifikacije ideje o hrvatskom miru“. *Hrvatska izvan domovine : zbornik radova predstavljenih na prvom Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23. – 26. lipnja 2014.* Ur. Marin Sopta, Franjo Maletić, Josip Bebić. Golden marketing-Tehnička knjiga: Centar za kulturu i informacije Maksimir: Hrvatska matica iseljenika. Zagreb, 2015.